ISSN 1857-0461
E-SSN 2587-3687

AKADEMOS

Revistă de ştiinţă, inovare, cultură şi artă

Nr. 4 (67) 2022

Fondator: Academia de Științe a Moldovei
Înregistrată la Ministerul Justiției la 25.05.2005, nr. 189
Publicație științifică recenzată, revistă generalistă de interes național
Categoria „B"
Indexată în bazele de date: DOAJ, INDEX COPERNICUS, GOOGLE SCHOLAR

Redactor-şef: Viorica CUCEREANU
Concepţie grafică: Nicoleta BOGDAN
Tehnoredactare: Petru DINU
Fotografii: Iurie FOCA, Liliana CONDRATICOVA

Acest număr este ilustrat cu lucrări ale lui Mihail STATNÎI

Tirajul – 450 de exemplare
Periodicitatea – trimestrial
Versiunea online: http://akademos.asm.md
e-mail: akademos@asm.md
Adresa: Republica Moldova, MD-2012, mun. Chişinău, Bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1
Tel. (+373 22) 212381
Imprimat la Tipografia Centrală Î.S.

CUPRINS / CONTENTS

CUPRINS / CONTENTS

CUPRINS / CONTENTS

LAUREAȚI AI PREMIILOR AȘM PENTRU ȘTIINȚĂ, EDIȚIA ANULUI 2022

Premiul „Alexandru Boldur”
în domeniul istorie și filosofie
Acad. Andrei EȘANU

Premiul „Alexandru Boldur”
în domeniul istorie și filosofie
Dr. Valentina EȘANU

Premiul „Alexandru Boldur”
în domeniul istorie și filosofie
Dr., conf. univ.
Ion Valer XENOFONTOV

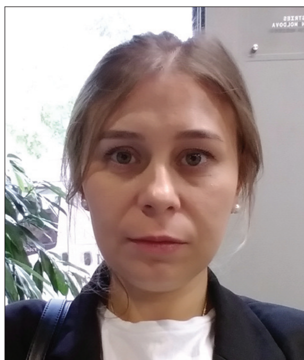
Premiul „Alexandru Boldur”
în domeniul istorie și filosofie
Dr., conf. univ.
Liliana ROTARU

Premiul „Grigore Vieru”
în domeniul literatură
Dr. hab., prof. univ.
Aliona GRATI

Premiul „Paul Bran” în domeniul științe sociale și economice
Dr. hab., conf. univ.
Olga GAGAUZ

Premiul „Paul Bran” în domeniul științe sociale și economice
Tatiana TABAC

Premiul „Constantin Stere”
în domeniul drept
și științe politice
Dr. hab., conf. univ.
Rodica CIOBANU

Premiul „Maria Bieșu”
în domeniul studiul artelor
M. c. Mariana ȘLAPAC

Premiul pentru tineri cercetători (în domeniul științelor sociale, economice, umanistice și arte) „Valeriu Canțer”
Dr., conf. univ.
Cristina GHERASIM

MESAJUL PREZIDIULUI AȘM CU PRILEJUL ANULUI NOU 2023: INTEGRAREA EUROPEANĂ, UN AUTENTIC PROIECT DE ȚARĂ PENTRU REPUBLICA MOLDOVA

În decursul a peste 30 de ani de independență, vectorul de dezvoltare a Republicii Moldova a oscilat în funcție de partidele politice care s-au perindat la cârma statului, adesea diferite forțe politice încercând să miște țara în direcții diametral opuse. Fragilitatea situației socio-economice și lipsa perspectivelor de dezvoltare sustenabilă au forțat sute de mii de oameni să emigreze în alte state, în căutarea unei vieți mai bune. Pierderea potențialului uman calificat, inclusiv a tinerilor talentați, a redus substanțial șansele progresului social și economic.

În condițiile provocărilor globale și regionale tot mai grave (schimbări climatice, pandemii, conflicte militare, precum este războiul declanșat de Federația Rusă împotriva Ucrainei), Republica Moldova trebuie să-și consolideze societatea în baza unui proiect de țară, care ar oferi cetățenilor săi posibilitatea de a se realiza la ei acasă.

La 23 iunie 2022, Consiliul European a acordat Republicii Moldova statutul de țară-candidat pentru aderarea la Uniunea Europeană, fapt susținut de comunitatea științifică (https://www.asm.md/zi-istorica-pentru-republica-moldova-zi-decisiva-pentru-domeniile-cercetarii-si-inovarii). Este o schimbare calitativă importantă a atitudinii UE față de republica noastră. După experiența altor state, care au reușit să adere la UE în ultimele decenii, integrarea europeană poate fi considerată un autentic proiect de țară pentru Republica Moldova. Avem toată certitudinea că acest proiect este atractiv pentru majoritatea cetățenilor și, în primul rând, pentru generațiile tinere.

În secolul al XXI-lea, țările prosperă în baza unei cercetări științifice performante, susținute de o dezvoltare tehnologică adecvată. La propunerea Academiei de Științe, în conformitate cu Raportul Comisiei Economice a Organizației Națiunilor Unite pentru Europa, în Strategia națională de dezvoltare „Moldova Europeană 2030” este stipulată „majorarea treptată a fondurilor alocate pentru cercetare și dezvoltare cu 0,1 la sută din PIB în fiecare an”, ceea ce înseamnă o finanțare de cca 1 % din PIB către 2030. Tot la propunerea AȘM, sunt prevăzute echilibrarea resurselor alocate pentru cercetarea fundamentală și cea aplicativă, crearea condițiilor pentru dezvoltarea și consolidarea legăturilor dintre mediul de cercetare și cel de afaceri, precum și susținerea tinerilor cercetători în afirmarea lor profesională. Urmează să fie elaborată și aprobată, la recomandarea Academiei de Științe, Strategia națională de cercetare și inovare a Republicii Moldova pentru perioada de până la 2030.

Prezidiul AȘM consideră că acordarea Republicii Moldova a statutului de țară-candidat pentru aderarea la Uniunea Europeană deschide societății noastre orizonturi noi spre o dezvoltare sustenabilă, luându-se în seamă și apropierea firească a celor două maluri ale Prutului în contextul adevărului istoric, al identității noastre etnice și spațiului cultural comun cu România.

Ne adresăm către cetățenii Republicii Moldova să conștientizeze importanța momentului și să se consolideze întru susținerea vectorului european al țării noastre care ne oferă oportunități explicite pentru a asigura, la noi acasă, un viitor prosper copiilor, nepoților și strănepoților noștri.

Suntem convinși că, împreună, prin consolidare, ne va reuși realizarea proiectului nostru de țară europeană, și ne exprimăm speranța că Anul Nou 2023 ne va aduce restabilirea păcii în regiune.

Prezidiul Academiei de Științe a Moldovei,
27 decembrie 2022

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI ȘI-A DESEMNAT LAUREAȚII PREMIULUI, EDIȚIA ANULUI 2022

Dr. hab. **Liliana CONDRATICOVA**, secretar științific general al AȘM
Dr. **Natalia PROCOP**, secretar științific al Secției Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte a AȘM

În fața numeroaselor provocări – războaie, pandemia, încălzirea globală –, deziderатele principale sunt pacea, sănătatea și dezvoltarea durabilă a societății, deziderate pe care dintotdeauna le-au împărtășit oamenii de știință. Astăzi, „oamenii de știință pot să vină cu soluții la marile provocări ale timpului, dar ca să le reușească, trebuie mai întâi să se consolideze în numele păcii și a instaurării ei definitive", a spus acad. Ion Tighineanu, președintele AȘM, în mesajul său din 10 noiembrie 2022, în cadrul ședinței solemne a Adunării Generale a AȘM. Ședința a fost consacrată Zilei Internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare, a cărei mesaj în anul curent s-a amplificat prin semnificația ce-l comportă Anul Internațional al Științelor Fundamentale pentru Dezvoltare Durabilă, proclamat la sesiunea a 76-a a Asambleei Generale a Națiunilor Unite, la 2 decembrie 2021.

De Ziua Internațională a Științei pentru Pace și Dezvoltare a finalizat concursul pentru decernarea premiilor AȘM pentru anii 2020–2021. Academia de Științe a Moldovei a anunțat demararea acestui concurs în conformitate cu Hotărârea Prezidiului AȘM nr. 143 din 25 iulie 2022, la următoarele nominalizări și domenii științifice (științe sociale, economice, umanistice și arte): în domeniul lingvistică „Eugeniu Coșeriu"; în domeniul literatură „Grigore Vieru"; în domeniul istorie și filosofie „Alexandru Boldur"; în domeniul științe sociale și economice „Paul Bran"; în domeniul drept și științe politice „Constantin Stere"; în domeniul studiul artelor „Maria Bieșu"; pentru tineri cercetători (în domeniul științelor sociale, economice, umanistice și arte) „Valeriu Canțer", precum și premiul pentru promovarea științei în mass-media. Concursul pentru decernarea premiilor AȘM s-a desfășurat în conformitate cu Regulamentul cu privire la decernarea premiilor Academiei de Științe a Moldovei, aprobat în redacție nouă prin Hotărârea Prezidiului AȘM nr. 298 din 30 iulie 2021 [1].

Pe data de 21 septembrie 2022 a avut loc ședința Comisiei pentru decernarea premiilor Academiei de Științe a Moldovei pentru rezultate științifice obținute în anii 2020–2021, în cadrul căreia au fost validate dosarele depuse la concurs la toate nominalizările. La domeniul lingvistică „Eugeniu Coșeriu" nu a fost depus niciun dosar. În conformitate cu Regulamentul AȘM privind decernarea Premiilor AȘM, la Comisia de decernare a premiilor AȘM au fost transmise 9 dosare ale pretendenților, însoțite de rezultatele expertizei. În ședința Comisiei de decernare a premiilor AȘM din 20 octombrie 2022 au fost aprobate rezultatele evaluării de către experți a dosarelor, fiind mediatizate în acces deschis rezumatele rezultatelor științifice obținute în anii 2020–2021 și lista publicațiilor [2].

În conformitate cu Hotărârea Prezidiului AȘM nr. 212 din 2 noiembrie 2022, au fost aprobate rezultatele Concursului pentru decernarea premiilor Academiei de Științe a Moldovei pentru rezultate științifice valoroase obținute în anii 2020–2021 în domeniul științelor sociale, economice, umanistice și arte, Premiul pentru tineri cercetătorii, precum și Premiul pentru promovarea științei în mass-media în anul 2021 [3], după cum urmează:

- **în domeniul literatură Premiul „Grigore Vieru"** – doctor habilitat, profesor universitar Aliona GRATI (Universitatea de Stat din Moldova), pentru ciclul de lucrări *Opera literară ca dialog și relație*;
- **în domeniul istorie și filosofie Premiul „Alexandru Boldur"** a fost împărțit între două echipe de cercetători – academician, doctor habilitat, profesor cercetător Andrei EȘANU, doctor Valentina EȘANU (Institutul de Istorie), pentru ciclul de lucrări *Contribuții la valorificarea moștenirii culturale și politice naționale (sec. XIV–XIX)* și doctor, conferențiar universitar Liliana ROTARU, doctor, conferențiar universitar Ion Valer XENOFONTOV (Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan", Universitatea de Stat din Moldova), pentru ciclul de lucrări *Valorificarea patrimoniului documentar și memorialistic în cercetarea problemelor actuale ale științei istorice*;
- **în domeniul științe sociale și economice Premiul „Paul Bran"** – doctor habilitat, conferențiar universitar Olga GAGAUZ, Tatiana TABAC (Institutul Național de Cercetări Economice), pentru ciclul de lucrări *Populația Republicii Moldova la 30 de ani de independență: provocări principale și politici necesare*;

▪ **în domeniul drept și științe politice Premiul „Constantin Stere”** – doctor habilitat, conferențiar universitar Rodica CIOBANU (Universitatea de Stat din Moldova), pentru ciclul de lucrări *Instrumente teoretico-metodologice de identificare a mecanismelor de guvernare axate pe protecția drepturilor omului*;

▪ **în domeniul studiul artelor Premiul „Maria Bieșu”** – membru corespondent al AȘM, doctor habilitat, conferențiar cercetător Mariana ȘLAPAC (Institutul Patrimoniului Cultural, Universitatea de Stat din Moldova), pentru ciclul de lucrări *Perspective de comprehensiune a patrimoniului cultural construit din Republica Moldova*;

▪ **Premiul pentru tineri cercetători „Valeriu Canțer”** – doctor, conferențiar universitar Cristina GHERASIM (Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova), pentru ciclul de lucrări *Istoria nobilimii din Basarabia sub regim de dominație țaristă*;

▪ **Premiul pentru promovarea științei în mass-media în anul 2021:** Tatiana ROTARU (Academia de Științe a Moldovei), Diana PIDGHIRNÎI (Instituția Publică Compania „Teleradio-Moldova”), Svetlana SÎRBU (Instituția Publică Compania „Teleradio-Moldova”).

Premiile Academiei de Științe a Moldovei pentru rezultate științifice valoroase obținute în anii 2020–2021 în domeniul științelor sociale, economice, umanistice și arte, Premiul pentru tineri cercetătorii, precum și Premiul pentru promovarea științei în mass-media au fost decernate tradițional la 10 noiembrie 2022, în cadrul ședinței solemne a Adunării Generale a AȘM consacrată Zilei Internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare [4].

Amintim că Ziua Internațională a Științei pentru Pace și Dezvoltare, care are loc anual pe 10 noiembrie, subliniază importanța științei în viața de zi cu zi și necesitatea de a familiariza publicul larg cu problemele contemporane legate de știință [5]. Ea a fost instituită la 2 noiembrie 2001 de Organizaţia Naţiunilor Unite pentru Educaţie Știință și Cultură [6] și celebrată pentru prima dată la 10 noiembrie 2002, sub egida UNESCO. În Republica Moldova Ziua Științei (sărbătoarea profesională a lucrătorilor din sfera științei și inovării) a fost instituită prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 1083 din 22 noiembrie 2010 [7]. Cea de-a XII-a ediție a Zilei Științei s-a desfășurat sub genericul „Știința pentru dezvoltarea durabilă a societății”.

Știința, este, cu adevărat, un drept al omului, consfințit și în Declarația Universală pentru Drepturile Omului (a se vedea art. 27: „Orice persoană are dreptul de a lua parte în mod liber la viața culturală a colectivității, de a se bucura de arte și de a participa la progresul științific și la binefacerile lui”) [8].

Angajamentul oamenilor de știință este să restabilim împreună încrederea în știință și în argumentele științifice. Este dreptul fiecărui cetățean să se conecteze și să să participe la viața științifică, precum și dreptul societății de a beneficia de rezultatele cercetării întru dezvoltarea durabilă a țării. Decizia istorică a Consiliului European, care la 23 iunie 2022 a acordat Republicii Moldova statutul de țară candidată la Uniunea Europeană, a confirmat o dată în plus că locul Republicii Moldova, implicit al oamenilor de știință și cultură, este în marea familie europeană. Acordarea statutului de țară-candidată pentru Republica Moldova implică responsabilități, angajamente, realizarea calitativă a sarcinilor puse în fața comunității academice, în particular, implementarea excelenței în activitățile de cercetare și inovare [9].

BIBLIOGRAFIE

1. Concursul pentru decernarea premiilor Academiei de Științe a Moldovei pentru anii 2020–2021, [online] https://asm.md/concursul-pentru-decernarea-premiilor-academiei-de-stiinte-moldovei-pentru-anii-2020-2021 (consultat 30.11.2022).

2. Informație privind examinarea de către Comisia de decernare a premiilor AȘM a dosarelor înaintate la Concursul pentru decernarea premiilor AȘM pentru rezultate științifice obținute în anii 2020–2021, [online] https://asm.md/informatie-privind-examinarea-de-catre-comisia-de-decernare-premiilor-asm-dosarelor-inaintate-la (consultat 30.11.2022).

3. Laureații premiului Academiei de Științe a Moldovei, ediția anului 2022, [online] https://asm.md/laureatii-premiului-academiei-de-stiinte-moldovei-editia-anului-2022 (consultat 30.11.2022).

4. [online] https://youtu.be/jme_9IgMDwk, https://www.privesc.eu/Arhiva/101051/Sedinta-solemna-a-Adunarii-Generale-a-ASM-consacrata-Zilei-Internationale-a-Stiintei-pentru-Pace-si-Dezvoltare (consultat 30.11.2022).

5. Ziua Mondială a Științei pentru Pace și Dezvoltare sărbătorește dreptul la știință, [online] https://council.science/ro/current/news/world-science-day-for-peace-and-development-celebrates-right-to-science/ (consultat 30.11.2022).

6. De Ziua Științei, autorii celor mai valoroase cercetări au fost apreciați cu premii, [online] https://trm.md/ro/cultura/de-ziua-stiintei-autorii-celor-mai-valoroase-cercetari-au-fost-apreciati-cu-premii (consultat 30.11.2022).

7. [online] https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=8701&lang=ro (consultat 30.11.2022).

8. Declarația Universală a Drepturilor Omului, [online] https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/22751 (consultat: 30.11.2022).

9. Zi istorică pentru Republica Moldova, zi decisivă pentru domeniile cercetării și inovării, [online] https://asm.md/zi-istorica-pentru-republica-moldova-zi-decisiva-pentru-domeniile-cercetarii-si-inovarii (consultat: 30.11.2022).

MANAGEMENTUL EXPOZIȚIONAL CA PARTE A MANAGEMENTULUI ACADEMIC: SINTEZA UNEI EXPERIENȚE

CZU: 005:061.4:008:001.891
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.01

Doctor habilitat în istorie, doctor habilitat în studiul artelor **Liliana CONDRATICOVA**
E-mail: condraticova.asm@gmail.com
ORCID: https//orcid.org/0000-0002-8735-3364
Academia de Științe a Moldovei

EXHIBITION MANAGEMENT AS PART OF THE ACADEMIC MANAGEMENT: SYNTHESIS OF AN EXPERIENCE

Summary. The exhibitions held at the Academy of Sciences of Moldova or in partnership with AȘM between years 2019–2022, have become a marker of the activity and appreciation of researchers, teachers, museographers. This article examines the retrospective of national or international exhibitions, classified according to the content and participants in scientific and innovation exhibitions, thematic and anniversary exhibitions (dedicated to certain events or personalities), scientific book exhibitions, photography, plastic art. The pandemic marked the activity planners and numerous exhibitions were organized online. However, this did not reduce their significance. The role of exhibitions is indisputable, so the Academy of Sciences of Moldova has carried out multiple large-scale events, emphasizing the scientific, innovative and artistic achievements of the community.

Keywords: exhibition, Academy of Sciences of Moldova, research, innovation, young people, academic book, plastic art, photography, retrospective, scientific achievements.

Rezumat. Expozițiile desfășurate la Academia de Științe a Moldovei sau în parteneriat cu AȘM în perioada 2019–2022, au devenit un marker al activității și aprecierii cercetătorilor, cadrelor didactice, muzeografilor. În articolul de față este realizată o retrospectivă a expozițiilor naționale și internaționale, clasificate în funcție de conținut și participanți în expoziții științifice și de inovare, tematice și aniversare (consacrate unor anumite evenimente sau personalități), expoziții de carte științifică, de fotografie și de artă plastică. Pandemia a influențat agendele de activitate și mai multe expoziții au fost organizate în format online. Aceasta n-a redus însă din semnificația lor. Rolul expozițiilor este incontestabil, astfel că Academia de Științe a Moldovei a organizat mai multe evenimente de anvergură, punând accent pe realizările științifice, inovaționale, artistice ale comunității.

Cuvinte-cheie: expoziție, Academia de Științe a Moldovei, cercetare, inovare, tineri, carte academică, artă plastică, fotografie, retrospectivă, realizări științifice.

INTRODUCERE

„Prezentare organizată, publică a unor obiecte selecționate, pentru a pune în lumină specificul unei activități, realizările unui artist sau în scop instructiv" – această este definiția laconică, conform DEX-ului, a termenului „expoziție", folosit pentru prima dată în legătură cu Expoziția Industrială franceză din 1844 și marcat în continuare de un șir de evenimente notorii în palmaresul domeniului: prima expoziție universală (Marea Expoziție a Lucrărilor de Industrie a tuturor națiunilor/*The Great Exhibition of the Works of Industry of all Nations*), care a avut loc între 1 mai și 15 octombrie 1851 și a fost cea dintâi expoziție a culturii și industriei (de la care își trag începuturile renumitele Expoziții Mondiale – World Expo, desfășurate o dată la cinci ani și adresate tuturor națiunilor); prima expoziție a pictorilor impresioniști din 1874, la Paris; prima Expoziție a Basarabiei (cunoscută ca Expoziția Generală și târgul de mostre) deschisă pe 8 octombrie 1925 la Chișinău, în prezența regelui Ferdinand, reginei Maria, primului ministru I. Brătianu ș.a.

Tradiția expozițiilor în domeniul cercetării-inovării s-a statornicit la Academia de Științe a Moldovei în primii ani de la fondare, ea punctând schimbările din societate, reformele instituționale ș.a., dar rămânând fidelă esenței sale originare – de a aduce la cunoștința societății produsul științific de calitate care adaugă performanță domeniului. În timp, după declararea independenței, expozițiile au devenit un factor de consolidare, de impulsionare și de mediatizare a fenomenului științific, unificator ca mesaj umanist – de a servi cauzei păcii și a progresului. Reforma AȘM, care a demarat în 2004, prin adoptarea Codului pentru știință și inovare, și a repoziționat raporturile știință-societate, a creat un cadru propice pentru a pune în valoarte,

prin intermediul expozițiilor, contribuția comunității științifice moldovenești la dezvoltarepa societății bazate pe cunoaștere, aprofundarea și extinderea cercetărilor fundamentale, informatizarea științei și a societății, modernizarea învățământului superior, stabilirea de noi contacte bilaterale și multilaterale, asocierea la programele comunitare ale Uniunii Europene etc.

Studiul de față prezintă o sinteză retrospectivă a expozițiilor desfășurate sub egida AȘM în perioada 2019–2022, asemenea evenimente devenind un marker al activității cercetătorilor, cadrelor didactice, dar și o modalitate de a face cunoscute publicului larg rezultatele investigațiilor științifice.

În funcție de mesajul și participanții la expoziții, le clasificăm în expoziții științifice și de inovare, tematice și aniversare (consacrate unor anumite evenimente sau personalități), expoziții de carte științifică, de fotografii, de artă plastică. Pandemia din anii 2020–2022 a intervenit brutal în agendele de activitate instituțională, astfel că mai multe expoziții s-au desfășurat în exclusivitate în format online.

CERCETARE ȘI INOVARE

29 noiembrie 2022. AȘM, în parteneriat cu Universitatea de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”, Ministerul Sănătății, Institutul Mamei și Copilului, Asociația Chirurgilor Pediatri din Republica Moldova a organizat conferința științifică cu participare internațională, prilejuită de aniversarea a 65-a a Chirurgiei pediatrice (1957) și 20 de ani de la fondarea Centrului Național științifico-practic de Chirurgie Pediatrică „Academician Natalia Gheorghiu” (2002). Personalitatea marelui medic, acad. Natalia Gheorghiu, deschizător de drumuri în chirurgia pediatrică, a fost evocată printr-o expoziție de fotografii din colecții private și din fondurile Muzeului de Istorie a Orașului Chișinău.

22 noiembrie 2022. Expoziția cu genericul „Medicii pentru pace” [1] a fost organizată de Academia de Științe și USMF „Nicolae Testemițanu” în contextul conferinței științifice internaționale „George Emil Palade – Părintele biologiei celulare moderne” de pe agenda comună a celor două academii – Academia de Științe a Moldovei și Academia Română. Expoziția „Medicii pentru pace” a pus în valoare cercetările efectuate în perioada 2020–2022 în Institutul Național de Cercetare în Medicină și Sănătate; catedra de Biologie moleculară și genetică medicală; Laboratorul de inginerie tisulară și culturi celulare; Laboratorul de gastroenterologie; Laboratorul de infecții intraspitalicești; Disciplina de geriatrie și medicină a muncii; catedra de Stomatologie terapeutică; Facultatea Medicină nr. 1. Și-au prezentat realizările ce au conexiune cu domeniul medicinei cercetătorii științifici de la Institutul de Fiziologie și Sanocreatologie, Universitatea Tehnică a Moldovei, Institutul de Fizică Aplicată, Institutul Mamei și Copilului, Institutul de Neurologie și Neurochirurgie „Diomid Gherman” ș.a. În cadrul expoziției au fost incluse desenele copiilor de la școlile de artă plastică, participanți la Concursul național organizat de USMF, cu genericul „Medicul – prin ochii unui copil”.

10 noiembrie 2022. De Ziua Internațională a Științei pentru Pace și Dezvoltare, Academia de Științe a Moldovei s-a transformat într-un autentic centru expozițional prin multitudinea de mostre originale expuse [2], cercetătorii prezentându-și rezultatele pe domeniile lor de competență, obținute în anii 2020–2022 în cadrul mai multor proiecte de cercetare. Expoziția națională „Știința pentru pace și dezvoltare: creativitate, experiență, perspective” a reunit participanți de la institute de cercetare, universități, agenții, muzee, dornici de a comunica despre realizările sale în formatul tradițional, „pe viu”, posibilitate care le-a lipsit în anii pandemici, când activitatea de mediatizare s-a desfă-

Imagini de la Ziua Internațională a Științei pentru Pace și Dezvoltare. AȘM, 10 noiembrie 2022.

șurat preponderent în mediul virtual. Secția Științe ale Vieții (domeniul agricultură, biologie și mediu, domeniul medicină), Secția Științe Exacte și Inginerești, Secția Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte, precum și Secția Management academic și relații externe, au depus eforturi consolidate pentru buna organizare și desfășurare a expoziției. Rezultatele și produsele și-au demonstrat cercetătorii de la Grădina Botanică Națională (Institut) „A. Ciubotaru", Institutul de Genetică, Fiziologie și Protecție a Plantelor, Institutul de Fitotehnie „Porumbeni", Institutul de Zoologie, Institutul de Ecologie și Geografie, Institutul de Microbiologie și Biotehnologie, Institutul Științifico-Practic de Biotehnologii în Zootehnie și Medicină Veterinară, Institutul Științifico-Practic de Horticultură și Tehnologii Alimentare, Institutul de Cercetări pentru Culturile de Câmp „Selecția" din Bălți, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu", Agenția Națională pentru Sănătate Publică, Institutul de Ftiziopneumologie „Chiril Draganiuc", Institutul Mamei și Copilului, Institutul de Neurologie și Neurochirurgie „Diomid Gherman", Institutul de Matematică și Informatică „Vladimir Andrunachievici", Institutul de Chimie, Institutul de Fizică Aplicată, Institutul de Energetică, Universitatea Tehnică a Moldovei, Institutul de Inginerie Electronică și Nanotehnologii „D. Ghițu", Institutul de Geologie și Seismologie, Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale, Universitatea de Stat din Moldova, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" din Chișinău, Institutul Patrimoniului Cultural, Institutul de Filologie Română „B.P. Hasdeu", Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, Institutul Național de Cercetări Economice, Academia de Studii Economice din Moldova, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Biblioteca Științifică (Institut) „A. Lupan", Agenția Națională pentru Cercetare și Dezvoltare, Agenția Națională de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare, Agenția de Stat pentru Proprietatea Intelectuală, precum și organizații ce au beneficiat de proiecte de inovare și transfer tehnologic. Biblioteca Științifică (Institut) „A. Lupan" a prezentat biobibliografiile membrilor titulari și membrilor corespondenți ai AȘM. Din fondurile Sălii de lectură a AȘM a fost expusă publicului larg revista „AKADEMOS" și alte publicații ale comunității științifice din ultimii ani. Un stand aparte a inserat publicațiile semnate de laureați ai premiilor AȘM, ediția 2022.

În contextul războiului ruso-ucrainean, Ziua Internațională a Științei pentru Pace și Dezvoltare a căpătat și un puternic mesaj de solidaritate în numele progresului și împotriva agresiunii militare masive a Rusiei desfășurate pe teritoriul unui stat suveran.

Pentru un cercetător, tânăr sau deja experimentat, are o deosebită importanță aprecierea și recunoașterea performanțelor sale de către societate, care în mare parte, în condițiile subfinanțării crase, a infrastructurii depășite, moral învechite sunt făcute pe cont propriu. Rămânem optimiști că aparatele de purificare a apei sau sistemul de dezinfectare a mediului ambiant, elaborate de cercetătorii de la Institutul de Fizică Aplicată, suporturile didactice și manualele interactive prezentate de cercetătorii de la Institutul de Matematică și Informatică „Vladimir Andrunachievici" și UPS „Ion Creangă" din Chișinău, precum și realizările inovative în domeniul sănătății, securității alimentare, calității apei, economiei și demografiei, agriculturii durabile, științelor fundamentale, ingineriei, patrimoniului cultural ș.a., vor beneficia de o largă implementare, iar cercetătorii vor fi susținuți și motivați de stat, de mediul de afaceri, de societate pentru a-și continua explorările. În ședința din 22 decembrie, de totalizare a anului științific 2022, participanților la expozițiile organizate de AȘM li s-au acordat un șir de distincții academice în semn de înaltă apreciere pentru activitate prodigioasă și rezultatele științifice obținute [3].

21 septembrie 2022. Expoziția internațională EXCELENT IDEA – 2022, una de pionierat, vernisată la Academia de Studii Economice a Moldovei de Ziua Internațională a Păcii, a readus creativitatea și inovația în prim-plan, dar și perpetua pledoarie pentru pace [7]. Scopul expoziției a fost informarea societății despre noutatea, importanța și beneficiile creativității și inovațiilor la nivel național și internațional; contribuțiile la dezvoltarea științei și inovării; stimularea implicării tinerilor în activități de cercetare; creșterea calității vieții; motivarea creativității pe tot parcursul vieții; crearea oportunităților de aplicare a ideilor noi. Expoziția a fost organizată sub egida parteneriatului format între Academia de Studii Economice a Moldovei, Academia de Științe a Moldovei, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemitanu". Prima ediție a expoziției EXCELENT IDEA – 2022 a inclus inovațiile și realizările echipelor de cercetare conduse de acad. Eva Gudumac, acad. Aurelian Gulea, acad. Ion Toderaș, regretatul acad. Gheorghe Țîbîrnă, m. c. Viorel Prisacari. Au fost prezenți cercetători științifici de la Institutul de Zoologe, Institutul de Genetică, Fiziologie și Protecție a Plantelor, Institutul de Fiziologie și Sanocreatologie.

Mai mulți participanți au fost menționați cu diplome și medalii pentru inovațiile și realizările relevante în domeniile lor de activitate, această expoziție promițând a fi o investiție temeinică în colaborarea dintre mediul academic, universitar și cel de afaceri. În context, AȘM a instituit „Premiul pentru tineri cercetători" și „Premiul pentru seniori".

17–20 noiembrie 2021. Cea de-a XVII-a ediție a Expoziției Internaționale Specializate „INFOINVENT" a avut loc în format online [5], dar ca și expozițiile precedente de inventică, tehnologie și creativitate s-a adresat în egală măsură comunității științifice și mediului de afaceri. Organizată de Agenţia de Stat pentru Proprietatea Intelectuală (AGEPI), în parteneriat cu Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, Agenția Națională pentru Cercetare și Dezvoltare și Agenția Națională de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare ea a prezentat lucrări pe următoarele domenii: invenţii şi soiuri de plante, design industrial; proiecte de cercetare şi inovare; creaţia tinerilor; produse şi servicii inovative; industrii creative. Juriul Expoziției „INFOINVENT", condus de m. c., vicepreședinte al AȘM Svetlana Cojocaru, a desemnat exponatele câștigătoare, autorii fiind premiați în cadrul ceremoniei din 19 noiembrie. Premiul Guvernului Republicii Moldova „Inventator remarcabil" a fost acordat academicianului Gheorghe Țîbîrnă, oncolog și medic chirurg, USMF „Nicolae Testemiţanu" [6].

Premiul AȘM „Cea mai bună creație a tinerilor", a evidențiat trei lucrări: „Electromobil pentru persoane cu dizabilități" (Mircea Zubcu, Valeriu Podborschi, UTM); „Procedeu de cultivare a levurilor Rhodotorula gracilis" (Alina Beşliu, Nadejda Efremova, Agafia Usatîi, Institutul de Microbiologie și Biotehnologie); „Noi materiale cu proprietăți fonoabsorbante obținute din lână de oaie" (Simona Ioana Borlea (Mureșan), Ancuţa-Elena Tiuc, Ovidiu Nemeș, Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, România).

20–23 noiembrie 2019. Cea de-a XVI-a ediţie a Expoziţiei Internaţionale Specializate „INFOINVENT-2019", jurizată de o echipă de experţi în frunte cu acad. Ion Tighineanu, preşedinte al AŞM, s-a încheiat, tradiţional, cu desemnarea laureaţilor. Premiul Guvernului Republicii Moldova „Inventator remarcabil" a fost conferit pentru ciclul de invenţii din domeniul medicinei veterinare lui Nicolae Eremia (Universitatea Agrară de Stat din Moldova). Premiul AŞM „Cea mai bună creaţie a tinerilor" a fost acordat Irinei Grumeza (Institutul Ştiinţifico-Practic de Horticultură şi Tehnologii Alimentare), pentru procedeul de obţinere a semifabricatelor din carne tocată. Premiul AGEPI pentru „Cea mai reprezentativă participare la expoziţie" a fost conferit Universităţii de Stat din Moldova şi Institutului Naţional de Cercetare-Dezvoltare în Construcţii, Urbanism şi Dezvoltare Teritorială Durabilă Urbană (România). Secretarul științific al Secției științe sociale, economice, umanistice și arte a AȘM dr. Natalia Procop și membrii echipei sale Valentina Negru, Marin Cercașin, Livia Sîrbu s-au învrednicit de Premiul ANCD și Medalia de bronz pentru lucrarea *Terminologia vestimentară din Moldova. Dicționarul ilustrat român-englez*, editată în 2019.

11 noiembrie 2019. Prima ediție a expoziției „Noi, tineretul inventiv și creator", lansată în această zi, s-a dovedit a fi exact așa precum a fost gândită de organizatori – o platformă eficientă de vizibilitate pentru tinerii cercetători din mai multe instituții din sfera cercetării și inovării [4]. Expoziția tinerilor a venit și cu un mesaj pentru mentorii care i-au ghidat și continuă să-i îndrume la realizarea tezelor de masterat, doctorat, la elaborarea noilor produse, softuri, publicații. Expoziția a fost vizitată de membri ai Academiei și cercetători științifici, de reprezentanții agențiilor și instituțiilor, precum și de reprezentanții ambasadelor acreditate în Republica Moldova. În Sala Aurie a AȘM a fost vernisată expoziția personală a artistului plastic Natalia Procop. La prima ediție a expoziției tinerilor organizate în cadrul Academiei de Științe, care au răspuns provocării de a sărbători Ziua Științei, unind eforturile și realizările profesorilor notorii și ale discipolilor săi, au participat cercetători de la Institutul de Matematică și Informatică „Vladimir Andrunachievici", Institutul de Chimie, Institutul de Energetică, Institutul de Inginerie Electronică și Nanotehnologii „D. Ghițu", Institutul de Zoologie, Institutul de Microbiologie, Institutul de Fiziologie și Sanocreatologie, Institutul de Ecologie și Geografie, Institutul de Genetică, Fiziologie și Protecție a Plantelor, IMSP Institutul Oncologic, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „N. Testimițanu", Grădina Botanică „A. Ciubotaru" (Institut), Centrul Național de Studiu și Testare a Materialelor și Departamentul Fizică a Facultății Electronică și Telecomunicații a Universității Tehnice a Moldovei, Departamentul Alimentație și Nutriție, Departamentul Oenologie și Chimie a Facultății Tehnologia Alimentelor a Universității Tehnice a Moldovei.

SUB SEMNUL INTEGRĂRII EUROPENE

30 septembrie 2022. „Noaptea Cercetătorilor Europeni", ediția a IX-a [8, pp. 15-16], a fost desfășurată în cadrul proiectului „GreenSCI – Știința verde pentru o societate sănătoasă", program al Uniunii Europene pentru cercetare și inovare Orizont Europa. Celebrarea științei a avut loc, la Chișinău, în parcul UTM (str. Studenților) [9] și, în premieră, la Bălți, în scuarul Universității de Stat „Alecu Russo" (str. Pușkin) [10]. Modul atractiv de a explora lumea a fost un algoritm bine gândit pentru promovarea științei și prezentarea rezultatelor cercetărilor pe înțelesul copiilor, tinerilor și adulților.

Evenimentul a fost deschis oficial de dr. Anatolie Topală, ministru al Educației și Cercetării, dr. hab., prof. univ. Viorel Bostan, rector al UTM, acad. Ion Tighineanu, preşedinte al AȘM, dr. Igor Cojocaru, director „InfoGrup" și dr. Natalia Gașițoi, rector al USARB, care au mulțumit factorilor de decizie europeni pentru sprijinul acordat Republicii Moldova, au prezentat oportunitățile programului UE pentru cercetare și inovare Orizont Europa, au îndemnat tinerii să facă cercetare, să urmeze o carieră în domeniul științei. În contextul mesajului ecologist al evenimentului, a avut loc ECO Fashion Show și inaugurată Expoziția-concurs „Creația deschide Universul".

Un loc aparte a revenit expoziției organizațiilor din domeniile cercetării și inovării, care și-au prezentat recentele realizări științifice: sistemul de dezinfectare a mediului ambiant elaborat de cercetătorii de la Institutul de Fizică Aplicată, instrumentarul pentru digitizarea și transliterarea textelor tipărite în limba română cu caractere chirilice elaborat de Institutul de Matematică și Informatică „V. Andrunachievici". Au participar cercetărori de la Institutul de Genetică, Fiziologie și Protecția Plantelor, Institutul de Zoologe, Institutul de Geologie și Seismologie, Institutul de Energetică, Institutul de Microbiologie și Biotehnologie, Institutul Național de Cercetări Economice, Institutul Patrimoniului Cultural, Institutul de Inginerie Electronică și Nanotehnologii „D. Ghițu", USMF „N. Testemițanu", UTM, Universitatea de Stat „Alecu Russo" din Bălți.

27 noiembrie 2020. Cea de-a VII-a ediție a evenimentului „Noaptea Cercetătorilor Europeni" a avut drept slogan „Știința pentru societate/Science for Society", pliindu-se pe acțiunile desfășurate de consorțiul UTM, AȘM și Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale [11, pp. 9-10]. Academia de Științe a avut un angajament aparte, realizând un șir de filme (producător dr. Mariana Cocieru) consacrate rezultatelor obținute de organizațiile din domeniile cercetării și inovării, implicării tinerilor în cercetare, axate pe ideea științei deschise ca una dintre prioritățile strategice ale Comisiei Europene [12]. Universitățile și institutele au pregătit expoziții virtuale (aflându-ne pe timp de pandemie), iar mai multe realizări ale cercetătorilor au fost expuse la sediile organizațiilor din domeniile cercetării și în parcul UTM din sectorul Râșcani. „Noaptea Cercetătorilor Europeni" (edițiile 2020 și 2022) a demonstrat deschiderea și capacitatea cercetătorilor moldoveni de a se ralia unor domenii performante, de a face față provocărilor esențiale cu care se confruntă societatea de astăzi.

18 mai 2019. Cahulul a fost gazda Zilelor Europei, eveniment care a adunat reprezentanți ai ambasadelor țărilor-membre ale Uniunii Europene, ai instituțiilor de cercetare și de învățământ, oameni de afaceri din Chișinău, Cahul și din alte localități care cooperează în cadrul Parteneriatului Estic. În anul 2019 s-au marcat zece ani de la constituirea Parteneriatului Estic, cinci ani de la semnarea Acordului de Asociere și cinci ani de la liberalizarea regimului de vize. La deschiderea evenimentului dedicat Zilelor Europei, Peter Michalko, șeful delegației Uniunii Europene în Republica Moldova, a subliniat că UE este și fi un partener deschis pentru Republica Moldova și cetățenii ei [13]. Academia a venit cu un set de monografii, culegeri și reviste de profil pentru care au manifestat interes mai ales tinerii care își fac studiile la instituțiile de învățământ din Cahul – Universitatea de Stat „B. P. Hasdeu", Colegiul de Medicină din Cahul, Colegiul Industrial-Pedagogic din Cahul.

11 mai 2019. Grădina Publică „Ștefan cel Mare și Sfânt" din Chișinău a devenit pentru o zi „Orășelul European 2019". Șeful delegației Uniunii Europene Peter Michalko a menționat că manifestarea organi-

ZILELE EUROPEI, Chișinău, 11 mai 2019; ZILELE EUROPEI, Cahul, 18 mai 2019.

zată de delegația UE oferă posibilități „de a vedea ce este Europa, care sunt valorile pe care ea este bazată și care sunt perspectivele cooperării noastre, rezultatele oferite de relațiile noastre, foarte înalte pe care le avem între Uniunea Europeană și Republica Moldova" [14]. AȘM a răspuns invitației de a celebra Ziua Europei prin prezentarea proiectelor europene implementate în țara noastră, cu un impact deosebit pentru dezvoltarea economiei, științei și culturii. Expoziția organizată de AȘM a informat despre proiectele naționale și internaționale care vor avea aplicabilitate pe termen lung: proiectul DANUBIUS PP-Horizon 2020 și proiectul ELEDAN în cadrul Strategiei Dunărene (DSPF), coordonat de m. c. Elena Zubcov; proiectul SPINTECH coordonat de acad. Anatolii Sidorenko; elaborarea, sub conducerea acad. Ion Tighineanu, a primului material anorganic care manifestă simultan proprietăți hidrofile și hidrofobe, denumit *Aerogalnit*, constituit din elemente tetrapodice cu cavități și pereți ultra-subțiri, dar și proiecte editoriale de succes.

SALVGARDAREA ȘI PROMOVAREA PATRIMONIULUI CULTURAL NAȚIONAL

Prin organizarea unui șir de evenimente, conferințe și expoziții, AȘM și-a exprimat ferma poziție în problema salvgardării și promovării patrimoniului cultural național. Mai multe expoziții Academia le-a realizat în parteneriat cu experți și cercetători din alte instituții.

22 martie 2022. În Sala panoramică a Muzeului de Istorie a Orașului Chișinău a avut loc masa rotundă „Prezentul și perspectivele patrimoniului cultural", organizată de Școala Doctorală „Științe umaniste" a USM, Muzeul de Istorie a Orașului Chișinău, Secția Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte a AȘM, Centrul Mitropolitan de Cercetări Științifice T.A.B.O.R. (Iași), Institutul de Etnologie al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei (Lvov), Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare (Buzău, România), Consiliul Internațional al Muzeelor din Moldova (ICOM). În cadrul evenimentului a fost deschisă expoziția „Monumentele memoriei", ce a cuprins documente și fotografii de epocă ale clădirilor de patrimoniu din Republica Moldova, România și Ucraina din arhiva Muzeul Istoriei Orașului Chișinău, www.old.chisinau [15]. Masa rotundă și expoziția au avut ca scop sensibilizarea societății și a factorilor de decizie cu privire la destinul monumentelor de patrimoniu pe timp de război, dar și în urma calamităților naturale.

25 iunie 2021. O serie de evenimente au fost dedicate aniversării a 175-a de la nașterea primarului Carol Schmidt și aniversării a 190-a de la nașterea arhitectului Alexandru Bernardazzi [16], printre care masa rotundă și filmul cu același generic, „Alexandru Bernardazzi – contribuții la estetica orașului Chișinău". Muzeul Național de Artă al Moldovei a vernisat expoziția tematică „Un tandem remarcabil: primarul Carol Schmidt și arhitectul Alexandru Bernardazzi", coordonată de m. c. Mariana Șlapac și dr. Alla Ceastina (Program de Stat „Cultura promovării imaginii orașelor Republicii Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii") [17].

23 aprilie 2021. În cadrul aceluiași program de stat, la Muzeul Orașului Chișinău a fost inaugurată expoziția de fotografii dedicată Zilei internaționale a monumentelor și a siturilor arheologice (marcată pe 18 aprilie) și prezentată prelegerea „Deschidem larg ușile spre cunoaștere. Pentru a nu lăsa loc indiferenței" (dr. hab. Liliana Condraticova) [19]. Evenimentul a fost organizat de Secția Științe Sociale, Economice, Umaniste și Arte a AȘM, Centrul de Cercetări Umaniste al USM, Muzeul de Istorie a Orașului Chișinău, Direcția Cultură a Primăriei Municipiului Chișinău.

AȘM, partener al expozitiei „Orasele Unirii". Alba Iulia, 3–5 octombrie 2019.

Sala de lectură a AȘM, gazdă a expozițiilor de carte academică.

11 februarie 2021. Conferință științifică internațională „Patrimoniul de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine", desfășurată în contextul Zilei Internaționale a femeilor cu activități în domeniul științei (organizatori Academia de Științe a Moldovei, Universitatea de Stat din Moldova, Centrul Mitropolitan de Cercetări T.A.B.O.R. (Iași, România), Biblioteca Națională a Republicii Moldova, Primăria orașului Buzău (România), Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare, Buzău și Institutul de Etnologie al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei (Lvov, Ucraina)) [20], a avut parte de expoziții virtuale de artă plastică „Vis și realitate în viziunea artiștilor plastici din Republica Moldova" (realizatori dr. Natalia Procop, Tatiana Bujorean) și o expoziție virtuală de fotografie „Femeia în cercetare" (realizator dr. hab. Liliana Condraticova). A fost inițiată astfel tradiția unor conferințe științifice internaționale dedicate femeilor care au ales să facă carieră în știință. Lucrările conferinței au continuat la 12 februarie 2021, când AȘM, USM, în parteneriat cu Direcția Cultură a Primăriei Municipiului Chișinău și Muzeul de Istorie a Orașului Chișinău, au organizat expoziția de fotografii „Pe treptele vieții" (scări, trepte, baluștri din Chișinău) și prelegerea publică susținută de dr. hab. Liliana Condraticova în cadrul Programului de Stat „Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii" (director de proiect dr. hab. Aliona Grati) [21].

3 august 2020. Secția Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte a AȘM, în colaborare cu Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir", Direcția Cultură a Primăriei Municipiului Chișinău, Muzeul de Istorie a Orașului Chișinău, Biblioteca Națională a Republicii Moldova, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, Teatrul Național de Operă și Balet „Maria Bieșu", Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale, a organizat evenimentul „Maria Bieșu – 85 de ani de la naștere", care a inclus expoziții tematice cu fotografii inedite din viața și creația interpretei, expoziție de carte și discuri ale artistei [22].

25 septembrie 2019. Masa rotundă „Patrimoniul cultural al Republicii Moldova – QUO VADIS?" a fost organizată de Secția Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte a AȘM în cadrul Conferinței științifice internaționale „Patrimoniul cultural de ieri – implicaţii în dezvoltarea societății durabile de mâine", aflată la prima ediție și dedicată Zilelor Europene ale Patrimoniului [23]. În cadrul evenimentului, dr. Daniel Dumitran (Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia) a vernisat expoziția cu genericul „Orașele Unirii – orașe ale memoriei", care a luat calea spre Alba Iulia, unde a fost inaugurată pe 5 octombrie 2019, fiind editat și catalogul acestei expoziții [24].

În anii 2022–2019, mai multe expoziții de carte academică au fost consacrate aniversării personalităților notorii, membri ai AȘM, Zilei AȘM (12 iunie), Sărbătorii Naționale Limba Noastră cea Română (31 august), Zilei Internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare (10 noiembrie). Ele au fost organizate de AȘM și Biblioteca Științifică (Institut) „A. Lupan".

31 august 2022. În onoarea acad. Mihai Cimpoi, care a pășit în tagma octogenarilor, la AȘM a fost vernisată o expoziție de carte, realizată de Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan".

6 iulie 2022. Sub egida Institutului de Istorie, în colaborare cu Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan", a avut loc lansarea volumului *Societatea medievală și modernă a românilor. În onoarea lui Demir Dragnev la 85 de ani* (București-Brăila: Editura ISTROS a Muzeului Brăilei „Carol I", 2021) și o expoziție de lucrări semnate de m. c. D. Dragnev.

5 iulie 2022. La Institutul de Genetică, Fiziologie și Protecție a Plantelor a fost deschisă o expoziție de lucrări științifice cu prilejul împlinirii vârstei de 90 de ani a acad. Gh. Șișcanu.

12 iunie 2022. O impresionantă expoziție de carte academică, cu genericul „Acad. Andrei Eșanu și dr. Valentina Eșanu. O viață dedicată adevărului istoric" a reflectat rodul muncii de câteva decenii a laboriosului cuplu în domeniul istoriei românilor, culturii și mai ales a orașului Chișinău. Expoziția de carte a fost desfășurată în holul AȘM de Biblioteca Științifică „Andrei Lupan" (Institut), fiind completată de publicațiile din biblioteca personală a acad. Andrei și dr. Valentina Eșanu.

30 august 2019. Cu prilejul ședinței festive consacrate Sărbătorii Naționale „Limba Noastră cea Română", la AȘM a fost pregătită expoziția de carte și documente foto „Patrimoniu. Limbă. Știință" (organizatori: AȘM, Biblioteca Națională a Republicii Moldova, Biblioteca Științifică „Andrei Lupan" (Institut)). A avut loc o activitate practică ce reflecta digitizarea textelor literare vechi (Secția Științe Exacte și Inginerești a AȘM, Institutul de Matematică și Informatică „Vladimir Andrunachievici"). A fost deschisă Sala de lectură a Academiei de Științe, care pune la dispoziția cititorilor o colecție de cele mai relevante lucrări ale cercetătorilor științifici.

27 iunie 2019. În cadrul sesiunii de lecturi academice consacrate aniversării a 90-a a acad. Alexei Simașchevici și aniversării a 65-a a activității sale științifice, a fost desfășurată o expoziție de carte științifică care a relatat despre fondatorul școlii științifice din Republica Moldova în domeniul materialelor semiconductoare și energiei fotovoltaice, autor al cca 600 de lucrări științifice, printre care cinci monografii și șase manuale.

În perioada 2022–2019, în holurile AȘM au fost prezentate mai multe expoziții de fotografii cu privire la activitatea membrilor AȘM și a comunității științifice, pregătite de Secția management academic și relații externe și Secțiile de Științe ale AȘM.

12 iunie 2022. De ziua AȘM, a fost inaugurată o impresionantă expoziție de fotografii intitulată „Academia de Științe prin obiectivul fotografului (1990–2008)", cu imagini unicat realizate de fotograful Vladimir Colos în perioada activității sale la AȘM (1990–2008).

31 august 2020. La AȘM a avut loc Sesiunea de Lecturi academice, dedicată Sărbătorii Naționale „Limba Noastră cea Română" și deschiderii celei de-a IX-a ediții a Congresului Mondial al Eminescologilor [25]. Dr., ing. Dumitru-Dorin Prunariu, primul cosmonaut român, membru de onoare al Academiei Române, devenit în 2021 și membru de onoare al AȘM, a susținut online prelegerea *Despre cosmogonie, mit și știință în opera lui Mihai Eminescu*. În cadrul evenimentului a fost prezentată expoziția virtuală „Dumitru-Dorin Prunariu – primul român în cosmos" realizată de Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu".

5 februarie 2020. În colaborare cu Societatea Fizicienilor din Republica Moldova și Institutul de Inginerie Electronică și Nanotehnologii „D. Ghițu", AȘM a organizat conferința națională „Știința, educația, cultura și arta: interferențe prin lumină", cinstind memoria acad. Valeriu Canțer (05.02.1955 – 02.04.2017), în cadrul căreia a fost realizată și o expoziție de fotografii din arhiva lui Vladimir Colos ce reflectă viața și activitatea reputatului fizician Valeriu Canțer.

12 iunie 2019. În cadrul ședinței festive din 12 iunie 2019, Tudor Zbârnea, director general al MNAM, a susținut prelegerea *Muzeul Național de Artă al Moldovei – provocări și perspective de promovare a valorilor artistice naționale în context internațional*. Tudor Zbârnea și Emil Childescu, membri ai Academiei Europene pentru Științe și Arte, și-au inaugurat în sediul Academiei expozițiile de artă plastică drept confirmare a aspirațiilor comune pentru frumos ale artiștilor și savanților. Prin acest eveniment cultural de ziua Academiei s-a transmis un mesaj important societății cu referire la promovarea și internaționalizarea științei, culturii, artei, fără de care societatea contemporană riscă să se transforme într-una în exclusivitate consumatoristă. Amintim că în patrimoniul AȘM se află câteva capodopere semnate de maestrul Mihai Grecu, membru de onoare al AȘM (1992), și în această ordine de idei, expozițiile plasticienilor contemporani se percep ca semn al continuității artei.

Vom menționa că Sala Aurie a AȘM a găzduit expoziții de artă plastică ale dr. Iraida Ciobanu („Veșnicia s-a născut la sat", 31 august 2022 și 30 august 2020), dr. Natalia Procop (11 noiembrie 2019), Mihai Mungiu „Chișinăul în pastel" (în cadrul conferinței științifice internaționale „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine", 27–28 septembrie 2022).

Într-o strânsă și fructuoasă colaborare cu AȘM, Muzeul Orașului Chișinău a devenit gazda unor expoziții de pictură ale artiștilor plastici, dar și cercetători, inclusiv expoziția de pictură „La Chișinău viața va învinge" a dr. Natalia Procop în perioada 5–16 aprilie 2021 [26] ș.a. Albumul ilustrat *La Chișinău viața va învinge* de dr. Natalia Procop a fost donat Sălii de Lectură a AȘM. La 13 octombrie 2021, Muzeul Orașului Chișinău a organizat o expoziție de pictură dedicată aniversării a 585-a de la prima atestare documentară a orașului, cu proiectarea filmului-prelegere „Chișinăul care nu mai există decât în artă. Valentina Brâncoveanu și Mihai Mungiu", autor dr. Natalia Procop (Program de Stat „Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii", condus de dr. hab. Aliona Grati) [27]. Mai multe filme despre Chișinău elaborate în cadrul acestui proiect științific pot fi vizionate pe site-ul revistei „DIALOGICA" (https://dialogica.asm.md/multimedia/).

Din punct de vedere expozițional, anul calendaristic 2022 s-a încheiat cu o manifestare a studenților de la Universitatea Tehnică a Moldovei, Departamentul Urbanism și Design Urban al Facultății Urbanism și Arhitectură, anul III și IV de studii, deschizând noi orizonturi pentru expoziții științifice, de inovare, creativitate și artă.

În loc de concluzii. Știința servește păcii, oferind perspective de durată dezvoltării Republicii Moldova în familia europeană. Statutul de țară-candidat pentru aderarea la Uniunea Europeană oferă domeniului de cercetare și inovare din Republica Moldova o șansă de neprețuit pentru a eficientiza integrarea în Spațiul European de Cercetare, a beneficia de avantajele acestei integrări în vederea dezvoltării sustenabile a științei în țara noastră. Expozițiilor științifice și tematice, organizate de AȘM sau în parteneriat cu AȘM, le revine un rol semnificativ în dezvoltarea științei, promovarea rezultatelor cercetării pe plan național și internațional, mediatizarea rezultatelor în vederea conlucrării cu mediul de afacere. Prin valoarea științifică, teoretică și aplicativă, expozițiile științifice organizate de Academia de Științe a Moldovei pun în evidență excelența, creativitatea, experiența, performanța, racordându-se la rigorile europene în domeniile cercetării și inovării.

BIBLIOGRAFIE

1. Condraticova Liliana. Realizările științifico-practice ale medicilor exprimă aspirația pentru pace și dezvoltare, [online] https://asm.md/realizarile-stiintifico-practice-ale-medicilor-exprima-aspiratia-pentru-pace-si-dezvoltare (consultat: 13.12.2023).

2. Condraticova Liliana. La AȘM a avut loc expoziția națională „Știința pentru pace și dezvoltare: creativitate, experiență, perspective", [online] https://asm.md/la-asm-avut-loc-expozitia-nationala-stiinta-pentru-pace-si-dezvoltare-creativitate-experienta; [online] https://www.privesc.eu/Arhiva/101091/Expozitia--Stiinta-pentru-pace-si-dezvoltare--creativitate--experienta--perspective- (consultat: 13.12.2023).

3. https://www.youtube.com/watch?v=Bt-sFqoXxQw&ab_channel=IDSITV(consultat: 13.12.2023).

4. Condraticova Liliana. Expoziția „Noi, tineretul inventiv și creator" organizată la Academia de Științe a Moldovei de Ziua Științei, [online] https://old.asm.md/index.php?go=noutati_detalii&n=9062&new_language=0 (consultat: 13.12.2023).

5. Tofan Eugenia. Peste 400 de invenții și proiecte inovaționale sunt expuse virtual în cadrul celei de-a XVII-a ediții a Expoziției Internaționale Specializate „INFOINVENT", [online] https://asm.md/peste-400-de-inventii-si-proiecte-inovationale-sunt-expuse-virtual-cadrul-celei-de-xvii-editii (consultat: 13.12.2023).

6. Expoziția „Infoinvent - 2021" – un nou record de distincții pentru cercetătorii USMF „Nicolae Testemițanu", [online] https://cercetare.usmf.md/ro/noutati/expozitia-infoinvent-2021-un-nou-record-de-distinctii-pentru-cercetatorii-usmf-nicolae (consultat: 13.12.2023).

7. Condraticova Liliana. La Chișinău a avut loc Prima Expoziție Internațională de creativitate și inovație EXCELENT IDEA – 2022, [online] https://asm.md/la-chisinau-avut-loc-prima-expozitie-internationala-de-creativitate-si-inovatie-excelent-idea-2022; https://excellentidea.ase.md/ (consultat: 13.12.2023).

8. Condraticova Liliana. În „Noaptea Cercetătorilor Europeni" știința a devenit pe înțelesul tuturor, în: AKADEMOS, nr. 3, 2022, pp. 15-16; Condraticova Liliana, Noaptea Cercetătorilor Europeni – când știința devine pe înțelesul tuturor, [online] https://asm.md/noaptea-cercetatorilor-europeni-cand-stiinta-devine-pe-intelesul-tuturor (consultat: 13.12.2023).

9. [online] https://www.youtube.com/watch?v=9A9jNfe-Xt4&t=14047s&ab_channel=NoapteaCercetatorilorEuropeni (consultat: 13.12.2023).

10. [online] https://www.youtube.com/watch?v=o2gG7xO61wc&feature=emb_logo&ab_channel=NoapteaCercetatorilorEuropeni (consultat: 13.12.2023).

11. Cojocaru Svetlana, Condraticova Liliana, Vîrțan Lidia. Noaptea Cercetătorilor Europeni – Modernight-2020 – marcată de Academia de Științe a Moldovei, în: AKADEMOS, nr. 3, 2020, p. 9-10.

12. [online] https://2020.noapteacercetatorilor.md/; https://2020.noapteacercetatorilor.md/science4society (consultat 13.12.2023).

13. Condraticova Liliana. Academia de Științe a Moldovei a participat la Zilele Europei la Cahul, [online] https://old.asm.md/index.php?go=noutati_detalii&n=8906&new_language=0 (consultat 13.12.2023).

14. Condraticova Liliana. Academia de Științe a Moldovei a participat la celebrarea diversității și unității de Ziua Europei, [online] https://old.asm.md/index.php?go=noutati_detalii&n=8890&new_language=0 (consultat 13.12.2023).

15. [online] https://www.youtube.com/watch?v=ymnhsGNIsPU&ab_channel=IDSITV (consultat: 13.12.2023); Condraticova Liliana. Prezentul și perspectivele patrimoniului cultural readuse pe agenda experților și cercetărilor științifici, [online] https://asm.md/prezentul-si-perspectivele-patrimoniului-cultural-readuse-pe-agenda-expertilor-si-cercetarilor

16. [online] https://www.youtube.com/watch?v=hxvojIDe1mA (consultat: 13.12.2023).

17. [online] https://dialogica.asm.md/multimedia/ (consultat: 13.12.2023).

18. Condraticova Liliana. Arhitectul Alexandru Bernardazzi – contribuții la estetica orașului Chișinău, [online] https://asm.md/arhitectul-alexandru-bernardazzi-contributii-la-estetica-orasului-chisinau (consultat: 13.12.2023).

19. [online] https://www.youtube.com/watch?v=ciVa5J0Y78U&ab_channel=IDSITV (consultat 13.12.2023).

20. Ziua internațională a femeilor cu activități în domeniul științei, [online] https://asm.md/ziua-internationala-femeilor-cu-activitati-domeniul-stiintei (consultat: 13.12.2023).

21. [online] https://www.youtube.com/watch?v=OdRDkSfeAR0&feature=youtu.be&ab_channel=IDSITV (consultat: 13.12.2023).

22. Eveniment online „Maria Bieșu – 85 de ani de la naștere", [online] https://asm.md/eveniment-online-maria-biesu-85-de-ani-de-la-nastere (consultat: 13.12.2023).

23. Masa rotundă „Patrimoniul cultural al Republicii Moldova – Quo vadis?", [online] https://old.asm.md/index.php?go=noutati_detalii&n=8993&new_language=0 (consultat: 13.12.2023).

24. Dumitran D. Orașele Unirii – orașe ale memoriei, București: DAR Publishing, 2019, 72 p. Catalog al expoziției vernisate în 3 octombrie 2019.

25. Tofan Eugenia. Dr. ing. Dumitru Dorin Prunariu, Primul cosmonaut roman, în premieră, cu o prelegere publica, la Academia de Științe a Moldovei, de Ziua Limbii Române, [online] https://asm.md/dr-ing-dumitru-dorin-prunariu-primul-cosmonaut-roman-premiera-cu-o-prelegere-publica-la-academia-de (consultat: 13.12.2023).

26. Roibu N. Artistul plastic Natalia Procop și-a expus lucrările la Muzeul de Istorie a orașului Chișinău, [online] https://www.moldpres.md/news/2021/04/05/21002567 (consultat: 13.12.2023).

27. Condraticova Liliana. Orașul Chișinău în filme documentar-științifice, [online] https://www.asm.md/orasul-chisinau-filme-documentar-stiintifice (consultat: 13.12.2023).

SINTEZA COMBINAȚIILOR COORDINATIVE NOI ALE UNOR METALE 3d ÎN BAZA N(4)-(ACETAT DE ETIL)TIOSEMICARBAZONELOR 2-FORMIL ȘI 2-ACETIL PIRIDINEI. PROPRIETĂȚI ANTIOXIDANTE

CZU: 546.057+547
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.02

Doctorandă **Anna RUSNAC**[1]
E-mail: zzannagg@mail.ru
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2517-8927
Doctor în științe biologice **Olga GARBUZ**[1, 2]
E-mail: olhamos@mail.ru
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8783-892X
Doctor în științe chimice **Sergiu ȘOVA**[3]
E-mail: shova@icmpp.ro
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1222-4373
Academician **Aurelian GULEA**[1]
E-mail: guleaaurelian@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2010-7959
[1]Universitatea de Stat din Moldova
[2]Institutul de Zoologie
[3]Institutul de Chimie Macromoleculara „Petru Poni", Iași, România

SYNTHESIS OF NEW COORDINATION COMPOUNDS OF SOME 3d METALS BAZED ON N(4)-(ETHYL ACETATE) THIOSEMICARBAZONES 2-FORMIL AND 2-ACETYL PYRIDINE. ANTIOXIDATIVE PROPERTIES

Summary. The given work includes the description of methods for the synthesis of new coordinative combinations of Cu(II), Mn(II), Fe(III) Co(III), Ni(II) and Zn(II) with N(4)-(ethyl acetate) thiosemicarbazones of 2-formylpyridine and 2-acetylpyridine. The characterization of the newly synthesized compounds was carried out using 1H NMR, 13C NMR, FTIR spectroscopy, conductivity, and elemental analysis. In addition, the structures of N(4)-(ethyl acetate) thiosemicarbazide and N(4)-(ethyl acetate) thiosemicarbazone 2-acetylpyridine (HL2) were determined using single crystal X-ray diffraction. The antioxidant activity of coordinative combinations was studied and compared with that of free ligands. The most pronounced antioxidant properties are possessed by [Ni(L2)Cl], whose value of IC50=15,05 μM is three times higher than the IC50=46,76 μM of the non-coordinating ligand and about 2,5 times higher than the reference substances Rutin and Trolox.

Keywords: synthesis, ethyl acetate, thiosemicarbazones, coordination compounds, antioxidant activity.

Rezumat. Lucrarea dată include descrierea metodelor de sinteză a combinaţiilor coordinative noi ale Cu(II), Mn(II), Fe(III) Co(III), Ni(II) și Zn(II) cu N(4)-(acetat de etil) tiosemicarbazone ai 2-formilpiridinei și 2-acetilpiridinei. Caracterizarea compușilor noi sintetizați a fost efectuată cu ajutorul spectroscopiilor ^{1}H RMN, ^{13}C RMN, FTIR, conductivității și analizei elementale. În plus, structurile N(4)-(acetat de etil)tiosemicarbazidei și N(4)-(acetat de etil)tiosemicarbazonei 2-acetilpiridinei (HL^2) au fost determinate utilizând difracția cu raze X pe monocristal. A fost studiată activitatea antioxidantă a combinațiilor coordinative și comparată cu cea a liganzilor liberi. Cele mai pronunțate proprietăți antioxidante le posedă [Ni(L^2)Cl], a cărui valoare IC_{50}=15,05 μM este de trei ori mai mare decât IC_{50}=46,76 μM a ligandului necoordinat și aproximativ de 2,5 ori mai mare decât a substanțelor de referință Rutin și Trolox.

Cuvinte-cheie: sinteza, acetat de etil, tiosemicarbazone, combinații coordinative, activitate antioxidantă.

INTRODUCERE

Activarea excesivă a reacţiilor de oxidare cu participarea radicalilor liberi este un proces patologic tipic întâlnit în cazul diferitor boli şi al acţiunilor distructive asupra organismului. Radicalii liberi reprezintă molecule cu electroni decuplaţi, plasaţi pe învelişul electronic exterior al atomului sau al moleculei, care posedă o reactivitate înaltă şi, ca rezultat, o acţiune pronunţată de distrugere a macromoleculelor celulare [1].

Este cunoscută participarea radicalilor liberi în patogeneza unui număr mare de boli: arterioscleroză [2], dereglări ale circulației sanguine cerebrovasculare, coronariene și periferice [3], diabet zaharat [4], boli reumatice [5], inflamatorii [6], pulmonare [7], patologii canceroase [8], îmbătrânire prematură [9] etc.

Apariția radicalilor liberi în organism este condiționată și de administrarea medicamentelor pro-oxidative, a unui șir de proceduri medicale (terapie cu oxigen, terapie cu oxigen hiperbaric, iradiere cu raze ultraviolete, corectarea vederii cu laser, radioterapie), precum şi de acţiunea factorilor ecologic nefavorabili ai mediului ambiant [10]. Respectiv, una dintre direcţiile prioritare ale chimiei constituie sinteza noilor compuși, a așa-numiților antioxidanţi, care inhibă sau încetinesc esenţial procesele oxidative în organismul uman [11].

Cel mai des în calitate de antioxidanţi în practica medicală se utilizează extracte din produse naturale [12]. Dar cantităţile de substanţe biologic active în aceste produse sunt limitate, prin urmare eficacitatea lor este mică. În calitate de etalon pentru determinarea activităţii antioxidante în analiza biochimică se utilizează Trolox (acid 6-hidroxi-2,5,7,8-tetrametilchroman-2-carboxilic), analogul vitaminelor E şi C solubile în apă [13].

Tiosemicarbazonele și combințiile coordinative ale acestora oferă o gamă largă de aplicații biologice. Activitatea biologică a tiosemicarbazonelor rezultă din capacitatea lor de a forma chelați cu ionii metalici. Tiosemicarbazonele există în cele două forme tautomere: tionă și tiol. Forma tionă acționează ca un ligand bidentat neutru, în timp ce forma tiol deprotonează și acționează ca un ligand anionic [14].

A fost cercetată activitatea antioxidantă a combinațiilor coordinative ale Fe(III), Co(III) cu salicililden-4-alil-S-metilizotiosemicarbazonei, a căror valoare a inhibiției semimaximale, IC_{50} = 0,5-0,7 μmol/L, activitatea antioxidantă a acestora depășește de 66,7-47,6 ori activitatea Troloxului [13].

Există studii despre tiosemicarbazonele N(4)-substituite ale derivaților de 2-formilpiridinei și complecșii lor metalici, unde sunt raportate cercetări spectrale ale complecșilor de cupru(II) și fier(III) cu tiosemicarbazone, care au demonstrat un efect antioxidant ridicat împotriva cationilor radicali $ABTS^{\bullet+}$, precum și toxicitate scăzută asupra Daphnia magna, care este mai mică decât toxicitatea Doxorubicinei [15; 16]. Complecșii sintetizați prezintă activități antimicrobiene, antifungice, antioxidative și anticancerigene [17].

Cuprul și zincul sunt metale esențiale necesare organismelor pentru a efectua un șir de procese biologice importante. Chelații organici ai acestor metale au fost studiați ca substanțe alternative cu toxicitate scăzută și selectivitate înaltă în tratamentul anticancer [18].

Prin urmare, scopul lucrări constă în sinteza combinațiilor coordinative ale metalelor 3d (Cu(II), Mn(II), Fe(III) Co(III), Ni(II) and Zn(II)) în baza tiosemicarbazonelor 2-formil și 2-acetil piridinei care conține în poziția N(4) o grupare amino acetat de etil (in English ”Glycine ethyl ester”). Aminoacetatul de etil este un intermediar important pentru prepararea acidului crizantemic utilizat în sinteza unor medicamente cu proprietăți antiinflamatoare [19]. În literatura de specialitate nu sunt descrise tiosemicarbazonele 2-formil și 2-acetil piridinei ce conțin în poziția N(4) amino acetat de etil, prin urmare, sinteza și studiul activității antioxidante ale acestora prezintă interes științific.

MATERIALE ȘI METODE

Toţi reactivii şi solvenţii utilizaţi au fost de puritate analitică, procuraţi de la firmele Sigma-Aldrich®, Acros Organics® şi Alfa Aesar®.

1) Analiza elementală, punctele de topire ale tiosemicarbazonelor au fost determinate prin metode specifice [20].

2) Spectrele FTIR au fost înregistrate la spectrometrul Bruker Alpha, 4000-400 cm^{-1} și interpretate conform [21].

3) Spectrele de Rezonanță Magnetică Nucleară (RMN) ^{1}H și ^{13}C au fost înregistrate la spectrometrul Bruker DRX-400. Deplasările chimice sunt prezentate în ppm față de $Si(Me)_4$. DMSO-d_6 a fost utilizat ca solvent. Spectrele au fost interpretate conform [22].

4) În ce privește studiul difracției cu raze X pe monocristal, măsurătorile cristalografice au fost efectuate folosind difractometrul cu raze X Oxford-Diffraction Xcalibur-Gemini cu un monocromator de grafit echipat cu o sursă de raze X Mo-K_α. Cristalele au fost plasate la o distanță de 40 mm de detectorul CCD. Procedurile de determinare a parametrilor celulei elementare și de integrare a datelor experimentale au fost

efectuate cu ajutorul setului de programe ”CrysAlis package Oxford Diffraction”. Structurile au fost determinate prin metoda directă şi stabilite folosind metoda pătratelor minime în apropieri anizotrope pentru atomii de hidrogen după programele SHELX-97 [23].

5) Analiza conductometrică a fost realizată prin intermediul ADWA AD8000 (pH/mV/EC/TDS & Temperature Meter). Calibrarea electrodului (AD 76309) a fost efectuată cu ajutorul soluțiilor standard de 1 430,0 µS/cm și 12 880,0 µS/cm. Probele au fost solubilizate în DMSO. Concentrația probelor investigate a fost de $1{\cdot}10^{-3}$M [24], [25].

6) Pentru determinarea activităţii antioxidante s-a aplicat metoda spectrofotometrică, în care la soluţiile ce conţin radicali liberi coloraţi specific (radicalul cation ABTS$\cdot^{+}$ (2,2-azinobis-3-etilbenzotiazolină-6-sulfonat)) se adaugă compuşii (**4**, **4,1**-**4,6**, **5**, **5,1**-**5,6**) în concentraţii variate şi se determină absorbanţa. Astfel se măsoară capacitatea substanţei de a interacţiona cu radicali ABTS$\cdot^{+}$. Radicalul ABTS$\cdot^{+}$, necesar pentru experiment, a fost format prin reacţia între soluţia de ABTS de 7 mM cu soluţie de persulfat de potasiu, 2,45 mM, incubate la 25 °C la întuneric timp de 12-16 ore. Soluţia apoasă ABTS$\cdot^{+}$ formată a fost diluată cu soluţie tampon de acetat salin (0,02 M, pH 6,5). Au fost preparate diluţii de compuşi (4, 4,1-4,6, 5, 5,1-5.6) în DMSO. După aceea, 20 µL din fiecare diluţie a substanţei experimentale au fost transferate într-o placă de microtitrare cu 96 de godeuri şi 180 µL de soluţie de lucru ABTS$\cdot^{+}$ a fost adăugată cu modulul de distribuire a cititorului hibrid (Synergy H1, Biotek). Acest amestec se agită 15 sec. Schimbarea absorbanţei a fost măsurată la lungime de undă de 734 nm după 30 de minute de incubare la 25 °C. Experimentul a fost efectuat în trei repetări. DMSO a fost utilizat ca martor. Troloxul (soluţie metanolică de 2 mM) a fost utilizat ca referinţă în concentraţii de diluţie variind de la 0,1 până la 100 µM. Partea de radicali ABTS$\cdot^{+}$ inhibate a fost calculată după formula: $[(A_0\text{-}A_1) / A_0]{\cdot}100$, unde A_0 – absorbanţa controlului, iar A_1 – absorbanţa probei [13].

SINTEZA LIGANZILOR

N(4)-(acetat de etil)tiosemicarbazonele 2-formil și 2-acetil piridinei **(4, 5)** au fost obținute conform următoarelor etape (figura 1):

Izotiocianatoacetat de etil (2). Soluția formată din 10,31 g (100 mmol) aminoacetat de etil, 8,40 g (100 mmol) $NaHCO_3$ în 120 mL apă, se plasează în baia cu gheață pe agitator magnetic. La amestecul obținut se adaugă cu picătura, la agitare, soluția formată din 11,50 g (100 mmol) de $CSCl_2$ în 50 mL hexan. Se formează la început un intermediar [(clorocarbonotioil)amino]acetat de etil. După adăugarea totală a soluției de $CSCl_2$, se mai adaugă 8,40 g (100 mmol) $NaHCO_3$. Amestecul se agită timp de 2 ore la 0-10 °C, apoi timp de 1 oră se ridică temperatura până la 60 °C. În acest timp intermediarul se transformă în izotiocianat **2** și se acumulează în hexan. Stratul organic se separă de cel apos și se usucă cu $CaCl_2$ anhidru. Soluția se plasează în colonița cu silicagel și produsul se purifică cromatografic (eluent: hexan-benzen raport 9:1). După distilarea solventului la presiune redusă (20 mmHg), se obțin 11,20 g. (80 %) izotiocianat **2**, p.f. = 104-106 °C (7 mmHg), ce corespunde cu cel din literatură [26].

[(Hidrazincarbotioil)amino]acetat de etil (3). Soluția obținută din 11,20 g (80 mmol) izotiocianatoacetat de etil **2** în 10 mL de alcool se adaugă cu picătura la soluția etanolică de 4,00 g (80 mmol) monohidrat de hidrazină la temperatura camerei (se observă apariția unui precipitat alb). După adăugarea totală a izotiocianatului amestecul se agită la temperatura camerei timp de o oră. Cromatografic se confirmă consumul total al izotiocianatului **2**. Produsul obținut se filtrează și se usucă. Se obțin 11,21 g de tiosemicarbazida **3** cu un randament de 79 %, p.t.=155-156 °C. R_f = 0,28 (eluent: benzen – etilacetat, 1:1). **FTIR(νmax, cm^{-1}):** 3345, m, (N-H); 3310, m, (N-H); 3266, p, (N-H, NH_2); 2977, m, as, (C-H, CH_2); 2929, m, si, (C-H, CH_3); 1742, p, (C=O, ester); 1200, p, as, (C-O); 1145, p, si, (C-O); **^{1}H RMN (400 MHz, DMSO) δ(ppm):** 8,90(s, 1H, N-H), 8,13(s, 1H, N-H), 4,55(s, 2H, NH_2), 4.23, 4.22(d,

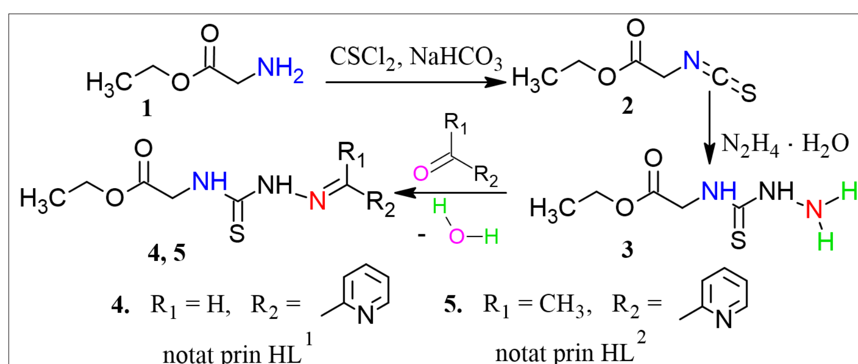

Figura 1. Schema sintezei N(4)-(acetat de etil)tiosemicarbazonelor 2-formil și 2-acetil piridinei **4**, **5**.

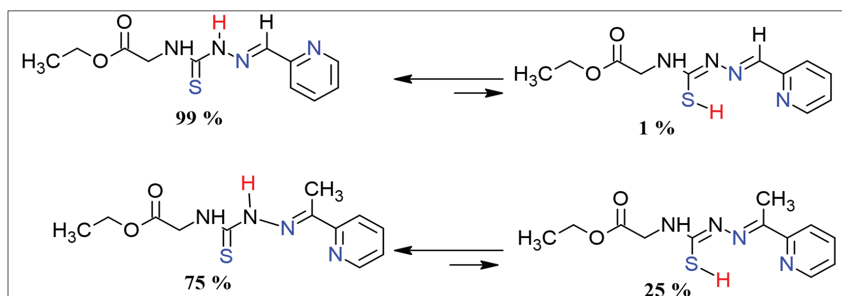

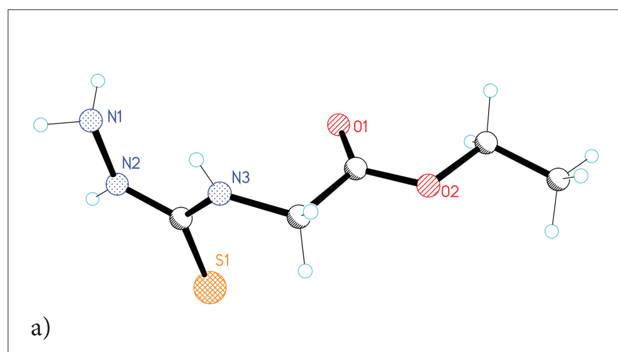
Figura 2. Forme tautomere (tiol, tion) a tiosemicarbazonelor **4**, **5**.

2H, CH_2), 4,12, 4,10, 4,08, 4,06(q, 2H, CH_2), 1,21, 1,19, 1,17(t, 3H, CH_3). **^{13}C RMN (101 MHz, DMSO) δ(ppm):** 182,31(C=S), 170,40(C=O), 60,76(CH_2), 45,24(CH_2), 14,59(CH_3).

({2-[(Piridin-2-il)metiliden]hidrazinecarbotioil}amino)acetat de etil (4) (notat prin HL^1). Amestecul format din 6,00 g (33,85 mmol) [(hidrazincarbotioil)amino]acetat de etil **3** și 3,62 g (33,85 mmol) piridin-2-carbaldehidă în 10 mL etanol și 4 picături de acid acetic glacial se refluxează timp de 3 ore. Se verifică cromatografic consumul tiosemicarbazidei **3**, apoi se răcește la 0 °C. Produsul obținut se recristalizează din etanol. Se obțin: 8,11 g (90 %) HL^{14}, p.t. = 150-151 °C, solid alb, R_f= 0,70 (benzen:etil acetat, 1:2). **FTIR($\nu_{max,}$ cm^{-1}):** 3361, m, (N-H); 3138, s, (C-H, Ar); 2975, m, as, (C-H, CH_2); 2927, m, si, (C-H, CH_3); 1733, p, (C = O, ester); 1516, p, (C = N); 1278, p, as, (C-O); 1200, p, si, (C-O); ρ 623 p (C-H Py). **^{1}H RMN (400 MHz, DMSO) δ(ppm):** 14,28(s, 1% H, SH), 11,95(s, 99% 1H, N-H), 9.01 (t, 1H, C-H), 8,59(m, 1H, C-H), 8,23(d, 1H, N-H), 8,13(d, 1H, = C-H), 7,87 (m, 1H, C-H), 7.40(m, 1H, C-H), 4,32(d, 2H, CH_2), 4,14(q, 2H, CH_2), 1,22(t, 3H, CH_3). **^{13}C RMN (101 MHz, DMSO) δ(ppm):** 178,96(C=S), 169,86(C=O), 153,60(C=N), 149,93, 143,25, 137,06, 124,73, 120,61(C-Ar), 60,97(CH_2), 45,69(CH_2), 14,60(CH_3).

({2-[1-(Piridin-2-il)etiliden]hidrazincarbotioil}amino)acetat de etil (5) (notat prin HL^2). Amestecul format din 4,70 g (26,49 mmol) [(hidrazincarbotioil)amino]acetat de etil **3** și 3,21 g (26,49 mmol) 1-(piridin-2-il)etan-1-onă în 10 mL etanol și 4 picături de acid acetic glacial se refluxează timp de 6 ore (se verifică cromatografic consumul tiosemicarbazidei **3**), apoi se diluează cu puțină apă și se răcește la 0 °C. Produsul se recristalizează din etanol. Se obțin: 6,03 g (81 %) HL^2, p.t.=140-141 °C, cristale albe, R_f=0,44 (benzen:etil acetat, 1:2). **FTIR($\nu_{max,}$ cm^{-1}):** 3370, s, (N-H); 3356, s, (C-H, Ar); 3186, m, as, (C-H, CH_2); 2979, m, si, (C-H, CH_3); 1740, p, (C=O, ester); 1678, p, (C=N); 1204, p, as, (C-O); 1148, p, si, (C-O); ρ 619 p (C-H Py). **^{1}H RMN (400 MHz, $CDCl_3$) δ(ppm):** 14,69(s, 25 % H, SH), 8,9-27,26(m, 4H, Ar), 8,18(s, 1H, NH), 7,33(s, 75 % H, NH), 4,48(d, 2H, CH_2), 4,24(q, 2H, CH_2), 2,36(s, 3H, CH_3), 1,28(t, 3H, CH_3). **^{13}C RMN (101 MHz, CDCl3) δ(ppm):** 178,28(C=S), 169,76(C=O), 152,73(C=N), 147,90 -120,57(C-Ar), 61,72(CH_2), 46,13(CH_2), 22,25(CH_3), 14,15(CH_3).

În spectrele ^{1}H RMN (solvent DMSOd_6) a compușilor **4**, **5** se observă semnale dublate care provin de la forme tautomere ale compușilor **4**, **5** (figura 2). În spectrul ^{1}H RMN a tiosemicarbazonei **4** la deplasarea chimică de 14,28 ppm se atestă prezența formei tiolice (S-**H**) în proporție de 1 %. Forma tautomeră tionică (S = C-N^2-**H**) este confirmată la deplasarea chimică de 11,95 ppm, care este în proporție de 99 %. În cazul tiosemicarbazonei **5**, în spectrul ^{1}H RMN la deplasarea chimică de 14,69 ppm, sunt 25 % forma tautomeră tiol (S-**H**) și la deplasarea chimică de 7.33 ppm sunt 75 % forma tautomeră tionă (S=C-N^2-**H**). Formele tautomere sunt reprezentate în figura 2.

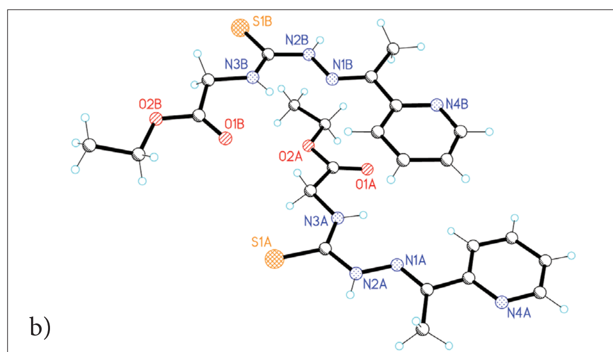

Figura 3. Structura moleculară: a) N(4)-(acetat de etil) tiosemicarbazidei 3;
b) N(4)(acetat de etil) tiosemicarbazonei 2-acetilpiridinei **5**.

Structurile compușilor obținuți au fost stabilite cu ajutorul spectroscopiei IR, ^{1}H RMN și ^{13}C RMN. În spectrele ^{1}H RMN toți protonii au fost găsiți în regiunile așteptate și sunt prezente doar picurile caracteristice compușilor investigați, ceea ce confirmă puritatea acestora. În cazul compușilor **3** și **5**, la recristalizare din etanol au fost obținute monocristale, care au fost investigate folosind difracția cu raze X pe monocristal (figura 3a, b). Structurile sunt practic planare. La tiosemicarbazona **5**, distanța legăturii între carbon și sulf este de 1,669 Å, ceea ce corespunde legăturii duble.

SINTEZA COMPUȘILOR COORDINATIVI

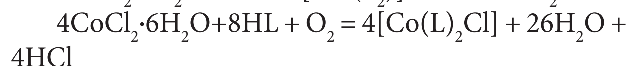
Compușii organici sintetizați **4** și **5** în continuare au fost utilizați în calitate de liganzi pentru obținerea combinațiilor coordinative ale metalelor 3d (Cu(II), Mn(II), Fe(III) Co(III), Ni(II) și Zn(II)).

Metoda generală de sinteză a combinațiilor coordinative constă în interacțiunea soluțiilor etanolice fierbinți (~ 60-65 °C) ale clorurilor de Cu(II), Mn(II), Fe(III) Co(II), Ni(II), Zn(II) cu N(4) acetat de etil tiosemicarbazona 2-formilpiridinei (notat prin **HL^{1}**) și N(4) acetat de etil tiosemicarbazona 2-acetilpiridinei (notat prin **HL^{2}**), luate în raport molar 1:1 sau 1:2. Reacția decurge timp de 30 min. la agitare și reflux conform următoarelor reacții:

$MCl_2{\cdot}nH_2O + HL = [M(L)Cl]{\cdot}nH_2O + HCl$

Unde M= Cu(II), Ni(II), Zn(II); n=0-6

$MnCl_2{\cdot}4H_2O + HL = [Mn(L_2)] + 2HCl + 4H_2O$

$4CoCl_2{\cdot}6H_2O + 8HL + O_2 = 4[Co(L)_2Cl] + 26H_2O + 4HCl$

$FeCl_3{\cdot}6H_2O + 2HL = [Fe(L)_2Cl] + 6H_2O + 2HCl$

Produșii reacțiilor de mai sus sunt compușii coordinativi, apa și acidul clorhidric, pH-ul soluției reactante se schimbă de la neutru spre acid, fapt verificat cu ajutorul pH-metrului, valoarea căruia este pH=1-2.

▪ *Exemplu de sinteză a compușilor coordinativi, unde raportul între metal și ligand în complex este de (1:1):*

[Cu(L^{1})Cl] (4.1). La soluția ce conține 0,266 g (1 mmol) **HL^{1}**, 20 mL etanol se adaugă soluția formată din 0,171 g (1 mmol) $CuCl_2{\cdot}2H_2O$ dizolvat în 3 mL etanol. Amestecul reactant se agită și se refluxează timp de 30 min. Se formează treptat un sediment microcristalin de culoare verde. Apoi amestecul ?? se răcește până la temperatura camerei, se filtrează și se usucă până la o masă constantă. Se obțin 0,290 g (80 %).

▪ *Exemplu de sinteză a compușilor coordinativi, unde raportul între metal și ligand în complex este de (1:2):*

[Mn(L^{1})$_2$] (4.2). La soluția ce conține 0,532 g (2 mmol) HL^{1}, 20 mL etanol se adaugă soluția formată din 0,198 g (1 mmol) $MnCl_2{\cdot}4H_2O$ dizolvat în 2 mL EtOH. Amestecul reactant se agită și se refluxează la 80 °C timp de 30 min. Se formează treptat sedimentul microcristalin de culoare portocalie. Apoi se răcește până la temperatura camerei, se filtrează și se usucă. Se obțin 0,580 g (99 %).

Au fost obținute 12 combinații coordinative cu randamente de 80-99 %, acestea fiind cercetate cu ajutorul conductivității, analizei titrimetrice la metal și spectroscopiei IR. Datele acestor cercetări sunt prezentate în (tabelul 1).

Tabelul 1

Randamentul, analiza la metal și conduncivitate a combinațiilor coordinative metalelor 3d cu N(4)-(acetat de etil) tiosemicarbazone 2-formil și 2-acetil piridinei (HL^{1}, HL^{2})

Nr.	Complexul	Culoarea	Formula moleculară	η %	Analiza la metal, azot (calculat/determinat)	C µS/cm
4.1	[Cu(L^{1})Cl]	verde	$C_{11}H_{13}ClCuN_4O_2S$	80	17,4; 15,4/17,3; 15,5	54,8
4.2	[Mn(L^{1})$_2$]	oranj	$C_{22}H_{26}MnN_8O_4S_2$	99	9,4; 19,1/9,5; 19,0	20,6
4.3	[Fe(L^{1})$_2$]Cl	verde	$C_{22}H_{26}ClFeN_8O_4S_2$	98	9,0; 18,0/8,9; 18,1	130,5
4.4	[Co(L^{1})$_2$]Cl	verde	$C_{22}H_{26}ClCoN_8O_4S_2$	97	9,4; 17,9/9,3; 17,9	120,6
4.5	[Ni(L^{1})Cl]	roșu-bordo	$C_{11}H_{13}ClN_4NiO_2S$	99	16,3; 15,6/16,4; 15,5	41,3
4.6	[Zn(H$_2$O)(L^{1})Cl]	galben	$C_{11}H_{15}ClN_4O_3SZn$	81	17,0; 14,6/17,1; 14,6	12,9
5.1	[Cu(L^{2})Cl]	verde	$C_{12}H_{15}ClCuN_4O_2S$	95	16,8; 14,8/16,7; 14,7	50,2
5.2	[Mn(L^{2})$_2$]	oranj	$C_{24}H_{30}MnN_8O_4S_2$	98	9,0; 18,3/8,9; 18,2	15,8
5.3	[Fe(L^{2})$_2$]Cl	verde	$C_{24}H_{30}ClFeN_8O_4S_2$	80	8,6; 17,2/8,5; 17,3	129,3
5.4	[Co(L^{2})$_2$]Cl	verde	$C_{24}H_{30}ClCoN_8O_4S_2$	82	9,0; 17,2/9,1; 17,1	123,6
5.5	[Ni(L^{2})Cl]	roșu-bordo	$C_{12}H_{15}ClN_4NiO_2S$	80	15,7; 15,0/15,6; 15,1	46,3
5.6	[Zn(H$_2$O)(L^{2})Cl]	galben	$C_{12}H_{17}ClN_4O_3SZn$	82	16,4; 14,1/16,3; 14,0	14,7

Notă: C – conductivitate, DMSO (solvent) µS/cm.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Din datele analizei titrimetrice la metal (tabelul 1) observăm că raportul dintre metal și ligand în complex este de 1:1 în cazul [Cu($L^{1,2}$)Cl], [Ni($L^{1,2}$)Cl], [Zn(H_2O)(L^1)Cl] și de 1:2 în cazul [Mn($L^{1,2}$)$_2$] [Fe($L^{1,2}$)$_2$]Cl, [Co($L^{1,2}$)$_2$]Cl.

Datele conductometriei în soluție egale aproximativ cu 120 µS/cm ne confirmă că complecșii [Fe($L^{1,2}$)$_2$]Cl, [Co($L^{1,2}$)$_2$]Cl sunt electroliți de tip 1:1 ionici, iar cele egale cu 50 µS/cm ne confirmă faptul că complecșii [Cu($L^{1,2}$)Cl], [Mn($L^{1,2}$)$_2$], [Ni($L^{1,2}$)Cl], [Zn(H_2O)(L^1)Cl] sunt neelectroliți (tabelul 2).

Tabelul 2

Datele spectrelor IR ale combinațiilor coordinative ale metalelor 3d cu N(4)-(acetat de etil) tiosemicarbazonele 2-formil și 2-acetil piridinei (HL^1, HL^2)

Nr.	Compuși	Benzi de absorbție în domeniul IR (cm^{-1})					
		ν (M-S)/(M-N)	ρ (py în plan)	ν (C-S)	ν (=N-N=)	ν (C=S)	ν (C=N)
	HL^1	-/-	623	-	-	1294/820	1586
4.1	[Cu(L^1)Cl]	417/516	647	716	1019	-	1572
4.2	[Mn(L^1)$_2$]	419/515	661	748	1023	-	1561
4.3	[Fe(L^1)$_2$]Cl	423/515	703	759	1022	-	1572
4.4	[Co(L^1)$_2$]Cl	434/510	667	742	1088	-	1578
4.5	[Ni(L^1)Cl]	424/514	635	744	1015	-	1561
4.6	[Zn(H_2O)(L^1)Cl]	416/516	637	719	1017	-	1559
	HL^2	-/-	619	-	-	1297/880	1678
5.1	[Cu(L^2)Cl]	413/524	638	745	1021	-	1563
5.2	[Mn(L^2)$_2$]	411/472	641	747	1017	-	1550
5.3	[Fe(L^2)$_2$]Cl	413/515	644	744	1022	-	1551
5.4	[Co(L^2)$_2$]Cl	414/519	650	743	1015	-	1559
5.5	[Ni(L^2)Cl]	419/503	639	738	1019	-	1507
5.6	[Zn(H_2O)(L^2)Cl]	412/519	634	745	1200	-	1557

Notă: **ν** și **ρ** denotă întindere, îndoire și deformare; **py** – piridină.

În spectrele IR a complecșilor sintetizați apar benzi de absorbție noi cum ar fi: ν(M-S, M-N, 413, 520), ce lipsesc în spectrele liganzilor, ρ(py în plan, 640, cm^{-1}) ai complecșilor se deplasează la numere de undă mai mari în comparație cu ligandul necoordinat ρ(py în plan, 620, cm^{-1}). În spectrele complecșilor apar benzi noi ν(C-S, =-N=, 740, 1020 cm^{-1}) ce lipsesc în spectrul ligandului și dispar benzile de absorbție caracteristice ν(C=S, 1294/820) ce sunt prezente în spectrele liganzilor. În spectrele complecșilor, grupa funcțională azometină ν(C=N, 1550 cm^{-1}) se deplasează la lungimi de undă mai mici în comparație cu ligandul necoordinat ν(C=N, 1600 cm^{-1}).

Conform datelor obținute, putem presupune că ligandul coordinează tridentat la atomul central, prin intermediu atomului de azot piridinic, azot azometinic și sulf tiolic, formând două metalocicluri din 5 atomi (figura 4).

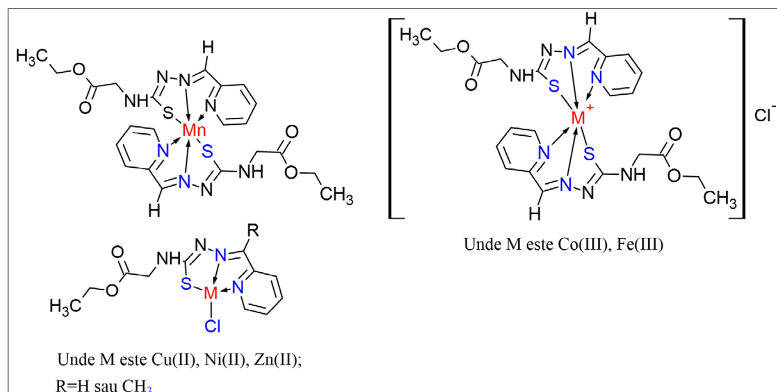

Figura 4. Modalități de coordinare a N(4)-(acetat de etil) tiosemicarbazonelor 2-formil și 2-acetil piridinei (HL^1, HL^2).

Tabelul 3

Datele activității antioxidative a compușilor sintetizați prin intermediul metodei ABTS

Cod	Formula	% inh, 100 μM±SD	% inh, 10 μM±SD	% inh, 1 μM±SD	IC_{50} μM±SD
4	HL^1	70,19±0,54	9,83±0,25	3,22±0,09	52,83±0,35
4.1	$[Cu(L^1)Cl]$	12,11±0,34	11,11±0,13	5,83±0,14	-
4.2	$[Mn(L^1)_2]$	77,92±1,42	13,11±0,25	3,25±0,09	40,41±0,93
4.3	$[Fe(L^1)_2]Cl$	76,28±1,00	32,36±0,59	6,00±0,15	24,65±0,66
4.4	$[Co(L^1)_2]Cl$	37,25±2,67	10,00±0,14	2,94±0,08	≥100
4.5	$[Ni(L^1)Cl]$	96,28±**0**,13	14,28±0,05	3,39±0,09	22,75±**0**,06
4.6	$[Zn(H_2O)(L^1)Cl]$	77,31±0,93	15,92±0,36	3,31±0,09	37,70±0,67
5	HL^2	72,56±0,46	12,14±0,10	4,36±0,12	46,76±0,47
5.1	$[Cu(L^2)Cl]$	5,04±0,12	9,28±0,13	6,22±0,13	-
5.2	$[Mn(L^2)_2]$	80,39±0,91	18,08±0,36	4,69±0,12	32,10±0,56
5.3	$[Fe(L^2)_2]Cl$	28,03±0,78	15,00±0,40	5,94±0,14	≥100
5.4	$[Co(L^2)_2]Cl$	38,00±0,55	16,22±0,15	7,69±0,21	≥100
5.5	$[Ni(L^2)Cl]$	95,53±**0**,54	34,56±0,09	7,42±0,14	15,05±**0**,10
5.6	$[Zn(H_2O)(L^2)Cl]$	70,16±0,57	9,73±0,14	3,15±0,05	51,35±**0**,45

Notă: IC_{50} – concentrația semi-maximă de inhibiție.

Pentru a determina dacă compușii sintetizați au proprietăți antioxidante și pe cât de prețioase sint ele, compușii sunt comparați cu antioxidanți utilizați în medicină, de exemplu: Rutin, a cărui IC_{50} este de **41,1** μM și Trolox **39,8** μM – antioxidanți pronunțați luați în calitate de martor. IC_{50} pentru liganzi: HL^1 – 52,83 μM, HL^2 – 46,76 μM este aproape similar cu cel al substanțelor Trolox și Rutin. Cele mai pronunțate proprietăți antioxidante dintre combinațiile coordinative sintetizate le posedă $[Ni(L^2)Cl]$, a cărui IC_{50}=**15,05** μM depășește de trei ori activitatea ligandului necoordinat și aproximativ de 2,5 ori activitatea antioxidatantă a substanțelor de referință Rutin și Trolox,

CONCLUZII

Au fost obținute trei substanțe organice noi: [(hidrazincarbotioil)amino]acetat de etil **(3)**; ({2-[(Piridin-2-il)metiliden]hidrazinecarbotioil}amino)acetat de etil **(4)** (notat prin HL^1); ({2-[1-(Piridin-2-il)etiliden]hidrazincarbotioil}amino)acetat de etil **(5)** (notat prin HL^2). În baza tiosemicarbazonelor obținute (**4** și **5**), au fost sintetizate 12 combinații coordinative noi.

Formulele structurale ale compușilor obținuți au fost confirmate cu ajutorul spectroscopiilor IR, ^{1}H-RMN și ^{13}C-RMN, conductivității și analizei elementale. În spectrele ^{1}H-RMN sunt observate două forme tautomere a tiosemicarbazonelor: tion și tiol.

Datele analizei conductometrice în soluție sunt aproximativ egale cu 120 μS/cm și confirmă astfel că complecșii $[Fe(L^{1,2})_2]Cl$, $[Co(L^{1,2})_2]Cl$ sunt ionici, iar cele egale cu 50 μS/cm ne confirmă faptul că complecșii $[Cu(L^{1,2})Cl]$, $[Mn(L^{1,2})_2]$, $[Ni(L^{1,2})Cl]$, $[Zn(H_2O)(L^1)Cl]$ sunt neelectroliți. Cu ajutorul analizei titrimetrice la metal s-a determinat raportul dintre metal și ligand în complex, acesta în cazul complecșilor cu ionul central Cu, Ni, Zn fiind de 1:1, iar în cazul complecșilor cu ionul central Mn, Co, Fe este de 1:2.

În cazul N(4)-(acetat de etil)tiosemicarbazidei **(3)** și N(4)(acetat de etil)tiosemicarbazonei 2-acetilpiridinei **(5)** la recristalizare din etanol s-au obținut monocristale care au fost cercetate cu ajutorul difracției cu raze X pe monocristal. Structurile sunt practic planare. La tiosemicarbazona **5**, distanța legăturii între carbon și sulf este de 1,669 Å, ceea ce corespunde legăturii duble.

Cele mai pronunțate proprietăți antioxidante le manifestă compusul coordinativ $[Ni(L^2)Cl]$, a cărui valoare IC_{50}=15,05 μM este de trei ori mai mare decât valoarea IC_{50} a ligandului necoordinat și activitatea antioxidantă este aproximativ de 2,5 ori mai mare decât a substanțelor de referință Rutin și Trolox.

BIBLIOGRAFIE

1. Graur V. RAPORT ŞTIINŢIFIC FINAL privind executarea proiectului de cercetări științifice fundamentale în cadrul concursului de proiecte independente pentru tineri cercetători pentru anul 2019. Proiectul (titlul) Elaborarea inhibitorilor moleculari de proliferare a celulelor de cancer de proveniență organică în baza sărurilor unor tiosemicar-

bazone N(4)-substituite. Cifrul Proiectului 19.80012.02.02F. pp. 1-28.

2. Halliwell B. Free radicals, reactive oxygen species and human disease: a critical evaluation with special reference to atherosclerosis, in: British journal of experimental pathology, 70 (6), 1989, 737.

3. Trinity J.D., Ryan M. Broxterman, and Russell S, Richardson, Regulation of exercise blood flow: role of free radicals, in: Free Radical Biology and Medicine 98, 2016, 90-102.

4. Bayraktutan U. Free radicals, diabetes and endothelial dysfunction, in: Diabetes Obesity and Metabolism 4,4, 2002, 224-238.

5. Smallwood M.J., et al. Oxidative stress in autoimmune rheumatic diseases, in: Free Radical Biology and Medicine 125, 2018, 3-14.

6. Biswas S., Rintu D., and Ena R.B. Role of free radicals in human inflammatory diseases, in: Aims Biophysics 4.4, 2017, 596-614.

7. Andrade Júnior D.R.D., Souza R. B. D., Santos S. A. D., & Andrade D.R.D. Oxygen free radicals and pulmonary disease, in: Jornal Brasileiro de Pneumologia, 2005, 31, 60-68.

8. Dreher D., & Junod A. F. Role of oxygen free radicals in cancer development, in: European Journal of cancer, 32(1), 1996, 30-38.

9. Harman D. (2006). Free radical theory of aging: an update: increasing the functional life span, in: Annals of the New York academy of sciences, 1067(1), 2006, 10-21.

10. Santo A., Zhu H., & Li Y. R. (2016). Free radicals: From health to disease. React. Oxyg. Species, 2, 245-263.

11. Mathew B. B., Tiwari A., & Jatawa S. K. Free radicals and antioxidants: A review. Journal of Pharmacy Research, 4(12), 2011, 4340-4343.

12. Hamid A.A., et al. Antioxidants: Its medicinal and pharmacological applications, in: African Journal of pure and applied chemistry 4.8 (2010): 142-151.

13. Gulea A., Usataia I., Garbuz O., Graur V., Ţapcov V., Gudumac V. Brevet de invenţie: Utilizarea saliciliden-4-alil-S-metilizotiosemicarbazidaţilor de fier(III) şi cobalt(III) în calitate de antioxidanţi. MD 4527 C1 2018.06.30.

14. Joseph M., Sreekanth A., Suni V., Kurup MR. Spectral characterization of iron(III) complexes of 2-benzoylpyridine N(4)-substituted thiosemicarbazones, in: Spectrochim Acta A Mol Biomol Spectrosc. 2006 Jun; 64(3):637 p. 41, doi: 10.1016/j.saa.2005.07.067.

15. Gulea A., Toderas I., Garbuz O., Ulchina I., Graur V., and Railean, N. Biological Evaluation of a Series of Amine-Containing Mixed-Ligand Copper(II) Coordination Compounds with 2-(2-hydroxybenzylidene)-N-(prop-2-en-1-yl)hydrazinecarbothioamide, in: Microscopy and Microanalysis, pp. 1-7. 2022, doi: 10.1017/S1431927622000733.

16. Garbuz O., Toderash I., Railyan N., Tsapkov V.I.; Gulea A. Some inorganic and organic biological agents, in: Studia Universitatis Moldaviae (Seria Ştiinţe Reale şi ale Naturii). 2021, nr. 6(146), pp. 132-140.

17. Gulea A.P., Graur V.O., Ulchina I.I. et al. Synthesis, Structure, and Biological Activity of Mixed-Ligand Amine-Containing Copper(II) Coordination Compounds with 2-(2-Hydroxybenzylidene)-N-(prop-2-en-1-yl)hydrazine-carbothioamide, in: Russ J Gen Chem 91, 2021, pp. 98-107, doi:10.1134/S1070363221010114.

18. Mathews N.A., Kurup M.R.P. In vitro biomolecular interaction studies and cytotoxic activities of copper (II) and zinc (II) complexes bearing ONS donor thiosemicarbazones, in: Applied Organometallic Chemistry. 2021, t. 35, no. 1, p. e6056.v, doi.org: 10.1002/aoc.6056

19. Matsui M., Kitahara T. Studies on Chrysanthemic Acid: Part XVIII. A New Biologically Active Acid Component Related to Chrysanthemic Acid, in: Agricultural and Biological Chemistry. 1967. T. 31, no. 10, pp. 1143-1150.

20. Fries J., Getrost H., and Merck D. E., Organic Reagents for Trace Analysis, E. Merck, Darmstadt, Germany, 1977.

21. Nakamoto K. IK spektry i spektry KR neorganicheskikh i koordinatsionnykh soedineniy. Per. s angl. Mir, 1991.

22. Nyquist R.A. Interpreting infrared, Raman, and nuclear magnetic resonance spectra. Academic Press, 2001.

23. Sheldrick G.M., Foundations and Advances SHELXT-Integrated space-group and crystal-structure determination, in: Acta Cryst, vol. 71, 2015, pp. 3-8, doi: 10.1107/S2053273314026370.

24. Wagner H. Influence of Temperature on Electrical Conductivity of Diluted Aqueous Solutions, in: Power Plant Chem., vol. 14, no. 147, 2012, pp. 1-15.

25. Geary W.J. The use of conductivity measurements in organic solvents for the characterisation of coordination compounds, in: Coord. Chem. Rev., vol. 7, Oct. 1971. pp. 81-122, doi: 10.1016/S0010-8545(00)80009-0.

26. Sigma-Aldrich. Ethyl isothiocyanatoacetate. [online] https://www.sigmaaldrich.com/MD/en/product/aldrich/279692 (consultat: 06.07.2022).

NOTĂ. Articol elaborat în cadrul proiectului *Produse noi, inovative cu performanțe remarcabile în medicină (biofarmaceutică). Elucidarea mecanismelor moleculare și celulare ale acțiunii acestor produse noi și argumentarea folosirii lor la eficientizarea tratamentului unor patologii*, Cifrul: 20.80009.5007.10

Mulțumim domnului doctor în științe chimice Alic Barbă pentru contribuția sa la acest studiu – înregistrarea spectrelor RMN ale substanțelor sintetizate.

STABILITY OF THE METROLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE MASS COMPARATOR HRP 200.4Y.KO

CZU: 006.9:681.2
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.03

PhD student **Anna SABADAȘ**[1]
E-mail: any.sabadas@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8064-6068
PhD student **Alexei PIANÎH**[1, 2]
E-mail: pianihalex@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1165-9690
Alexandru BRĂGUȚĂ[3]
E-mail: alexandrubraguta1@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4117-3349
Victor GRUȘCA[3]
E-mail: victorgrusca2008@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6072-8077
[1]Stefan cel Mare University of Suceava
[2]Technical University of Moldova
[3]National Institute Metrology

STABILITATEA CARACTERISTICILOR METROLOGICE ALE COMPARATORULUI DE MASĂ HRP 200.4Y.KO

Rezumat. Caracteristicile metrologice ale aparatelor de măsurat sunt caracteristicile care se referă la comportarea aparatului de măsurat în raport cu obiectul supus măsurării, cu mediul ambiant și cu operatorul uman. Astfel, având aceleași condiții în laborator și un personal bine instruit și competent, se studiază stabilitatea caracteristicilor metrologice ale comparatorului de masă pentru a demonstra stabilitatea acestuia în timp și a oferi o încredere sporită beneficiarilor ulteriori. Măsurările propriu-zise au fost efectuate pe perioada unui an în aceleași condiții, rezultatele acestora demonstrând că comparatorul de masă HRP 200.4Y.KO este capabil să asigure trasabilitatea unității de măsură.

Cuvinte-cheie: comparator de masă, caracteristici metrologice, stabilitate, cântărire.

Summary. The metrological characteristics of the measuring devices are the characteristics that refer to the behavior of the measuring device in relation to the object under measurement, the environment and the human operator. Thus, having the same conditions in the laboratory and a well-trained and competent staff, the stability of the metrological characteristics of the mass comparator is studied in order to demonstrate its stability over time and provide increased confidence to subsequent beneficiaries. The actual measurements were carried out over a period of one year under the same conditions, their results proving that the mass comparator HRP 200.4Y.KO is capable of ensuring the traceability of the measurement unit.

Keywords: mass comparator, metrological characteristics, stability, weighing.

INTRODUCTION

It is impossible to imagine how humanity would have lived without clocks, scales, meters, medical equipment and other means of measurement. Every activity in our life involves, to some extent, different means of measurement. We are already so used to them that we see them as something natural [1]. In order for the measurements in our lives to be accurate and traceable in any corner of the world, the means of measurement with which they are carried out are subject to checks, comparisons, calibrations.

Ensuring metrological traceability [2], as follows from theory and practice, from the recommendations of international metrology organizations, is constituted by the national standards of the measurement units, the existence of which in any state represents integral parts of economic sovereignty and independence.

In the Republic of Moldova, the National Metrology Institute maintains the National Standards, appro-

ved by decisions of the Ministry of Economy, upon the recommendation of the National Metrology Council. National standards are the source of metrological traceability for the measurement units that they materialize and reproduce. These are either primary achievements of the unit - situation in which they are directly compared to international primary achievements of the same kind, or secondary achievements - situation in which they are periodically calibrated in relation to primary standards owned by BIPM or other signatory National Institutes of Metrology of the Mutual Recognition Arrangement of National Standards and Calibration and Measurement Certificates of the International Committee for Weights and Measures [3], VIPM MRA.

MATERIALS AND METHODS

Comparators [4] are used both to ensure the traceability of measurements and to verify weights, in accordance with the principles of legal metrology.

The HRP comparator (figure 1) allows checking, calibrating and standardizing mass weights in accordance with OIML recommendations (R-111), with a maximum value of up to 200 kg for class F2, from 100 kg. up to 200 kg for class M1, from 50 kg up to 200 kg for class M2.

Mass comparators are made up of two components. The component containing the electronic module is connected to the high-precision measuring system. The separation of the two components ensures an isolation of the measurement system from the heating phenomenon of the electronic module.

Figure 1. Mass comparator, type HRP 200.4Y.KO [4].

The turntable is equipped with a self-centering system for the weights.

The HRP series features an intuitive menu that is easy for the user to use during instrument operation.

The technical data [5] of the Mass Comparator HRP 200.4Y.KO are presented in the table 1.

To perform measurements with the mass comparator HRP 200.4Y.KO [4], the direct measurement method is used in the „Flows and Volumes" laboratory. The direct measurement method [6] is a method by which the value of a mearurements is obtained directly, without performing additional calculations and

Table 1

Technical data of the mass comparator HRP 200.4Y.KO [5]

F2	200 kg
M1	100 kg ÷ 200 kg
M2	50 kg ÷ 200 kg
Maximum capacity (Max)	210 kg
Readability	0,5 g
Repeatability	0,6 g
Stabilization time	10 s
Pan Size	800×600 mm
Electric compensation range	0 ÷ 210 kg
Adjustment	external
Sensitivity drift	2 ppm/°C in temperature +15 ÷ +35°C
Working temperature	+15 ÷ +30 °C
Working temperature change rate	±0,5°C/12h (±0,3°C/h)
Atmospheric humidity	40% ÷ 60%
Atmospheric humidity change rate	±5%/4h
IP rating	IP 67
Power supply	100 ÷ 240 V AC 50 ÷ 60 Hz

Table 2

Metrological characteristics of scales [5]

Type/Model	Measurement range, g	Division value, g	Uncertainty, g
Mass comparator, type HRP 200.4Y.KO	4,0 ÷200000,0	0,2	0,21

is based on direct comparison with the measurement unit or with the help of a device graduated in the respective units. In this type of measurement, only one measurement is determined (table 2).

RESULTS AND DISCUSSION

In the "Flows and Volumes" laboratory, measurements were carried out with the mass comparator HRP 200.4Y.KO during a year in order to analyze and research the stability of its metrological characteristics. Thus, the measurement data [7] obtained on different days, but under the same conditions, will be presented below.

a) Measurements performed on March 17, 2017, presented in table 3, figure 2.

b) Measurements performed on June 13, 2017, presented in table 4, figure 3.

c) Measurements performed on March 13, 2018, presented in table 5, figure 4

d) Measurements performed on May 11, 2018, presented in table 6, figure 5.

e) Measurements performed on August 28, 2018, presented in table 7, figure 6.

Table 3

The values received as a result of the measurements performed on March 17, 2017 for the mass comparator, type HRP 200.4Y.KO

No.	The standard weight value, kg	Measured value before calibration (A), kg	Absolute error, kg	Measured value after calibration (B), kg	Absolute error, kg
1	0,02	0,0198	-0,0002	0,02	0,0000
2	3	2,9988	-0,0012	2,999	-0,0010
3	5	4,998	-0,0020	4,9994	-0,0006
4	10	9,9966	-0,0034	9,9996	-0,0004
5	20	19,9938	-0,0062	19,9998	-0,0002
6	30	29,9944	-0,0056	29,9989	-0,0011
7	70	69,9872	-0,0128	69,9996	-0,0004
8	100	99,9938	-0,0062	99,9996	-0,0004
9	140	139,992	-0,0080	139,9994	-0,0006
10	200	199,9924	-0,0076	199,999	-0,0010

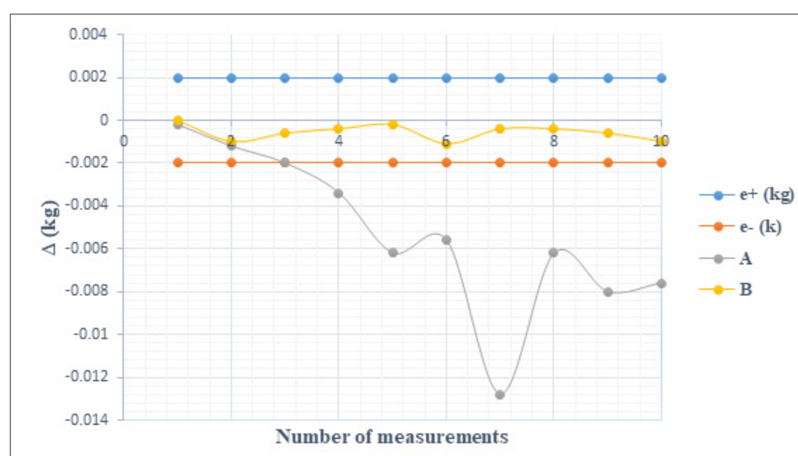

Figure 2. Graphical representation of the error curve following the measurements performed on 17.03.2017.

Table 4

The values received as a result of the measurements performed on June 13, 2017 for the mass comparator, type HRP 200.4Y.KO

No.	The standard weight value, kg	Measured value, kg	Absolute error, kg
1	0,02	0,0198	-0,0002
2	3	2,999	-0,0010
3	5	4,9996	-0,0004
4	10	9,9996	-0,0004
5	20	19,9996	-0,0004
6	30	29,9996	-0,0004
7	70	69,9993	-0,0007
8	100	99,9996	-0,0004
9	140	139,9994	-0,0006
10	200	199,9994	-0,0006

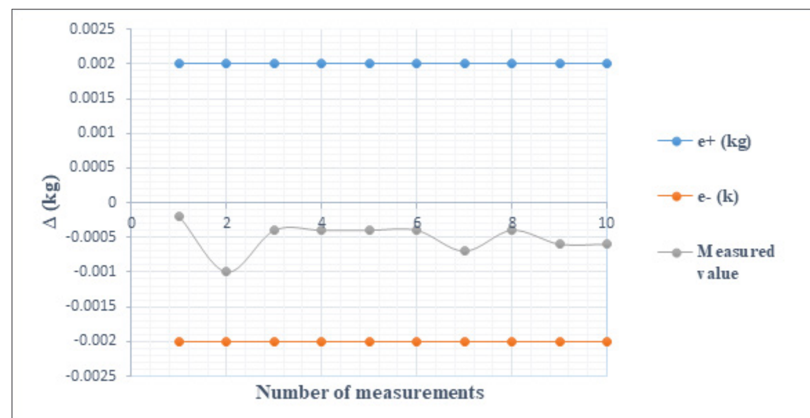

Figure 3. Graphical representation of the error curve following the measurements performed on 13.06.2017.

Table 5

The values received as a result of the measurements performed on March 13, 2018 for the mass comparator, type HRP 200.4Y.KO

No.	The standard weight value, kg	Measured value, kg	Absolute error, kg
1	1,00	1	0,0000
2	3,00	3,0004	0,0004
3	5,00	5,0002	0,0002
4	10,00	10,0002	0,0002
5	15,00	15,0004	0,0004
6	20,00	20,0002	0,0002
7	30,00	29,9986	-0,0014
8	50,00	49,9994	-0,0006
9	80,00	79,9994	-0,0006
10	100,00	99,9994	-0,0006
11	120,00	119,9992	-0,0008
12	150,00	149,9996	-0,0004
13	200,00	199,9998	-0,0002

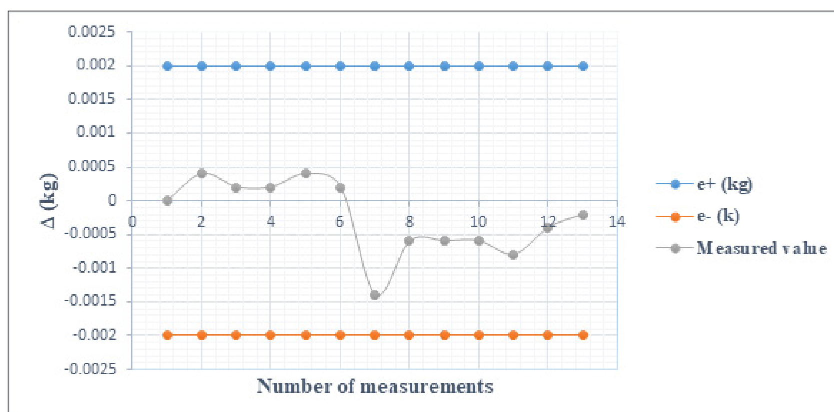

Figure 4. Graphical representation of the error curve following the measurements performed on 13.03.2018.

Table 6

The values received as a result of the measurements performed on May 11, 2018 for the mass comparator, type HRP 200.4Y.KO

No.	The standard weight value, kg	Measured value, kg	Absolute error, kg
1	1,00	1,0002	0,0002
2	3,00	3	0,0000
3	5,00	5,0004	0,0004
4	10,00	10,0008	0,0008
5	15,00	15,0006	0,0006
6	20,00	20,0006	0,0006
7	30,00	30,0012	0,0012
8	50,00	50,0008	0,0008
9	80,00	79,9996	-0,0004
10	100,00	99,9994	-0,0006
11	120,00	120,0002	0,0002
12	150,00	149,9994	-0,0006
13	200,00	199,9992	-0,0008

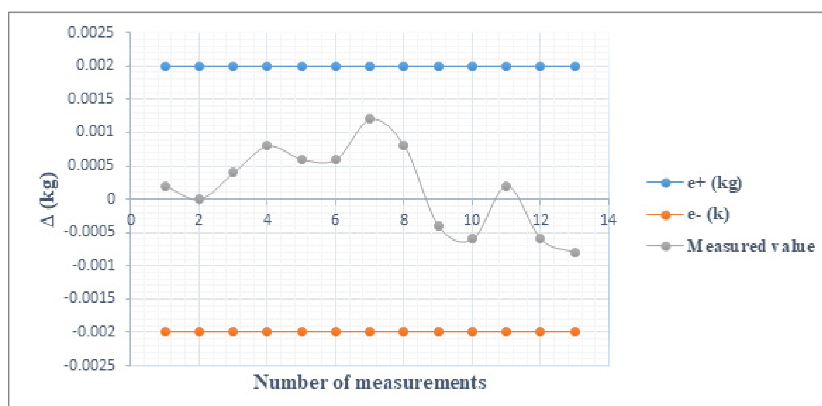

Figure 5. Graphical representation of the error curve following the measurements performed on 11.05.2018.

Table 7

The values received as a result of the measurements performed on August 28, 2018 for the mass comparator, type HRP 200.4Y.KO

No.	The standard weight value, kg	Measured value, kg	Absolute error, kg
1	1,00	1	0,0000
2	3,00	2,9998	-0,0002
3	5,00	5,0008	0,0008
4	10,00	10,0006	0,0006
5	15,00	15,0002	0,0002
6	20,00	20,0004	0,0004
7	30,00	30,0004	0,0004
8	50,00	49,9998	-0,0002
9	80,00	79,9994	-0,0006
10	100,00	99,9996	-0,0004
11	120,00	119,9992	-0,0008
12	150,00	149,9999	-0,0001
13	200,00	199,9992	-0,0008

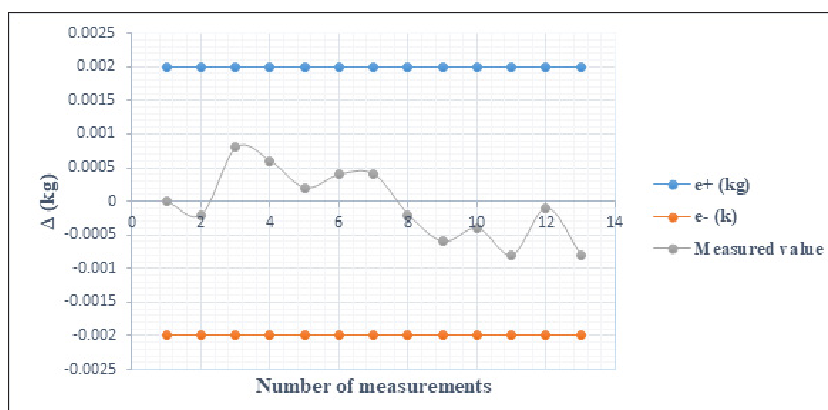

Figure 6. Graphical representation of the error curve following the measurements performed on 28.08.2018.

CONCLUSIONS

Following the measurements made with the mass comparator HRP 200.4Y.KO over a period of time, under the same conditions, it can be observed that on the first day of use of the comparator, following transport and installation in the room of the „Flow and Volume". The corrective actions that have been taken clearly demonstrate the staff's involvement in a functioning quality management system. It is understood that before the corrective actions a deep analysis and thinking process was carried out, a quality tool was used to identify the true cause of the appearance of critical results and to act specifically at the root of the problem. Laboratory, the results obtained exceed the permissible error limits of ±0.002 kg. In order to exclude this non-conformity, the calibration of the mass comparator was carried out and according to the results on the graph, the error curve after calibration fell within the admissible limits. Following the performed procedure, the mass comparator will be able to be used in the process of transmitting the measurement unit. These measurements being of high interest for the quality infrastructure of the Republic of Moldova, will allow the satisfaction of the needs of local economic agents at the moment, and, after the alignment in the European Union space, competitive measurements with partners from abroad. After calibrating the comparator, on the other days, when measurements were made with the comparator, it is observed that in the measurement range (0.004 ÷ 200.0 kg), it retains its metrological characteristics, thus, it can be used without any intervention.

These measurements demonstrate to us the stability of the comparator over time and ensure the uniformity of the measurement unit. Most important in

these measurements are not only the performance aspects of the equipment, but the philosophy of the approach by the specialists who performed the measurements. In order to get closer to good European practices, it is important to learn the true processes of management systems, which assume that continuous improvements can be achieved through adjustments, analyzes and reflections. These actions are clearly reflected in this paper.

BIBLIOGRAPHY

1. Sabadas A. Ensuring the traceability of measurement units, International Student Scientific Communications Session, ElStud XII-Editiona, 21–23 June 2018 [in Romanian].

2. Velichko O.N. Traceability of measurement results at different levels of metrological work. Meas Tech 52, 1242–1248 (2009), [online] https://link.springer.com/article/10.1007/s11018-010-9428-7 (accessed: 6.09.2022).

3. Mutual Recognition of National Measurement Standards and of Calibration and Measurement Certificated Issued by National Metrology Institutes, Paris:BIPM (1999), revised October 2003, [online] https://www.bipm.org/documents/20126/43742162/CIPM-MRA-2003.pdf (accessed: 21.10.2022);

4. The mass comparator type HRP-200-4YKO, [online] http://www.balante.ro/comparator-de-masa-manual-hrp-2004yko.html (accessed: 14.09.2022).

5. Technical characteristics of the mass comparator, [online] https://radwag.com/us/hrp-1000-4y-ko-mass-comparator,w1,XK0,110-101-107 (accessed: 14.09.2022);

6. Chiciuc A., Corjan A. Metrology, standardisation and measurement. Chisinau 2002, p. 16, p. 23 [in Romanian].

7. Research report SC 017:2022 [in Romanian], [online]: https://inm.md/uploads/0/images/large/545c0635609f49bfc777cc620daefd99_sc-017-201-vulpe-roman.pdf (accessed: 19.10.2022).

Mihail Statnîi. Din ciclul *Tradiții*, 2021, u., p., 60 × 65 cm.

MECANISME DE REZISTENȚĂ LA ANTIMICROBIENE CARACTERISTICE BACILILOR GRAM-NEGATIVI DE IMPORTANȚĂ CLINICĂ

CZU: 615.281.015.8:616-07
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.04

Doctor în științe medicale, conferenţiar universitar **Greta BĂLAN**[1,2]
E-mail: greta.balan@usmf.md
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3704-3584
Asistent universitar **Olga SOFRONIE**[1,2]
E-mail: olga.sofronie@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1783-148X
Irina-Felicia RUSU[1]
E-mail: irinafelicia26.rusu@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3381-8514
Cercetător științific **Livia ȚAPU**[1,2]
E-mail: liviatapu@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4424-3501
Doctor în științe medicale, conferenţiar cercetător **Olga BURDUNIUC**[1,2]
E-mail: olga.burduniuc@ansp.gov.md
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6944-0800
[1]Universitatea da Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu"
[2]Agenţia Naţională pentru Sănătate Publică

ANTIMICROBIAL RESISTANCE MECHANISMS CHARACTERISTIC OF CLINICALLY IMPORTANT GRAM-NEGATIVE BACCILI

Summary. Antimicrobial resistance is a global public health issue and one of the most serious threats to the mankind today. Some bacterial strains have acquired resistance to most antimicrobial drugs and, therefore, new antibacterial agents that would overcome resistant strains are needed. In 2017, the World Health Organization published a list of priority antimicrobial-resistant pathogens. Most of these agents are gram-negative bacteria. Due to their structure, the gram-negative bacteria are more resistant to antimicrobials than gram-positive bacteria and cause significant morbidity and mortality worldwide. The main resistance mechanisms are: restricted drug absorption, modification of the target attack, inactivation of the antimicrobial drug by production of hydrolyzing enzymes and active drug efflux. These mechanisms may be innate or acquired by microorganisms, and understanding those mechanisms may create new treatment options for infectious pathology and may contribute to the development of new antimicrobial drugs that counter the microbial attempts to become resistant.

***Keywords*:** gram-negative bacilli, resistance mechanisms, antimicrobials, *E. coli*, *K. pneumoniae*, *P. aeruginosa*, *A. baumannii.*

Rezumat. Rezistența la antimicrobiene reprezintă o problemă globală de sănătate publică și una dintre cele mai grave amenințări cu care se confruntă astăzi omenirea. Unele tulpini bacteriene au dobândit rezistență la majoritatea preparatelor antimicrobiene și, prin urmare, sunt necesari noi agenți antibacterieni care ar acționa activ asupra tulpinilor rezistente. În 2017, Organizația Mondială a Sănătății a publicat o listă de agenți patogeni prioritari rezistenți la antimicrobiene. Majoritatea acestor agenți constituie bacterii gram-negative. Datorită structurii lor, bacteriile gram-negative sunt mai rezistente la antimicrobiene decât bacteriile gram-pozitive și provoacă morbiditate și mortalitate semnificativă la nivel mondial. Principalele mecanisme de rezistență sunt: limitarea absorbției unui medicament, modificarea țintei de atac, inactivarea preparatului antimicrobian prin producerea de enzime hidrolizante și efluxul activ al unui medicament. Aceste mecanisme pot fi native sau dobândite de către microorganisme, iar înțelegerea mecanismelor respective poate crea noi opțiuni de tratament al patologiei infecțioase și contribui la dezvoltarea de noi preparate antimicrobiene care să reziste încercărilor microorganismelor de a deveni rezistente.

Cuvinte-cheie: bacili gram-negativi, mecanisme de rezistență, antimicrobiene, *E. coli*, *K. pneumoniae*, *P. aeruginosa*, *A. baumannii.*

INTRODUCERE

De la descoperirea penicilinei de către Fleming în 1929, a fost obținut un număr mare de agenți antibacterieni care au avut un impact enorm atât asupra sănătății umane, cât și asupra ratelor de mortalitate din întreaga lume [1]. Utilizarea iresponsabilă și neargumentată a antimicrobienelor a dus la dezvoltarea unor tulpini microbiene rezistente [2].

Povara rezistenței la antimicrobiene a bacililor gram-negativi (BGN) reprezintă o provocare zilnică pentru medicii din terapia intensivă. BGN sunt responsabili pentru 45-70 % dintre pneumoniile asociate ventilaţiei pulmonare [3], precum și pentru 20-30 % dintre infecțiile de flux sanguin asociate cateterizării venoase [4]. Actualmente sunt raportate rate alarmante de rezistență la nivel mondial, iar tendințele în creștere pot stârni îngrijorări pentru următorii ani. Limitată, până la începutul secolului, aproape exclusiv la unităţile spitalicești, această problemă se extinde tot mai mult pentru pacienții cu infecții asociate asistenței medicale și chiar dobândite în comunitate [5]. Enterobacteriaceae și bacilii gram-negativi nefermentativi (*Pseudomonas aeruginosa*, *Acinetobacter baumannii*) constituie cea mai mare provocare în acest sens [6; 7; 8]. Astfel, este foarte important de a elucida mecanismele de rezistență și de a determina factorii de mediu care promovează diseminarea acestora.

MATERIALE ȘI METODE

S-a efectuat analiza publicațiilor în PubMed în perioada ianuarie-decembrie 2022 referitor la aspectele teoretice privind mecanismele de rezistență la antimicrobiene caracteristice pentru bacilii gram-negativi de interes medical, prin utilizarea termenilor „Mecanisme de rezistență", „Gene de rezistenșă", „Bacili gram-negativi", „Preparate antimicrobiene", „*Escherichia coli*", „*Klebsiella pneumoniae*", „*Pseudomonas aeruginosa*", „*Acinetobacter baumannii*". Din numărul total de articole găsite (87), au fost selectate și analizate 52 de articole de sinteză și meta-analiză ce reflectă mecanismele de rezistență la antimicrobiene a bacililor gram-negativi. Nu au fost stabilite limite de limbă, dar au fost prioritare articolele în limba engleză, publicate după anul 2012.

MECANISMELE DE REZISTENȚĂ CARACTERISTICE PENTRU *ESHERICHIA COLI* ȘI *KLEBSIELLA PNEUMONIAE*

Tulpinile de *Escherichia coli* rezistente la antimicrobiene sunt responsabile de provocarea a peste 306 000 de infecții și 9 828 de decese, depășind atât infecțiile provocate de *S. aureus*, cât și *P. aeruginosa* luate împreună. Dintre acestea, peste 297 000 de infecții și 9 000 de decese au fost cauzate de tulpinile de *E. coli* rezistente la cefalosporine de generația a III-a. În plus, alte 7 156 de infecții și 621 de decese au fost cauzate de tulpini de *E. coli* rezistente la colistină și alte 2 619 infecții și 141 de decese au fost cauzate de tulpini rezistente la carbapeneme [9].

Tulpinile de *E. coli* produc o gamă largă de β-lactamaze, inclusiv β-lactamaze cu spectru extins (BLSE), AmpC și carbapenemaze din clasele A, B şi D. Primele BLSE identificate la tulpinile de *E. coli* în anii 1980 au fost variantele SHV și TEM. Cu toate acestea, distribuția BLSE la *E. coli* s-a schimbat de atunci, varianta predominantă identificată devenind CTX-M. În prezent, gena BLSE, cel mai frecvent identificată la izolatele umane de *E. coli*, este *bla*CTX-M-15. Infecțiile cu *E. coli* producătoare de BLSE sunt larg răspândite, tulpinile BLSE pozitive au reprezentat 88,6 % dintre cele 297 000 de infecții anuale cauzate de tulpinile de *E. coli* rezistente la cefalosporine de generația a III-a [5; 9].

Un alt grup de β-lactamaze de interes pentru *E. coli* sunt β-lactamazele AmpC. AmpC β-lactamaza a fost prima penicilinază identificată și raportată în anul 1940. Spre deosebire de majoritatea enterobacteriilor, *E. coli* exprimă constitutiv niveluri scăzute de β-lactamaze AmpC, deoarece regulatorul transcripțional al genei ampC – AmpR –, nu este prezent la *E coli*. Reglarea AmpC are loc prin mecanismele promotor și atenuator. Hiperproducția de AmpC se realizează după mutații în regiunile promotor sau atenuator ale genei *ampC*, în baza achiziției unui promotor mai puternic prin elemente de inserție de la alte specii bacteriene și prin prezența unor copii suplimentare ale genei *ampC*. În plus, au fost găsite și enzime AmpC mediate plasmidic, dar care sunt mai puțin frecvente decât omologii lor codificați cromozomial [10].

Creșterea rezistenței la cefalosporine de generația a III-a, secundară prevalenței crescânde a tulpinilor producătoare de BLSE și AmpC, a condus la utilizarea sporită a carbapenemilor în infecțiile cu *E. coli*. În mod inevitabil, acest fenomen a provocat apariția tulpinilor rezistente la carbapeneme. Deși în unele cazuri rezistență la carbapeneme poate apărea datorită pompelor de eflux sau prin combinarea mutațiilor porinei cu supraexprimarea AmpC sau BLSE, în majoritatea cazurilor rezistența se datorează producerii de carbapenemaze. Cele mai răspândite variante de carbapenemază la Enterobacteriaceae sunt carbapenemazele KPC din clasa A, NDM, VIM și IMP din clasa B și OXA-48 din clasa D. Printre bacteriile *E. coli*, carbapenemazele cele mai răspândite sunt NDM și OXA-48. Subliniem că OXA-48 nu manifestă o activitate in-

trinsecă împotriva cefalosporinelor cu spectru extins, cum ar fi ceftazidima și cefepima. Acest fapt are totuși o semnificație clinică mică, deoarece marea majoritate a izolatelor sunt rezistente la antibioticele respective prin producerea de BLSE. Numărul infecțiilor cu *E. coli* rezistente la carbapeneme în UE este în creștere, de la 543 de cazuri în 2007 la 616 de cazuri în 2015, în timp ce mortalitatea atribuită a crescut de aproape cinci ori, de la 29,2 decese în 2007 la 141 de decese în 2015 [5; 7; 11; 12].

Mecanismele de rezistență la rifampicină, macrolide, fluorochinolone și tetracicline la *E. coli* sunt similare cu cele întâlnite la alți membri ai familiei Enterobacteriaceae. Rezistența la rifampicină apare prin mutații ale genei *rpoB*. Mecanismele de rezistență la macrolide includ modificarea ţintei de atac de către metilaze, inactivarea macrolidelor de către esteraze sau fosfotransferaze, precum și exprimarea pompelor de eflux. Dintre acestea, cel mai frecvent mecanism la *E. coli* pare a fi producerea de fosfotransferaze. Rezistența la fluorochinolone este mediată predominant prin polimorfism cu un singur nucleotid în regiunea determinantă a rezistenței la chinolone a genei *gyrA*, în timp ce rezistența la tetracicline este mediată prin expresia pompelor de eflux codificate de genele *tet*. Rezistența la tigeciclină a fost, de asemenea, documentată și apare ca o combinație între supra exprimarea pompelor de eflux și suprimarea porinelor [13].

Rezistența la trimetoprim-sulfametoxazol, un antimicrobian utilizat pe scară largă în tratamentul infecţiilor de tract urinar comunitare, este acum larg răspândită. Mecanismele implică supraproducția de DHFR prin mutația promotorului său sau mutații în gena *DHPS* în sine, care provoacă rezistență la trimetoprim și, respectiv, sulfametoxazol. Rezistența la aminoglicozide este mediată prin producerea de enzime care modifică aminoglicozidele. Principalele enzime întâlnite la *E. coli* sunt acetiltransferazele, fosfotransferazele și nucleotidiltransferazele. Un studiu recent din Elveția a raportat că dintre 3 358 de izolate clinice, 270 (8 %) au fost rezistente la gentamicină, 311 (9,3 %) au fost rezistente la tobramicină, în timp ce în total 470 (14 %) au fost rezistente la cel puțin o aminoglicozidă. Genotiparea a 439 dintre tulpinile rezistente la aminoglicozide a arătat că 30,3 % au gene care codifică fosfotransferaze, în timp ce alte 22,8 % și 11,8 % au gene pentru diferite tipuri de acetiltransferaze [14].

Rezistența tulpinilor de *E. coli* la colistină este mediată prin modificări ale lipopolizaharidelor (LPS). *E. coli* a fost primul agent patogen la care s-a observat rezistența la colistină mediată plasmidic, prin achiziția genei *mcr-1*. Exprimarea proteinei MCR-1 duce la adăugarea unei grupări fosfoetanolamină la lipidul A. Aceasta determină o modificare a încărcăturii LPS, care la rândul său reduce afinitatea colistinei pentru LPS. Gena *mcr-1* a fost identificat până acum în 32 de ţări, inclusiv în China, India, SUA și în majoritatea ţărilor din Europa de Vest, în timp ce o genă suplimentară pentru rezistența la colistină la *E. coli*, *mcr-2*, a fost identificată în Belgia [15].

Klebsiella pneumoniae este unul dintre cei mai importanţi agenţi patogeni implicaţi în dezvoltarea infecţiilor asociate asistenţei medicale. Capacitatea sa de a forma biofilme, de a adera atât la suprafețe, cât și la gazdele umane îi permite să persiste și să se răspândească rapid în mediul spitalicesc și să colonizeze pacienții. Mai mult decât atât: capacitatea acestor bacterii de a achiziţiona plasmide de rezistență a făcut tulpinile multirezistente de *K. pneumoniae* să devină o problemă la nivel mondial, unele țări raportând peste jumătate din izolatele clinice de *K. pneumoniae* rezistente la toate antibioticele disponibile [16-18]. În UE se estimează că tulpinile de *K. pneumoniae* rezistente la antimicrobiene au cauzat aproape 92 000 de infecții și 7 500 de decese în anul 2015. *K. pneumoniae* rezistentă la cefalosporine de generația a III-a a fost responsabilă pentru 68 588 de infecții și 3 687 de decese, în timp ce tulpinile rezistente la carbapeneme și colistină – 15 947 și 7 450 de infecții și 2 118 și 1 635 de decese [5].

Bacteriile *K. pneumoniae* posedă rezistență intrinsecă la peniciline, cum ar fi ampicilina, prin producerea mai multor β-lactamaze de prima generatie, cum ar fi SHV-1 şi TEM-1, si poate dobândi rezistență la cefalosporine de I-a și a II-a generatie prin producerea de BLSE. Rezistența la cefalosporinele de generația a III-a și a IV-a apare prin producerea de BLSE sau AmpC [19; 20].

Cel mai semnificativ tip de rezistență la β-lactame a *K. pneumoniae* este rezistența la carbapeneme, care apare prin diferite mecanisme. Mai multe tipuri de carbapenemaze pot fi întâlnite la *K. pneumoniae*, cum ar fi KPC și NDM, precum și carbapenemaze de tip OXA. În timp ce producția de carbapenemaze rămâne cel mai important mecanism de rezistență, mecanismele non-carbapenemaze contribuie, de asemenea, în mod semnificativ la rezistența la carbapeneme, cum ar fi pierderea proteinelor membranei externe și exprimarea pompelor de eflux, care pot acționa, de asemenea, sinergic cu supraexprimarea β-lactamazelor, cum ar fi AmpC sau BLSE. De menționat că infecțiile cu tulpini de *K. pneumoniae* rezistente la carbapeneme sunt asociate cu o mortalitate semnificativă, care poate ajunge la 48 % dintre pacienţii internaţi. În plus, dezvoltarea rezistenţei la carbapeneme a tulpinilor de *K. pneumoniae* hipervirulente (tulpini capabile să provoace infecții metastatice devastatoare, inclusiv abces

hepatic și endoftalmită) este o preocupare tot mai mare [21; 22].

Rezistența la aminoglicozide a tulpinilor de *K. pneumoniae* se manifestă prin exprimarea pompelor de eflux, enzime modificatoare de aminoglicozide care funcționează prin adenilarea, acetilarea sau fosforilarea preparatelor țintă sau prin producerea de 16SrRNA metilaze, o enzimă care blochează legarea aminoglicozidelor de subunitatea ribozomală 30S. Spre deosebire de spectrul îngust de activitate al enzimelor modificatoare, 16SrRNA metilaza conferă niveluri extrem de ridicate de rezistență la aproape toate aminoglicozidele, inclusiv tobramicină, gentamicină și amikacină, care sunt utilizate în practica terapeutică [20].

A fost demonstrat că bacteriile *K. pneumoniae* exprimă toate mecanismele de rezistență la fluorochinolone descrise până acum la bacteriile gram-negative. Acestea includ mutații în gena *gyrA* a enzimei țintă pentru fluorochinolone, supraproducția pompei de eflux expresia genelor *qnr* codificate plasmidic, ce produc proteine care protejează fizic topoizomeraza IV și ADN giraza de fluorochinolone sau expresia unei acetiltransferazei bifuncționale, care, pe lângă aminoglicozide, poate cataliza acetilarea grupării piperazinil a norfloxacinei și ciprofloxacinei [23].

Rezistența la tetracicline are loc în special prin expresia pompelor de eflux, cum ar fi *tetB*. Rezistența la tigeciclină a *K. pneumoniae* are loc preponderent prin supraexprimarea pompei de eflux acrAB, care apare fie după dezactivarea mutațiilor în represor său transcripțional, AcrR, fie prin dezinhibarea activatorului său transcripțional, RamA. Cu toate acestea, trebuie remarcat faptul că, în comparație cu tigeciclina, minociclina (când este sensibilă) are o activitate antibacteriană *in vitro* mai pronunțată împotriva Enterobacteriaceae producătoare de KPC, inclusiv *Klebsiella* spp. [24-27].

La tulpinile de *K. pneumoniae* a fost raportată și rezistența la colistină. Mecanismele implică supraexprimarea pompei de eflux acrAB, modificări ale lipidului A a LPS prin calea fosfoetanolamină transferazei a MCR-1 sau mutații în genele de bază în procesul de maturare a lipidului A, cum ar fi lpxM. Rifampicina este un antimicrobian cu activitate sinergică cu colistina împotriva *K. pneumoniae* producătoare de KPC. A fost raportată și rezistența la rifampicină, care apare prin producerea unei ADP-ribosiltransferaze [23; 28; 29].

În cele din urmă, unul dintre cele mai semnificative atribute ale patogenității *K. pneumoniae* este capacitatea sa de a forma biofilme, în special pe dispozitivele medicale. Biofilmele protejează *K. pneumoniae* nu numai de mecanismele de apărare ale gazdei, ci și de antibiotice, chiar și după expunerea de durată [30].

MECANISMELE DE REZISTENȚĂ CARACTERISTICE PENTRU *PSEUDOMONAS AERUGINOSA* ȘI *ACINETOBACTER BAUMANNII*

P. aeruginosa reprezintă unul dintre cei mai importanți patogeni gram-negativi cu rezistență multiplă (MDR) și al doilea după *E. coli* în ceea ce privește numărul de infecții și decese. Se estimează că tulpinile MDR de *P. aeruginosa* sunt responsabile de peste 72 000 de infecții și peste 4 800 de decese anuale în țările Uniunii Europene. Dintre acestea, se estimează că 61 892 de cazuri și 4 155 de decese sunt atribuite tulpinilor rezistente la carbapeneme, iar 1 262 de cazuri și 84 de decese sunt atribuite tulpinilor rezistente la colistină [5].

În timp ce unele bacterii posedă diferite mecanisme de rezistență intrinsecă pentru mai multe antimicrobiene, ceea ce le particularizează pe bacteriile *P. aeruginosa* este faptul că fiecare dintre mecanismele sale de rezistență intrinsecă conferă rezistență la mai multe antimicrobiene simultan. Membrana celulară a bacteriilor *P. aeruginosa* este impermeabilă pentru multe antimicrobiene, este de 12-100 de ori mai puțin permeabilă decât membrana *E. coli*. Antimicrobienele care ajung în celula bacteriilor *P. aeruginosa* sunt expuse pompelor de eflux și enzimelor de inactivare a acestora. În plus, prin achiziționarea de mutații, *P. aeruginosa* poate dezvolta deficiențe în porine, care îi reduc și mai mult permeabilitatea, poate face modificări ale țintelor de atac sau poate supraexprima pompele de eflux și enzimele de inactivare a antimicrobienelor. Totodată, *P. aeruginosa* posedă mecanisme adaptive de rezistență la antimicrobiene, cum ar fi generarea de biofilm și celule persistente. Biofilmele constau din comunități bacteriene care există într-o matrice formată din polizaharide, ADN extracelular, carbohidrați, proteine și alte componente bacteriene. Bacteriile dintr-un biofilm sunt protejate de sistemul imunitar al gazdei, precum și de factorii de stres din mediu. Celulele persistente sunt celule latente care opresc sinteza proteinelor țintă și, ca urmare, pot rezista la concentrații mari de antimicrobiene, în pofida faptului că nu sunt rezistente genetic la acestea [6; 31].

Bacteriile *P. aeruginosa* posedă atât mecanisme intrinseci, cât și dobândite de rezistență la *β*-lactame. Mecanismele intrinseci cuprind pompe de aflux, precum și multiple β-lactamaze, în special *β*-lactamaze AmpC codificate cromozomial și *β*-lactamaze cu spectru extins (BLSE). Mecanismele de rezistență la *β*-lactame, dobândite de *P. aeruginosa*, includ mutații la nivelul porinelor, cum ar fi deficiența porinei OprD care duce la dezvoltarea rezistenței la imipenem

și alte carbapeneme; supraexprimarea enzimelor hidrolizante cum ar fi AmpC; supraexprimarea pompelor de eflux, cum ar fi MexCD – OprJ, care reduce sensibilitatea la carbapeneme; modificarea proteinelor de legare a penicilinelor (PBP), care reduce sensibilitatea la mai multe β-lactame și, în sfârșit, achiziția altor β-lactamaze, cum ar fi carbapenemazele din clasa B [31]. Ultimul mecanism este asociat cu morbiditate și mortalitate înaltă, deoarece peste 85 % dintre infecțiile și decesele asociate cu bacteriile *P. aeruginosa* MDR sunt atribuite tulpinilor rezistente la carbapenem [5].

AmpC sunt cefalosporinaze, care pot hidroliza majoritatea penicilinelor, cefalosporinelor din primele generații, combinații de β-lactame și inhibitori de β-lactamaze. De asemenea, aceste enzime hidrolizează aztreonamul, însă într-o măsură mai mică decât penicilina. Important este de menționat că AmpC este o enzimă inductibilă. Prin urmare, rezistența poate să se dezvolte rapid chiar și la izolatele de *P. aeruginosa* care păreau a fi sensibile la începutul tratamentului. Cefalosporinele antipseudomonas, cum ar fi ceftazidima sau cefepima, deși sunt încă sensibile la AmpC, sunt inductori slabi ai expresiei sale. Cu toate acestea, administrarea îndelungată de β-lactame antipseudomonas poate duce la selecția izolatelor de *P. aeruginosa* care produc în exces AmpC și, ulterior, la eșecul tratamentului [32].

Betalactamazele cu spectrul extins sunt o categorie largă de enzime, care include diferite tipuri de β-lactamaze de clasă A, cum ar fi Temoniera (TEM), cefotaxim β-lactamaze (CTX-M) și β-lactamaze sulfhidril variabile (SHV). Ele hidrolizează penicilinele, cefalosporinele cu spectru îngust și larg, precum și aztreonamul. Cu toate acestea, ele nu pot hidroliza cefamicinele, cum ar fi cefoxitina, sau combinațiile de β-lactame și inhibitori de β-lactamaze, care pot fi utilizate pentru a diferenția tulpinile pozitive BLSE de tulpinile pozitive AmpC. Pe lângă aceasta, spre deosebire de AmpC, BLSE sunt exprimate constitutiv. Prin urmare, atunci când antibiograma efectuată la antimicrobienele menționate anterior sugerează prezența unei tulpini pozitive BLSE, este puțin probabil ca administrarea de antimicrobiene precum cefoxitina sau combinații de β-lactame și inhibitori de β-lactamaze să ducă la dezvoltarea rezistenței în timpul tratamentului și la eșec terapeutic. Bacteriile *P. aeruginosa* produc diverse BLSE de clasă A, dar și BLSE de clasă D, cum ar fi β-lactamazele de tip oxacilinază (OXA). Acestea pot hidroliza cefotaxima, ceftazidima și aztreonamul, care, de regulă, nu sunt inhibate de acidul clavulanic [32; 33].

Pe plan internațional, de la 10 % până la 50 % dintre tulpinile de *P. aeruginosa* prezintă rezistență la carbapeneme. Rezistența la carbapeneme este mediată prin mecanisme multiple, cele mai frecvente fiind deficiențele porinelor sau supraexprimarea pompei de eflux, în timp ce prezența carbapenemazelor este întâlnită mai rar. Când bacteriile *P. aeruginosa* produc serin carbapenemaze, cum ar fi carbapenemazele de tip OXA, majoritatea carbapenemazelor sunt metalo-β-lactamaze (Clasa B, după Ambler). Acestea includ imipenemaze (IMP), metalo-β-lactamaza codificată cu integronul Verona (VIM), metalo-β-lactamaza din São Paulo (SPM), imipenemaza germană (GIM) și metalo-β-lactamaza din New Delhi (NDM). *P. aeruginosa* este considerată principalul rezervor al acestor metalo-carbapenemaze [34]. Metalo-β-lactamazele hidrolizează toate categoriile de β-lactame, cu excepția aztreonamului. În timp ce particularitatea dată ajuta la diferențierea lor de alte carbapenemaze la efectuarea antibiogramei, ea nu este neapărat asociată cu eficacitatea terapeutică a aztreonamului în infecțiile cu acești germeni patogeni [35].

Rezistența bacteriilor *P. aeruginosa* la aminoglicozide este asociată, în mare măsură, cu impermeabilitatea lor intrinsecă, ceea ce le face pe aceste antimicrobiene incapabile să penetreze peretele celular și să atingă concentrații intracelulare suficiente [31]. În plus, alte mecanisme intrinseci de rezistență includ pompe de eflux, precum și enzime care modifică aminoglicozidele, și anume aminoglicozide fosfotransferaze, aceltiltransferaze și nucleotidiltransferaze. Fiecare dintre aceste enzime conferă rezistență diferitor combinații de aminoglicozide cu nucleotidiltransferaze aminoglicozidice, permițând bacteriilor *P. aeruginosa* să dezactiveze aminoglicozidele utilizate în mod obișnuit împotriva acestora, cum ar fi tobramicina, amikacina și gentamicina. Pentru a combate aceste mecanisme a fost conceput un aminoglicozid nou, plazomicina, rezistent la câteva dintre enzimele respective [36]. Mecanismele dobândite de rezistență la aminoglicozide includ supraexprimarea pompei de eflux MexXY și modificările țintei ribozomale, fie prin mutația subunității ribozomale 30S, fie prin metilarea situsului de legare pentru aminoglicozide. Este important de remarcat că mutațiile ribozomale pot conferi o rezistență înaltă la aminoglicozide [31].

O altă clasă de antimicrobiene, utilizată frecvent în tratamentul infecțiilor cu *P. aeruginosa*, sunt fluorochinolonele. Rezistența la fluorochinolone depinde de acțiunea pompelor de eflux, care fie este intrinsecă, cum ar fi pompele de eflux din familia de rezistență-nodulare-diviziune celulară (RND), fie dobândită prin mutații ale genelor care reglează producerea pompelor de eflux, provocând supraexprimarea pompelor de eflux precum MexAB-OprM [31]. Un alt mecanism important este mutația enzimelor țintă, care codifică topoizomeraza IV și ADN giraza. Astfel de mutații pot

asigura un nivel ridicat de rezistență la flurochinolone, mai ales în cazul în care genele pentru ambele enzime au suferit mutații sau există mai multe mutații punctiforme într-o singură genă [6].

Bacteriile *P. aeruginosa* sunt, de asemenea, rezistente și la alte antimicrobiene – tetraciclinele, macrolidele, TMP/SMX și rifampicina. Producerea de pompe de eflux conferă rezistență la tetracicline și într-o măsură mai mică la tigeciclină, deoarece aceasta din urmă este un substrat inferior pentru pompele de eflux ale *P. aeruginosa*. Macrolidele, precum și rezistența TMP/SMX sunt, de asemenea, mediate prin producerea de pompe de eflux [37]. Rezistența la rifampicină apare prin mutații ale genei ARN polimerazei. Colistina, un antimicrobian de rezervă pentru bacilii gram-negativi cu rezistență multiplă, acționează prin solubilizarea membranei celulare prin interacțiunea cu lipidul A [28; 38]. Rezistența la colistină se bazează pe modificarea sarcinii negative a membranei celulare, care este necesară pentru interacțiunea cu molecula de colistină încărcată pozitiv. Aceasta este mediată prin sinteza N4-aminoarabinozei, o moleculă care se leagă de lipidul A și îi neutralizează sarcina negativă [39].

A. baumannii este un microorganism implicat în infecțiile asociate asistenței medicale, caracterizat prin capacitatea sa de a se adapta rapid la presiunile selective, dezvoltând rezistența la antimicrobiene. În ultimul timp, tot mai mult sunt întâlnite tulpini de *A. baumannii* cu rezistenţă multiplă la antimicrobiene, iar cca 30 % dintre izolate, la nivel global, sunt rezistente la carbapeneme [40]. Un alt atribut important al bacteriilor *A. baumannii* este capacitatea lor de a supraviețui pe suprafeţele din spitale, cum ar fi paturile din terapie intensivă și butoanele echipamentului medical, care servesc rezervor important pentru focarele spitalicești de *A. baumannii* [41]. Bacteriile *A. baumannii* produc diverse *β*-lactamaze. În primul rând, toate tulpinile de *A. baumannii* produc o cefalosporinază AmpC codificată cromozomial, care este comună tuturor tulpinilor. Deși este neinductibilă, producerea sa poate fi majorată prin achiziționarea unei secvențe de inserție, care conține un promotor și poate duce la supraexprimarea AmpC, conferind rezistență la cefalospotine cu spectru extins [8]. *A. baumannii* produce, de asemenea, diverse alte *β*-lactamaze, precum *β*-lactamaze de tip TEM-1, CTX-M și SHV. Totodată, mai multe tulpini produc BLSE, cum ar fi TEM, cu o prevalență raportată de 59 % la izolatele de *A. baumannii* [42].

Sulbactamul, un inhibitor al mai multor *β*-lactamaze de clasă A, este un adjuvant important în infecțiile cu *A. baumannii*. Pe lângă activitatea sa împotriva *β*-lactamazelor, sulbactamul inhibă PBP1 și PBP3 ale *A. baumannii* (dar nu PBP2). În timp ce sulbactamul este disponibil numai în combinație cu ampicilina, studiile *in vitro* au demonstrat că activitatea antibacteriană a combinației ampicilină-sulbactam împotriva *A. baumannii* se datorează componentei sulbactam. În infecțiile cu *A. baumannii*, sulbactamul se administrează în combinaţie cu carbapenemele sau colistina, deoarece sunt necesare doze mari de ampicilină-sulbactam pentru a obține doze adecvate de sulbactam. Un studiu de meta-analiză a relatat că tratamentele care conțin sulbactam în doză mare, în combinație cu alte antimicrobiene au demonstrat cele mai bune șanse de tratament în infecțiile cu *A. baumannii* MDR [43]. Cu toate acestea, rezistența la sulbactam poate apărea la tulpinile de *A. baumannii*, deoarece sulbactamul este mai puțin activ împotriva tulpinilor producătoare de TEM-1 sau metalo-*β*-lactamaze, cum ar fi VIM sau NDM [44].

Cele mai importante *β*-lactamaze produse de *A. baumannii* sunt carbapenemazele de clasă D asemănătoare OXA-51. Enzimele asemănătoare OXA-51, care sunt penicilinaze cu activitate carbapenemazică slabă, sunt omniprezente la *A. baumannii* și, prin urmare, servesc drept marker de identificare genetică pentru această specie. *A. baumannii* produce, de asemenea, alte carbapenemaze de tip OXA, și anume OXA-23, OXA-40 și OXA-58, ce se găsesc fie în cromozomul bacterian, fie în plasmide. În plus, *A. baumannii* poate dobândi și carbapenemaze din clasa B, cum ar fi VIM și IMP, care asigură niveluri ridicate de rezistență la carbapeneme. Totodată, modificările proteinelor și porinelor care leagă penicilinele pot contribui, de asemenea, la dezvoltarea rezistenței la carbapeneme [8].

Rezistența la tetracicline a bacteriilor *Acinetobacter* spp. apare fie prin producerea de proteine de protecție ribozomale, fie prin producerea de pompe de eflux, cum ar fi TetA și TetB. Rezistența la tigeciclină a fost observată și este asociată cu producerea pompei de eflux AdeABC sau cu mutații în gene precum gena *plsC*, care codifică o proteină integrală din membrană, necesară pentru permeabilitatea membranei, ceea ce reduce pătrunderea tigeciclinei în celulă sau în gena *trm*, care codifică o metiltransferază, a cărei producție redusă are ca rezultat o sensibilitate mică la tigeciclină printr-un mecanism necunoscut. Cu toate acestea, pompele de eflux AdeABC nu afectează sensibilitatea *A. baumannii* la minociclină și, prin urmare, chiar și tulpinile rezistente la tigeciclină pot rămâne sensibile la minociclină. Prin urmare, în cazul infecțiilor cu *A. baumannii* rezistente la tigeciclină, sensibilitatea la minociclină trebuie testată permanent [45-48].

Rifampicina este, de asemenea, utilizată în tratamentul infecțiilor cu *A. baumannii*, de obicei în com-

binație cu alți agenți antimicrobieni, cum ar fi colistina. Rifampicina a demonstrat sinergism cu colistina împotriva *A. baumannii*, care se bazează pe pătrunderea crescută a rifampicinei în celula bacteriană, în urma efectului colistinei asupra membranei exterioare. Rifampicina este, de asemenea, sinergică cu sulbactamul. Rezistența la rifampicină este mediată prin mutații ale genei *rpoB*, prin pompe de eflux sau prin modificarea enzimatică a rifampicinei de către o ADP riboziltransferază [49; 50].

Rezistența la aminoglicozide a *A. baumannii* apare prin producerea tuturor tipurilor de enzime modificatoare de aminoglicozide, inclusiv aminoglicozide acetiltransferaze, nucleotidiltransferaze și fosfatransferaze. Rezistența la fluorochinolone este mediată prin mutații ale genelor ADN girazei și topoizomerazei IV, reducând afinitatea acestora pentru fluorochinolone și prin producerea de proteine de protecție de tip qnr, care inhibă legarea fluorochinolonelor de topoizomeraza IV și ADN giraza. Totodată, *A. baumannii* poate produce pompe de eflux și poate scădea expresia porinelor, reducând concentrațiile intracelulare de fluorochinolone. Producția pompei de eflux, cum ar fi pompa de eflux AdeABC, accentuează rezistența la mai multe antimicrobiene simultan, inclusiv la cefalosporine, carbapeneme, aminoglicozide și fluorochinolone [51].

Un șir de mecanisme de rezistență la colistină au fost descrise la *A. baumannii*, inclusiv producerea de pompe de eflux, dezvoltarea mutațiilor în genele enzimelor inițiale ale biosintezei lipopolizaharidelor (LPS) care au ca rezultat pierderea completă a producției de LPS și modificări ale structurii lipidului A. Au fost observate niveluri foarte ridicate de rezistență la colistină la *A. baumannii*, probabil mediate prin producerea de pompe de eflux. *A. baumannii* rezistent la colistină poate deține, de asemenea, și alte gene de rezistență, astfel devenind una dintre cele mai dificil de tratat infecții bacteriene asociată asistenței medicale din ultimii ani [45; 52].

CONCLUZII

Utilizarea iresponsabilă a preparatelor antimicrobiene a stimulat rezistența bacteriilor la fiecare agent utilizat. Cunoscând elementele de bază ale mecanismelor de rezistență la antimicrobiene, clinicianul poate indica un tratament antimicrobian adecvat pentru agentul patogen în cauză. În timp ce antimicrobienele noi ar putea să combată mecanismele de rezistență stabilite, administrarea neargumentată a acestora va provoca inevitabil dezvoltarea unor noi mecanisme de rezistență și împotriva lor.

BIBLIOGRAFIE

1. Hutchings M., Truman A., Wilkinson B. Antibiotics: past, present and future, in: Current Opinion in Microbiology. 2019, vol. 51, pp. 72-80.
2. Datta P., Gupta V. Next-generation strategy for treating drug resistant bacteria: Antibiotic hybrids, in: Indian J. Med. Res. 2019, 149:97-106, doi: 10.4103/ijmr.IJMR_755_18
3. Barbier F., Andremont A., Wolff M., Bouadma L. Hospital-acquired pneumonia and ventilator-associated pneumonia: recent advances in epidemiology and managment, in: Curr Opin Pulm Med. 2013, 19(3):216-228.
4. REA-Raisin Network. Surveillance of nosocomial infections in critically ill adult patients, France, 2012, [online] http://www.cclinparisnord.org (consultat: 06.09.2022).
5. Cassini A., Diaz Högberg L., Plachouras D., et al. Attributable deaths and disabilityadjusted life-years caused by infections with antibiotic-resistant bacteria in the EU and the European Economic Area in 2015: A population-level modelling analysis, in: Lancet Infect. Dis. 2019.
6. Pang Z., Raudonis R., Glick B., Lin T., Cheng Z. Antibiotic resistance in Pseudomonas aeruginosa: Mechanisms and alternative therapeutic strategies, in: Biotechnol. Adv. 2019, 37, 177-192.
7. Stewart A., Harris P., Henderson A., Paterson D. Treatment of infections by OXA-48-producing Enterobacteriaceae. Antimicrob, in: Agents Chemother. 2018, 62.
8. Howard A., O'Donoghue M., Feeney A., Sleator R. *Acinetobacter baumannii* an emerging opportunistic pathogen, in: Virulence, 2012, 3, 5.
9. Poirel L., Madec J.-Y., Lupo A., et al. Antimicrobial Resistance in *Escherichia coli*. In Antimicrobial Resistance in Bacteria from Livestock and Companion Animals; American Society of Microbiology: Washington, DC, USA, 2018; Volume 6, pp. 289-316.
10. Bajaj P., Singh N., Virdi J. *Escherichia coli β*-lactamases: What really matters. Front. Microbiol. 2016, 7.
11. Al-Agamy M., Aljallal A., Radwan H., Shibl A. Characterization of carbapenemases, ESBLs, and plasmid-mediated quinolone determinants in carbapenem-insensitive *Escherichia coli* and *Klebsiella pneumoniae* in Riyadh hospitals, in: J. Infect. Public Health 2018, 11, 64-68.
12. Paitan Y. Current trends in antimicrobial resistance of *Escherichia coli.* In Current Topics in Microbiology and Immunology; Springer Verlag: Berlin/Heidelberg, Germany, 2018; Volume 416, pp. 181-11.
13. Linkevicius M., Sandegren L., Andersson D. Mechanisms and fitness costs of tigecycline resistance in *Escherichia coli*, in: J. Antimicrob. Chemother. 2013, 68, 2809-2819.
14. Bodendoerfer E., Marchesi M., Imkamp F., et al. Co-occurrence of aminoglycoside and β-lactam resistance mechanisms in aminoglycoside-non-susceptible *Escherichia coli* isolated in the Zurich area, Switzerland, in: Int. J. Antimicrob. Agents 2020, 56, 106019.
15. Xavier B., Lammens C., Ruhal R., et al. Identification of a novel plasmid-mediated colistin-resistance gene, mcr-2,

in *Escherichia coli*, Belgium, June 2016, in: Eurosurveillance 2016, 21, 30280.

16. Tzouvelekis L., Markogiannakis A., Psichogiou M., Tassios P., Daikos G. Carbapenemases in *Klebsiella pneumoniae* and Other Enterobacteriaceae: An Evolving Crisis of Global Dimensions, in: Clin. Microbiol. Rev. 2012.

17. Arzanlou M., Chai W., Venter H. Intrinsic, adaptive and acquired antimicrobial resistance in Gram-negative bacteria, in: Essays Biochem. 2017, 61, 49-59.

18. Cruz-Córdova A., Esteban-Kenel V., Espinosa-Mazariego K., et al. Pathogenic determinants of clinical Klebsiella pneumoniae strains associated with their persistence in the hospital environment. Bol. Med. Hosp. Infant. Mex. 2014, 71, 15-24.

19. Coronell-Rodríguez W., Arteta-Acosta C., Dueñas-Castell C. Interpretive reading of the antibiogram: A tool for clinical practice. In Sepsis, 3rd ed.; Springer: New York, NY, USA, 2017, pp. 95-115.

20. Wang G., Zhao G., Chao X., Xie L., Wang H. The characteristic of virulence, biofilm and antibiotic resistance of *Klebsiella pneumoniae*, in: Int. J. Environ. Res. Public Health 2020, 17, 6278.

21. Lan P., Jiang Y., Zhou J., Yu Y. A Global Perspective on the Convergence of Hypervirulence and Carbapenem-Resistance in *Klebsiella pneumoniae*, in: J. Glob. Antimicrob. Resist. 2021.

22. Girlich D., Poirel L., Nordmann P. Value of the modified hodge test for detection of emerging carbapenemases in Enterobacteriaceae, in: J. Clin. Microbiol. 2012, 50, 477-479.

23. Navon-Venezia S., Kondratyeva K., Carattoli A. *Klebsiella pneumoniae*: A major worldwide source and shuttle for antibiotic resistance, in: FEMS Microbiol. Rev. 2017, 41, 252-275.

24. Ferreira R., Da Silva B., Rezende G., et al. High prevalence of multidrug-resistant *Klebsiella pneumoniae* harboring several virulence and β-lactamase encoding genes in a brazilian intensive care unit, in: Front. Microbiol. 2019, 10, 3198.

25. Sheng Z., Hu F., Wang W., Guo Q., Chen Z., Xu X., Zhu D., Wang M. Mechanisms of tigecycline resistance among *Klebsiella pneumoniae* clinical isolates, in: Antimicrob. Agents Chemother. 2014, 58, 6982-6985.

26. Chen A., Smith K., Whitfield B., et al. Activity of minocycline against *Klebsiella pneumoniae* carbapenemase (KPC)-producing Enterobacteriaceae clinical isolates, with comparison to doxycycline and tigecycline, in: Diagn. Microbiol. Infect. Dis. 2017, 88, 365-367.

27. Warrier A., Babu R. Susceptibility of Minocycline against Carbapenem Resistant Gram-Negative Bacilli, in: J. Microbiol. Infect. Dis. 2018, 8, 140–146.

28. Aghapour Z., Gholizadeh P., Ganbarov K., et al. Molecular mechanisms related to colistin resistance in enterobacteriaceae, in: Infect. Drug Resist. 2019, 12, 965-975.

29. Tascini C., Tagliaferri E., Giani T., Leonildi A., Flammini S., Casini B., Lewis R., Ferranti S., Rossolini G., Menichetti F. Synergistic activity of colistin plus rifampin against colistin-resistant kpc-producing *Klebsiella pneumoniae*. Antimicrob, in: Agents Chemother. 2013, 57, 3990-3993.

30. Chung P. The emerging problems of *Klebsiella pneumoniae* infections: Carbapenem resistance and biofilm formation. FEMS Microbiol. Lett. 2016, 363.

31. Behzadi P., Baráth Z., Gajdács M. It's Not Easy Being Green: A Narrative Review on the Microbiology, Virulence and Therapeutic Prospects of Multidrug-Resistant Pseudomonas aeruginosa, in: Antibiotics 2021, 10, 42.

32. Liu Y., Wang Y., Walsh T., Yi L., Zhang R., Spencer J., Doi Y., et al. Emergence of plasmid-mediated colistin resistance mechanism MCR-1 in animals and human beings in China: A microbiological and molecular biological study, in: Lancet Infect. Dis. 2016, 16, 161-168.

33. Kos V., McLaughlin R., Gardner H. Elucidation of mechanisms of ceftazidime resistance among clinical isolates of *Pseudomonas aeruginosa* by using genomic data, in: Antimicrob Agents Chemother. 2016; 60: 3856-3861, doi: https://doi.org/10.1128/AAC.03113-15

34. Halat D., Moubareck C. The current burden of carbapenemases: Review of significant properties and dissemination among gram-negative bacteria, in: Antibiotics 2020, 9, 186.

35. Arias-León G. Resistance mechanisms: A problem and an approach to the solution. In Sepsis, 3rd ed.; Springer: New York, NY, USA, 2017, pp. 73–93.

36. Eljaaly K., Alharbi A., Alshehri S., Ortwine J., Pogue J. Plazomicin: A Novel Aminoglycoside for the Treatment of Resistant Gram-Negative Bacterial Infections, in: Drugs 2019, 79, 243-269.

37. Mustafa M., Khandekar S., Tunney M., Elborn J., et al. Acquired resistance to macrolides in *Pseudomonas aeruginosa* from cystic fibrosis patients, in: Eur. Respir. J. 2017, 49.

38. Andrade F., Silva D., Rodrigues A., Pina-Vaz C. Colistin update on its mechanism of action and resistance, present and future challenges, in: Microorganisms 2020, 8, 1716.

39. Bialvaei A., Kafil H. Colistin, mechanisms and prevalence of resistance, in: Curr. Med. Res. Opin. 2015, 31.

40. De Oliveira D., Forde B., Kidd T., Harris P., Schembri M., Beatson S., Paterson D., Walker M. Antimicrobial resistance in ESKAPE pathogens, in: Clin. Microbiol. Rev. 2020, 33.

41. Rocha I., Xavier D., de Almeida K., de Oliveira S., Leal N. Multidrug-resistant Acinetobacter baumannii clones persist on hospital inanimate surfaces, in: Brazilian J. Infect. Dis. 2018, 22, 438-441.

42. Abdar M., Taheri-Kalani M., Taheri K., et al. Prevalence of extended-spectrum beta-lactamase genes in Acinetobacter baumannii strains isolated from nosocomial infections in Tehran, Iran. GMS Hyg. Infect. Control 2019, 14, Doc02.

43. Liu J., Shu Y., Zhu F., Feng B., Zhang Z., Liu L., Wang G. Comparative efficacy and safety of combination therapy with high-dose sulbactam or colistin with additional antibacterial agents for multiple drug-resistant and extensively drug-resistant *Acinetobacter baumannii* infections: A systematic review and network meta-analysis, in: J. Glob. Antimicrob. Resist. 2021, 24, 136-147.

44. Penwell W., Shapiro A., Giacobbe R., Gu R., Gao N., Thresher J., et al. Molecular mechanisms of sulbactam antibacterial activity and resistance determinants in *Acinetobacter baumannii.* Antimicrob, in: Agents Chemother. 2015, 59, 1680-1689.

45. Jamal S., Al Atrouni A., Rafei R., Dabboussi F., Hamze M., Osman M. Molecular mechanisms of antimicrobial resistance in *Acinetobacter baumannii*, with a special focus on its epidemiology in Lebanon, in: J. Glob. Antimicrob. Resist. 2018, 15, 154-163.

46. Chen Q., Li X., Zhou H., Jiang Y., Chen Y., Hua X., Yu Y. Decreased susceptibility to tigecycline in *Acinetobacter baumannii* mediated by a mutation in trm encoding SAM-dependent methyltransferase, in: J. Antimicrob. Chemother. 2014, 69, 72-76.

47. Li X., Liu L., Ji J., Chen Q., Hua X., Jiang Y., Feng Y., Yu Y. Tigecycline resistance in *Acinetobacter baumannii* mediated by frameshift mutation in plsC, encoding 1-acyl-sn-glycerol-3-phosphate acyltransferase, in: Eur. J. Clin. Microbiol. Infect. Dis. 2015, 34, 625-631.

48. Lashinsky J., Henig O., Pogue J., Kaye K. Minocycline for the Treatment of Multidrug and Extensively Drug-Resistant *A. baumannii*, in: A Review. Infect. Dis. Ther. 2017, 6, 199-211.

49. Vázquez-López R., Solano-Gálvez S., Juárez Vignon-Whaley J., et al. *Acinetobacter baumannii* resistance: a real challenge for clinicians, in: Antibiotics 2020, 9, 205.

50. Mohammadi M., Khayat H., Sayehmiri K., et al. Synergistic Effect of Colistin and Rifampin Against Multidrug Resistant *Acinetobacter baumannii*: A Systematic Review and Meta-Analysis, in: Open Microbiol. J. 2017, 11, 63-71.

51. Asif M., Alvi I., Ur Rehman S. Insight into *Acinetobacter baumannii*: Pathogenesis, global resistance, mechanisms of resistance, treatment options, and alternative modalities, in: Infect. Drug Resist. 2018, 11, 1249-1260.

52. Lertsrisatit Y., Santimaleeworagun W., Thunyaharn S., Traipattanakul J. *In vitro* activity of colistin mono- and combination therapy against colistin-resistant *Acinetobacter baumannii*, mechanism of resistance, and clinical outcomes of patients infected with colistinresistant *A. baumannii* at a Thai university hospital, in: Infect. Drug Resist. 2017, 10, 437-443.

NOTĂ. Articolul a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.8007.09 *Studierea rezistenței bacililor gram-negativi la antimicrobiene în vederea fortificării sistemului național de supraveghere și control al bolilor transmisibile.*

Mihail Statnîi. *Pescărușul*, 2012, u., p., 65 × 73 cm.

STRESUL OXIDATIV ÎN PROGRESIA BOLII RENALE CRONICE LA COPII

CZU: 616.61-002.1-036.12:612.015.32-053.2
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.05

Doctor habilitat în științe medicale, profesor universitar **Angela CIUNTU**
E-mail: angela.ciuntu@usmf.md
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4249-3555
Doctor habilitat în științe medicale, profesor universitar **Jana BERNIC**
E-mail: jana.bernic@usmf.md
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0001-6991-9814
Tatiana BĂLUȚEL
E-mail: tatianabalutel91@gmail.com
ORCID: https://orcid.org /0000-0003-3853-7391
Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”

OXIDATIVE STRESS IN THE PROGRESSION OF CHRONIC KIDNEY DISEASES IN CHILDREN

Summary. Current studies show that the increase in the incidence of Chronic Kidney Disease cannot be fully explained only by risk factors well elucidated in the specialty literature, as knowing that oxidative stress is prevalent in Chronic Kidney Disease patients and is considered to be an important pathogenetic mechanism. Reactive oxygen species, which appear in excess as a result of ischemic, toxic or immune mediator changes, can negatively influence various pathological processes in renal pathology. These processes mainly refer to the pathogenesis of Chronic Kidney Disease or acute kidney injury. There are at least two pathophysiological mechanisms by which oxidative stress is formed in renal pathology, and then their damaging effects can cause, maintain or aggravate the cause of the condition. Following the initiation of inflammatory processes, the progression of renal damage is accelerated, with the eventual damage to all nephron structures as well as the interstitial space. The main sources of reactive oxygen species are mitochondria, but other cellular organelles may also be involved. Oxidant radicals produce oxidation of proteins, lipids, modification of nucleic acids with destruction of cell membranes, induction of apoptosis and lysis of kidney tissue. It is shown that free radicals are normally annihilated by superoxide dismutase – the antioxidant enzyme. There are several biomarkers that can be evaluated to detect oxidative stress and antioxidant status in patients with chronic kidney disease. Their determination in the context of a complex examination represents an informational support in the elucidation of pathogenetic mechanisms with the implementation of non-invasive early diagnosis methods. We reviewed the Chronic Kidney Disease literature to see if the guidelines and data are reliable enough to justify a particular approach.

Keywords: Chronic Kidney Disease, oxidative stress, biomarkers, physiopathological mechanism, children.

Rezumat. După cum arată studiile actuale, creșterea incidenței Bolii Cronice Renale nu poate fi pe deplin explicată numai prin factorii de risc bine elucidați în literatura de specialitate, și anume că stresul oxidativ este caracteristic pentru pacienții respectivi și reprezintă un mecanism patogenetic important. Speciile reactive ale oxigenului, care apar în exces în urma unor modificări ischemice, toxice sau de mediatori imuni pot influența negativ diferite procese ale patologiei renale. Aceste procese se referă mai ales la patogenia Bolii Cronice Renale sau la leziuni renale acute. Există cel puțin două mecanisme fiziopatologice prin care se formează stresul oxidativ în patologia renală și în urma cărora efectele lezionale pot provoca, întreține sau agrava afecțiunea. În urma declanșării proceselor inflamatorii se accelerează progresia leziunii renale, cu afectarea în final a tuturor structurilor nefronului, precum și a spațiului interstițial. Sursele principale de specii reactive de oxigen sunt mitocondriile, dar pot fi implicate și alte organite celulare. Radicalii oxidanți provoacă oxidarea proteinelor, lipidelor, modificarea acizilor nucleici cu distrugerea membranelor celulare, inducerea apoptozei și liza țesutului renal. Este demonstrat că radicalii liberi în mod normal sunt anihilați de superoxid-dismutaza – enzima cu efect antioxidant. Există câțiva biomarkeri pentru a detecta stresul oxidativ și starea antioxidantă la pacienții cu boală cronică renală. Determinarea lor în contextul unui examen complex reprezintă un suport informațional în elucidarea mecanismelor patogenetice cu implementarea metodelor de diagnostic precoce neinvaziv. Am analizat literatura de specialitate pentru Boala Renală Cronică (BRC) având ca scop să vedem dacă ghidurile și datele sunt suficient de fiabile pentru a justifica o anumită atitudine.

Cuvinte-cheie: Boală Renală Cronică, stres oxidativ, biomarkeri, mecanism fiziopatologic, copii.

INTRODUCERE

Studiile în domeniu au demonstrat că Boala Cronică Renală (BCR) reprezintă o afecțiune progresivă care se soldează în cele din urmă cu pierderea funcției renale și necesitatea terapiei de substituție renală (TSR). Complicațiile BCR la copii au drept consecință creșterea numărului de decese, de afecțiuni cardiovasculare, de caracter cognitiv, anemie, tulburări minerale osoase, fracturi etc. [1]. Mulți copii pot dezvolta stadiul terminal al BCR până la vârsta de 20 de ani, iar numărul de decese atinge rate de 30-50 de ori mai mari decât în cadrul populației pediatrice generale [2; 3].

La copii, printre cauzele principale ale BCR se numără anomaliile congenitale ale rinichilor, tractului urinar, urmate de sindromul nefrotic steroid rezistent, glomerulonefrita cronică și ciliopatiile renale [4; 5]. Totuși, chiar dacă la ora actuală nefrologia pediatrică deține o informație amplă despre cauzele posibile ale BCR, rolul stresului oxidativ (SO) în mecanismele patogenetice și în progresia maladiilor renale reclamă în continuare studii aprofundate [6].

SO reprezintă un dezechilibru dintre radicalii oxidanți și capacitatea sistemului antioxidant de metabolizare a acestora [7]. Moleculele pro-oxidante includ specii reactive de oxigen (SRO) și specii reactive de azot (SRA) generate în urma proceselor fiziologice și în mod normal neutralizate de către mecanismele de apărare antioxidantă [8; 9]. În ultimele decenii, au fost efectuate un șir de investigații clinice, experimentale și teoretice în vederea studierii SO la pacienții cu BCR. SO este considerat pe scară largă un complex de reacții biochimice care influențează progresia leziunilor celulare și deteriorarea funcției renale, precum și asocierea comorbidităților sistemice majore, inclusiv insuficiența cardiovasculară [10].

Indiferent de etiopatogenia BCR, inflamația cronică este catalogată atât drept cauză, cât și consecință a patologiei glomerulare și tubulointerstițiale [11; 12; 13]. Astfel, inflamația și stresul oxidativ sunt antrenate într-un mecanism de feedback pozitiv, în care se amplifică reciproc [11; 14; 15]. Stresul oxidativ induce inflamația prin activarea factorului nuclear kappa-amplificator de lanț ușor al celulelor B activate (NF-kB) cu producția ulterioară de citokine (interleukina [IL]-1a, IL-1b, IL-6, factorul de necroză tumorală [TNF-α]) asociată cu scăderea progresivă a ratei filtrării glomerulare (RFG) estimată. Datele unui studiu de cohortă despre BCR au arătat că IL-6 circulantă și receptorul TNFα sunt asociați cu incidența leziunilor renale, ultimul fiind asociat independent cu o pierdere mai rapidă a funcției renale [16; 17]. Un mecanism suplimentar al acțiunii oxidative renale este realizat prin oxidul nitric (NO) și produsele finale de nitriți sintetizate în celulele granulare în glomerulonefrită, prin complexe imune. Aceștia provin mai ales din macrofagi.

Efectele negative ale dezechilibrului redox afectează toate elementele structurale renale, de la sistemul circulator, compartimentele proprii glomerulare, tubii renali, până la țesutul interstițial. Efectul multidirecțional al SRO are ca rezultat o perturbare a funcției excretorii pe fiecare segment al nefronului, ceea ce împiedică menținerea homeostaziei intra-sistemice și provoacă acumularea de produse metabolice. Sunt de asemenea perturbate mecanismele de reglare renală: feedback-ul tubulo-glomerular, reflexul miogen în arteriola aferentă și sistemul renină-angiotensină-aldosteron. Toate acestea fac imposibilă compensarea tulburărilor hidro-electrolitice și acido-bazice, intensificând în continuare stresul oxidativ [18].

SURSELE DE SPECII REACTIVE DE OXIGEN

În funcție de mecanismul de producere, distingem patru tipuri ale stresului oxidativ: (I) stresul oxidativ clasic; (II) stresul clorurat; (III) stresul nitrozativ și (IV) stresul carbonilic [19].

Speciile reactive de oxigen se formează la nivelul mitocondriilor, peroxizomilor, reticulului endoplasmatic și al altor organite intracelulare. Dintre acestea organite anume mitocondriile sunt cele care generează aproximativ 90 % din SRO celular. Procesul respectiv are lor prin intermediul enzimelor citocrom oxidazei mitocondriale, cum ar fi citocromul P450 [19]. Astfel, întrucât rinichiul este un organ cu consum energetic înalt, energia dată fiind obținută preponderent prin metabolism aerob în urma procesului de fosforilare oxidativă la nivelul mitocondriilor, orice disfuncție mitocondrială va avea un impact negativ asupra funcției celulelor renale [20; 21]. Supraproducția de specii reactive de oxigen mitocondriale (SROmt) este o consecință precoce a leziunilor oxidative. Disfuncția mitocondrială nu doar precedă leziunile renale, ci contribuie la dezvoltarea și progresia BCR, în special din cauza reducerii numărului de copii de ADN mitocondrial, a pierderii potențialului membranei mitocondriale și scăderii producției de adenozin trifosfat [1; 22].

În cursul transportării lor, electronii se „scurg" și interacționează cu oxigenul molecular pentru a forma superoxid (O_2^-) la situsul flavin mononucleotidului al complexului I și ciclul Q al complexului III, care sunt

sursele majore de O_2^- și de peroxid de hidrogen (H_2O_2) în mitocondrii [23]. Sursele endogene de SRO includ enzime celulare, cum ar fi nicotinamida adenin dinucleotid fosfat (NADPH) oxidaza (Nox), xantinoxidaza (XO), oxidazele mitocondriale, ciclooxigenaza, mieloperoxidaza, aminoacid oxidaza, lipoxigenaza și peroxizomii. Nox este o sursă prevalentă de O_2^- [24]. Totodată, pot fi implicate și surse exogene de oxidanți, cum ar fi fumul de țigară, expunerea la ozon, hiperoxia, radiațiile ionizante și ionii de metale grele [10; 18; 25].

SRO pot fi clasificate fie ca radicali liberi, fie ca non-radicali. Radicalii liberi includ radicalul anion superoxid (O_2^-), peroxilul (ROO), alcoxilul (RO), oxidul nitric (NO) și radicalul hidroxil (OH). Speciile non-radicale includ peroxinitritul ($ONOO^-$), peroxidul de hidrogen (H_2O_2) și acidul hipocloros (HOCl). Ultimul poate induce disfuncție endotelială, scăzând adezivitatea proteinelor matricei extracelulare a celulelor endoteliale și transformând metaloproteinazele matriceale în forma lor activă, ceea ce provoacă destabilizarea mediului vascular și tisular din jurul celulelor endoteliale [1; 19].

Majoritatea superoxidului este transformat în H_2O_2 prin intermediul mitocondriilor. H_2O_2 este o moleculă neutră, care poate produce cel mai reactiv și periculos radical – OH. Fosfolipidele și proteinele din membranele celulare activează în primul rând radicalul OH [24].

S-a descoperit că mai multe gene implicate în sistemul de fosforilare oxidativă sunt suprareglate la pacienții cu BCR. Printre acestea se numără cele ale enzimelor Nox, XO și lipoxigenazele, care inițiază producerea de SRO. Mai multe izoforme de Nox au fost implicate în boli renale, inclusiv nefrolitiază, hipertensiune arterială, nefropatie membranoasă, transplant renal și leziune renală acută [10; 26]. Nox4 – izoforma Nox predominantă în rinichi –, acționează ca o sursă majoră de SRO și joacă un rol important în bolile renale cronice, cum ar fi nefropatia diabetică [27]. Creșterea generării de superoxid dependent de Nox a fost raportată la pacienții aflați într-un stadiu incipient de insuficiență renală cronică, fiind demonstrat că aceasta stimulează disfuncția microvasculară în BCR [10].

Compușii oxidativi participă în procesele fiziologice ale celulelor atunci când sunt produși în concentrație scăzută până la moderată, în timp ce o concentrație mai mare provoacă efecte dăunătoare, inclusiv deteriorarea biomoleculelor, cum ar fi ADN-ul, proteinele și lipidele, producerea de citokine pro și antiinflamatorii și activarea uni șir de factori de transcripție induși de stres [10; 24].

MARKERII STRESULUI OXIDATIV

Studiile anterioare au demonstrat nivele înalte de SRO, inclusiv F2-izoprostani plasmatici, produse proteice de oxidare avansată (PPOA), malondialdehidă (MDA) și LDL oxidat (ox-LDL) în stadiile inițiale ale BCR, cu creștere asociată progresiei BCR către stadiul terminal [18; 20].

F2-izoprostanul, produsul final al peroxidării lipidelor și 8-OH deoxiguanozină (8-OHdG), un indice al leziunilor ADN sunt doi biomarkeri folosiți pe larg în scopul evaluării stresului oxidativ sistemic. După cum au constatat H. Melanie și colab., concentrațiile urinare sporite ale acestor biomarkeri la momentul inițial au fost legate de RFG mai mari, un profil mai bun al funcției renale, raportul dintre proteinele urinare și creatinina redus în timp și un risc redus de TSR [28].

XO este izoforma producătoare de radicali oxidativi ai xantin-oxidoreductazei (XOR) [10]. Este o enzimă pro-oxidantă implicată în metabolismul purinelor responsabilă pentru producția de acid uric și SRO. Odată ajunsă în circulație, are capacitatea de a activa celulele fagocitare și de a produce O_2^- și H_2O_2. De asemenea, poate fi distribuită în țesuturi și interiorizată în celule, prin urmare, poate iniția în continuare leziuni oxidative care exercită efecte patologice la pacienții cu BCR [11]. Activitatea XO este mai mare în plasma pacienților cu BCR decât la persoanele sănătoase [29]. Recent, H. Terawaki și colab. au descris corelațiile între rata filtrării glomerulare estimate (eGFR) și activitatea XO și XOR. Mai mult decât atât, acești cercetători au arătat un nivel mai înalt al XOR redox, raportul dintre XO și XOR total în plasma pacienților cu BRC avansat, indicând rolul său în producția crescută de SRO [30].

PPOA rezultă în urma acțiunii clorurilor pro-oxidante, în special a acidului hipocloros și a cloraminelor, asupra proteinelor din spațiul extracelular. Fluidele extracelulare prezintă o concentrație minimă de enzime antioxidante, de aceea proteinele plasmatice sunt intens expuse acțiunii SRO [1; 12]. Studiile recente au arătat niveluri plasmatice sporite semnificativ de PPOA la pacienții cu progresia insuficienței renale, dar și la pacienții cu alte maladii cronice (boală coronariană, scleroză sistemică, diabet zaharat etc.), demonstrând rolul patogenetic definitoriu al PPOA [19; 31]. Rolul PPOA în contextul injuriei renale este susținut de numeroase studii observaționale experimentale, sugerând că acesta poate fi un marker de predictibilitate a evoluției BCR [28; 31; 32; 33].

La nivel renal, pe membrana podocitelor s-au identificat receptorii care recunosc și mediază răspunsurile celulare ale PPOA – receptorii produșilor finali

de glicozilare avansată (RAGE – *receptor for advanced glycation end products*). Expresia acestor receptori este nesemnificativă, dar crește odată cu creșterea și menținerea „cronică" a nivelurilor înalte de PPOA. Interacțiunea PPOA-RAGE duce la activarea NADPH oxidazei, cu generarea ulterioară de SRO, care prin intermediul upregulării p53, activarea Bax și a caspazei 3 rezultă în apoptoza podocitelor, iar în timp în progresia BCR [33]. Blocarea RAGE prin intermediul imunoglobulinei G anti-RAGE în studii experimentale pe șoareci a rezultat în prevenirea apoptozei induse de către PPOA și ameliorarea albuminuriei.

Studii anterioare au stabilit că efectele celulare ale PPOA sunt mediate și prin intermediul CD36 [32]. Blocarea acestor două tipuri de receptori – RAGE și CD36 –, prin intermediul ARN interferent mic a rezultat în inhibarea marcată a activării sistemului renină angiotensină de către PPOA [33].

Unii produși finali ai peroxidării lipidelor s-au dovedit a fi mai mult decât markeri de oxidare în BCR. MDA este produsul peroxidării acizilor grași polinesaturați. S-a demonstrat că acesta induce molecule disfuncționale de lipoproteine de înaltă densitate (HDL) și conduce la creșterea morbidității cardiovasculare [20; 34], pe de altă parte se leagă covalent de proteine și acizi nucleici, interferând cu funcțiile lor biologice normale [1].

Ca și în cazul adulților, datele despre copii și adulți tineri cu BCR arată creșterea concentrațiilor de markeri SO, cum ar fi superoxidul mitocondrial și LDL oxidat, homocisteina, precum și o deficiență de superoxid dismutază (SOD) și glutation redus (GSH) de rând cu progresia bolii. De asemenea, mai multe toxine uremice, asociate cu creșterea SO în BCR, cresc odată cu scăderea funcției renale, cum ar fi F2-izoprostanii, MDA și dimetilarginina asimetrică [8; 35; 36].

Există o corelație între BCR și markerii inflamației, cum ar fi proteina C reactivă de înaltă sensibilitate, (IL-) 6, TNF-α și fibrinogenul. Aceste molecule pot induce stres oxidativ prin mai multe căi de semnalizare. De exemplu, neutrofilele polimorfonucleare (PMN) generează mieloperoxidază (MPO) și activează producția de SRO [11; 37]. S-a descoperit că MPO serică este asociată cu markeri ai inflamației la pacienții cu BCR, posedând capacitatea de a converti H_2O_2 în diferite tipuri de SRO, inclusiv OH, $ONOO^-$, NO_2 și HOCl, care la rândul lor pot modifica proteinele, lipidele sau lipoproteinele [38].

O altă sursă de stres oxidativ la pacienții cu BCR este prezența toxinelor uremice care promovează inflamația, precum și SO, prin amorsarea celulelor polimorfonucleare, activând IL-1β și IL-8 și răspunsul imun înnăscut [39].

STRESUL OXIDATIV ȘI FIZIOPATOLOGIA BOLII CRONICE DE RINICHI

Speciile reactive de oxigen mitocondriale sunt capabile să inducă pori de tranziție ai permeabilității mitocondriale, făcând, în consecință, membrana interioară permeabilă pentru moleculele mici. În plus, deteriorarea oxidativă mitocondrială crescută poate duce la eliberarea proteinelor intermembranare în citosol, cum ar fi citocromul C (CytC) [1]. Astfel, creșterea SRO are ca rezultat disocierea factorului proapoptotic CytC de fosfolipidul anionic cardiolipanul, cu detașarea de membrana mitocondrială și eliberarea în cantități crescute în citosol. CytC citoplasmatic formează un apoptozom cu factorul de activare a peptidazei apoptotice-1 și caspaza-9, conducând la scindarea și activarea caspazei-9 și a caspazei-3 și la modificările structurale ale apoptozei, un proces esențial pentru pierderea de țesut funcțional în BCR [20].

Un dezechilibru în producerea de SRO și apărarea antioxidantă perturbă semnalizarea celulară și promovează leziuni ale rinichilor, limitează mecanismele de reparare celulară și accelerează declinul funcțional [28]. Modelele experimentale au evidențiat acțiunea nocivă a SO asupra vaselor sanguine, în special renale [40], cu afectarea glomerulilor sau a spațiului tubulo-interstițial, rezultând o suprasolicitare tubulară și creșterea consumului de oxigen [12; 41]. În particular, SRO, în special O_2^-, provoacă inactivarea sau deficitul de NO, un antioxidant important care menține funcția renală prin creșterea fluxului sanguin renal, creșterea presiunii natriuretice, reglarea funcției tubulare și menținerea homeostaziei fluidelor și electroliților [24].

O consecință importantă a stresului oxidativ în BCR este disfuncția endotelială și progresia altor complicații, precum ateroscleroza, anemia și amiloidoza [19]. Mai multe modificări calitative ale LDL, cum ar fi carbamilarea crescută, formarea de produse finale avansate de glicație (AGE) la pacienții dializați, conduc la disfuncție endotelială, agregare plachetară, expresie de metaloproteinaze și trombogeneză [42].

SRO poate modifica direct funcția proteinelor prin formarea de aminoacizi oxidați [26; 39]. S-a demonstrat că AGE apar în depozitele de microglobuline beta2 ale pacienților cu hemodializă (HD) pe termen lung, sugerând că stresul oxidativ promovează amiloidoza drept consecință a denaturării proteinelor [43].

Efectele SO asupra acizilor nucleici produc modificări ale bazelor azotate, legături încrucișate covalente și rupturi monocatenare și duble. Dintre bazele ADN-ului, guanina este deosebit de sensibilă la reacțiile oxidative, generând produși oxidați, inclusiv 8-hidroxi-20 deoxiguanozină (8-OH-dG), unul din-

tre cei mai abundenți produși oxidativi ai acizilor nucleici [17].

Formarea de SRO sau modificări ale producesrii de SRO pot apărea atât în cortexul renal, cât și în zona medulară, cu acumularea de proteine ale matricei extracelulare, lezarea podocitelor, expansiunea mezangială, hipertrofia glomerulară, disfuncția endotelială, fibroza tubulointerstițială și glomeruloscleroza [8; 44], compromițând funcția renală și stimulează progresia bolii [8; 10; 45]. Lezarea rinichilor provoacă inflamație și recrutează macrofage și leucocite, ceea ce conduce la o „explozie oxidativă" și la supraproducția de SRO ce urmează să declanșeze o reacție inflamatorie în lanț prin secretarea de citokine, chemokine și eicosanoide. S-a demonstrat că citokinele și mediatorii inflamatori, cum ar fi TNF-α, factorul de creștere transformator β și ILs, modulează RFG, fluxul sanguin renal și excreția de sodiu. În plus, SO activează NF-κB, responsabil pentru exprimarea genelor mediatoare inflamatorii. SO afectează fosforilarea și degradarea I-kB, o proteină inhibitoare care menține NF-kB într-o stare inactivată și are drept urmare activarea NF-kB. Prezența antioxidanților inhibă activarea NF-kB de către SRO. Pacienții cu BCR în stadiu avansat au niveluri ridicate de markeri de inflamație, cum ar fi proteina C reactivă, TNF-α și IL-6, precum și markeri de stres oxidativ, cum ar fi carbonilii proteinelor plasmatice și izoprostanii F2, susținând legătura dintre inflamație și stresul oxidativ în patogeneza bolii [10].

Într-un final, SO afectează microcirculația glomerulară. O_2^- determină contracția celulelor musculare netede vasculare (VSMC), în timp ce, în celulele endoteliale, afectează sintetaza endotelială de oxid nitric (eNOS). Acesta din urmă determină prevalența vasoconstrictorului local (angiotensina II și endotelina 1) și provoacă în final ischemie glomerulară [18]. În mezangiu, producția excesivă de SRO stimulează cascadele de semnalizare asociate cu protein kinaza C (PKC), protein kinaza B (PKB/Akt) și kinaza c-Jun N-terminal (JNK), ceea ce are ca rezultat transformarea fenotipică în fibroblaste [6; 18]. În plus, SRO stimulează expresia genei receptorului pentru transformarea factorului de creștere-beta (TGF-ß) pe suprafața celulelor mezangiale și a celulelor endoteliale, în consecință se produce creșterea colagenului și sinteza fibronectinei, ce se soldează cu fibroză glomerulară.

Există opinii contradictorii în privința efectului oxidului nitric (NO) și derivaților de azot ai SRO asupra celulelor mezangiale. Unii cercetători au descoperit că acești compuși sunt responsabili pentru supraproducția matricei extracelulare și apoptoza celulelor mezangiale. În plus, stresul oxidativ provoacă autofagia și apoptoza podocitelor și afectează negativ etanșeitatea barierei de filtrare glomerulară

Cea mai semnificativă cantitate de SRO se formează la nivelul tubului proximal în urma consumului mare de oxigen necesar pentru producerea de ATP. În tubii renali, SRO, care acționează prin intermediul proteinei TGF și SMAD (*small mothers against decapentaplegic protein* – eng.), în mod similar ca și în glomerul, provoacă sinteza crescută a proteinelor matricei extracelulare, pierderea funcției celulelor tubulare și transformarea fenotipică către fibroblaste. Odată cu pierderea funcției și distrugerea tubilor, se constată un deficit al capacității de excreție renală, retenție de apă, tulburări electrolitice și creșterea acidozei non-respiratorii [18].

FACTORII DE INFLUENȚĂ ASUPRA STRESULUI OXIDATIV

Susceptibilitatea crescută la SO la pacienții cu disfuncție renală poate fi atribuită diferitelor mecanisme. HD, care este în prezent una dintre principalele terapii de substituție renală, este asociată cu creșterea stresului oxidativ [46]. HD, ca o procedură neselectivă, elimină substanțele diluate și are ca rezultat pierderea moleculelor antioxidante, inclusiv a vitaminelor solubile în apă și oligoelementelor. În plus, membranele bioincompatibile ale dializatorului utilizate în HD provoacă producția de SRO prin activarea PMN. PMN-urile activate generează MPO, care este un declanșator cheie pentru activarea SRO și inactivarea oxidului de azot.

După cum arată studiile, creșterea MPO serice este asociată cu markeri atât ai inflamației, cât și ai mortalității la pacienții cu HD [10]. În special, două componente majore ale sistemului HD cauzează stresul oxidativ: membrana dializatorului și urmele de endotoxină din dializat. Concomitent poate exista o pierdere de vitamine antioxidante prin procesul de dializă.

S-a demonstrat că membranele de dializă pe bază de antioxidanți, cum ar fi membranele de celuloză modificată cu vitamina E, îmbunătățesc disfuncția endotelială și cresc LDL oxidat. Recent, s-au publicat rapoarte promițătoare de hemolipodializă folosind vitamina C și vitamina E care conțin lipozomi în dializat pentru a reduce stresul oxidativ indus de dializă [10]. Lipozomii se oxidează și sunt distruși din cauza gradului lor ridicat de nesaturare.

Mecanismele de apărare antioxidantă sunt compromise la pacienții cu disfuncție renală. Captatorul de radicali liberi SOD este ineficient la pacienții renali. Polimorfismul genetic în glutation-S transferaza, o altă enzimă antioxidantă, accentuează stresul oxidativ la pacienții cu boală cronică renală în stadiul

terminal (BCRST) [47]. Totodată, la pacienții cu BRC au fost raportate niveluri plasmatice reduse ale enzimelor antioxidante, inclusiv catalaza, glutation peroxidază (GPx), glutation intracelular, tiol, seleniu [41; 43]. Există, de asemenea, o deficiență semnificativă și o reglare scăzută a superoxid dismutazei cupru-zinc și superoxid dismutazei mangan în disfuncția renală. Cercetările actuale au demonstrat niveluri serice mai scăzute de glutation și activitate plasmatică GPx la pacienții cu BCR, asociată, de asemenea, cu o tulburare profundă a sistemului de NO [43]. Studiile au raportat o producție redusă de NO la pacienții cu BCR. Scăderea activității NO și dezactivarea ulterioară de către radicalul anion superoxid crește rezistența vasculară în arterele renale și se manifestă ca nefropatie hipertensivă [10].

Grupele tiol reprezintă o altă verigă importantă a apărării antioxidante. Acestea sunt distribuite atât intracelular, cât și extracelular. Sistemul tiol/disulfide intracelular este reprezentat de către glutation, glutaredoxin și glutation reductază, plus tioredoxină și tioredoxin reductază. Componentele respective participă activ în reacțiile de reducere. Tiolii extracelulari, în special cei plasmatici, sunt o componentă importantă a protecției antioxidante, fiind găzduiți în mare parte de către albumina plasmatică umană [48].

Pacienții cu BCR manifestă un deficit sever de vitamina D. Acesta se reduce în continuare prin activitatea scăzută a enzimei 1-α hidroxilaze (CYP27B1), care transformă 25-hidroxivitamina D în forma sa mai activă, 1,25-dihidroxivitamina D. Deficiența vitaminei D cauzează oxidare, inflamație, hipertensiune arterială și hipocalcemie, care conduc la progresia BCR și a bolilor cardiovasculare [10].

Inhibitorii enzimei de conversie a angiotensinei și blocanții receptorilor de angiotensină sunt inhibitori foarte eficienți ai activării NADPH oxidazei dependente de angiotensină II și au fost utilizați cu succes în cadrul clinic, în special la pacienții cu BCR/BCRST. Terapia antioxidantă a adus unele îmbunătățiri ale evoluției clinice a BCR. S-a demonstrate eficacitatea administrării N-acetyl cisteinei (NAC) în doze mari [49]. Avantajele utilizării unui antioxidant sunt: dimensiunea moleculară mică ce permite pătrunderea rapidă în celulă, lipsa efectelor adverse la doze mari, proprietatea de epurare a anionului superoxid și capacitatea de a crește rezervele de GSH intracelular. Vitamina E este eficientă în reducerea lipoperoxidării, iar asocierea tocoferolului cu vitamina C asigură o protecție antioxidantă intra și extracelulară net superioară contra anionului superoxid, peroxidul de hidrogen și hidroxi-amoniu, reducând lipoperoxidarea membranelor [50].

Radicalii liberi, fiind specii înalt reactive, au o durată de viață foarte scurtă. Acest fapt face dificilă studierea lor ca parte componentă a SO. Totuși, datorită acțiunii acestora asupra moleculelor celulare, intensitatea SO poate fi cuantificată prin intermediul produșilor rezultanți. Ei au fost catalogați drept markeri ai SO, fiind evaluați în paralel cu markerii statutului antioxidant [43].

CONCLUZII

BCR rămâne o patologie cu impact deosebit în structura patologiilor renale, în special la copii, prin consecințele extrem de grave cu care se soldează.

Cercetările actuale demonstrează rolul decisiv al SO în declanșarea și susținerea proceselor inflamatorii în cadrul leziunilor renale, iar evaluarea mecanismelor fiziopatologice și a căilor de semnalizare, care rezultă la pierderea funcției renale, capătă interes științific major.

Combinația dintre stresul oxidativ, inflamația cronică și disfuncția endotelială este recunoscută ca o triadă ce perpetuează cercul vicios bidirecțional dintre BCR și complicațiile sistemice.

Identificarea biomarkerilor care ar putea fi utilizați în practica clinică pentru a monitoriza dezechilibrul oxidativ în BCR va contribui la elaborarea unei strategii intervenționale optime în vederea reducerii stresului oxidativ în leziunile renale.

Studierea markerilor antioxidanți, a mecanismelor de compensare a SO, precum și perfecționarea proceselor de detoxificare extracorporală, hemofiltrația, hemodializa, sunt la fel de importante pentru ameliorarea evoluției BCR și prevenirea stadiului terminal.

BIBLIOGRAFIE

1. Hasnaa T., Hasnaa Y., Weiwei Xu. Mitochondrial Reactive Oxygen Species and Their Contribution in Chronic Kidney Disease Progression Through Oxidative Stress, in: Frontiers in Physiology. 2021, Volume 12. Article 627837.

2. Reszke R., Pstrusinska K.K., and Szepietowski. J.C. Chronic Kidney Disease-Associated Itch (CKD-aI) in Children – A Narrative Review, in: Toxins, 2021, 13: 450.

3. Ahn SY., and Moxey-Mims M. CKD in Children: The Importance of a National Epidemiologic Stu¬dy, in: AJKD. 2018, Vol. 72. Iss. 5.

4. Becherucci F, Roperto RM, Materassi M, Romagnani P. Chronic kidney disease in children, in: Clin Kidney J. 2016 Aug., 9(4):583-91.

5. Santos R., Díaz-Anadón L., Ordóñez F. A. Bone Disease in CKD in Children. Calcified Tissue, in: International. 2021; 108:423-438.

6. Ratliff BB., Abdulmahdi W., Pawar R., Wolin MS. Oxidant Mechanisms in Renal Injury and Disease, in: Antioxid Redox Signal, 2016, 25(3):119-146.

7. Ghosh N., Das A., Chaffee S., Roy S., et al. Reactive oxygen species, oxidative damage and cell death, in: Immunity and Inflammation in Health and Disease: Emerging Roles of Nutraceuticals and Functional Foods in Immune Support, eds S. Chatterjee,W. Jungraithmayr, and D. Bagchi, (Cambridge, MA: Academic Press). 2018, 45-55.

8. Daenen K., Andries A., Mekahli D. Oxidative stress in chronic kidney disease, in: Pediatric Nephrology. 2018.

9. Sies H. Oxidative stress: A concept in redox biology and medicine, in: Redox Biol. 2015, 4:180-183.

10. Verma S., Singh P., Khurana S. Implications of oxidative stress in chronic kidney disease: a review on current concepts and therapies, in: Kidney Res Clin Pract. 2021, 40(2):183-193.

11. Vida C., Oliva C., Yuste C. Oxidative Stress in Patients with Advanced CKD and Renal Replacement Therapy: The Key Role of Peripheral Blood Leukocytes, in: Antioxidants. 2021, 10; 1155.

12. Duni A., Liakopoulos V., Roumeliotis S., Peschos D., Dounousi E. Oxidative Stress in the Pathogenesis and Evolution of Chronic Kidney Disease: Untangling Ariadne's Thread, in: Int. J. Mol. Sci. 2019; 20: 3711.

13. Maraj M., Kusnierz-Cabala B., Dumnicka P., et al. Redox balance correlates with nutritional status among patients with End Stage Renal Disease treated with maintenance hemodialysis, in: Oxid. Med. Cell. Longev. 2019, 6309465.

14. Sproston N.R., Ashworth J.J. Role of C-reactive protein at sites of inflammation and infection, in: Front. Immunol. 2018, 9, 754.

15. Tucker P.S., Scanlan A.T., and Dalbo V.J. Chronic kidney disease influences multiple systems: describing the relationship between oxidative stress, inflammation, kidney damage, and concomitant disease, in: Oxid.Med. Cell. Longev. 2015, 806358.

16. Stenvinkel P., Chertow G.M., Devarajan P. Chronic Inflammation in Chronic Kidney Disease Progression: Role of Nrf2, in: Kidney International Reports, 2021, 6, 1775-1787.

17. Rapa S.F., Di Iorio B.R., Campiglia P. Inflammation and Oxidative Stress in Chronic Kidney Disease – Potential Therapeutic Role of Minerals, Vitamins and Plant-Derived Metabolites, in: Int. J. Mol. Sci. 2020, 21, 263.

18. Podkowinska A., Formanowicz D., Kidney C. Disease as Oxidative Stress- and Inflammatory-Mediated Cardiovascular Disease, in: Antioxidants. 2020, 9(8):752.

19. Ling X.C., Kuo K. Oxidative stress in chronic kidney disease, in: Ren. Replace. Ther. 2018, 4:53.

20. Small D., Coombes J., Bennett N. Oxidative stress, anti-oxidant therapies and chronic kidney disease, in: Nephrology 2012;17: 311-321.

21. Evans RG, Smith DW, Lee CJ, Ngo JP, Gardiner BS. What makes the kidney susceptible to hypoxia?, in: Anat Rec (Hoboken). 2020; 303 (10):2544-2552.

22. Irazabal M.V., and Torres V.E. Reactive oxygen species and redox signaling in chronic kidney disease, in: Cells, 2020, 9:1342.

23. Forrester S.J., Kikuchi D.S., Hernandes M.S., Xu Q., and Griendling K.K. Reactive oxygen species in metabolic and inflammatory signaling, in: Circ. 2018; Res. 122, 877-902.

24. Ogura Y., Kitada M. and Koya D. Sirtuins and Renal Oxidative Stress, in: Antioxidants 2021; 10: 1198.

25. Jena S, Sarangi P, Das U K, et al. Serum α-Klotho Protein Can Be an Independent Predictive Marker of Oxidative Stress (OS) and Declining Glomerular Function Rate in Chronic Kidney Disease (CKD) Patients, in: Cureus, 2022, 14(6): e25759.

26. Holterman CE, Read NC, Kennedy CR. Nox and renal disease, in: Clin Sci (Lond) 2015, 128:465-481.

27. Gorin Y, Block K. Nox4 and diabetic nephropathy: with a friend like this, who needs enemies? In: Free Radic Biol Med 2013, 61:130-142.

28. Jacobson M.H., Liu M., Wu Y. Oxidant stress and renal function among children with chronic kidney disease: a repeated measures study, in: Scientific Reports, 2020, 10:3129.

29. Gondouin B, Jourde-Chiche N, Sallee M, et al. Plasma xanthine oxidase activity is predictive of cardiovascular disease in patients with chronic kidney disease, independently of uric acid levels, in: Nephron 2015, 131:167-174.

30. Terawaki H., Murase T., Nakajima A., et al. The relationship between xanthine oxidoreductase and xanthine oxidase activities in plasma and kidney dysfunction, in: J Clin Exp Nephrol. 2017, 2:31.

31. Taylor E. M. Optimisation of an Advanced Oxidation Protein Products Assay: Its Application to Studies of Oxidative Stress in Diabetes Mellitus. E. M. Taylor, K. R. Armstrong, D. Perrett et al. Oxidative Medicine and Cellular Longevity. Volume 2015, Article ID 496271.

32. Cao W, Hou FF, Nie J. AOPPs and the progression of kidney disease, in: Kidney Int Suppl. 2014;4(1):102-106.

33. Zhou L.L., W. Cao, C. Xie. The receptor of advanced glycation end products plays a central role in advanced oxidation protein products-induced podocyte apoptosis, in: Kidney Int. 2012, 82(7):759-70.

34. Yonova D., Trendafilov I., Georgieva I., Oxidative stress in chronic kidney disease (CKD): A mini review, in: Nephrol Renal Dis, 2018, Volume 3(3): 1-3.

35. Drozdz D, Kwinta P, Sztefko K, Kordon Z, Drozdz T, Łątka M, Miklaszewska M, Zachwieja K, Rudziński A, Pietrzyk JA. Oxidative stress biomarkers and left ventricular hypertrophy in children with chronic kidney disease, in: Oxidative Med Cell Longev. 2016:1-8.

36. Chien S-J, Lin I-C, Hsu C-N, Lo M-H, Tain Y-L. Homocysteine and arginine-to-asymmetric dimethylarginine ratio associated with blood pressure abnormalities in children with early chronic kidney disease, in: Circ J. 2015, 79:2031-2037.

37. Vida C. de Toda I.M., Garrido A., Carro E., Molina J.A. de la Fuente M. Impairment of Several Immune Functions and Redox State in Blood Cells of Alzheimer's Disease

Patients. Relevant Role of Neutrophils in Oxidative Stress, in: Front. Immunol. 2018; 8:1974.

38. Krata N., Zagozdzon R., Foroncewicz B., and Mucha K. Oxidative stress in kidney diseases: the cause or the consequence?, in: Arch. Immunol. Ther. 2018, Exp. 66, 211-220.

39. Gyurászová M., Gurecká R., Bábíčková J. Oxidative Stress in the Pathophysiology of Kidney Disease: Implications for Noninvasive Monitoring and Identification of Biomarkers, in: Hindawi. Oxidative Medicine and Cellular Longevity. Volume 2020, Article ID 5478708.

40.Modaresi A., Nafar M., Sahraei Z. Oxidative stress in chronic kidney disease, in: Iran. J. Kidney Dis. 2015, 9:165-179.

41. Liakopoulos V, Roumeliotis S, Gorny X, et al. Oxidative stress in hemodialysis patients: a review of the literature, in: Oxidative Med Cell Longev. 2017, 2017:3081856.

42. Vaxman I., and Gertz M. When to suspect a diagnosis of amyloidosis, in: Acta Haematol. 143, 304-311.

43. Sundaram S.P.M., Nagarajan S., and Devi A.J.M. Chronic Kidney Disease–Effect of Oxidative Stress. Hindawi Publishing Corporation, in: Chinese Journal of Biology, Volume 2014, Article ID 216210.

44. Jha JC, Banal C, Chow BS, Cooper ME, Jandeleit-Dahm K. Diabetes and kidney disease: role of oxidative stress, in: Antioxid Redox Signal. 2016, 25:657-684.

45. Bin Wang, Zuo-Lin Li, Yi-Lin Zhang, Yi Wen, Yue-Ming Gao. Hypoxia and chronic kidney disease, in: eBioMedicine. 2022, 77:103942.

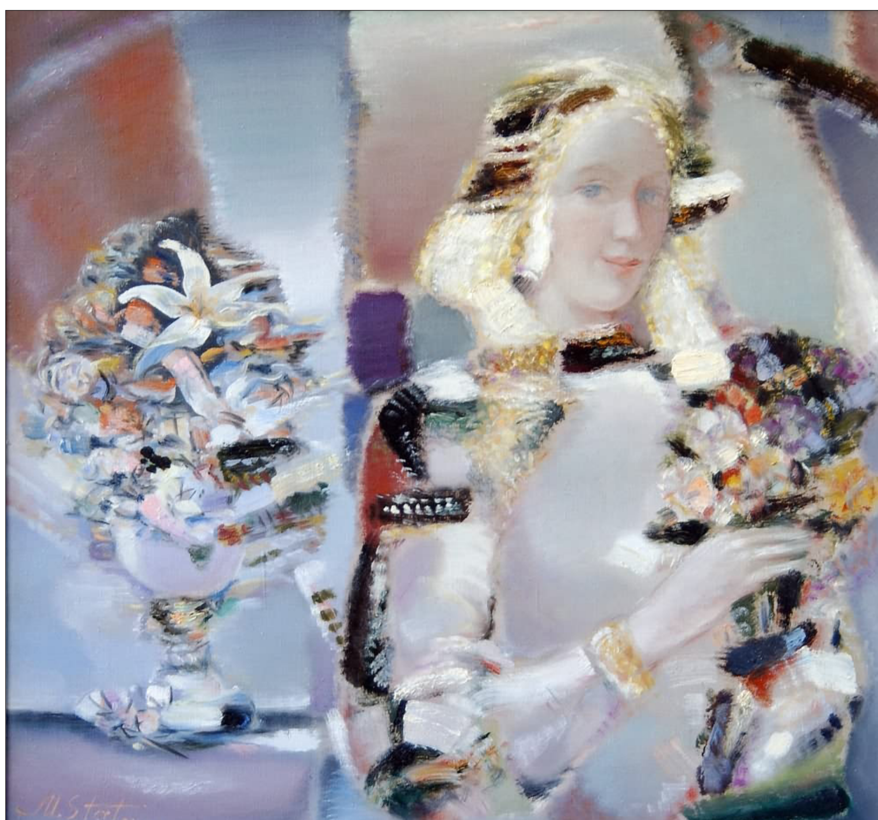
46. Liakopoulos V., Roumeliotis S., Zarogiannis S., Eleftheriadis T., Mertens P.R. Oxidative stress in hemodialysis: Causative mechanisms, clinical implications, and possible therapeutic interventions, in: Semin. Dial. 2019, 32, 58-71.

47. Suvakov S., Damjanovic T., Stefanovic A., et al. Glutathione S-transferase A1, M1, P1 and T1 null or low-activity genotypes are associated with enhanced oxidative damage among haemodialysis patients, in: Nephrol Dial Transplant. 2013, 28:202-212.

48. Yilmaz M. I., Saglam M., Caglar K., Cakir E., Sonmez A., Ozgurtas T., et al. The determinants of endothelial dysfunction in CKD: oxidative stress and asymmetric dimethylarginine, in: Am. J. Kidney Dis. 2006; 47: 42-50.

49. Morré D.J. and Brightman A.O. NADH Oxidase of Plasma Membranes, in: Journal of Bioenergetics and Biomembranes, 1991, 23, 469-489.

50. Xu L., Wang J., Zhang H. Vitamin E Supplementation Enhances Lipid Oxidative Stability via Increasing Vitamin E Retention, Rather Than Gene Expression of MAPK-Nrf2 Signaling Pathway in Muscles of Broilers, in: Foods. 2021, 10, 2555.

Mihail Statnîi. *Pictorița Nina Șibaev*, 2000, u., p., 66 × 71 cm.

AMELIORAREA IMAGINII ÎNTREPRINDERII PRIN UTILIZAREA UNUI CADRU OPERAȚIONAL DE GESTIONARE STRATEGICĂ A IMAGINII

CZU: [339.138+005.21]:658.14/.15
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.06

Doctorand **Iurie MALANCEA**
E-mail: iurie@outlook.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8514-8052
Academia de Studii Economice din Moldova

IMPROVING THE COMPANY'S IMAGE THROUGH THE USE OF AN OPERATIONAL STRATEGIC IMAGE MANAGEMENT FRAMEWORK

Summary. In order to continuously improve the competitiveness of the enterprise through the use of non-tangible assets, the paper discusses and proposes an operational framework for the strategic image management, which comprises three levels and is based on four steps aimed at strengthening and improving the company's image so that the enterprise's non-tangible assets serve as a source of sustainable competitive advantage. By going through all the stages, beginning with determining and defining the company's identity and ending with its continuous improvement, the image of the company is enhanced, strengthened, and communicated in a way that gives it both short and long-term competitive advantages.

Keywords: marketing, image, audit, alignment, competitiveness, competitive advantage, strategies, indicators.

Rezumat. În vederea îmbunătățirii continue a competitivității întreprinderii prin utilizarea activelor nemateriale, în articol se abordează și se propune un cadru operațional de gestionare strategică a imaginii, care cuprinde trei nivele și are la bază patru etape menite să fortifice și să îmbunătățească imaginea companiei astfel încât activele nemateriale ale întreprinderii să servească drept sursă de avantaj competitiv sustenabil. Prin parcurgerea tuturor etapelor, pornind de la determinarea și definirea identității întreprinderii și încheind cu îmbunătățirea continuă a activității acesteia, imaginea companiei este ameliorată, fortificată și comunicată într-o manieră ce-i conferă avantaje competitive atât pe termen scurt, cât și pe termen lung.

Cuvinte-cheie: marketing, imagine, audit, aliniere, competitivitate, avantaj competitiv, strategii, indicatori.

INTRODUCERE

Strategiile de gestionare a imaginii de regulă sunt implementate pentru a promova imaginea dorită a companiei, astfel încât aceasta să se diferenţieze de competitori. Philip Kotler defineşte imaginea drept „un set de opinii, gânduri sau impresii pe care o persoană și le creează despre o companie sau un produs" [1, p. 357]. Imaginea întreprinderii, care reprezintă reflecția identității sale sau ceea ce reprezintă compania ca atare este creată prin proiectarea identității cu scopul de a influența intenția de cumpărare, disponibilitatea de a investi sau dorința de angajare în cadrul acesteia [2, p. 218]. În urma sintetizării tuturor mesajelor transmise de o întreprindere, consumatorul le oferă o însemnătate, creându-și astfel o imagine de ansamblu la care face referință atunci când are tangenţe cu întreprinderea dată. Prin urmare, întreprinderile trebuie să depună un efort considerabil în gestionarea imaginii, aceasta fiind elementul cheie în menținerea încrederii din partea publicului.

Cercetările efectuate de către C. Simoes ș.a., scot în evidență faptul că variabile precum imaginea reduc riscul și contribuie la mărirea cotei de piață. De asemenea, s-au identificat legături puternice între imaginea companiei și performanța ei de-a lungul istoriei. Astfel, literatura de specialitate susține ideea precum că managementul eficient al imaginii oferă întreprinderilor posibilitatea obținerii avantajelor competitive [3, p. 157]. În contextul competitivităţi unei întreprinderi care, după G. Belostecinic ș.a. arată „cât de bine aceasta satisface cerințele consumatorilor în comparație cu alte întreprinderi care oferă produse și servicii similare" [4], imaginea joacă un rol decisiv, deoarece atributele ei sunt calitatea și diferențierea produselor, calitatea deservirii, profesionalismul personalului ș. a.

Când imaginea este abordată dintr-o perspectivă temporală relativ scurtă, ea oferă puţin spaţiu de manevră în activitatea de gestionare și menținere a unei imagini consistente și consecvente în timp. Drept urmare, un concept de brand, care este elaborat în concordanță cu mediul intern și extern și este gestionat

pe parcursul tuturor etapelor prin care trece o companie, îi permite acesteia să elaboreze un plan strategic în vederea formării, menținerii și controlului imaginii sale. Acest plan susține eforturile de poziționare a companiei prin fortificarea imaginii.

Procesul de gestionare a imaginii demarează mult mai înainte de conceperea și crearea atributelor ei vizuale precum logoul, sloganul, paleta de culori utilizată, stilul unităților de comerț etc. Acesta pornește de la viziunea și misiunea companiei, care ar trebui să se reflecte în leadership-ul și în cultura ei. În urma determinării viziunii și misiunii companiei, reiese identitatea corporativă sau personalitatea companiei, caracteristici tangibile care se manifestă prin cultura corporativă, valorile și normele comportamentale în cadrul organizației. Identitatea corporativă definește și stilul organizațional care oglindește modul în care compania își desfășoară activitatea, cum utilizează resursele financiare, materiale, umane. De asemenea, identitatea corporativă reprezintă sistemul canalelor de comunicare, simbolurile, elementele, culorile, siglele ce reliefează personalitatea companiei. Identitatea corporativă trebuie să reflecte viziunea și misiunea companiei. Odată cu definirea caracterului, compania urmează să decidă felul și modul în care va comunica aceste aspecte grupurilor țintă. Modul în care se comunică și rezultatul interpretării comunicărilor de marketing reprezintă imaginea concepută (*conceived* – eng.) a companiei.

METODELE APLICATE

La elaborarea articolului, autorul a studiat un şir de surse teoretice și practice. Printre metodele de cercetare utilizate figurează analiza și sinteza literaturii de specialitate în domeniul imaginii și competitivității, precum și deducția și inducția logică. Autorul a elaborat un chestionar menit să analizeze alinierea de marketing a întreprinderii, pe care l-a aplicat asupra întreprinderii IUVAS SRL din Chișinău (martie 2022) și a conceput un cadru operațional de gestionare strategică a imaginii care are patru etape de bază și înglobează atât managementul companiei, cât și factorii interesați.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Comunicarea organizațională se caracterizează prin faptul că are în centrul atenției mai multe grupuri de interes între care există o relație de interdependență. Acționarii, angajații, guvernele, furnizorii și mass-media fac parte din grupurile de interes. În plus, comunicarea organizațională cuprinde o multitudine de funcții de comunicare la nivel corporativ, cum ar fi relațiile cu investitorii, relațiile publice corporative, afacerile publice, comunicarea cu angajații și recrutarea, comunicarea internă, relațiile cu mass-media, publicitatea corporativă și comunicarea de mediu.

S. Afanasiev afirmă că o imagine corporativă pozitivă, care este creată prin intermediul comunicărilor de marketing, este o condiție necesară pentru dezvoltarea durabilă a unei companii [5]. Imaginea pozitivă a companiei servește drept avantaj competitiv, deoarece poate conduce la reducerea sensibilității față de preţ, ceea ce presupune posibilitatea obţinerii unor profituri mai mari în raport cu concurența. În aceeaşi măsură, imaginea protejează compania de atacurile concurenţilor și întărește poziția companiei pe piață în ceea ce ține de produsele substitut. De asemenea, imaginea puternică facilitează accesul companiei la diverse resurse de ordin financiar, uman, și/sau informațional. După S. Afanasiev, „imaginea companiei reprezintă atât un instrument, cât și un obiect de conducere care reprezintă rezultatul activității unei companii pe piață și activitatea integrată de comunicare, orientată către grupurile-țintă" [5]. Gestionarea acestui proces se desfășoară preponderent prin intermediul comunicărilor de marketing, iar compania care comunică această imagine trebuie să o facă focusat, pe fiecare grup-țintă în parte. Crearea imaginii unei companii pe piață trebuie să se desfășoare în concordanță cu obiectivele strategice și prin intermediul comunicărilor integrate de marketing. Ținând cont de faptul că fiecare mediu de comunicare își are propriile avantaje și dezavantaje, sistemul de integrare constituie garanția unui sistem puternic per ansamblu, diminuând avantajele individuale.

În Republica Moldova, companiile abordează imaginea reactiv sau proactiv. Companiile cu o abordare reactivă consideră că atunci când imaginea este în ochii privitorului (sau grupului țintă), aceasta este un atribut extern care poate fi uşor modificat sau cosmetizat. O astfel de abordare este una superficială și, odată ce aparențele sunt date la o parte, consumatorul se confruntă cu imaginea reală. Astfel, problema imaginii companiilor deseori exprimă manifestarea exterioară a crizelor și provocărilor interioare și a rolului și locului pe care îl are compania în mediul competitiv în care se află, și în societate, per ansamblu. Fiind tratate superficial de către conducere, aceste aspecte afectează constant competitivitatea întreprinderii care eventual poate rezulta în dispariția acesteia de pe piață.

În vederea creșterii continue a competitivității întreprinderii printr-o abordare proactivă a imaginii, se propune un cadru operațional de gestionare strategică a imaginii întreprinderii (figura 1), care are la bază patru etape, menite să fortifice și să îmbunătățească imaginea companiei astfel încât activele de

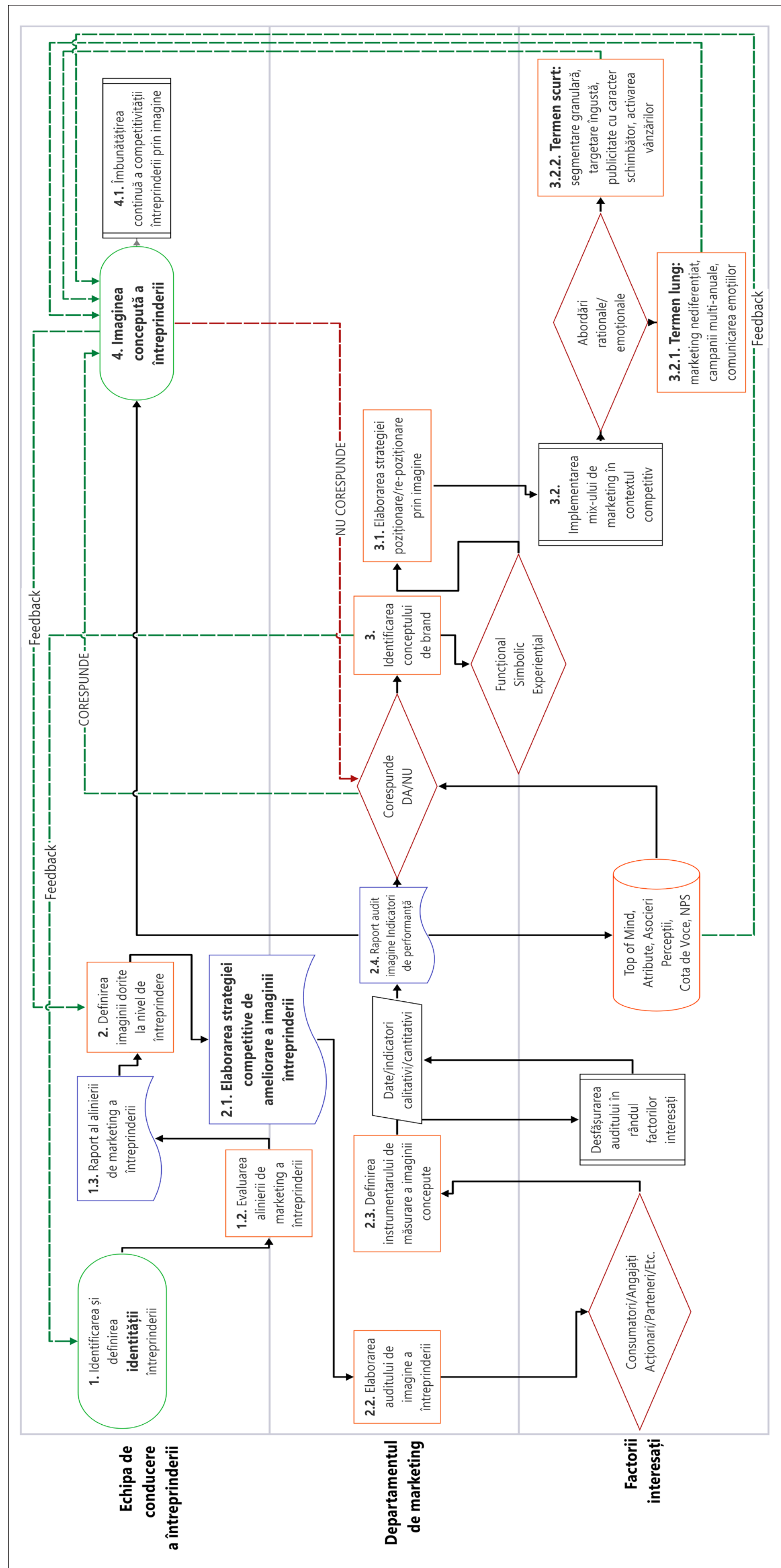

Figura 1. Cadrul operațional de gestionare strategică a imaginii.
Sursa: elaborat de autor.

imagine să servească drept sursă de avantaj competitiv sustenabil. Acest cadru operațional urmărește o aliniere a strategiei de marketing între echipa de conducere a întreprinderii, departamentul de marketing și factorii interesaț, care interpretează activitatea companiei și-i conferă o însemnătate (imagine concepută). Procesul începe cu identificarea și definirea identității întreprinderii și se încheie cu o imagine concepută a întreprinderii care este în mod continuu evaluată, ajustată și îmbunătățită.

Prima etapă implică întreaga echipă de conducere/management a întreprinderii și urmărește definirea identității întreprinderii cu care aceasta dorește să fie asociată pe piață. Odată ce identitatea dorită a fost stabilită, urmează o evaluare a alinierii de marketing a întreprinderii, misiune care revine departamentului de marketing și care urmărește gradul de aliniere de marketing în rândul conducerii de top a întreprinderii, a departamentului de marketing și angajaților companiei (tabelul 1). Evaluarea poate fi efectuată prin intermediul chestionarelor distribuite în rândul angajaților prin organizarea focus-grupurilor formate din reprezentanții tuturor departamentelor și structurilor din cadrul întreprinderii sau prin utilizarea interviurilor aprofundate. Informațiile obținute sunt sintetizate într-un *Raport al alinierii de marketing a întreprinderii* care va servi drept punct de pornire în definirea imaginii dorite prin prisma căreia întreprinderea dorește să fie percepută.

Alinierea de marketing a întreprinderii IUVAS SRL, și anume alinierea dintre managementul de top și departamentul de marketing este prezentată în tabelul 1.

În urma analizării gradului de aliniere între managementul de top și specialistul de marketing, putem concluziona că la capitolul alinierea de marketing întreprinderea IUVAS SRL nu și-a epuizat nici pe departe potențialul. Din punctul de vedere al companiei, di-

Tabelul 1

Evaluarea alinierii de marketing a întreprinderii IUVAS SRL

Criterii de evaluare	Evaluator directorul întreprinderii	Evaluator specialist în marketing
Orientarea întreprinderii (se bifează trei criterii cele mai importante)		
Nevoile consumatorului	+	+
Optimizarea costurilor	+	
Creșterea vânzărilor	+	+
Îmbunătățirea calității produselor		
Formarea unei imagini favorabile		+
Creșterea competitivității		
Menținerea unui climat favorabil		
Creșterea productivității muncii		
Creșterea exporturilor		
Rolul activității de marketing în atingerea succesului		
Foarte mic		
Mic		
Mediu		
Mare		
Foarte mare	+	+
Realizarea activităților de marketing		
De către director		
De către șeful departamentului de marketing	+	
De către persoanele abilitate de conducere		+
De către o firmă specializată		
Numărul de persoane implicate în activitatea de marketing		
1 persoană	+	
2-5 persoane		+
6-10 persoane		
11-20 persoane		

Mai mult de 20 de persoane		
Nivelul de integrare a marketingului cu alte funcții ale întreprinderii		
Lipsa integrării		
Integrare eficientă între marketing și vânzări		+
Integrare performantă cu toate funcțiile întreprinderii	+	
Activitățile de marketing desfășurate în prezent		
Analize și studii de piață	+	-
Studierea și analiza concurenței	+	-
Analiza vânzărilor	+	+
Evaluarea imaginii întreprinderii	+	+
Identificarea unor noi segmente de piață	-	-
Colectarea datelor economice generale (producere, marketing, vânzări, etc.)	-	-
Cercetarea, dezvoltarea și asimilarea produselor/serviciilor noi	+	-
Urmărirea gradului de satisfacție în rândul consumatorilor	+	+
Activități de publicitate și promovare a vânzărilor	+	-
Elaborarea strategiei de marketing a întreprinderii	-	-
Elaborarea planurilor și programelor de marketing	-	-
Evaluarea periodică a rezultatelor activității de marketing	-	+
Orizontul planurilor de marketing:		
3 luni		
6 luni		
1 an	+	+
3 ani		
5 ani		
Mai mult de 5 ani		
De către cine sunt elaborate strategiile/planurile de marketing?		
O persoană		
O echipă	+	+
Un departament		
Întreaga organizație		
O firmă specializată		
Utilitatea informațiilor de marketing în luarea deciziilor		
Deloc utile		
Puțin utile		
Medie		
Destul de utile		
Foarte utile	+	+
Când a fost realizată ultima cercetare de marketing?		
Recent		
Câteva luni în urmă	+	
Mai mult de un an în urmă		
Câțiva ani în urmă		
Direcțiile în care s-au realizat sau se realizează cercetări		
Studierea cererii de mărfuri	+	+
Analiza concurenței	-	+
Cercetarea consumatorilor	-	-
Analiza tendințelor asupra produselor	+	+
Analiza cotei de piață	-	-

Cercetarea produselor concurente	-	-
Gradul de satisfacție în rândul consumatorilor	-	-
Analiza politicii de preț	+	+
Analiza percepției companiei în rândul consumatorilor, angajaților etc.	-	-
Previziunea vânzărilor	-	-
Randamentului activităților de marketing	-	-
Analiza poziționării întreprinderii	-	-
Analiza eficienței activităților de promovare	-	+
Analiza mijloacelor și metodelor eficiente de promovare	+	-
Controlul asupra activităților de marketing		
Lipsește		
Se întreprind unele activități		
Se efectuează în mod permanent	+	+
Dinamica bugetului de marketing		
A crescut considerabil		
A crescut nesemnificativ		
S-a menținut la același nivel	+	+
S-a redus nesemnificativ		

Sursa: Elaborat de autor în baza chestionarului efectuat la compania IUVAS SRL.

rectorul de marketing este responsabil de marketing, în timp ce specialistul de rând în marketing consideră că aceasta intră în atribuțiile administrației. Diferență de percepție poate crea confuzii și reduce din eficiența departamentului. În plus, directorul de marketing este la curent cu cercetările de marketing din cadrul întreprinderii despre care specialistul de rând nu este la curent, ceea ce sugerează o lipsă de comunicare în echipă. Aceasta poate îngreuna progresul eforturilor de marketing. Se evidențiază astfel domeniile în care departamentul de marketing s-ar putea perfecționa printr-o aliniere strategică cu obiectivele companiei. Se recomandă ca întreprinderea să depună eforturi pentru a clarifica atribuțiile și responsabilitățile în cadrul departamentului de marketing, precum și pentru a îmbunătăți comunicarea pentru a crește eficiența eforturilor de marketing.

Odată cu evaluarea alinierii de marketing a întreprinderii, echipei de conducere a întreprinderii îi revine sarcina de a analiza ariile și domeniile în care nu există aliniere, de a utiliza informațiile obținute în urma stabilirii identității întreprinderii și de a defini imaginea pe care aceasta dorește să o comunice factorilor interesați.

A doua etapă continuă cu strânsa colaborare între echipa de conducere și departamentul de marketing și implică *elaborarea strategiei competitive de ameliorare a imaginii întreprinderii*. Sarcina departamentului de marketing constă în elaborarea unui audit al imaginii întreprinderii în rândul factorilor interesați (consumatori, acționari, parteneri, angajații ș. a.). Departamentul de marketing definește instrumentarul de măsurare a imaginii concepute și desfășoară auditul în rândul factorilor interesați. Acest proces rezultă în obținerea datelor, indicatorilor calitativi și cantitativi în baza cărora se va genera un raport al auditului imaginii ce reflectă, printre altele, indicatori precum *top of mind, atribute, asocieri, percepții, cota de voce, scorul NPS* și altele. Auditul reflectă imaginea concepută a întreprinderii în rândul factorilor interesați, iar echipei de marketing îi revine sarcina de a analiza și compara imaginea dorită cu imaginea deja modelată a întreprinderii. Deoarece orice companie care desfășoară activități pe piață are o imagine dispune deja de o imagine, aceasta trebuie să analizeze dacă între ceea ce se urmărește și ceea ce efectiv se obține există discrepanțe. În cazul când discrepanțe nu sunt, atunci compania continuă să monitorizeze și să îmbunătățească competitivitatea întreprinderii prin imagine. Dacă discrepanțe există și imaginea nu corespunde cu cea dorită, întreprinderea recurge la următoarea etapă din cadrul operațional.

A treia etapă presupune identificarea unui concept de brand în baza căruia compania își propune să se poziționeze pe piață. Acesta poate fi unul funcțional, simbolic sau experiențial, în funcție de domeniul de activitate și tipurile de produse și/sau servicii pe care le oferă compania. Conceptul de brand trebuie ales în raport cu factorii interesați și urmează să culmineze cu elaborarea unei strategii de poziționare/repoziți-

onare prin imagine. Strategia dată reprezintă fundamentul pe care se elaborează și implementează mixul de marketing al întreprinderii în contextul competitiv. Instrumentarul de marketing pe partea de promovare și comunicare trebuie aplicat ținând cont de obiectivele strategice ale întreprinderii atât pe termen scurt, cât și pe termen lung. Pe *termen scurt*, întreprinderea urmărește o abordare targetată, utilizând segmente înguste, publicitate cu caracter schimbător, toate urmărind activarea vânzărilor și creșterea volumelor. Pe *termen lung*, marketingul întreprinderii presupune o abordare nediferențiată, cu campanii multianuale care nu urmăresc activarea vânzărilor, ci mai degrabă comunicarea emoțiilor, menită să formeze anumite asocieri, percepții de lungă durată în mintea factorilor interesați. Ultima etapă presupune îmbunătățirea continuă a competitivității întreprinderii prin imagine cu ajutorul activelor nemateriale care sunt utilizate într-o manieră strategică.

CONCLUZII

Eforturile angrenate în construirea imaginii întreprinderii nu țin doar de departamentul de marketing, ci mai degrabă acoperă întreaga activitate a companiei. Acea reflecție de tip senzorial care definește termenul de imagine este definită prin calitate, preț, disponibilitatea produsului, încrederea, nivelul deservirii, istoria companiei, reputația acesteia, și eventual publicitatea care chiar dacă nu are o influență asupra calității producției sau a prețului, este capabilă să schițeze o prezentare a produsului și a companiei consumatorului final. Orice companie care a interacționat cu anumite părți interesate (de exemplu consumatori) și-a comunicat imaginea, iar consumatorul și-a făcut concluziile. Astfel, eforturile și investițiile implicate în formarea și consolidarea imaginii sunt mai mult decât justificate prin efectul negativ pe care îl poate avea imaginea atunci când compania nu oferă atenție și importanță acestui aspect. O abordare strategică asupra brandingului și a utilizării comunicărilor integrate de marketing în consolidarea imaginii întreprinderii contribuie la un rezultat pozitiv care se materializează într-o profitabilitate mai mare în raport cu concurența și care în esență denotă competitivitatea acesteia pe piață.

În elaborarea strategiilor de îmbunătățire a imaginii care pot direcționa compania spre obținerea unor avantaje competitive sustenabile, companiile trebuie să se focuseze pe aspecte unice, greu de replicat și care contribuie la procesul de creare a plusvalorii pentru consumatori. Avantajele competitive se pot obține pe două căi: dominarea costurilor sau strategia de diferențiere. Pentru companiile din Moldova, strategiile de diferențiere sunt mai fezabile și scot în evidență contribuția marketingului. Comunicarea imaginii reprezintă una dintre activitățile fundamentale ale marketingului și aceasta implică următoarele decizii strategice: identificarea și definirea identității întreprinderii; evaluarea alinierii de marketing; definirea imaginii dorite; elaborarea unei strategii competitive de ameliorare a imaginii; auditul imaginii întreprinderii; identificarea conceptului de brand; selectarea unui concept de brand; identificarea tipurilor de nevoi pe care compania intenționează să le satisfacă (funcționale, simbolice, experiențiale) și implementarea mixurilor corespunzătoare de marketing.

Elaborarea strategiilor de ameliorare a imaginii nu se rezumă doar la departamentul de marketing. Prin coordonarea și integrarea activităților de management al imaginii la toate nivelele, acestea vor conduce la eliminarea decalajelor ce pot exista între imaginea dorită și cea existentă, contribuind astfel la obținerea unor avantaje competitive sustenabile.

BIBLIOGRAFIE

1. Kotler P., Keller, K. Marketing Management Global Edition, Essex: Pearson Education, 2016. 714 p.
2. Kapferer J. The New Strategic Brand Management. Philadelphia: Kogan Page, 2008. 576 p.
3. Simoes C., Dibb S., Fisk R.P. Managing corporate identity: an internal perspective, in: Journal of the Academy of Marketing Science, 2005, vol. 33, pp. 153-168.
4. Belostecinic G., Guțu C., Bragoi D. Competitivitatea Republicii Moldova: unele tendințe și provocări în culegere de articole științifice ale Conferinței științifice internaționale „Competitivitate și inovare în economica cunoașterii", Chisinau, 2020. 804 p.
5. Afanasiev S. Formirovanie korporativnogo imidzha kak osnovnaya sostavlyayushchaya PR-strategii, [online] https://www.twirpx.com/file/665651/ (consultat: 08.11.2022).

POTENȚIALUL OENOLOGIC AL SOIURILOR DE STRUGURI AUTOHTONE ȘI DE SELECȚIE NOUĂ

CZU: 663.2+631.527:634.8
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.07

Doctor habilitat în științe tehnice, profesor universitar **Nicolae TARAN**[1]
E-mail: taraninvv@yahoo.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1683-0378
Doctor în științe tehnice **Boris MORARI**[1]
E-mail: morar.boris@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1683-0378
Doctor în științe tehnice, conferențiar **Olga SOLDATENCO**[1]
E-mail: olea_g@rambler.ru
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7443-0757
Doctor în științe tehnice **Irina PONOMORIOVA**[1]
E-mail: oenologie_vdo@mail.ru
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7945-400X
Cercetător științific **Silvia NEMȚEANU**[1]
E-mail: nemteanusilvia@yahoo.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5075-5378
Academician **Boris GAINA**[2]
E-mail: crina.vicol@ichem.md
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3536-1477
Doctorand, cercetător științific **Crina VICOL**[3]
E-mail: crina.vicol@ichem.md
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3466-0803
[1]I.P. Institutul Științifico-Practic de Horticultură și Tehnologii Alimentare
[2]Academia de Științe a Moldovei
[3]Institutul de Chimie

OENOLOGICAL POTENTIAL OF LOCAL AND NEW SELECTION GRAPE VARIETIES

Summary. Currently, in the Republic of Moldova the assortment of red wine grape varieties is dominated by the classic French varieties. In recent decades, however, there has been a growing interest in red wines produced from local varieties. This research shows the oenological potential of the local red wine grape varieties Negru de Causeni and Copceac and the new selection variety Codrinschii, while the local grape variety Feteasca Neagra was selected as a control one. The dynamics of the maceration-fermentation process and the accumulation of the phenolic complex and the oenological potential of the produced dry red wines were studied. Physical-chemical indices of the experimental red wines were identified, including organic acids, phenolic complex, and monomeric anthocyanins content. The research allowed to establish the prospect of producing dry red wines rich in phenolic and coloring substances from Copceac and Codrinschii grape varieties.

Keywords: red wine, grape variety, stum, fermentation-maceration, phenolic substances, anthocyanins.

Rezumat. Actualmente, în Republica Moldova sortimentul soiurilor de struguri pentru vin roșu este dominat de soiurile clasice franceze. În ultimele decenii însă crește interesul pentru vinurile roșii produse din soiuri autohtone. În lucrare a fost studiat potențialul oenologic al soiurilor de struguri autohtone pentru vin roșu Negru de Căușeni și Copceac și al soiului de selecție nouă Codrinschii, ca martor fiind selectat soiul de struguri autohton Feteasca Neagră. A fost studiată dinamica procesului de macerare-fermentare și de acumulare a complexului fenolic și potențialul oenologic al vinurilor roșii seci produse. Au fost determinați indicii fizico-chimici ai vinurilor roșii experimentale, inclusiv acizii organici, complexul fenolic și conținutul de antocieni monomerici. Cercetările efectuate au permis a stabili perspectiva producerii vinurilor roșii seci bogate in substanțe fenolice și colorante din soiurile de struguri Copceac și Codrinschii.

Cuvinte-cheie: vin roșu, soi de struguri, mustuială, fermentare-macerare, substanțe fenolice, antocieni.

INTRODUCERE

Schimbările climatice din ultimii ani au schimbat optica asupra soiurilor de struguri autohtone și de selecție nouă care sunt adaptate la condițiile locale și care asigură obținerea unor vinuri de calitate. În condițiile pedoclimatice actuale, soiurile autohtone și de selecție nouă și-au demonstrat rezistența, ajungând în anii favorabili să ofere produse vitivinicole ce depășesc calitativ chiar și vinurile obținute din soiuri europene. Din varietățile de soiuri pentru vin roșu, un interes deosebit prezintă cele obținute de savanții autohtoni prin hibridarea inter specifică, inclusiv Codrinschii, precum și soiurile autohtone vechi Feteasca Neagră, Copceac și Negru de Căușeni luate în studiu în sezonul de vinificare al anului 2021 [1].

În această ordine de idei, producerea vinurilor din soiuri de struguri de selecție nouă și autohtone devine economic justificată pentru viitorul ramurii vitivinicole a Republicii Moldova și poate contribui la dezvoltarea pieței de desfacere a vinurilor moldovenești mai cu seamă în țările vest-europene, unde producția în cauză este solicitată, iar vinurile din soiuri de selecție nouă, mai puțin cunoscute, sunt, totodată, atractive [2]. Problema utilizării strugurilor din soiuri de selecție nouă în producerea vinurilor roșii seci rămâne actuală în legătură cu faptul că cererea sporită a consumatorilor pentru vinuri de calitate impune lărgirea sortimentului și creșterea volumului acestor vinuri pe piață. Datorită posibilității de a obține o producție vitivinicolă cu însușiri biologice prețioase, este oportună cercetarea mai aprofundată a potențialului oenologic al acestor soiuri [3].

Calitatea vinurilor obținute din soiuri de struguri de selecție nouă și autohtonă poate fi asigurată numai în baza argumentării unei tehnologii optime de prelucrare a strugurilor, care pe moment necesită cercetări suplimentare prin efectuarea unui studiu științific complex asupra potențialului substanțelor fenolice și colorante.

Scopul lucrării este studiul potențialului oenologic al soiurilor de struguri de selecție nouă și autohtone pentru fabricarea vinurilor roșii seci.

MATERIALE ȘI METODE

Cercetările au fost efectuate în cadrul Laboratorului „Biotehnologii și Microbiologia Vinului” al IP Institutul Științific Practic de Horticultură și Tehnologii Alimentare (IȘPHTA). Pentru realizarea cercetărilor au fost utilizate vinurile roșii seci obținute din soiurile de struguri Negru de Căușeni, Feteasca Neagră, Copceac cultivate pe plantațiile-mamă de viță-de-vie ale IȘPHTA și din soiul Codrinschii cultivat pe plantațiile I.P. Institutul de Genetică, Fiziologie și Protecție a Plantelor (centru) și în zona de sud a Republicii Moldova, comuna Pleșeni, raionul Cantemir (recolta anului 2021)[1]. Strugurii au fost prelucrați în condiții de micro vinificație la IȘPHTA. Indicii lor fizico-chimici inițiali sunt prezentați în tabelul 1.

Strugurii recoltați au fost supuși procesului de zdrobire și desciorchinare cu ulterioară sulfitare a mustuielii în doză de 75 mg/kg. Pentru intensificarea procesului de extracție a substanțelor colorante în mustuiala obținută au fost administrate enzime Trenolin Opti DF în doză de 0,2 g/dal, apoi mustuiala a fost inoculată cu levuri active uscate Oenoferm Rouge (ERBSLOH) în cantitatea recomandată de 2-3 g/dal, un activator complex de fermentație, Phosphates titres (IOC) 2,5 g/hl și vitamina B1 Actibiol (LAMOTHE-ABIET) 2-3 g/dal. În continuare, mustuiala a fost supusă procesului de macerare-fermentare la temperatura constantă de 28 ± 0,5 °C timp de șapte zile cu regimul de amestecare a boștinei de patru-cinci ori pe zi. După finalizarea procesului de fermentare-macerare, mustuiala a fost presată la presă pneumatică și vinul roșu tânăr a fost direcționat la post fermentare. După perioada de postfermentare, vinurile roșii seci au fost sulfitate cu 40 mg/dm³ de SO_2 și supuse analizelor fizico-chimice. Înainte de a determina conținutul de compuși fenolici și antocieni, vinurile roșii au fost centrifugate la viteza de 7 000 rot/min timp de 15 minute.

În vinurile roșii seci obținute a fost determinată compoziția fizico-chimică, apoi acestea au fost supuse aprecierii organoleptice de către Comisia de Analiză Senzorială a Institutului Științifico-Practic de Horticultură și Tehnologii Alimentare. Indicii fizico-chimici au fost determinați conform metodelor standardizate și metodelor OIV expuse în Reglementarea Tehnică „Metode de analiză în domeniul fabricării vinurilor” (HG RM nr. 708 din 20.09.2011).

Conținutul de substanțe fenolice totale a fost determinat prin metoda spectrofotometrică cu reactivul Folin-Ciocalteu, ca substanță de referință fiind utilizat acidul galic [4].

Acizii organici au fost determinați cu ajutorul sistemului de electroforeză capilară „KAPEL-105M”.

[1] Strugurii din soiul Codrinschii (Centru) au fost recoltați mai târziu pentru ca aceștia să ajungă la același nivel de maturitate tehnologică cu celelalte soiuri studiate. Strugurii din soiul Codrinschii (Sud), având un grad mai avansat de maturitate tehnologică, au fost introduși în studiu în vederea evidențierii potențialului acestui soi de selecție nouă pentru producerea vinurilor roșii de calitate în zona de Sud a Republicii Moldova.

Tabelul 1

Indicii fizico-chimici și rezerva tehnologică de compuși fenolici în struguri (anul recoltării 2021)

Nr.	Denumirea soiului	Data recoltării	Concentrația de compuși fenolici			
			Substanțe fenolice (acid galic), mg/dm³	Antocieni (malvidin-3-glicozidă), mg/dm³	Zaharuri, g/dm³	Aciditate titrabilă (acid tartric), g/dm³
1	Negru de Căușeni	20.09.2021	1922	278	212	5,7
2	Feteasca Neagră	20.09.2021	2230	674	220	5,4
3	Copceac	20.09.2021	3452	1036	210	5,9
4	Codrinschii (Centru)	05.10.2021	3428	762	202	12,4
5	Codrinschii (Sud)	27.10.2021	4472	1320	244	7,1

Glicerolul și 2-3 butilenglicolul au fost determinați la cromatograful HP 4890D cu detector de ionizare de flacără.

Antocianogramele au fost elaborate prin metoda cromatografică HPLC [5].

Conținutul de antocieni în vin a fost determinat spectrofotometric prin metoda diluției în alcool etilic acidulat cu HCl și măsurarea absorbantei la λ=530 nm [6].

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Pentru a determina potențialul tehnologic al unui soi destinat producerii de vinuri roșii seci este necesar de a stabili conținutul de substanțe fenolice și antocieni în struguri. În condiții de laborator, în strugurii roșii recoltați din soiurile Negru de Căușeni, Feteasca Neagră, Copceac și Codrinschii a fost determinată rezerva tehnologică de compuși fenolici și antocieni prin metoda termomacerării a 100 g de boabe la temperatura de 70 °C timp de 30 de minute, după presarea manuală, iar mustul a fost limpezit prin centrifugare [4] (tabelul 1).

Rezultatele prezentate în tabelul 1 arată că soiul de struguri Codrinschii posedă un potențial mare de compuși fenolici. Strugurii recoltați din zona de Sud se caracterizează prin valori sporite ale rezervei tehnologice, concentrația în masă a compușilor fenolici constituind 4 472 mg/dm³, iar a antocienilor 1 320 mg/dm³. Indicii respectivi sunt mai mari comparativ cu cei din strugurii recoltați în zona de Centru, cu concentrația în masă a compușilor fenolici de 3 428 mg/dm³ și a antocienilor 762 mg/dm³. Acest fapt se datorează recoltării mai târzii a strugurilor, cu aproximativ trei săptămâni, și a condițiilor pedoclimatice mai prielnice în zona de Sud pentru cultivarea lor.

Printr-un potențial suficient de substanțe colorante se caracterizează și soiul Copceac, având o concentrație în masă a antocienilor de 1 036 mg/dm³. Soiul Negru de Căușeni se deosebește de celelalte soiuri printr-un conținut moderat de substanțe fenolice și un potențial mai modest de antocieni, și anume de 1 922 mg/dm³ și 278 mg/dm³ respectiv.

Concentrația în masă a zaharurilor în strugurii soiurilor autohtone recoltați de pe plantațiile IȘPHTA

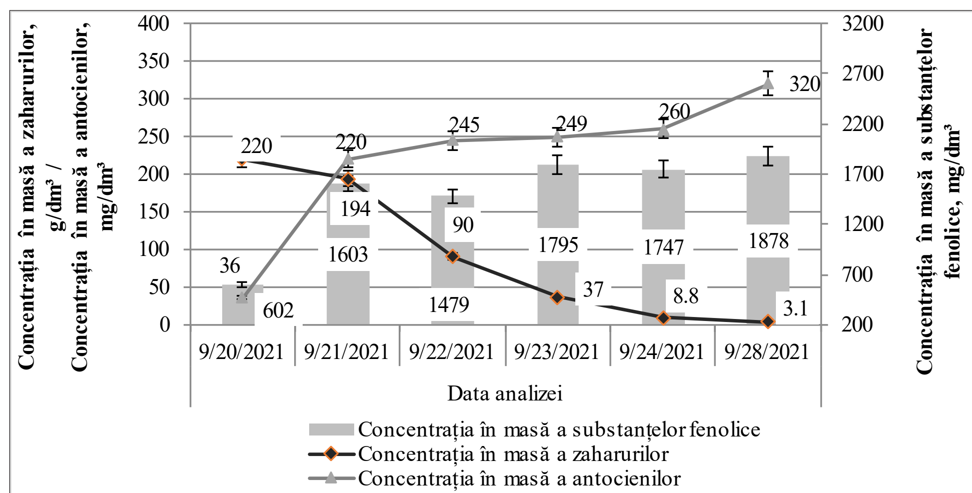

Figura 1. Dinamica macerării-fermentării mustuielii și acumularea substanțelor fenolice în vinul roșu sec din soiul Feteasca Neagră (anul recoltării 2021).

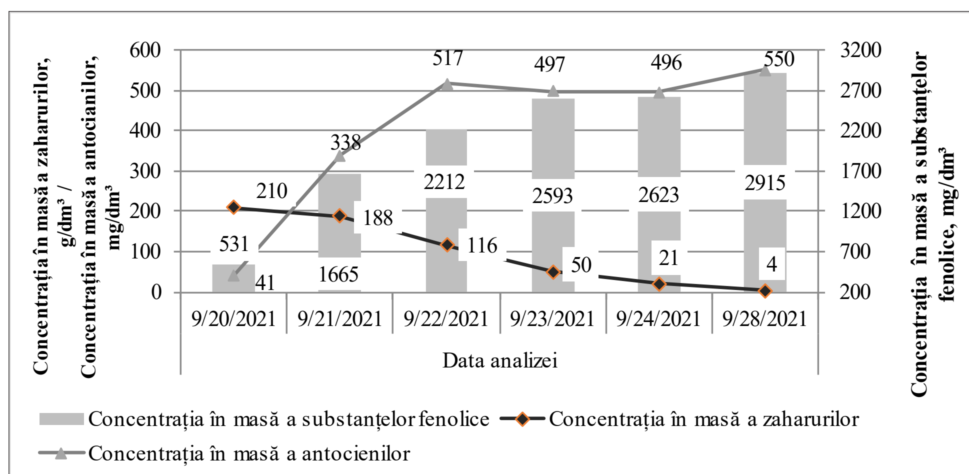

Figura 2. Dinamica macerării-fermentării mustuielii şi acumularea substanţelor fenolice în vinul roşu sec din soiul Copceac (anul recoltării 2021).

variază între 210 şi 220 g/dm³, iar aciditatea titrabilă – între 5,7 şi 5,9 g/dm³. În ce priveşte soiul de selecţie nouă Codrinschii, strugurii recoltaţi din zona de Centru a republicii s-au caracterizat printr-un conţinut de zaharuri mai scăzut şi o aciditate mai avansată comparativ cu cei recoltaţi din zona de Sud.

Procesul de macerare-fermentare a mustuielii a fost efectuat într-un incubator, la temperatura constantă de 28±1 °C. Dinamica procesului de macerare-fermentare a mustuielii şi acumulării compuşilor fenolici pentru diferite soiuri de struguri este prezentată în figurile 1-4.

Analizând dinamica fermentării (figura 1) mustuielii din soiul Feteasca Neagră, s-a constatat că pe parcursul fermentării-macerării au fost extrase 84,2 % din rezerva tehnologică de substanţe fenolice şi 47,5 % din rezerva tehnologică de antocieni. Dinamica de extracţie a compuşilor fenolici şi antocieni are un randament mai avansat în primele 48 de ore ale procesului de fermentare-macerare, iar în continuare procesul încetineşte.

Din figura 2, care se referă la soiul Copceac, constatăm că pe parcursul fermentării-macerării au fost extrase 84,4 % din rezerva tehnologică de substanţe fenolice şi 67,6 % din rezerva tehnologică de antocieni. În primele 48 de ore are loc extracţia mai intensă a compuşilor fenolici şi antocienilor, continuând cu o dinamică moderată, până la 96 de ore, iar cu finalizarea fermentaţiei alcoolice acest proces se inhibă.

Soiul Negru de Căuşeni se caracterizează printr-o rezervă tehnologică moderată de compuşi fenolici şi un conţinut redus de substanţe colorante. Potrivit datelor prezentate în figura 3 se observă că pe parcursul procesului de fermentare-macerare în vin s-au acumulat 82,5 % din rezerva tehnologică de substanţe fenolice şi 70,0 % din rezerva tehnologică de antocieni. A fost stabilit că cea mai intensă extracţie a compu-

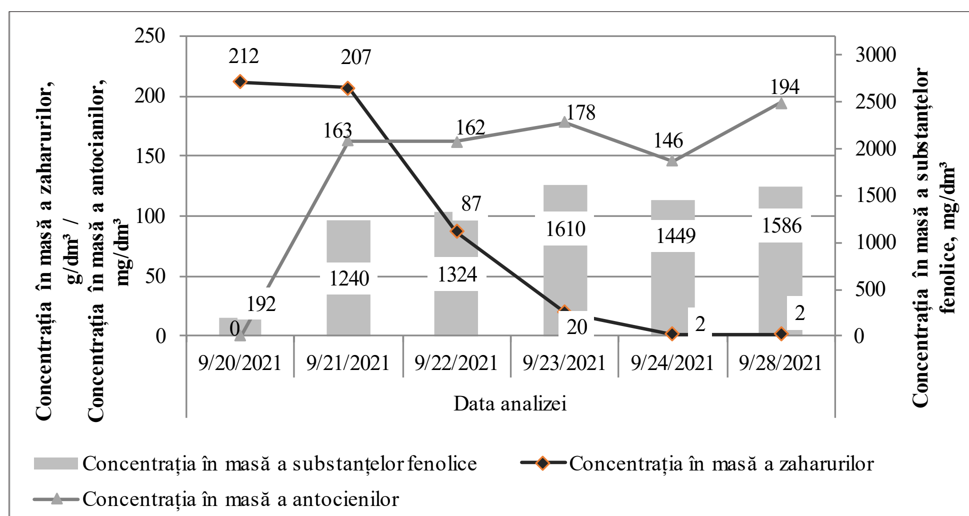

Figura 3. Dinamica macerării-fermentării mustuielii şi acumularea substanţelor fenolice în vinul roşu sec din soiul Negru de Căuşeni (anul recoltării 2021).

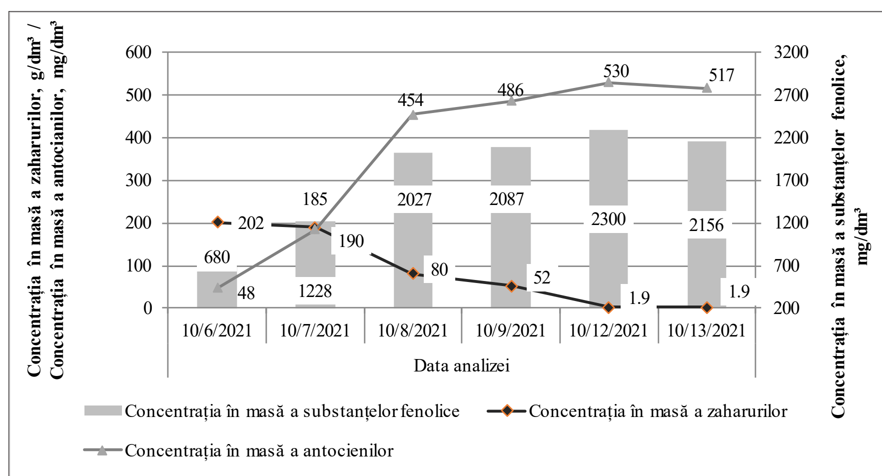

Figura 4. Dinamica macerării-fermentării mustuielii și acumularea substanțelor fenolice în vinul roșu sec din soiul Codrinschii (Centru) (anul recoltării 2021).

șilor fenolici și antocienilor are loc în primele patru zile de fermentare-macerare, iar ulterioara prelungire a contactului cu boștina duce la diminuarea conținutului de substanțe fenolice.

În ce privește soiul Codrinschii (figura 4), se observă că pe parcursul fermentării-macerării au fost extrase doar 67 % din rezerva tehnologică de substanțe fenolice și 69,5 % din rezerva tehnologică de antocieni. Primele trei zile ale procesului se caracterizează printr-o dinamică mai avansată de extracție a compușilor fenolici și antocieni, păstrându-se o dinamica de creștere până la 96 de ore. Odată cu finalizarea procesului de fermentare alcoolică extragerea substanțelor fenolice și colorante se stopează. Prelungirea ulterioară a contactului mustului fermentat cu boștina duce la diminuarea conținutului de substanțe fenolice și antocieni.

Așadar, din datele prezentate în figurile 1-4 se poate conchide că la fermentarea-macerarea mustuielii din soiurile Negru de Căușeni, Feteasca Neagră, Copceac și Codrinschii, în primele patru zile are loc fermentarea a 90-99 % din cantitatea totală de zaharuri, concomitent acumulându-se majoritatea substanțelor fenolice și a antocienilor, care au un impact major la formarea complexului tanant și necesită atenție deosebită la producerea vinurilor roșii din soiurile enumerate.

După presarea mustuielii și limpezire, vinurile au fost supuse analizelor fizico-chimice (tabelul 2). Datele obținute arată că gradul alcoolic al vinurilor variază de la 11,70 până la 13,70 % vol, fapt ce demonstrează că strugurii au fost recoltați la maturitate tehnologică. Este necesar de menționat că aciditatea titrabilă în vinurile roșii în condițiile climatice nefavorabile ale anului 2021 variază de la 6,5 g/dm³ până la 7,8 g/dm³, cu excepția vinului obținut din soiul Codrinschii (zona de Centru). În vinul din soiul respectiv acest indice are o valoare mai mare și constituie 10,0 g/dm³, ceea ce se datorează conținutului înalt al acizilor titrabili în struguri la recoltare. Valorile indicelui pH se află în limitele de la 3,11 până la 3,61. Conținutul de zaharuri al vinurilor roșii seci studiate variază de la 1,9 g/dm³ până la 3,4 g/dm³ și se află sub limita maxim admisibilă pentru vinurile roșii seci. Aciditatea volatilă se află în limitele admisibile, de la 0,24 până la 0,40 g/dm³. Conținutul de compuși fenolici variază în limite foarte mari, de la 1 426 până la 2 728 mg/dm³, iar a antocienilor – de la 175 până la 634 mg/dm³. Printr-un potențial înalt de compuși fenolici și antocieni se caracterizează vinurile roșii seci obținute din soiurile Copceac și Codrinschii. Cel mai mic conținut de compuși fenolici se atestă în vinul roșu sec Negru de Căușeni, care se caracterizează și printr-o rezervă tehnologică moderată.

Pentru o analiză mai detaliată a acidității titrabile a vinurilor roșii seci studiate prin metoda de electroforeză capilară „KAPEL-105M" a fost determinată concentrația și compoziția acizilor organici (tabelul 3).

Astfel, un conținut înalt de acid oxalic, de maxim 0,68 g/dm³, s-a determinat în vinul roșu sec obținut din soiul Codrinschii (zona de Sud), urmat de vinul roșu din soiul Codrinschii (Centru) cu 0,45 g/dm³, concentrația minimă de 0,19 g/dm³ fiind determinată în vinul din soiul Copceac. Conținutul de acid tartric variază la soiurile studiate între 1,89 și 4,34 g/dm³, cea mai înaltă concentrație fiind stabilită în vinul roșu produs din soiul Codrinschii (Centru), urmat de soiul Codrinschii (Sud), iar cea mai mică valoare – în vinul roșu sec produs din soiul Negru de Căușeni.

Conținutul de acid malic variază între 1,77 și 3,06 g/dm³, cu valori maxime în vinul roșu sec produs

Tabelul 2

Indicii fizico-chimici ai vinurilor roșii seci, anul recoltării 2021

Nr.	Denumirea vinului	Concentrația						pH
		Alcool etilic, % vol.	Zaharuri reziduale, g/dm³	Acizi titrabili (acid tartric), g/dm³	Acizi volatili (acid acetic), g/dm³	Substanțe fenolice (acid galic), mg/dm³	Antocieni (malvidin-3-glicozidă), mg/dm³	
1	Negru de Căușeni	12,46	2,3	6,5	0,40	1426	175	3,48
2	Feteasca Neagră	12,63	3,4	6,9	0,33	1769	236	3,40
3	Copceac	13,70	2,2	7,8	0,28	2534	534	3,38
4	Codrinschii (Centru)	11,70	1,9	10,0	0,24	2156	517	3,11
5	Codrinschii (Sud)	13,20	2,4	7,1	0,27	2728	634	3,61

Tabelul 3

Conținutul de acizi organici în vinurile roșii seci (anul recoltării 2021)

Nr.	Denumirea vinului	Acizi, concentrația în masă, g/dm³					
		oxalic	tartric	malic	citric	succinic	lactic
1	Negru de Căușeni	0,22	1,89	2,34	0,33	1,00	0,34
2	Feteasca Neagră	0,24	2,54	1,77	0,19	0,90	0,09
3	Copceac	0,19	2,30	2,30	0,34	1,29	0,26
4	Codrinschii (Centru)	0,45	4,34	3,06	0,42	0,75	0,39
5	Codrinschii (Sud)	0,68	3,01	1,91	0,45	0,67	0,20

din soiul Codrinschii (Centru), urmat de cele produse din soiurile Negru de Căușeni (0,33 g/dm³) și Copceac (0,34 g/dm³), iar valorile cele mai mici s-au înregistrat în vinul roșu produs din soiul Feteasca Neagră. Printr-un conținut mai ridicat de acid citric se caracterizează vinurile roșii produse din soiul Codrinschii, cu conținut mai moderat – vinurile obținute din soiurile Copceac și Negru de Căușeni, iar cu valori minime – vinul roșu produs din soiul Feteasca Neagră. Conținutul de acid succinic în vinurile roșii studiate variază între 0,67 și 1,29 g/dm³, cu maximum în vinurile roșii seci produse din soiul Copceac, urmat de

Tabelul 4

Conținutul diglucozidei malvidinei și al antocienilor monomerici în vinurile roșii seci (anul recoltării 2021)

Nr.	Denumirea vinului	% din cantitatea totală de antocieni							DGZ, mg/dm³
		Delfinidin-3-glucozida	Cianidin-3-glucozida	Diglucozid malvidol	Petunidin-3-glucozida	Peonidin-3-glucozida	Malvidin-3-glucozida	Σ antocieni combinați	
1	Negru de Căușeni	3,7	0,5	0,8	5,7	6,9	49,7	17,5	0,8
2	Feteasca Neagră	11,5	0,8	0,9	9,7	4,3	33,5	34,7	0,7
3	Copceac	7,5	0,7	0,4	11,6	5,0	49,3	24,5	0,8
4	Codrinschii (Centru)	18,5	3,2	0,2	14,2	8,4	33,8	19,1	0,2
5	Codrinschii (Sud)	11,5	0,7	0,1	12,6	4,5	46,1	22,2	0,1

vinul Negru de Căușeni, iar cele mai mici în vinurile produse din soiul Codrinschii. Valorile acidului lactic variază între 0,09 și 0,39 g/dm³, fapt care denotă că în vinurile roșii studiate nu a avut loc fermentația malo-lactică.

În vinurile roșii seci produse în cadrul campaniei vinicole din anul 2021 a fost determinat conținutul total al diglucozidei malvidinei (DGZ) și partea procentuală a antocienilor monomerici (tabelul 4).

Din tabelul 4 rezultă că în vinul roșu sec produs din soiul Negru de Căușeni, conținutul de antocieni monomerici malvidin-3-glucozida constituie 49,7 %, de antocieni combinați – 17,5 %, urmat de peonidin-3-glucozida – 6,9 % și petunidin-3-glucozida – 5,7 %.Vinul roșu sec produs din soiul Feteasca Neagră, care are un conținut moderat de antocieni (237 mg/dm³), conține 11,5 % de delfinidina-3-glucozida și 49,3 % de malvidin-3-glucozidă. În această mostră de vin roșu a fost determinat un conținut maxim al raportului procentual de diglucozid malvidol (0,9 %) și al conținutului de antocieni combinați (34,7 %).

Vinul roșu sec produs din soiul Copceac, care se caracterizează printr-un conținut major de antocieni (534 mg/dm³), conține 11,6 % de petunidin-3-glucozida și 49,3 % de malvidin-3-glucozida. De asemenea, vinurile roșii seci produse din soiul Codrinschii în zonele Centru și Sud au un conținut major de delfinidina-3-glucozida (18,5/11,5 %) și malvidin-3-glucozidă (33,8/46,1 %). Din cauza că vinurile roșii produse din soiul Codrinschii din zonele de Centru și de Sud au avut un grad diferit de maturare a strugurilor, se observă că la maturare în struguri crește ponderea de malvidin-3-glucozidă și suma antocienilor combinați, iar în consecință conținutul de delfinidin-3-glucozidă, cianidin-3-glucozidă, diglucozida malvidinei, petunidin-3-glucozidă și peonidin-3-glucozidă se micșorează.

În toate mostrele de vinuri roșii studiate conținutul de diglucozida malvidinei este scăzut și se află între 0,1 și 0,8 mg/dm³ (acesta este reglementat în vinurile din soiurile *Vitis vinifera* și nu trebuie să depășească 15 mg/dm³) [7], fapt ce demonstrează lipsa hibrizilor direct producători în componența vinurilor.

În vinurile roșii seci obținute au fost determinate concentrațiile de glicerol și 2,3-butilenglicol, care participă la formarea gustului vinului (figura 5). Conform datelor prezentate, prin cea mai mare concentrație, de 2,3-butilenglicol, se caracterizează vinul roșu sec produs din soiul Feteasca Neagră (384 mg/dm³), vinurile roșii Negru de Căușeni și Codrinschii (Centru și Sud) au un conținut mediu (282-296 mg/dm³), iar cel mai mic conținut a fost determinat în vinul roșu produs din soiul Copceac (246 mg/dm³). Concentrația de glicerol variază între 8,8 și 13,4 g/dm³, iar cea mai mare concentrație, ce se răsfrânge pozitiv asupra gustului, este în vinul roșu obținut din soiul Codrinschii,.Vinurile roșii experimentale au fost supuse aprecierii organoleptice la Comisia de Analiză Senzorială a IȘPHTA (tabelul 5).

În urma evaluării organoleptice, s-a stabilit că vinurile obținute din soiurile roșii sunt de o calitate înaltă, acumulând un punctaj în limitele 7,95 și 8,03 puncte (nota min. 7,8 puncte). După indicii de calitate s-au evidențiat vinurile roșii seci obținute din soiurile Copceac și Codrinschii (Sud), care s-au caracterizat printr-o aromă curată, complexă, fructată, tipică, gust extractiv, plin, taninos și au fost apreciate cu nota medie de 8,02 puncte. Vinul Roșu Codrinschii recoltat din zona de Sud a Republicii Moldova a fost înalt apreciat la analiza senzorială, caracterizându-se printr-o aromă complexă, gust echilibrat

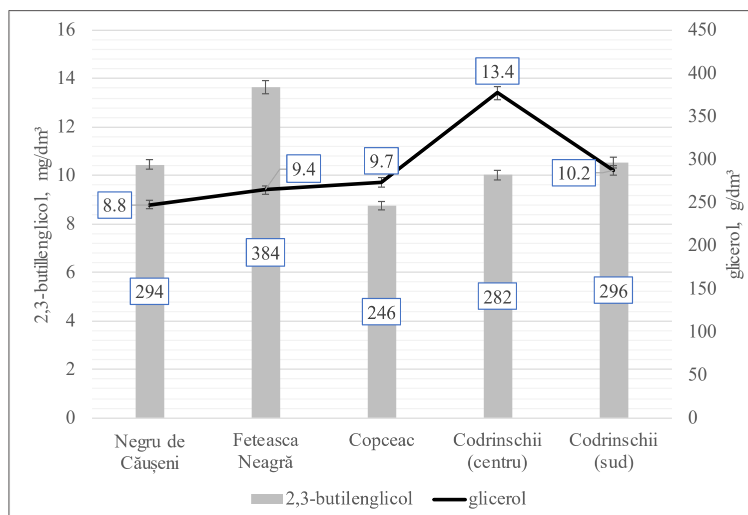

Figura 5. Conținutul de glicerol și 2,3-butilenglicol în vinurile roșii seci (anul recoltării 2021).

Tabelul 5

Analiza senzorială a vinurilor roșii seci obținute din soiuri de struguri de selecție nouă și autohtonă (anul recoltării 2021)

Nr.	Denumirea vinului	Culoare	Limpiditate	Aromă	Gust	Punctajul mediu
1	Negru de Căușeni	rubinie-deshisă	limpede	curată, nuanțe de fructe uscate.	curat, proaspăt, echilibrat, lejer, puțin taninos	8,03
2	Feteasca Neagră	rubinie-închisă	limpede	curată, de fructe, nuanțe ușoare de ciorchine.	curat, puțin taninos, dur	7,95
3	Copceac	rubinie-închisă	limpede	curată, bogată, cu nuanțe de pomușoare negre.	curat, plin, taninos, tipic	8,02
4	Codrinschii (Centru)	rubinie-închisă	limpede	curată, complexă, cu nuanțe intense de fructe roșii.	curat, proaspăt, plin, taninos	8,02
5	Codrinschii (Sud)	rubinie-închisă	limpede	curată, complexă, cu nuanțe de fructe roșii.	curat, echilibrat, plin, taninos	8,03

taninos, fiindu-i acordate 8,03 puncte. Vinul roşu sec obținut din soiul Negru de Căușeni s-a evidenţiat printr-o o aromă curată, cu nuanțe de fructe uscate, gust proaspăt, puţin taninos și poate fi recomandat pentru producerea vinurilor roșii mai lejere sau a vinurilor roze.

CONCLUZII

În baza cercetărilor efectuate au fost determinate rezervele tehnologice de substanțe fenolice și antocieni și stabilit potențialul lor înalt în strugurii din soiurile Codrinschii (Sud) și Copceac.

În campania vinicolă a anului 2021 au fost obținute vinuri roșii seci din soiuri de struguri autohtone Copceac, Feteasca Neagră, Negru de Căușeni și de selecție nouă Codrinschii. Toate vinurile roșii seci corespund standardelor de calitate în vigoare.

Printr-un conținut înalt de substanțe fenolice se caracterizează vinurile roșii seci obținute din soiurile Codrinschii (Sud) și Copceac, cu indici optimi de acizi organici, glicerol și 2,3-butilenglicol, dovedind calități organoleptice avansate.

Soiul de struguri autohton Negru de Căușeni dispune de un potențial destul de modest al complexului fenolic, se caracterizează prin culoare rubiniu-deschisă, un gust slab taninos și proaspăt, o aromă curată și nuanțe pronunțate de fructe.

BIBLIOGRAFIE

1. Taran N. Soiuri de struguri de selecție nouă și autohtone în vinificație. Chișinău, 2022. 228 p.

2. Perstniov N. și al. Viticultură. Chișinău: Tipografia Centrală, 2000. 216 p.

3. Canals R., et al. Influence of ethanol concentration on the extraction of color and phenolic compounds from the skin and seeds of Tempranillo grapes at different stages of ripening, in: Jurnal of Agriculture anf Food Chemestry, 2005, no. 53: 4019-4025.

4. Gerzhikova V. ș.a. Metody tekhnokhimicheskogo kontrolya v vinodelii. Simferopol': Tavrida, 2002, pp. 91-93.

5. Scorbanov E., Taran N., Cernei M. Biologically active substances in red wines moldovan, in: Modern Technologies, in the Food Industry, 2012, pp. 139-140.

6. Ţârdea C. Chimia și analiza vinului. Iași: Ion Ionescu de la Brad, 2007. 1398 p.

7. Taran N., Scorbanov E., Șova M. Studiul obținerii vinurilor roșii seci de calitate cu conținut redus de diglicozid al malvidolului din soiuri de selecție nouă. Materialele simpozionului „Realizări și perspective în horticultură, viticultură, vinificaţie și silvicultură". Chișinău, 2007, pp. 154-157.

NOTĂ. Cercetările sunt efectuate în cadrul proiectului „Program de Stat" 20.80009.5107.05 *Valorificarea la scară industrială a potențialului oenologic al soiurilor și clonelor de struguri asanate de selecție nouă și autohtone pentru fabricarea producției vinicole competitive pe piețele internaționale.*

MODERNIZAREA ȘI PARADOXUL DREPTULUI ȘI AL DREPTURILOR

CZU: 34.04
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.08

Doctor habilitat în drept **Rodica CIOBANU,**
Laureat al Premiului AȘM „C. Stere" pentru rezultatele științifice obținute în anii 2020–2021
E-mail: rod.ciobanu@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6071-8178
Universitatea de Stat din Moldova

MODERNISATION AND THE PARADOX OF RIGHT AND RIGHTS

Summary. The research behind this paper has been directed towards identifying the governance mechanisms focused on the protection of the human rights, being accompanied by studies that have defined states and processes occurring in societies that are increasingly interconnected. Several stages are shown when referring to these studies: identification of the demands made by citizens towards institutions and authorities; definition of the government's perspective on the issues of the citizens and the society; determination of solutions so that in the Republic of Moldova the transition to a modernized society occurs, in which rights and freedoms are protected. As a result, there have been identified several problems not only of conjunctural nature (such as the pandemic crisis and the war in the region, presented in the paper as a case study), which constitute impediments to the development of the Republic of Moldova, but also deeper problems rooted in society, such as lack of trust, lack of will, lack of integrity, lack of efficiency of legal institutions etc. All these have generated a paradoxical state of law and legal institutions.

Thus, the article examines the combined analysis of the modernization-crisis-law concepts through theoretical and methodological incursions that make the individual-collective connection, highlighting the way modernization is seen in the Republic of Moldova and indicating the need to review the role of law in the society.

Keywords: law, crisis, modernization, development, reform, law institutions.

Rezumat. Cercetările ce stau în spatele acestei lucrări au fost orientate spre determinarea mecanismelor de guvernare axate pe protecția drepturilor omului și au fost însoțite de studii care au definit stări și procese ce au loc în societăți, care sunt tot mai mult interconectate. În raport cu aceste studii, se arată câteva etape parcurse: de identificare a revendicărilor înaintate de către cetățeni către instituții și autorități; de definire a perspectivei guvernării asupra problemelor cetățeanului și a societății; de determinare a soluțiilor pentru ca în Republica Moldova să fie realizată tranziția spre o societate modernizată, în care drepturile și libertățile sunt protejate. Ca rezultat, s-au constatat mai multe probleme de natură nu doar conjuncturală (cum ar fi criza pandemică și războiul din regiune, prezentate în lucrare în calitate de studiu de caz), care constituie impedimente în dezvoltarea Republicii Moldova, dar și probleme mai profunde înrădăcinate în societate, cum ar fi lipsa de încredere, lipsa de voință, lipsa de integritate, lipsa de eficiență a instituțiilor de drept etc. Toate acestea au generat o stare paradoxală a dreptului și a instituțiilor juridice.

Astfel, în articol se parcurge analiza conjugată a conceptelor modernizare-criză-drept, prin incursiuni de natură teoretico-metodologice ce realizează joncțiunea individual-colectiv, scoțând în evidență modul în care este văzută modernizarea în spațiul Republicii Moldova și indicând necesitatea revizuirii rolului dreptului în societate.

Cuvinte-cheie: drept, criză, modernizare, dezvoltare, reformare, instituții de drept.

CONTEXTUALIZĂRI PRELIMINARE

Periodic au fost exprimate mai multe îndoieli privind contextul/conținutul și diverse fațete ale crizei dreptului cu care se confruntă de la un timp încoace nu doar sistemele de drept național, precum cel al Republicii Moldova, ci și dreptul internațional. Nu de puține ori identificăm declarații cu referire la necesitatea soluționării crizei dreptului. Și atunci logic ne vom întreba, dar cum poate fi făcut acest lucru?

Martorii proceselor prin care a trecut țara noastră în aceste timpuri ale tranzițiilor, ale dezvoltării și tehnologizării, periodic au constatat scepticism, pesimism, uneori și optimism cu referire la șansele reale de progres și modernizare, termeni care au fost valorificați pe larg în secolul al XX-lea și care au revenit în actualitate fiind prezenți atât în discursul științific, cât și în cel instituțional al autorităților publice. Alteori asistând la un dezacord, împărtășit, cu referire la decizii, politici, acțiuni, pentru ca să stabilim că, *de facto*, există diferențe majore în ce privește modul în care vedem realitatea existentă și modul în care ne dorim ca ea să se dezvolte, adică să devină. Și aici apare acea

diferență între realitatea de astăzi și idealul spre care tindem, aspirația pentru ziua de mâine.

În acest context, noțiunea de *modernizare* pare a fi rețeta tuturor problemelor, inclusiv pentru criza dreptului. Modernizarea vine ca să acopere un șir de arii specifice perioadei de tranziție, ținându-se cont de particularitățile societății, de mecanismul de realizare a tranziției, obiectivele prioritare urmărite și de aspirații. Astfel, diferența de înțelegere înregistrată este cea care nu mai definește modernizarea drept acțiuni orientate spre îmbunătățire, dar ca salt calitativ ce realizează tranziția spre o nouă etapă de dezvoltare a societății. Tranziția aduce „în atenție un alt tip de societate, care pune (...) noi probleme" [1].

O dimensiune relevantă înregistrată în contextul cercetărilor existente este cea care plasează modernizarea în relații de dependență de procese sociale și în special de crize și conflicte. În opinia lui L.E. Grinin [2], dezvoltarea rapidă a domeniilor științifice devine un factor facilitator al crizelor sistemice. Acesta ar putea provoca daune enorme societății, dar în același timp poate veni și cu multiple transformări pozitive. Autorul articolului *State and Socio-Political Crises in the Process of Modernization* [3] susține că procesul de modernizare generează crize social-politice determinate de incapacitatea multor instituții și ideologii tradiționale de a ține pasul cu schimbările din domeniul tehnologiei, al comunicării, al sistemului de educație, al sferei medicale, al schimbărilor climatice și demografice.

Abordările teoretice ale modernizării, care reflectă dependențe dintre **modernizare și crize**, au devenit subiect de interes în special în ultimii ani. Conectați acestor interrelaționări (modernizare-criză, modernizare-tehnologie, tehnologie-drept), considerăm că nu trebuie să neglijăm și formule distincte de abordare, care se referă la necesitatea unor cercetări profunde și minuțioase a fiecăreia dintre acestea atât separat, cât și prin convergența lor.

Pentru început vom avea ca referențial cadrul analitic al cercetărilor asupra modernizării care înaintează aspecte distincte și relevante, precum și valorifică metodologii adecvate utilizate în clarificarea conexiunii dintre modernizare, criză și drept. Autorul lucrării *Modernization and its discontents A Perspective From the Sociology of Knowledge* [4, pp. 6-8] afirmă că „astăzi există o criză în teoria modernizării (...) [*deoarece nu mai există nicio sursă care să ne indice modul în care ar fi posibilă*] (...) o teorie seculară a salvării și extinderii libertăților umane". Criza teoriei modernizării este menținută și de mai mulți factori care au declanșat-o. Printre aceștia se numără:

- Dezvoltarea tot mai pronunțată a tendințelor conflictuale dintre state, a tensiunilor dintre diferite zone ale lumii, precum conflicte interetnice la nivel regional ori local, războaie, disensiuni dintre reprezentanții diferitor confesiuni ș.a.;
- Înaintarea unor noi paradigme de dezvoltare, precum și a unei responsabilități în creștere, asumate de factorii de decizie, în raport cu traseul schimbărilor necesare la nivel de state și societăți pentru a asigura o dezvoltare durabilă;
- Creșterea continuă a fluxurilor de migranți (dar și de refugiați) dintr-o zonă în alta, dintr-un stat în altul, inclusiv cu migrări multiple din considerente de creștere a calității vieții, care este conectată la așteptări, aspirații umane și de societăți dezvoltate și considerate a fi modernizate;
- Inegalitățile sociale (sărăcia, șomajul, eșecul încercărilor de creștere a condițiilor de trai etc.), care devin tot mai pronunțate în condițiile crizelor actuale;
- Asocierea modernizării cu dezvoltarea tehnologică, cu dezastrele ecologice ș.a. care au impact major asupra mediului natural și social al omului;
- Și, poate că cel mai important – pierderea încrederii/speranței în realitatea unei societăți juste, echitabile și umane, a unei societăți în care instituțiile de drept garantează protecția drepturilor și libertăților fundamentale.

Dacă o perioadă, în raport cu Republica Moldova, foarte frecvent era utilizat termenul *criză politică* ori *instabilitate politică*, apoi aria conceptuală utilizată a fost diversificată, fiind completată de *criză de guvernare*, *criză pandemică* ori sanitară, *criză energetică*, *criză economică*, *criza refugiaților*, *criza de personal*, *criză alimentară* etc., pentru ca în ultimii ani tot mai mult să fie pusă în discuție problema *crizei dreptului*, asociată cu multiple probleme și văzută în diverse formule. De la o etapă la alta, problemele sunt mai accentuate și mai dificil de soluționat, manifestându-se pe dimensiuni specifice ale activității juridice și mai puțin supuse cercetărilor, justificate printr-un exercițiu asumat al grupurilor de cercetători angajați în identificarea soluțiilor, fie și ele de natură preliminară ori generalizantă. În linii mari, este un parcurs care pornește de la constatarea și recunoașterea existenței problemei până la căutarea instrumentelor aplicabile realizării evaluărilor și înaintării de soluții.

În consecință, din punct de vedere teoretico-metodologic, este important să fie identificate instrumente adecvate de măsurare/evaluare care ar putea estima costurile (inclusiv sociale) ale unei crize a dreptului, în condițiile consolidării nemulțumirii adânc înrădăcinate în legătură cu activitatea instituțiilor de drept și a lipsei perspectivelor reale de reformare, dezvoltare, modernizare. Odată recunoscută o stare de criză, trebuie să urmeze măsuri orientate

spre depășirea acesteia, ceea ce adesea este asociat cu modernizarea organizațional-instituțională și nu neapărat cea funcțională.

Diversele teorii cu referire la modernizare şi dezvoltare ne fac să ne concentrăm atenţia asupra bazelor intelectuale care au valorificat pe larg conceptul și asupra acțiunilor specifice care ar putea fi adoptate și implementate, și nu asupra unor cazuri particulare în care s-a realizat modernizarea unei societăți. Una dintre perspectivele ce se deschid este criza teoriilor modernizări, în diverse formule și articulații (intelectuale, politice, economice ș.a.), însoțite de criticile aduse modernizării, ce dezvăluie puncte slabe, vulnerabilități și provocări care generează crize; alta este cea care înregistrează similitudini dintre diverse teorii ale modernizării și sunt orientate spre a accentua beneficii ale acesteia.

În același timp, guvernarea, urmărind ca perspectivă soluționarea mai multor probleme curente, se centrează pe modernizare și depășirea crizelor în general și a crizei dreptului în particular, percepute atât în calitate de priorități, cât și de instrumente fiabile de depășire a situațiilor de dificultate pe care le parcurge Republica Moldova. Astfel, în susținerea necesității *Strategiei Naționale de Dezvoltare*, se anunță că Guvernul, pe lângă eforturile depuse de a face față crizelor curente, urmărește a „consolida reziliența față de crize viitoare” [5]. Strategia Națională de Dezvoltare Moldova Europeană 2030 înaintează „o viziune de dezvoltare centrată pe om (...) și definește intervenții prioritare – reglatorii, instituționale, bugetare, investiționale, educaționale (...)” [6]. Recunoscute ca probleme de importanță pentru dezvoltarea și consolidarea statului Republica Moldova, aceste priorități nu ar părea atât de ambițioase, dar și atât de utopice, dacă nu ar fi atât de prezente în cotidianul de astăzi criza și conflictul. În același timp însă, dacă dăm dreptate opiniilor lui M. Fridman că „doar criza aduce după sine schimbări reale” [7, p. 19], atunci această stare ar putea fi una favorabilă din toate punctele de vedere. Mai mult ca atât, incertitudinile care tot s-au înmulțit au devenit un catalizator al eforturilor de a sistematiza probleme, de a evalua situații, de a identifica soluții și determina modernizarea. Altfel spus, „Cel mai important lucru care face diferența dintre state (...), nu se referă la forma de guvernare, ci la modul în care sunt guvernate. Diferențele dintre statele democratice și cele dictatoriale sunt mult mai puține decât diferențele dintre statele, viața politică a cărora se caracterizează prin consens, relații sociale durabile, legitimitate, organizare, eficiență, stabilitate și statele în care toate acestea lipsesc” [8, p. 21].

Aşa cum s-a anunţat în mai multe rânduri, *modernizarea, dezvoltarea, industrializarea* au fost precedate de o întreagă inginerie socială, iniţiată după cel de-al Doilea Război Mondial şi orientată spre promovarea unor valori fundamentale, construite/formulate pe raţiunea unei societăţi bazate pe drepturi şi libertăţi. În această direcţie, asumarea unui proiect orientat spre modernizarea mecanismelor de guvernare axat pe protecţia drepturilor omului, se vede, pe de o parte, ca unul necesar şi oportun pentru Republica Moldova, pe de alta, ca unul puţin fezabil în condiţiile în care asistăm la lipsa de încredere în capacitatea de realizare a schimbărilor majore în tiparele tradiţionale ale societăţii moldoveneşti.

MODERNIZAREA ANCORATĂ ÎN REALITATE

Lansată și susținută, în prezent, ideea unei crize a teoriei modernizării (deoarece aceasta nici pe departe nu a reușit să extindă libertățile umane, iar societățile tot mai mult au devenit dominate de crize și oamenii – mai puțin responsabili), generează scepticism, lipsă de încredere în progres, dezvoltare, modernizare, îndoieli că ar putea fi edificată o societatea mai dreaptă și mai umană [9].

Variațiile termenului modernizare, precum și prezența acestuia în istoria umanității la diferite etape de dezvoltare nu a reușit să epuizeze semnificațiile atribuite conceptului, dar nici necesitatea revenirii în uzul cotidian și în formule științifice de analiză. Revenirea în actualitate a noțiunii de modernizare este determinată atât de instabilitatea socio și geopolitică la care asistăm, cât și de crizele pe care le parcurgem și care se prezintă ca un reper al procesului de căutare a soluțiilor și criteriu important al evaluării progreselor realizate de state în domenii prioritare precum securitatea și drepturile omului.

Ideea de criză va fi văzută ca un punct de plecare, dat fiind faptul că costul crizelor actuale este enorm (din punct de vedere al impactului asupra individului) și se regăsește în consolidarea eforturilor de a căuta mecanisme eficiente de protecție a persoanei și a valorilor pe care aceasta le împărtășește. Cel din urmă aspect este conectat la opțiunile actuale de raportare a modernizării fie la individ, fie la colectivitate. Într-un caz, se înregistrează tendințe individuale de raționalizare și modernizare personală, în altul se accentuează caracterul impersonal al valorilor fundamentale (libertatea, dreptatea, justiția etc.), ceea ce face ca acestea să fie esențiale pentru toți și fiecare. Prin urmare, pentru a găsi soluții este necesar să identificăm instrumente funcționale și eficiente pentru a

determina modernizarea, însoțite de acțiuni consecvente, orientate spre construirea unei societăți „mai drepte și umane", pornind pe calea caracterului impersonal al valorilor fundamentale. În contextul dat, luând în calcul criticile aduse teoriei modernizării, reiterăm accepțiunea pe care o dezvoltăm și prin care *modernizarea este văzută ca un mijloc de raționalizare a priorităților, ca o viziune impersonală asupra societății în care drepturile și libertățile sunt valori fundamentale ce trebuie protejate.*

Istoria ultimilor 30 de ani vine cu povestea paradoxului care indică că eforturile depuse de a consolida statul de drept și a proteja cetățenii au fost însoțite de limitarea libertății, constrângeri și lezarea deliberată a drepturilor. Mijloacele valorificate în vederea modernizării prin acțiuni de consolidare a societății, dezvoltare a unei societăți democratice în care supremația legii și respectarea drepturilor și a libertăților omului sunt valori supreme garantate adesea au fost lipsite de eficiență. Explicația acestei situații ar fi că în „Republica Moldova concentrarea eforturilor de reformă și a politicilor este doar pe acțiuni de modificare a legislației și pe restructurare instituțională, fiind omisă, cel mai frecvent, componenta de punere în aplicare efectivă a modificărilor legislative și instituționale. ... [*de aceea*] în prezent eforturile urmează a fi focalizate cu preponderență pe componenta de punere în aplicare efectivă a modificărilor legislative și instituționale" [10, p. 8].

Termenul de modernizare în spațiul public al Republicii Moldova se regăsește conectat diverselor sectoare în care se consideră necesar a fi operate schimbări în vederea tranziției spre eficiență, transparență și calitate, precum și în diferite contexte. Cea mai frecventă formulă constituie cea care realizează asocierea dintre modernizare și guvernare și este orientată preponderent spre implementarea tehnologiilor informaționale, ca una dintre soluțiile esențiale pentru toate problemele existente în activitatea autorităților și instituțiilor. Această formulă de înțelegere, evoluțiile și modul de acțiune în vederea modernizării pot fi cu ușurință identificate și urmărite în diverse documente (strategii, planuri de acțiuni etc.) În acest sens, după aderarea Republicii Moldova la *Parteneriatul pentru o Guvernare Deschisă* autoritățile au elaborat planuri de acțiuni în vederea realizării guvernării deschise în practică (PAGD). *Evaluarea implementării Planului de acțiuni pentru o Guvernare deschisă 2016–2018 în RM* [11] indica trei etape: PAGD 1 (2012–2013), care includea trei obiective: consolidarea integrității publice și creșterea transparenței în procesul de guvernare; gestionarea eficientă a resurselor publice; creșterea calității serviciilor publice; PAGD 2, care se referea la consolidarea integrității publice și creșterea transparenţei în procesul de guvernare, fiind o parte componentă a Planului de acțiuni pentru implementarea *Programului strategic de modernizare tehnologică a guvernării pentru 2014 (E-Transformare*); 3. PAGD 3 (2016–2018), care s-a axat pe trei obiective: gestionarea eficientă a resurselor publice prin transparentizarea cheltuielilor publice; consolidarea integrității publice prin asigurarea unui proces decizional participativ și creșterea transparenței în procesul de guvernare; îmbunătățirea calității prestării serviciilor publice. În fond, obiectivele formulate pentru fiecare dintre aceste trei etape sunt relevante în vederea realizării bunei guvernări, conforme principiilor de responsabilitate, eficiență, transparență, zero corupție etc. Printre concluziile prezente în evaluare se indică: „Realizarea PAGD este de neconceput fără o implementare veritabilă a legislaţiei privind accesul la informaţii, transparenţa în procesul decizional, precum și responsabilizarea factorilor de decizie care nu asigură respectarea legislaţiei" [11, p. 12], adică se face referință la necesitatea corelării/sincronizării angajamentelor.

De asemenea, *Programul de reformare a serviciilor publice pentru perioada 2012–2015* se propunea a fi un program de *reformare complexă* a serviciilor publice și cu întrunirea unor *standarde minime de calitate*. Acesta prevedea „restructurarea profundă a administraţiei publice centrale în scopul creării unui cadru instituţional eficient, funcţional și durabil, dedicat supremaţiei legii și acordării unor servicii publice calitative populaţiei, transformarea guvernării și creșterea performanţei administraţiei publice, inclusiv prin intermediul tehnologiilor informaţionale și de comunicaţie, desconcentrarea serviciilor publice prin reducerea birocraţiei, implementarea guvernării electronice și a serviciilor electronice pentru cetăţeni"[12]. Printre argumentele aduse în favoarea acestui document menționăm următorul: „Majoritatea serviciilor publice acordate cetăţenilor ... se caracterizează printr-un nivel redus de eficienţă și eficacitate" [12]. În document este utilizat și termenul modernizare, care se referă la *modernizarea serviciilor publice prin automatizare/digitalizarea*, aspecte care se regăsesc și în *Programul strategic de modernizare tehnologică a guvernării (e-Transformare*), aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 710 din 20 septembrie 2011.

Programul strategic de modernizare tehnologică a guvernării (e-Transformare) la fel stabilește obiectivele acestui proces și oferă o viziune unificată asupra modernizării serviciilor publice și eficientizării activității guvernării folosind tehnologiile informaționale. „Cetățenii Republicii Moldova merită un guvern modern

(...). Cetăţenii Republicii Moldova se confruntă cu o serie de probleme în accesarea serviciilor publice, cum ar fi corupţia, birocraţia și ineficienţa instituţiilor publice, durata mare de aşteptare la ghişeele autorităţilor administraţiei publice centrale, comunicarea insuficientă și informaţii incomplete privind modalitatea de accesare și prestare a serviciilor publice" [13].

Pentru realizarea obiectivelor de modernizare a serviciilor publice, incluse în *Strategia de reformă a administrației publice pentru anii 2016–2020* și a *Programului de activitate al Guvernului Republicii Moldova 2016-2018*, precum și pentru onorarea angajamentelor față de partenerii de dezvoltare a fost elaborat și aprobat *Planul de acţiuni de modernizare a serviciilor publice* [14], care urmărește modernizarea serviciilor publice prin ajustarea cadrului normativ bunelor practici europene și internaționale și creșterea calității și accesibilității serviciilor publice.

În același timp, în unele dintre cazuri, chiar dacă se identifică termenul modernizare, preferință se dă celor de reformare ori dezvoltare. O astfel de situație se atestă în *Strategia privind asigurarea independenței și integrității sectorului justiției pentru anii 2022–2025.* Probabil că, dat fiind reformele inițiate în sectorul justiției, care au fost criticate pentru că nu au dat rezultate așteptate, în *Strategie* „se intenționează distanțarea de la conceptul de reformare și concentrarea pe aspectele de dezvoltare"... [Prioritar strategia se] „concentrează pe asigurarea coerenței și a continuității ***reformelor precedente, pe modernizarea*** în continuare a sectorului, pe sporirea eficienței, a calității și accesului la justiție, precum și se orientează spre noile tendințe moderne, abordate în domeniul justiției de mai multe structuri europene." [15, p. 9].

O altă formulă în care se identifică a fi utilizată noțiunea modernizare este cea care reflectă proiecte implementate ori în derulare, susținute financiar de organisme internaționale. Printre acestea se numără proiectul *Modernizarea Serviciilor Guvernamentale în RM (2018–2023*) cu obiectivul de a spori accesibilitatea, eficiența și calitatea prestării serviciilor guvernamentale. În acest caz se face referință la ***raționalizare, digitizare, reintegrare și prestare*** de servicii integrate și de calitate ce răspund necesităților cetățenilor. Un proiect similar este proiectul Twinning finanţat de Uniunea Europeană *Suport pentru modernizarea serviciului public din Republica Moldova în corespundere cu cele mai bune practici ale Uniunii Europene*, beneficiar al căruia este Cancelaria de Stat. Concomitent se identifică și proiecte sectoriale. Spre exemplu, proiectul *Modernizarea sectorului sănătății în Republica Moldova* care își propune sporirea eficienței serviciilor de sănătate prestate populației, prin fortificarea instituțiilor de asistență medicală spitalicească, îmbunătățirea comunicării pentru schimbarea comportamentului în legătură cu răspunsul la Covid-19. La fel, *Proiectul de Modernizare a Administrării Fiscale (TAMP*), care anunță consolidarea capacităților sistemului fiscal de stat prin sporirea eficienței și eficacității. În cel din urmă caz, pe lângă faptul că se propune o modernizare amplă prin utilizarea tehnologiilor informaționale se pune problema dezvoltării sistematice a resurselor umane și sporirea conformării, profesionalismului și integrității angajaților.

Șirul exemplelor poate fi completat, dar ceea ce cu siguranță putem conchide este că pe parcursul anilor Republica Moldova a beneficiat continuu de asistență financiară și consultanță din parte instituțiilor europene în vederea realizării modernizării în diverse sectoare: de la asigurarea cu locuri de muncă până la respectarea drepturilor omului și consolidarea democrației, opinie argumentată și de către I. Ciobanu [16]. Guvernarea actuală, practic, are suportul necondiționat al instituțiilor internaționale, dat fiind faptul că s-a angajat în procese de reformare și schimbare a structurilor instituționale în toate sectoarele, că se declară a fi purtător al valorilor democratice și urmărește consolidarea statului de drept.

Toate exemplele la care s-a făcut referință se încadrează în Obiectivele de Dezvoltare Durabilă (ODD), și anume în Obiectivul 16 care are scopul să dezvolte instituții eficiente, responsabile și transparente la toate nivelele, și care vor asigura un proces decizional receptiv, incluziv, participativ și reprezentativ în dezvoltarea politicilor publice și utilizarea banilor publici [17]. Astfel, termenul de modernizare este asociat cu dezvoltarea, reformarea, schimbarea practicilor existente în sectorul public și adoptarea unor practici internaționale eficiente. În această perspectivă, o mare parte dintre documente sunt concentrate pe domeniul drepturilor omului, integrității și combaterii corupției în sectorul public care trebuie corelate și integrate într-o viziune conceptuală unică cu alte obiective. Modernizarea semnifică schimbare, reformare, tranziție etc., dar oare se reușește realizarea acesteia?

Progresele obținute în timp de Republica Moldova pe dimensiunea modernizare și bună guvernare sunt similare mişcării melcului, iar efortul depus este enorm și investițiile majore. Și atunci întrebarea de bază este: cu adevărat este necesară modernizarea, cu adevărat există o stare de criză de modernizare, criză de guvernare ș. a., ori este o viziune subiectivă și personalizată, determinată de așteptări și aspirații exagerate ale cetățenilor? Dacă dăm dreptate autorului Tariq Banuri (*Modenization and its Discontents a perspective from the Sociology of Knowledge* [4, p. 107], care zice

că „statele se confruntă ori pot să se confrunte cu multiple probleme, dar acestea nu sunt neapărat și situații de criză, ... lipsa sentimentului comun de criză semnifică și lipsa de eficiență a intervențiilor centralizate ... ba chiar mai mult, ar putea avea efect invers", atunci aceasta ar însemna să recunoaștem lipsa stării de criză în societatea moldovenească.

ÎN LOC DE CONCLUZII: O PLEDOARIE ÎN NUMELE DREPTULUI

Odată cu schimbările guvernărilor asistăm și la schimbare de accente cu referire la prioritățile pe care le va avea țara în perioada imediat următoare. Astfel, în realitate „avem de a face cu trecerea de la o concepție despre guvernare la alta, uneori total diferită: „(...) este vorba despre tranziția de la un sistem în care, prin proceduri recunoscute, decidem asupra modului în care anumite activități trebuie orânduite, la un sistem în care un grup de persoane poate stabili, după cum dorește, care activitate este de interes comun și, din acest motiv, care vor fi procedurile!" [18, p. 391]. Pe aceeași direcție de gândire se pot încadra și alți autori care se expun asupra unor aspecte problematice ale organizării social-statale și a rolului legii și dreptului. Încă Aristotel [19] afirma că acolo unde legile nu sunt suverane, deoarece membrii mulțimii sunt suverani, nu în calitate de indivizi, ci ca parte a colectivității, o asemenea democrație nu este sub nicio formă constituțională. Similară este și opinia autorului contemporan G. Sartori, care consideră că avem constituții atât de democratice încât nu mai sunt, la drept vorbind, deloc constituții [20]. Pentru Hayek, „o constituție este întotdeauna o superstructură construită pentru a impune respectarea actualelor concepții despre justiție ... [ea]... implică existența prealabilă a unui sistem de reguli de justă conduită și oferă, pur și simplu, un mecanism care să confere acestuia forță executorie" [18, pp. 426-427].

Noi ne-am obișnuit să facem trimitere la Constituția Republicii Moldova, care stipulează că „Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile și libertăţile lui, libera dezvoltare a personalităţii umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sunt garantate" [21]. Referința dată nu este o situație particulară, ci una specifică pentru statele contemporane care, declarându-se a fi „stat de drept", anunță domnia dreptului, aderența la valori democratice recunoscute la nivel global. Or, dacă consultăm Constituția României, atunci art. 1 (3) stipulează aceleași lucruri: „România este stat de drept, democratic și social, în care demnitatea omului, drepturile și libertăţile cetățenilor, libera dezvoltare a personalităţii umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme, în spiritul tradiţiilor democratice ale poporului român și idealurilor Revoluţiei din Decembrie 1989, și sunt garantate"[22]. Iar alin.(5) din art.1 reiterează că „respectarea Constituţiei, a supremaţiei sale și a legilor este obligatorie"[22].

Așadar, consolidarea statului de drept implică consolidarea sistemului juridic astfel încât acesta să răspundă necesităților persoanei și ale societății. J.L. Talmon și R.R. Palmer, citați de F.A. Hayek [18, p. 388], consideră totuși că în timp ce concepția despre primatul dreptului (domnia, suveranitatea sau supremația) presupune o viziune despre lege definită prin atributele regulilor, nu prin sursa lor, astăzi, legislaturile nu mai sunt numite așa deoarece ele fac legi, ci pentru că legile se numesc astfel întrucât emană de la corpurile legislative, indiferent de forma sau conținutul rezoluțiilor lor. Mai mult ca atât, Hayek dezvoltă subiectul și identifică o problemă importantă contextului actual. El face referința la situații în care „instituțiile statului nu sunt limitate de tradiția primatului dreptului, instituțiile democratice conduc nu doar la democrația totalitară, ci, pas cu pas, la dictatura plebiscitară" [18, p. 388], acest lucru urmând să ne determine să înțelegem că este important nu să deținem un anumit ansamblu de „instituții juridice ușor de copiat, ci câteva tradiții mai puțin tangibile, și că degenerescența acestor instituții poate fi chiar inevitabilă, oriunde logica intrinsecă a mașinăriei nu este controlată de preponderența concepției generale despre justiție" [18, p. 388]. Astfel problema importantă lansată este cea a locului și rolului dreptului într-o societate, a capacității acestuia de a asigura echilibrul și ordinea, de a oferi siguranță cetățeanului cu privire la funcționalitatea instituțiilor și eficiența mecanismelor de protecție, indiferent de condiții și contexte.

Logica indică reorientarea spre repere tradiționale (conceptuale, raționale și morale) ale procesului de modernizare, dintre care dreptul este cel ce ar trebui să asigure continuitate, consecvență, corectitudine în procesul asumat de realizare a schimbărilor individuale și colective. Or, Statul, Dreptul și Democrația ar urma să consolideze societăți, să protejeze cetățeni și să definească umanitatea prin valorile fundamentale consfințite în multiple documente create de-a lungul timpului. Totodată, dacă ne gândim la fiecare dintre aceste noțiuni în mod separat atunci situația nu este deloc îmbucurătoare: statul nu mai poate fi gândit în temeiul reperelor anterioare, întrucât se tot vorbește despre schimbări majore pe care le suportă statul în accepțiunea sa tradițională ori chiar despre dispari-

ția granițelor dintre state, despre statul global ori cel digital, despre statul inovațional etc.; dreptul nu mai poate asigura protecție, securitate, drepturi și libertăți, iar instituțiile de drept sunt lipsite de eficiență; democrația tot mai mult e criticată, dar care totuși, „fiind singura metodă cunoscută până în prezent de schimbare pașnică a guvernelor, ... face parte din valorile supreme, cu caracter negativ; poate fi comparată cu măsurile sanitare contra ciumei, de care nu ne prea dăm seama atunci când sunt în vigoare, dar a căror absență poate fi letală" [18, p. 390], iar temerea că democrațiile tinere „ar putea fi datorită fragilității sale distruse" [23, p. 191], exprimată de către V. Tismăneanu, rămâne de actualitate.

Pe fondalul crizelor actuale prin care trec societățile, a războiului și conflictelor s-a accentuat și pronunțat vulnerabilitatea persoanelor, vulnerabilitatea statelor, vulnerabilitatea democrațiilor în fața provocărilor și a forței, adică „democrația este în vremuri întunecate" [24]. De ce democrația ar fi în vremuri întunecate? Explicații în această perspectivă pot fi aduse multiple, dar cele care exprimă starea actuală cu elocvență se regăsesc în prognozele făcute de J.C. Issac cu referire la viitorul democrației, care nu sunt nici pe departe încurajatoare. Astfel, scenariul optimist reflectă „o stare de imobilism persistent și dăunător, caracterizată de insecuritate, mediocritate și degradarea a tot ceea ce seamănă de departe cu o reală cultură politică democratică sau cu egalitatea civică; scenariul pesimist descrie „o alunecare spre forme de excludere și de conflict tot mai imprevizibile și mai violente"; și scenariul trei indică tendința de „purificare etnică" [24, p. 13] Chiar și așa, nu putem să fim în dezacord cu faptul că timpurile pe care le trăim „sunt profunde, pline de sens și de posibilități, dar și pline de pericole" [24, p. 11].

Cel puțin două probleme majore pe care le avem pe moment și pentru care s-a dovedit că am fost nepregătiți, care ne-au debusolat și ne-au plasat în lumea incertitudinii totale, accentuează perspectiva unei revizuiri a dreptului și a instituțiilor juridice. Una este criza pandemică, care a „provocat o «criză totală» în care statul, uzând de principalul instrument aflat la dispoziția sa – legea, dreptul în sens general –, a trebuit să-și asume responsabilitatea organizării reacției necesare, structurării spațiului public, profesional, chiar familial, transportului în comun ori desfășurării învățământului și educație" [25]. Atât măsurile impuse, cât și criza ca atare ne-a readus la realitate, ne-a trezit pentru un moment făcându-ne să regândim valorile pe care le împărtășim și la care aderăm. Criza pandemică a scos la suprafață vulnerabilități umane și sociale, caracterul efemer al drepturilor și libertăților fundamentale. Criza pandemică a generat măsuri ce au trezit îngrijorare, dat fiind faptul că acestea au adus atingere drepturilor și libertăților fundamentale, soluțiile juridice oferite fiind insuficiente, neadecvate și lipsite de eficiență. Astfel, caracterul precar al dreptului pozitiv în pandemie „reflectă și o îngrijorătoare criză cronică de concept și a demersului de creație juridică ...[situație care fiind ignorată] ... poate echivala cu dispariția aportului creator român la știința dreptului și cultura juridică și astfel amputarea unui segment important al civilizației naționale" [25].

Alta se referă la războiul din imediata apropiere, din Ucraina, care a readus în atenție problematica raționalității umane, a demontat ideologii dominante, a demonstrat lipsa de eficiență a principiilor dreptului internațional, al tratatelor și convențiilor internaționale și caracterul vulnerabil al statului și al dreptului național. Postulatele formulate de P. Manent [26, pp. 114-140], recunoscute ca adevăruri absolute au devenit și ele efemere: 1. Existența faptului moral că războiul este un rău; 2. Războiul nu ar trebui să existe, deoarece el este specific stărilor barbare din care umanitatea a ieșit în principiu de multă vreme. Iar afirmația lui A. Compte [27] că a venit timpul să se recunoască din punct de vedere intelectual și moral că războiul trebuie să dispară complet din gândire la „elitele umanității", dovedește nu doar criza dreptului, dat fiind incapacitatea acestuia de a proteja valori precum pacea, libertatea, democrația, dreptul la viață, dar și criza raționalității și a moralității în societatea globală.

Pentru a înțelege rolul războiului și pericolele pe care le aduce „în secolul nostru, nu pentru că războaiele trecute ar anunța războaie viitoare, ci pentru că cele din secolul XX au configurat lumea în care trăim" [26, p. 123], umanitatea s-a solidarizat și a denunțat războiul care este inadmisibil. După cel de-al Doilea Război Mondial s-a recunoscut că acesta a fost un război împotriva umanității, iar *Declaratia universala a drepturilor omului* care, ipotetic vorbind, ar fi temeiul asigurării unei protecții de orice formă de agresiuni ori război, a venit să unească într-un conținut unic raționalul, moralul și juridicul. Acest conținut a configurat o ideologie dominantă a secolului trecut, cea a drepturilor și libertăților fundamentale, la care a aderat întreaga umanitate. În prezent, această ideologie nu mai are caracter universal valabil, dat fiind revenirea în actualitate a războiului și al încălcării deliberate a drepturilor fundamentale, ceea ce face necesară regândirea structurii și formulei actuale a societăților, pentru ca fundamentele acestei construcții să nu poată fi demolate.

Conștiința kantiană a războiului și a păcii exprimă credința în posibilitatea păcii, în normalitate și necesitatea ei – este un drept care nu poate fi luat, dar, în același timp, „Oroarea nu se repetă, ea se reînnoiește, astfel că liniile Maginot ale memoriei nu sunt suficiente pentru a-i împiedica revenirea. [De aceea] Trebuie ... ***să menținem puternice sforile Dreptului*** , fără de care nici omul, nici societatea nu ar putea sta în picioare." [28, p. 87]. Astfel, dreptul devine reperul în temeiul căruia oamenii își formulează reprezentări despre bine, dreptate, justiție, care chiar dacă pot fi contrazise de fapte, totuși oferă sens acțiunilor umane și acționează în calitate de liant în numele unor idealuri la care au aderat societățile și oamenii. Iată de ce, „dreptul trebuie să rămână un referent fundamental al omului" [28, p.7].

Ceea ce se întâmplă în context regional (războiul din Ucraina) face să întărească opinia că omul contemporan nu mai crede în nimic: nici în puterea rațiunii, nici în începutul bun al omului, nici în providența divină, capabilă de a ghida spre bine, nici în capacitatea sistemelor de drept contemporan de a asigura securitatea juridică a persoanei. Cele trei crize conceptuale: „criza concepției despre om și univers, care este una a spiritualității, a valorilor, a înseși identității umane; criza conceptului de ordine mondială – problema internațională cea mai presantă a prezentului – și criza conceptului de drepturi ale omului" [29], formulate de către O. Predescu, profilează noi valențe ale dreptului, care vor aduce după sine schimbări de substanță.

În același timp, epoca raționalității și raționalizării, a tehnologiei de vârf mai are o speranță și credința unor garanții instituite în drept, chiar dacă și acestea au devenit destul de sensibile și fragile. De aceea, pentru a evita „cel mai sigur drum către dezastru" [28, p. 32] trebuie să ne asigurăm că dreptul nu va dispărea ca bun comun și să-l reconstruim într-o „arhitectură normativă în care se refugiază drepturile individuale" [28, p. 30] și care se află în nucleul proceselor de modernizare a societății, fiind necesară o creștere a influenței dreptului asupra schimbărilor și nu a schimbării asupra dreptului. Așa cum afirma H. Arent, citată și completată de J.C. Isaac, chiar în cele mai „întunecate timpuri avem dreptul să așteptăm iluminare ... acea lumină pe care oamenii ... o vor aprinde în aproape toate împrejurările, ... nesigură și slabă, mai degrabă a unei lumânări decât a unui soare ... Dar este probabil singura lumină pe care o putem aștepta în vremuri întunecate pe care ne-a fost dat să le trăim. ... Și, în orice caz, există un dram de speranță și un semn ... că există în noi și printre noi, puterea de a face din lumea în care trăim cu toții – prin propriile noastre forțe – un loc mai drept și mai bun." [24, p. 199].

Modernizarea este privită ca un proces ce aduce multiple beneficii. În special, modernizarea a fost conectata dezvoltării tehnologiilor informaționale, dar nici pe departe nu a reușit să fie conectată în mod real și cu valori umane esențiale. În acest sens, tehnologiile avansează atât de rapid, încât cadrul de reglementare nu reușește să țină pasul și să structureze mecanisme juridice de asigurare a securității individuale și colective, mediul înconjurător devenind tot mai nesigur etc., instituții de drept mai contestate, dreptul aflat în criză, relațiile dintre oameni tot mai mult transferate într-un spațiu virtual. În același timp, modernizarea este conectată cu guvernarea, care la fel se află, în opinia unora, sub semnul crizei (criza de guvernare), astfel creându-se un cerc vicios care arată că „lumina este stinsă de crize de încredere și guvernarea din umbră" [24, p. 199]

Multiple sunt dilemele și interogațiile care planează în raport cu aceste subiecte atât de sensibile pentru state și oameni, care accentuează faptul că societățile sunt interconectate tot mai mult și chiar și în condițiile în care modernizarea, criza și dreptul sunt la ordinea zilei totuși să revenim la „raze de lumină", pe care poate să ni le ofere orice sistem de gândire fundamentat pe valori. Iar, „dreptul este, înainte de toate, un sistem de gândire, o modalitate de a gândi lumea … unul care cultivă nuanța, pigmentează starea și prefigurează perspectiva pe termen lung a problemelor vieții (sociale)" [30].

Globalizarea, tehnologizarea/digitizarea, modernizarea etc. au indicat imposibilitatea asigurării unei ordini juridice dezirabile bazate pe principiile și valorile dreptului, acestea dovedindu-se a fi iluzorii: iluzia drepturilor și libertăților, iluzia suveranității, iluzia dreptului la autodeterminare etc. Chiar și așa, vrem să credem că suntem în era *haosului constructiv*, care va determina schimbări de paradigmă însoțite de revizuirea fundamentelor valorice ale societăților, de reorientarea ori revenirea la persoană în drept și prin drept, la *lumina slabă*, dar care totuși poate fi reaprinsă, dacă nu vom permite ca aceasta *să fie* stinsă de crize de încredere și nu vom permite devalorizarea.

BIBLIOGRAFIE

1. Zamfir C. Tranziția: va mai fi sociologia românească la fel?, [online] file:///C:/Users/User/Downloads/378-Article%20Text-695-1-10-20191202.pdf (consultat: 03.11.2022).

2. Grinin L.E. Modernizatsiya i sotsial'no-politicheskie krizisy, în: N.D. Kondrat'ev: Krizisy i prognozy v svete teorii dlinnykh voln. Vzglyad iz sovremennosti. M.: Mosk. red. izd-vo «Uchitel'», 2017. 384 p., [online] https://www.researchgate.net/publication/323998117_Modernizacia_i_socialno-politiceskie_krizisy (consultat: 23.09.2022).

3. Grinin L.E. State and Socio-Political Crises in the Process of Modernization, [online] https://escholarship.org/uc/item/77d3q9zd (consultat: 25.09.2022).

4. Banuri T. Modernization and its discontents. A Perspective From the Sociology of Knowledge. 1997, [online] https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/WP33.pdf (consultat: 23.09.2022).

5. Pagina oficiala a Guvernului RM, [online] https://gov.md/ro/moldova2030 (consultat: 13.10.2022).

6. Strategia Națională de Dezvoltare Moldova 2030, [online] https://particip.gov.md/ro/strategy/strategia-nationala-de-dezvoltare-moldova-2030/4 (consultat: 13.10.2022).

7. Fridman M. Kapitalizm i svoboda. M.: Novoe izdatel'stvo, 2006. 240 p.

8. Khantington S. Politicheskiy poryadok v menyayushchikhsya obshchestvakh. M.: Progress-Traditsiya, 2004. 480 p.

9. A se consulta în acest sens: Banuri T. Modernization and its discontents. A perspective frpm the sociology of Knowledge. 1997, [online] https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/WP33.pdf; Snyder F.G. Law and Development in the Light of Dependenncy Theory, in: Law&Society Review, vol. 14, nr. 3 /1980 pp. 723-804, [online] https://www.jstor.org/stable/3053197; Inglehart R., Welzel Ch. Modernization, cultural Change, and Democratcy. Cambridge University Press, 2005. 333 p.

10. Strategia privind asigurarea independenței și integrității sectorului justiției pentru anii 2022–2025. Legea nr.211 din 06.12.2021. Publicat: 31.12.2021, în: MO nr.325-333, art.496, [online] https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=129241&lang=ro (consultat: 13.10.2022).

11. Evaluarea implementării Planului de acțiuni pentru o Guvernare deschisă 2016–2018 în RM. Transparency International Moldova, [online] https://eap-csf.eu/wp-content/uploads/TI-Moldova-Raport-OGP-2016-2018.pdf (consultat: 13.10.2022).

12. Programul de reformare a serviciilor publice 2012-2015. HG nr. 797 din 26.10.2012, [online] https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=57878&lang=ro (consultat: 13.10.2022).

13. Programul strategic de modernizare tehnologică a Guvernării (e-Transformare) HG nr.710 din 20.09.2011, [online] https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=103279&lang=ro (consultat: 14.10.2022).

14. Planul de acțiuni privind reforma de modernizare a serviciilor publice pentru anii 2017–2021. HG 966/2016, [online] http://lex.justice.md/md/366273/ (consultat: 14.10.2022).

15. Strategia privind asigurarea independenței și integrității sectorului justiției pentru anii 2022–2025. Legea nr.211 din 06.12.2021, publicat: 31.12.2021, în: MO nr.325-333, art.496, [online] https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=129241&lang=ro (consultat: 15.10.2022).

16. Ciobanu I. Democratizarea și modernizarea sistemului politic din RM în contextul globalizării. Teză de doctor. 2020, [online] http://dspace.usm.md:8080/xmlui/handle/123456789/3162 (consultat: 23.09.2022).

17. Agenda pentru Dezvoltare Durabilă – 2030, [online] https://cancelaria.gov.md/sites/default/files/promovarea_unor_societati_pasnice_si_incluzive_pentru_o_dezvoltare_durabila.pdf (consultat: 23.09.2022).

18. Hayek F.A. Drept, legislație și libertate. Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza", 2013. 589 p.

19. Aristotel. Politica. București: Semne, 2008. 334 p.

20. Sartori G. Teoria democrației reinterpretată. Iași: Polirom. 1999. 512 p.

21. Constituția Republicii Moldova. [online] https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro

22. Constituția României, [online] https://www.constitutiaromaniei.ro/

23. Tismăneanu V. Fantasmele salvării. Iași: Polirom, 1999. 270 p.

24. Isaac J.C. Democrația în vremuri întunecate. Iași: Polirom, 2000. 253 p.

25. Duțu M. Dreptul crizei și criza științei juridice, [online] https://www.juridice.ro/essentials/5069/dreptul-crizei-si-criza-stiintei-juridice (consultat: 22.12.2022).

26. Manent P. O filosofie politică pentru cetățean. București: HUMANITAS, 2003. p. 319.

27. Compte A. Curs de filosofie pozitivă. București: Beladi. 2002. 366 p.

28. Supiot A. Homo juridicus. București: Editura Rosetti Educațional, 2011. 332 p.

29. Predescu O. Rolul dreptului și statului de drept în contextul crizei existențiale actuale, [online] https://www.juridice.ro/essentials/5758/rolul-dreptului-si-statului-de-drept-in-contextul-crizei-existentiale-actuale (consultat: 23.12.2022).

30. Duțu M. Academia și Enciclopedia în ecuația cultivării culturii juridice, [online] https://www.juridice.ro/essentials/5755/academia-si-enciclopedia-in-ecuatia-cultivarii-culturii-juridice (consultat: 22.12.2022).

OPERE CANTEMIRIENE ÎN OBȘTEA SFÂNTULUI PAISIE DE LA MĂNĂSTIREA NEAMȚ

CZU: 94(478):27-72+821.135.1.09(091)
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.09

Academician **Andrei EȘANU,**
Laureat al Premiului AȘM „A. Boldur” pentru rezultatele științifice obținute în anii 2020–2021
E-mail: acad._andrei_esanu@yahoo.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1190-3075
Doctor în istorie **Valentina EȘANU,**
Laureat al Premiului AȘM „A. Boldur” pentru rezultatele științifice obținute în anii 2020–2021
E-mail: valentinaesanu60@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0421-9320
Institutul de Istorie

CANTEMIRIAN WORKS IN THE COMMUNITY OF SAINT PAISIE FROM THE NEAMT MONASTERY

Summary. The study shows that some of Dimitrie Cantemir's works (*Divan* and *Description of Moldavia*) reached the Neamt monastery from Moldova between the 18th – the first half of the 19th century. Copies of the *Divan* ..., printed in Iasi in 1698, were part of the old library of the monastery, being read by monks in the Paisian and post-Pasian period (1763-1859). The *Description of Moldavia* was even more appreciated in Neamt, which, thanks to the efforts of the monks, saw the light of print in 1825, within the monastery's printing house. Since a small part of the edition remained in Neamt, the most of it, thanks to the Neamt monks again, were sent to many ecclesiastical centers, libraries, and universities, in all the lands inhabited by Romanians, including Bessarabia.

Keywords: Dimitrie Cantemir, *Divan*, *Description of Moldavia*, Paisie Velicikovski, Neamt Monastery Library.

Rezumat. În studiu se arată că unele lucrări ale lui Dimitrie Cantemir (*Divanul* și *Descrierea Moldovei*) au ajuns în sec. XVIII – prima jum. sec. XIX la mănăstirea Neamț din Moldova. Exemplare ale *Divanului* ..., tipărit la Iași în 1698, au făcut parte din vechea bibliotecă a lăcașului, fiind citite de monahi în epoca paisiană și postpaisiană (1763–1859). O și mai mare apreciere la Neamț a avut *Descrierea Moldovei*, care prin efortul monahilor învățați a văzut lumina tiparului în 1825, în tipografia mănăstirii. Dacă o mică parte a tirajului a rămas la Neamț, apoi cea mai mare parte a ajuns, datorită monahilor nemțeni, în multe centre ecleziastice, în biblioteci și universități, pe toate meleagurile locuite de români, inclusiv în Basarabia.

Cuvinte-cheie: Dimitrie Cantemir, *Divanul*, *Descrierea Moldovei*, Paisie Velicikovski, Biblioteca mănăstirii Neamț.

Cu aproape un secol în urmă, învățatul preot și istoric Paul Mihail a declarat că secolul al XVIII-lea a trecut sub semnul a doi mari cărturari, definindu-l ca „epocă a lui Dimitrie Cantemir și a lui Paisie Velicikovski” în cultura și spiritualitatea românească [1; 2; 3; 4; 5]. Deși Sfântul Paisie s-a născut (21 decembrie 1722) pe când Dimitrie Cantemir, întors din campania persană, era grav bolnav și s-a stins în curând din viață (21 august 1723), între cei doi mari cărturari s-a stabilit ulterior o puternică legătură spirituală, care a îmbogățit mai târziu universul cultural-duhovincesc al obștii paisiene de la Neamț (figura 1). Prea Cuviosul Paisie a intrat în istoria culturii și spiritualității românești, dar și a întregii creștinătăți ortodoxe ca una dintre cele mai importante figuri din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, care avea să lase urme adânci în conștiința generațiilor viitoare.

Aflarea sa în anii 1763–1794 în mănăstirile din Principatul Moldovei – Dragomirna (timp de 12 ani), Secu (timp de 4 ani) și Neamț (timp de 15 ani), a constituit cea mai rodnică perioadă din întreaga sa activitate de cărturar și diriguitor de importante obști monahale. Prin aportul său direct a fost renăscut centrul cultural cărturăresc și spiritual de la mănăstirea Neamț și adus pe orbita realizărilor din primele secole de existență (XIV–XVII), iar prin aceasta influența starețului Paisie s-a răspândit asupra întregii lumi ortodoxe creștine. Efortul său intelectual de anvergură, dar și activitatea în calitate de stareț cu o manieră deosebită de gestionare a obștii a fost înalt apreciată și receptată departe de meleagurile Moldovei, unde a activat ultimii 31 de ani de viață. De aceea canonizarea sa de Bisericile Ortodoxe surori – cea Rusă în 1988 și cea Română în 1992 –, este urmarea firească a tot ce a

Figura 1. Mănăstirea Neamț,
biserica ctitorită de Ștefan cel Mare (foto de autori).

reprezentat fenomenul de excepție – Sfântul Paisie de la Neamț.

Biografia sa a fost întocmită destul de amănunțit de el personal, precum și de mai mulți cercetători de mai târziu [2], de aceea ne-am propus să urmărim în ce măsură scrierile lui Dimitrie Cantemir, cel care a deschis cu atâta strălucire secolul al XVIII-lea în cultura românească, au lăsat urme în activitatea obștii monahale de la Neamț.

Prin exemplul și contribuția sa Sf. Paisie a continuat la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț atât viața spirituală, cât și cea cărturărească de copiere și traducere din scrierile Sfinților Părinți. În jurul stareţului Paisie din rândurile monahilor băștinași și de alte neamuri s-a format o puternică școală de traducători și de buni cunoscători de limbi străine, și mai ales ai limbii grecești din care s-a tălmăcit masiv în limba română și cea slavonă. Deși mai multă vreme s-a considerat că prin activitatea cărturărească a stareţului Paisie și a ucenicilor săi la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț a fost revigorat slavonismul cultural în Moldova, prin cercetările sale Valentina Pelin a demonstrat că celebrul stareț „a învățat limba greacă și română de la monahii români cu studii la înaltele școli domnești de la București și Iași" și că „de cele mai multe ori, lucrările patristice erau traduse mai întâi în românește, iar de pe acele izvoade se efectuau traduceri în limba slavonă" [6, p. 25].

După cum s-a văzut ulterior, mulți dintre monahii de la Dragomirna, Neamț și Secul, s-au format ca veritabili intelectuali în jurul stareţului Paisie și a urmașilor săi, între care Macarie Dascălul, Ilarion Dascălul, Dorotei, Isaac Dascălul, Ștefan Dascălul, viitorii mitropoliți Veniamin Costache al Moldovei, Grigorie Dascălul al Țării Românești, monahii Gherontie, Climent, Mitrofan, Platon, Iosif, Visarion [6, pp. 135-161] ș.a., precum și duhovnicul Andronic Popovici (unul dintre întemeietorii mănăstirii basarabene Noul Neamț). Toți ei, ca și mulți alți monahi români și străini primiți în obștea paisiană, erau aplecați nu numai asupra scrierilor duhovnicești, dar și a lucrărilor cu conținut laic, traducând, copiind, tipărind și inițiind noi biblioteci mănăstirești. Însuși Sfântul Paisie a acordat o atenție mare pregătirii intelectuale a monahilor din obștea sa, elaborând în acest scop o *Gramatică a limbii slavonești* [7, p. 255, 261] sau chiar una *greco-slavonă* [8, p. 95], care ulterior a circulat în copii. Până astăzi în Biblioteca mănăstirii Neamț, conform cataloagelor întocmite de predecesorii noștri, se păstrează încă din epoca paisiană manuale de gramatică a limbii slavone și greco-slavone, de retorică, lexicoane bilingve și trilingve [9].

Despre faptul că monahii de la Neamț, inclusiv cei din epoca paisiană și postpaisiană aveau în vizorul lor și scrieri laice, ne mărturisesc o serie de compilații și copii de letopisețe moldovenești (Grigore Ureche, Nicolae Costin), muntene (Radu Popescu, Radu Greceanu și Letopisețul Cantacuzinesc) și chiar o cronică universală de tip Danovici, care de asemenea făceau parte din Biblioteca Neamțului și din cercul de lecturi ale monahilor din partea locului în sec. XVIII–XIX [6, pp. 195-196]. În *Condica pentru cărţile moldoveneşti întâiu și pentru cele grecești, câte se află în vivliothica sfintei mănăstiri Neamțu*, alcătuită între anii 1800–1825 [10] erau trecute și codice sub formula *Letopiseţele ţării*, precum și un *Letopiseţ al lui Neculai Alixandru vodă* – manuscris ce a aparţinut domnului Nicolae Mavrocordat (1709–1710, 1711–1715), domn în Moldova şi domn al Ţării Româneşti (1715–1716, 1719–1730) [6, p. 183].

Pe lângă acestea, din aria de interese intelectuale ale călugărilor nemțeni au făcut parte și unele opere cantemiriene, fiind vorba de *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea* (Iași, 1698) (figura 2) și *Scrisoarea Moldovei* (mănăstirea Neamț, 1825) (figura 3), adică *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*.

Se știe că prima lucrare a lui Dimitrie Cantemir, *Divanul*, tipărită în două limbi – română și greacă –, a avut o largă circulație în sec. XVIII – prima jumătate a secolului al XIX-lea, adică în plină epocă paisiană și postpaisiană în cele trei țări românești. Această carte a fost până într-atât de îndrăgită și căutată în mediile laice, și mai ales în cele ecleziastice, încât era văzută drept carte sfântă, care deseori era copiată, circulând și în formă de codice.

O primă încercare de a contura aceste realități a fost făcută cu ocazia celebrării tricentenarului nașterii lui Dimitrie Cantemir [11]. În acest studiu, realizat de Aurora Ilieș și Marieta Adam, cu argumente con-

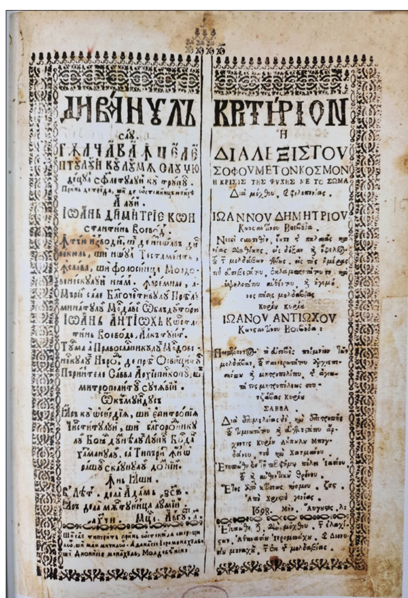

Figura 2. Dimitrie Cantemir, *Divanul*, foaie de titlu (Iași, 1698).

crete se arăta că opera cantemiriană în cauză a ajuns la mai multe mănăstiri (Putna [11, p. 1001], Prislop [12], Sinaia [12], Solca [12], Cozia [12], Sf. Nicolae din Rădăuți [13]), schituri (Brătești și Ciurova) [11, p. 1000], biserici, la ierarhi (mitropolit al Ungrovlahiei Antim Ivireanu [11, p. 1002], Dionisie, eclisiarh al Mitropoliei Valahiei [11, p. 1014].), monahi și preoți [14] din întreaga lume românească [15], inclusiv în Basarabia[16], iar prin traduceri arabe a fost cunoscută și în Orientul Apropiat Ortodox [17]. La aceste constatări vom arăta că *Divanul* lui D. Cantemir a ajuns, nu se cunoaște când anume, și a fost savurat ca lectură duhovnicească în obștea monahală de la mănăstirea Neamţ, se prea poate că și de Paisie Velicikovski.

Or, Neamţul acumulase către a doua jumătate a secolului al XVIII-lea cea mai bogată bibliotecă mănăstirească din care făceau parte numeroase codice și tipărituri din țările române și din spațiile culturale ortodoxe limitrofe. Din păcate, o bună parte din faimoasa bibliotecă nemțeană a ars în urma unui cumplit incendiu, care a avut loc în anul 1862 [18]. Presupunem că în urma acestei nenorociri, abătute asupra mănăstirii Neamţ, au fost nimicite și exemplare ale *Divanului.* Astfel, în *Condica averilor bisericești și iconomicești a sfintelor monastiri Neamţul și Secul, anul 1843*, alcătuită de Andronic Popovici, monah de la Neamț pe atunci, printre cărți figurează și *Divanul lumii* a lui Dimitrie Cantemir [18, p. 178].

Unele exemplare ale acestei opere vrem să credem că au ajuns încă în epoca lui Dimitrie Cantemir în biblioteca mănăstirii Neamţ, iar datorită faptului că le citeau unii monahi în chiliile lor, au fost salvate de

Figura 3. Dimitrie Cantemir, pagini din *Scrisoarea Moldovei* (mănăstirea Neamț, 1825).

nemilosul incendiu. Dintre acestea, un exemplar se păstrează astăzi în colecția nemțeană [19], iar altul a ajuns pe anumite căi „de la Mănăstirea Neamţ" în Biblioteca Academiei Române din Cluj [20].

Fie în plină epocă paisiană, adică până la 1794 sau puțin mai târziu, poate prin efortul monahilor învățați a ajuns în Moldova sau chiar în obștea nemțeană un exemplar al ediției germane din 1771 a *Descrierii Moldovei,* apărută la Frankfurt-Leipzig cu denumirea *Beschreibung der Moldau.* Apreciind valoarea culturală a tratatului respectiv, unul dintre învățații ucenici ai lui Paisie Velicikovski, viitorul mitropolit al Moldovei Veniamin Costache, a găsit de cuviință că este deosebit de important ca acesta să fie tradus și tipărit în limba română, ca să ajungă la mai mulți cititori din lumea românească, și în primul rând la cei din Moldova. Astfel, traducerea a fost efectuată pe la 1800 la mănăstirea Neamț de cărturarul transilvănean Ion Nemișescu, care a ajuns aici fiind în căutare de slujbă pe meleaguri moldave. La început, tratatul cantemirian a avut o anumită circulație, limitată desigur, în manuscris. De exemplu, chiar în primii ani după traducere, același Veniamin Costache a împrumutat manuscrisul *Descrierii ...* altui monah din obștea nemțeană – Grigorie, supranumit Dascălul. Acesta din urmă, întorcându-se la locurile sale de baștină în Țara Românească, unde a devenit mitropolit, a luat cu el codicele arătat mai sus. Au urmat timpuri grele, fiind vorba de războiul ruso-turc din 1806–1812 și înlăturarea din scaun pentru un timp a celor doi ierarhi români, încât Veniamin Costache uitase de această lucrare cantemiriană. La un moment dat, după 1813, legăturile dintre cei doi ierarhi au fost reluate și învățatul mitropolit moldovean trimite la studii la școala de pe lângă mănăstirea Sf. Sava din București câțiva tineri din Moldova. Prin intermediul unuia dintre aceștia, mitropolitul Grigorie îi înapoiază lui Veniamin Costache valorosul tratat cantemirian. Evenimentele relatate se derulau înainte de 1825 și, întru-

cât la mănăstirea Neamț activa din plin încă din 1807 o tiparniță, mitropolitul Moldovei o încredințează monahilor tipografi nemțeni pentru a o publica. În această activitate de pregătire pentru tipar s-au încadrat câțiva monahi din obștea paisiană, între care învățații călugări Gherontie, Visarion, Nicola ș.a.

Celui dintâi, Gherontie**,** i-a revenit misiunea de a întocmi o Predoslovie și aparatul critic al acestei ediții ieșite de sub tipar cu caractere chirilice, cu denumirea *Scrisoarea Moldovei de Dimitrie Cantemir, domnul ei, care acum întâi s-a tipărit în zilele binecredinciosului și de Hristos iubitorului Domnului nostru – Ioan Sandul Sturza voievod cu blagoslovenia preaosfinţitului Arhiepiscop și Mitropolit Chirio Chir Veniamin al Moldovei. Pe vremea preacuviosului stareţ al sfintelor monastiri Neamţului și Secului Chir Dometian în sfânta mănăstire Neamţul la anul 1825, august în 19"* [21].

Conform celor arătate de Gherontie reiese că atât el, cât și mitropolitul Veniamin Costache, din iniţiativa căruia a fost tradusă și editată *Scrisoarea Moldovei* în limba română, alţi cărturari care au contribuit la traducerea și tipărirea acestei opere, își dădeau seama de valoarea ştiinţifică și valenţele patriotice și educative ale *Descrierii Moldovei*. De aceea Gherontie, în semnificativul său cuvânt introductiv – *Către iubitorii de știință, cititori*, scrie cu multă putere de convingere: „poate va părea oarecărora cartea aceasta (căreia alcătuitorul ei i-au dat acest nume *Scrisoarea Moldovei*) nu atâta de nevoie, iară mai ales celor ce au îmbrăţişat viaţa monahicească și pustnicească netrebnică, iară iubitorilor de istorii și de ştiinţi o socotesc a fi foarte iubită și prefolositoare. Iară de nu, apoi de unde s-au îndemnat bărbaţii cei înţelepţi și matematici de au tălmăcit-o întru ale sale limbi și au tipărit-o …[1] Citește întâi o preacinstite cititorule, și atunci însuți o vei cunoaște și vei înțelege" [22].

Evident, pregătirea pentru tipar a acestei lucrări laice la mănăstirea Neamţ a trezit nedumerire şi opoziţie din partea unor cercuri clericale ortodoxe moldovenești, căci Gherontie ţine să sublinieze numaidecât că asemenea cărţi „politicești... nu aduc vreo prihană pravoslaviei" (adică vreo daună credinţei pravoslavnice – n.n.), apelând pentru mai multă convingere chiar la autoritatea mitropolitului, „pre care giudecând-o preasfinţia sa a fi nu numai vrednică, ci și cu prihană a nu o avea patrioţii....".

După cum arată pe bună dreptate Ioan Ivan, „îndemnul lui Gherontie tipograful s-a transformat în idee-forţă și cartea a fost citită de foarte mulţi și răspândită în toată Moldova, apoi și în toată lumea românească. Exemplarele afierosite unităţilor bisericeşti se păstrau cu sfinţenia cu care erau păstrate cărţile de cult, iar înstrăinarea lor era supusă unor aspre blesteme" [23].

Bineînțeles, o parte din tirajul *Scrisoarei* … a rămas la Biblioteca Neamțului, de pildă, de pe un exemplar astăzi păstrat la Biblioteca Universitară „Mihai Eminescu" din Iași aflăm că „Această carte iaste a obștii starețului Paisie" [24], un alt exemplar azi păstrat în Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj conţine o altă însemnare semnificativă: „Această carte este a me dăruită de duhovnicul mieu, părintele G[h]eronti, ieromonah din Sfânta Mănăstire Neamţului. ... [semnătura lui] Dumitrache Costinescu". Nu excludem faptul că acest ieromonah Gherontie era chiar autorul Predosloviei la *Scrisoarea Moldovei* de la 1825 [20, p. 664]. Pe la 1843, un exemplar al *Descrierii Moldovei*, numită de monahi *Cantemir, Istoria Moldovei*, este atestat între cărțile tipărite „în biserica mare din [mănăstirea] Neamţ la strana mare moldovenească și rusească în sama părinților tipicari" [25].

Alt monah care a luat parte la editarea *Scrisoarei Moldovei* a fost **Părintele Visarion**, român din Făgăraş, fiind de 17 ani, au trecut în Moldova, la rubedeniile din Văratic și din Neamț[2]. În această de pe urmă mănăstire au trăit 30 de ani ca tipograf. El a tipărit și *Geografia lui Cantemir*[3], lucru ce l-au făcut știutor de originea și de nevoile tuturor românilor, scria pe la 1850 cunoscutul cărturar Ion Ionescu de la Brad [26]. În legătură cu aceasta, se poate admite că exemplarul *Scrisoarei Moldovei* (Neamţ, 1825), care a ajuns în anumite împrejurări la Biblioteca judeţeană din Constanţa, a fost adus pe meleaguri dobrogene de către același luminat monah și tipograf de la Neamț – Visarion, care stabilindu-se în Dobrogea a fondat în 1833 împreună cu alți doi călugări de la Neamț (Gherontie și Isaia) mănăstirea Cocoș [27; 28].

Tot de la Neamț pe diferite căi au ajuns la mănăstirea Noul Neamț din Basarabia alte două exemplare ale *Scrisoarei Moldovei*. Or, pe ambele găsim câte o însemnare cu conținut similar: „Această sf(â)ntă carte este a acestei sf(i)ntei Monastiri Neamțului, și cine va îndrăzni prin ori și ce feliu de chip a o înstreina dintru această chinovie, acela în veci să rămâie supt ne

[1] Aluzie directă la ediţiile germane (1769–1770, 1771) şi cea rusă (1789) și vasta popularitate în cercurile savante a *Descrierii Moldovei* în aceste ţări, precum și o dovadă că Gherontie cunoştea ediţiile respective.

[2] Este vorba de vechile mănăstiri Văratic și Neamț, din nord-vestul Moldovei.

[3] Este vorba de lucrarea lui Dimitrie Cantemir *Descriptio Moldaviae*, care a văzut lumina tiparului la mănăstirea Neamț pentru prima dată în limba română (cu caractere chirilice) sub denumirea *Scrisoarea Moldovei* în 1825. Vezi mai amănunțit: Eșanu A., Eșanu V. *Descrierea Moldovei de Dimitrie Cantemir în cultura europeană*, Chișinău, 2004, pp. 157-165.

ertat canon și neblagosloveniia Prea curatei Maicii lui D(u)mnezeu, și a Prea fericitului părintelui nostru, stareţului Paisie", precum și „Această carte este a obșcejitiei prea fericitului părintelui nostru, stareţului Paisie și cine o va înstrăina ori în ce chip dintru sfânta monastire Neamţului, acela în veci să rămâie subt neiertat canon și neblagosloveniia Maicii Domnului și părintelui nostru. 1870" [29].

Scrisoarea Moldovei a ajuns îndată după 1825 și la intelectualii români. În 1837, pe când studia la Berlin, Mihail Kogălniceanu îi solicita într-un răvaş unui prieten să-i trimită cât mai curând *Istoria Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir. Trebuie de menţionat că aceeași carte a ajuns destul de timpuriu și în teritoriile românești aflate sub stăpânire străină la Alexandru Hâjdău în Basarabia, la Aron Pumnul în Bucovina.

În ce privește alte exemplare ale *Scrisoarei* care au circulat în Basarabia, unul a ajuns în Biblioteca Societății Istorico-Arheologice bisericești din Chișinău [30], altul în colecția personală a lui Gheorghe Gore (1875–1927), cunoscut cărturar basarabean, și de la el – în Biblioteca Universitară „Mihai Eminescu" din Iași [24, p. 367], iar al treilea – în Colecția Muzeului Literaturii Române „M. Kogălniceanu" din Chișinău. Numeroase exemplare ale *Scrisoarei* ... au ajuns în această perioadă și în Transilvania, exemplare care au trecut ulterior în importante biblioteci universitare, academice și muzee [15, p. 405]. De unde conchidem că la fel ca și *Divanul*, *Scrisoarea Moldovei* a avut o largă circulație în spațiul populat de români [21, pp. 161-165; 15, p. 405].

Prin urmare, călugării din obștea paisiană de la Neamț, discipoli, direcți ai lui Paisie Velicikovski – Veniamin Costache, Grigorie Dascălul, monahii Gerontie, Visarion ş. a. erau oameni deosebit de luminați pentru acele timpuri, au avut o mare contribuție la traducerea, tipărirea și răspândirea *Descrierii Moldovei* în tot spațiul românesc.

Din cele relevate reiese că în şcoala paisiană de la Neamţ s-a format o generaţie de monahi străluciţi, iniţiaţi nu numai în cărţile duhovniceşti, dar şi în cele laice, care pe anumite căi erau aduse în Biblioteca Neamţului, fiind vorba de cronici româneşti din sec. XVII–XVIII şi de lucrările lui D. Cantemir *Divanul* şi *Descrierea Moldovei*.

BIBLIOGRAFIE

1. Mihail P. Legături culturale-bisericești dintre români și ruși în secolul XV-XX. Schiță istorică, în: Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău, vol. XXII, Chișinău, 1932, pp. 230-250.

2. Cuviosul Paisie de la Neamț (Velicikovski), Autobiografia unui „Stareţ" urmată de Viaţa „Stareţului" Paisie scrisă de monahul Mitrofan. Cuvânt înainte: Seraphim Rose. Studiu introductiv: P. Elia Citterio. Prezentare: P. Tomaş Şpidlik. Ediţie îngrijită: diac. Ioan Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 1996 (Ediția a II-a revăzută și adăugită, 2002). 527 p.

3. Popovici A. Arhimandrit. Viața și opera lui Paisie Velicikovski. Editori I. Gumenâi, O. Moșin, Chișinău: Lexon Prim, 2022. 956 p.

4. Prp. Paisiy Velichkovskiy, Avtobiografiya, zhizneopisanie i izbrannye tvoreniya po rukopisnym istochnikam XVIII-XIX vv. Moskva, 2004. 365 p.

5. Cetfericov S. Paisie, stareţul mănăstirii, Neamţu din Moldova. Viaţa, învăţătura și influenţa lui asupra Bisericii Ortodoxe. Traducere din rusă de Nicodim (Munteanu), ed. a II-a. Neamţ, 1933. 431 p.

6. Pelin Valentina. Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est-european (secolele XVIII-XIX). Ediție îngrijită și revizuită de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu. Iași: Doxologia, 2017, p. 25.

7. Cyshchikova M.A. Rukopisnaya biblioteka startsa Paisiya Velichkovskogo v fondakh BAN SSSR, în: Materialy i soobshcheniya po fondam otdela rukopisnoy i redkoy knigi Biblioteki Rossiyskoy Akademii Nauk. Pod. ruk. L.M. Kiselevoy, Spb., Vyp. 4, 1990, p. 255, 261.

8. Raykov B., Kozhukharov S., Miklas Kh. Katalog na slavyatskite z"kopisi v bibltotekata na Zografskiya manastir v Sveta Gora. Sofiya, nr. 145, 1994, p. 95.

9. Katalog slavyanskikh rukopisey monastyrya Nyamts. Sostav. Petr Zhgun, Serpukhov, 2017, nr. 86, 99, 233-242, 266.

10. Fecioru D. Un catalog vechi de manuscrise și cărţi al Bibliotecii mănăstirii Neamţului, în: BOR, XLIX, 1941, nr. 7-8, pp. 414-443.

11. Ilieș Aurora, Adam Marieta. Date noi despre circulația și cititorii operei lui Dimitrie Cantemir „Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea", în: Studii. Revista de Istorie, București, tom 26, 1973.

12. Divanul Lumii manuscris de pe cel tipărit a lui Io Dimitrie Constantin voevod scrisu la anul 1756, fiind egumenu Mănăstirii Prislop (D.F. Crisan, Contribuțiile clericului Ștefan Moldav la bibliografie românească veche, în: Biserica Ortodoxă Română, 1981, nr-3-4, p. 444.

13. Zugrav I. Când am fost la Rădăuţi de-nvăţam carte, în: Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, XLII, 1967, nr. 3-4, p. 307.

14. Vezi de exemplu Braunștein Iancu. Catalogul cărților vechi româneşti, 1643-1830 [din Biblioteca Filialei Iași a Academie Române], Iași, 1981, nr. 18, p. 15,

15. Chiaburu Elena. Cartea românească veche în Biblioteca Judeţeană „C.T. Kirileanu" Neamţ. Catalog adnotat, Piatra-Neamț, 2021, nr. 12, p. 45.

16. Eșanu A., Eșanu Valentina. Un Post-scriptum la Cantemiriana (aspecte controversate), în vol.: În oglinda istoriei: de la medieval la contemporan. *In honorem* profesor Valentin Tomuleţ, Coord. Liliana Rotaru, Chișinău, 2022, pp. 199-201.

17. Dimitrie Cantemir, The Salvation of the Wise Man and the Ruin of the Sinful World. Salāh al-hakīm wa-fasād

al-ʿālam al-damīm. Edited, translated, annotated, with editor's note and indices by Feodorov Ioana, București, 2006, 381 p.

18. Pelin Valentina. Bibliotecile mănăstirilor Neamţ şi Noul Neamţ în contextul culturii româneşti (sec. XV-XIX). Studii și texte. Teza de doctor în ştiinţe istorice. Coord. șt. Alexandru Duţu. Biblioteca Universităţii din Bucureşti, 1997.

19. Ignătescu V. Biblioteca Mănăstirii Neamţ, în: Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1962, nr. 5-6, p. 459.

20. Urs Otilia. Catalogul cărţii româneşti vechi din Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, 2011, p. 160-161, nr. 51, ex. 2.

21. Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, Descrierea Moldovei de Dimitrie Cantemir în cultura europeană. Studiu monografic și anexă facsimilată a manuscrisului în limba latină Historicae Moldaviae. Partes Tres. [Descrierea Moldovei] de Dimitrie Cantemir din Biblioteca regională „A.M.Gorki" din Odessa, Chișinău, Ed. Pontos, 2004, pp. 157-165.

22. Cantemir D. Scrisoarea Moldovei, pp. 3-5.

23. Ioan Ivan. Contribuţia Mănăstirii Neamţ la tipărirea celei dintîi ediţii în limba română a operei lui D. Cantemir „Descriptio Moldavie", în: Mitropolia Moldovei și Sucevei, 1973, nr. 5-6, p. 6.

24. Bodingher M. Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași. Catalog adnotat, vol. 3, Iași, 1976, p. 367, nr. 546, ex. 2.

25. Arhivele Naționale ale României. Direcția județeană Neamț. Dosar 33/1843, f. 43. Informație pusă la dispoziție de regretata Valentina Pelin.

26. Corespondenţa între Ion Ionescu de la Brad şi Ion Ghica 1846–1874. Bucureşti, 1943, p. 102.

27. Sandru D. Mocanii în Dobrogea, București, 1946. Ediție anastatică [f.a.], p. 143.

28. Păcurariu M. Cocoș, în: Enciclopedia Ortodoxiei românești, București, 2010, p. 192.

29. Cereteu I. Valori cărturărești din Biblioteca mănăstirii Noul Neamț (tipărituri din sec. XVI-XX). Chișinău, 2021, pp. 223-224.

30. Catalogul Bibliotecii Societății Istorico-Arheologice bisericești basarabene din Chișinău, 1924, Chișinău, 1925, nr. 17a), p. 29.

Mihail Statnîi. *Lăutari*, 2016, u., p., 73 × 70 cm.

MENTALITĂȚI COLECTIVE ALE NOBILIMII DIN BASARABIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

CZU: 929.7(478)"XIX"
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.10

Doctor în istorie, conferențiar universitar **Cristina GHERASIM,**
Laureat al Premiului AȘM „V. Canțer" pentru rezultatele științifice obținute în anii 2020–2021
E-mail: gherasimcristina14@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8615-6086
Institutul de Istorie
Universitatea de Stat din Moldova

COLLECTIVE MENTALITIES OF THE NOBILITY IN BESSARABIA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Summary. The change of mentality is a lasting process, carried out in special political, socio-economic and cultural conditions. In this sense, the influence of the tsarist domination regime, through all the policies promoted in the area between the Prut and the Dniester Rivers, generated some changes in the environment of the Bessarabian population in the second half of the 19th century, especially in the environment of the elites. The phenomenon is part of the general spirit of the 19th century, when the modernization and secularization of societies was fully affirmed, and with it the change of spiritual and cultural priorities.

Keywords: nobility, Bessarabia, tsarist domination regime, mentality, identity, everyday models.

Rezumat. Schimbarea mentalității este un proces de durată, desfășurat în condiții politice, social-economice și culturale speciale. În acest sens, influența regimului de dominație țarist, prin toate politicile promovate în spațiul dintre Prut și Nistru, a generat producerea unor modificări în mediul populației basarabene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în special în mediul elitelor. Fenomenul se înscrie în spiritul general al secolului al XIX-lea, când se afirmă pe deplin modernizarea şi laicizarea societăţilor, iar odată cu aceasta şi schimbarea priorităţilor spirituale şi culturale.

Cuvinte-cheie: nobilime, Basarabia, regim de dominație țarist, mentalitate, identitate, modele cotidiene.

INTRODUCERE

În cercetarea istoriei, care, în viziunea lui N. Iorga, „ne prezintă oamenii feluriţi ai timpurilor deosebite" [1, p. 66], alături de factorii politici şi economici figurează şi omul cu mentalitatea lui, căci omul, umanitatea sunt ultimul scop al istoriei. De fapt, ceea ce ne interesează este istoria „faptelor şi suferinţelor acestei fiinţe sălbatice, violente, brutale, bune, nobile, liniștite, ale acestei fiinţe pătate şi pure, care e noi înșine" [2, p. 55].

În esenţa ei, concepţia lui Iorga este idealistă; factorii materiali, deși n-au fost niciodată ignoraţi de marele istoric român (dovadă fiind nenumăratele sale studii şi sinteze consacrate diverselor aspecte ale vieţii economice), se află totuși la periferia scenei istorice, simple decoruri, care nu participă decât pasiv, indirect şi, deci, fără niciun rol important la marea dramă care se joacă pe scenă. Rolul principal îl deţin ideile, stările de spirit, mentalitățile colective [3, p. 147], căci „în ciuda miopilor sau a interesaţilor care nu văd ori nu vor să vadă decât factorul material al acţiunilor sociale, stările de spirit sunt acelea care domină totul". Așadar, istoria se adâncește în trecut ca să prindă fenomenele în toată bogăţia lor concretă și să le redea cu toată vivacitatea lor reală, oameni vii, în carne şi oase cu sentimentele și dorinţele lor omenești, cu scopurile lor înalte sau meschine cu tot ceea ce i-a frământat şi i-a zbuciumat în viaţa lor de lupte, de renunţări, de sacrificii și de satisfacţii [4, p. 222].

Astfel, comunitățile istorice, care s-au succedat de-a lungul timpului, au săvârșit nu numai fapte și creat instituții, ci au acumulat și transmis un „bagaj mental" sub formă de amintiri, concepţii, idealuri, norme, obiceiuri, cercetarea mentalităților istorice oferind posibilitatea înțelegerii lumii contemporane [5, p. 10]. Mentalitatea este produsul dezvoltării istoriei de durată format dintr-un ansamblul/sistem ce cuprinde toate formele și manifestările unei colectivităţi, ale conștientului și ale subconștientului (atitudini, comportamente; viziuni asupra vieţii, religiei, timpului, spaţiului, identităţii și alterităţii etc.; imaginarul social, mit, utopie, simboluri). Mentalitatea este un fenomen complex și de „lunga durată", iar schimbarea parţială a acesteia se realizează în prezenţa a trei elemente:

într-un anumit climat mental, conjuncturi mentale și contagiune mentală [5, p. 63].

Respectiv, anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus și impunerea regimului de dominație țarist a generat producerea unor modificări în mediul populației basarabene, în special în mediul elitelor. Fenomenul se înscrie în spiritul general al secolului al XIX-lea, când se afirma pe deplin modernizarea și laicizarea societăților, iar odată cu aceasta și schimbarea priorităţilor spirituale şi culturale, liberalizarea moravurilor. În condiţiile noi, create de venirea la putere a noilor structuri străine, nobilii basarabeni se vedeau siliţi să abordeze modele inedite de comportament şi atitudine, să reacţioneze altfel decât o făceau până a fi sub jurisdicţie străină, să manifeste alt gen de sentimente vis-a-vis de noii lor concetăţeni şi stăpâni.

Fără îndoială, regimul de dominație și-a lăsat amprenta asupra mentalităților în mediul nobilimii din Basarabia. Aceștia au fost rupți de la un spațiu cu propriul sistem politic, economic, social și cultural, cu propriile valori și încadrat în alte spații, unde se promova politica de rusificare și de omogenizare a tuturor popoarelor cuprinse în Imperiul Rus. Pe fundalul culturii tradiționale acest proces a avut drept consecințe înfiltrarea de noi comportamente, noi manifestări ale identității, de diverse modele cotidiene și mondene. Abordarea problemei mentalităților colective ale nobilimii basarabene este una complexă, în continuare urmând să propunem analiza doar a unor aspecte, cum ar fi: manifestări ale identității naționale, viziunea despre spațiu, modelele cotidiene ș.a.

MANIFESTĂRILE IDENTITĂȚII NAȚIONALE ALE NOBILIMII BASARABENE

Manifestări ale identității naționale ale nobilimii basarabene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-au produs în funcție de consecințele de durată ale influenței regimului de dominație țarist, precum și ale evenimentelor și proceselor desfășurate în acea perioadă. La analiza manifestărilor identitare ale nobilimii basarabene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea trebuie să ținem cont de rezultatele politicii față de această categorie socială promovată de către administrația țaristă. În primul rând, constatăm o creștere numerică. Dacă după anexare, în spațiul dintre Prut și Nistru identificăm un număr de 836 de boieri, dintre care majoritatea erau de naționalitate română [6, p. 24], atunci în 1897, în urma realizării Recensământului populației din Imperiul Rus, nobilimea basarabeană număra 21 863 de persoane [7, p. 21]. Această creștere nu este doar rezultatul evoluţiei demografice, ci şi efectul politicii coloniale promovate de administraţia imperială, în contextul confirmării de către alogeni a nobleţei şi includerii lor în Cartea genealogică a neamurilor nobile din Basarabia. Astfel, în componenţa nobilimii din Basarabia întâlnim, pe lângă nobilii români, şi nobili ruşi, polonezi, greci, ucraineni etc., fapt ce a influenţat manifestarea identităţii naţionale la nobilimea din teritoriul dintre Prut şi Nistru. Mozaicul naţional/etnic respectiv a afectat calitatea acestei categoriei sociale luate în ansamblu. Drept urmare, este puţin probabil ca „noua nobilime", care punea accent în primul rând pe privilegii, funcţii şi proprietate, să poată promova valorile naţionale [8, pp. 140-158].

Așadar, o parte a nobililor din Basarabia s-au lăsat ademeniţi de privilegiile acordate de administraţia ţaristă, neglijând identitatea sa naţională. După cum menţionează nobilul A. Nakko, contemporan al acelor schimbări în societatea basarabeană, treptat rezistenţa naţională pasivă a boierilor moldoveni a slăbit. Relaţiile cu funcţionarii şi militarii ruşi, încuscririle, dorinţa de a-şi plasa copiii în armată, în funcţii, de a le face stagiul în armată, nevoile administrative, comerciale au împins această categorie socială spre legături mai strânse şi mai intime cu societatea rusească, cu viaţa rusească. De aici survin un şir de schimbări ale moravurilor, tradiţiilor, obiceiurilor şi ideilor nobilimii din Basarabia. Această cotitură în societatea basarabeană are loc, în special, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când pe scenă apare noua generaţie, născută şi educată în Basarabia sub influenţa spiritului rusesc [9, p. 150]. În persoana celor care au studiat în şcolile din Basarabia administraţia imperială a căpătat slugi credincioase, împrăştiate prin prin toate locurile „marii Rusii", care au fel de fel de slujbe împărăteşti şi obşteşti şi care manifestă dragoste faţă de Ţar şi de Rusia, cu cuget curat împlinind voia Împăratului [10, p. 60].

Totuși, nobilii care proveneau din boierii autohtoni, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea manifestau și promovau și idei naționale. Între anii 1862–1863, în Basarabia exista o grupare boierească care, cu ocazia revoltei din Polonia, „visa să restabilească naţia moldovenească în Basarabia, în vederea apropierii circumstanţelor care ar da naţiei dreptul de a cere unirea cu Moldova". Din ea făceau parte: fraţii Alexandru şi Carol Cotruţă, fraţii Casso, fraţii Ioan şi Constantin Cristi, Constantin Cazimir cu fiul lui, student [11, p. 113]. În rapoartele șefului Jandarmeriei guberniale a Basarabiei din 1875–1885 identificăm informații despre „intelectualitatea locală, de proveniență moldovenească, care are o trăsătură caracteristică ce o deosebește categoric de restul intelectualilor basarabeni: antipatia față de tot ce-i rusesc, visul la separarea Basarabiei de Rusia și unirea ei la Regatul Român" [12, p. 60].

La fel, se afirmă reprezentanţii nobilimii basarabene care semnează lucrări literare, romane sociale, povestiri și poezii care de cele mai multe ori pornesc de la experiențele, amintirile nobililor/autorilor, elementul narativ, literar fiind împletit cu cel biografic. Lucrările semnate de reprezentanţii nobilimii din Basarabia, ca Matei Donici, Constantin Stamati-Ciurea, Dumitru C. Moruzi, Constantin Stere, ne permit să identificăm idei care argumentează că teritoriul dintre Prut și Nistru aparține spațiului românesc, fiind locuit în majoritate de români, iar idealul populației din regiune ar fi unirea cu Patria-mamă [13, pp. 118-134]. O puternică conştiinţă naţională a exprimat Matei Donici, în lucrările căruia nota protestului împotriva regimului străin era foarte pronunțată. Pentru confirmare prezentăm doar câteva crâmpeie din poezia scrisă la Odesa, în anul 1869, intitulată *Soarta*: „...Căci soarta me a presupus/ Să mă fac pe-aicea Rus,/... Și ghicitam eu cândva/Astfel soarta a lua?/ A lua un jug în spate/...Să port numele de Rus/ Și să fiu avan supus/ La poporul ista crud// Ce năbușit-au până la Prut/... Și rupt de vatra părintească/ Am răsărit în ţara cea rusească" [14, p. 202]. Aceste versuri, scrise la un moment crucial atât pentru Imperiul Rus, care se afla în perioada reformelor şi se simţea mai puternic ca niciodată, cât şi pentru poporul român, ca rezultat al unirii Ţării Moldovei cu Ţara Românească, al formării statului România, marchează renaşterea idealului basarabenilor şi trezirea de noi speranţe pentru poporul basarabean, inclusiv pentru o parte din nobilimea din Basarabia.

Prin urmare, nobilimea din Basarabia, deși s-a încadrat activ în sistemul administrativ ţarist pentru a putea beneficia de drepturile și privilegiile specifice acestei categorii sociale, și-a păstrat totuși identitatea națională. Lucru confirmat de datele de arhivă, scrierile, notiţele, comentariile contemporanilor autohtoni şi străini. Identitatea naţională s-a manifestat prin păstrarea titulaturii vechi, aplicarea semnăturilor în paleografie moldovenească, conflictele interminabile cu reprezentanţii administraţiei imperiale şi ai armatei ţariste, atitudinea negativă faţă de încadrarea alogenilor în diferite domenii sociale şi politice, lupta pentru păstrarea legislaţiei autohtone, a limbii române, păstrarea obiceiurilor şi tradiţiilor româneşti, comunicarea în limba română, ascultarea muzicii lăutăreşti etc. Astfel, nobilimea a avut un rol important în procesul de promovare a identităţii şi conştiinţei naţionale, pentru că dacă ţăranii au fost cei care au păstrat spiritul românesc, din rândul nobililor s-au ridicat personalităţi care au promovat unirea teritoriului dintre Prut şi Nistru cu ţara mamă – România, care au demonstrat latinitatea şi romanitatea celor din Basarabia, că adevărata limbă este cea română, iar istoria a fost una cu cea a Ţării Moldovei până la anexare.

AMENAJAREA SPAȚIULUI DE LOCUIT

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea marea majoritate a populației a continuat să locuiască în mediul rural care își păstrează specificul său tradițional. Procesului de transformare a fost supus, în special, spațiul urban: în anii '60–'70 ai sec. al XIX-lea în Chișinău au fost pavate străzi, instituit telegraful, construită calea ferată și înființată „konka", – tramvaiul tras de cai. Alte schimbări în mediul urban s-au produs în domeniul arhitecturii, ca de exemplu construcția mai multor locuințe care reprezentau o decădere a stilului „empir turque", precum și locuințe ale nobililor construite după proiectele renumitului arhitect al Chișinăului Alexandr Bernardazzi – N.E. Donici, Tereza Ghica-Comănești, I.V. Cristi, N. Casso și Gh. Donici.

În așa fel, pe parcursul secolului al XIX-lea, pe întreg teritoriul al Basarabiei apar, rând pe rând, curţi boierești și conace, unul mai deosebit ca altul. În stil „empir turque" este casa Olgăi Catargi de la Cobâlnea. Casa nu era înaltă, dar impunătoare, cu un balcon susţinut de coloane groase. Mobila era în stil „empire", iar de la paharnicul Petrache s-au păstrat în conac un portret-acuarelă şi costumul său naţional. O icoană veche îi reprezenta, după obiceiul timpului, pe boieri: „Apostolul Petru foarte înalt, stând lângă o Sfântă Ecaterina, mititică". Un alt conac în stil empire a aparţinut boierului Carastati, transformat ulterior într-un castel gotic cu o arpă a lui Eol pe acoperiş ce răsuna departe la orice adiere de vânt [16, pp. 118-119, 128]. La Cubolta, nu departe de oraşul Bălţi, conacul familiei Leonard se înalţă pe un deal, în mijlocul unei grădini, având în faţă patru coloane mari. Palatul are un exterior impunător. Casa lui Pavel Şt. Leonard era deosebită prin interiorul său: lumina lustrelor şi a candelabrelor se revărsa pe parchetul acestor săli întinse, cu numeroase piane şi acea mobilă stilizată, care ne duce cu gândul la epoca statuetelor de porţelan de Sevres şi de Saxa ce ornamentează frumos semicoloanele din colţurile încăperilor, cu podele de parchet negru-cafeniu închis, cu sobe de teracotă austriacă [17, pp. 314-316]. Constantin Stamati Ciurea, după căsătoria cu Maria Ficher von Albach, s-a așezat, în anul 1860, cu traiul la conacul din Caracușeni, judeţul Hotin, unde şi-a construit o frumoasă casă în stil „Louis XV", înconjurată de un parc, îngrijit de grădinari francezi, cu serele pline cu flori şi plante rare. S.D. Urusov, susţinea că „în conacele basarabene ale moșierilor bogați puteai întâlni un mare lux (...), uneori luminate cu electricitate (...), dulapurile de cărți sunt pline de romanele cele mai noi", iar relatând despre locuința familie Hertza dânsul notează că „au fost

aduse din Italia mobilă cu inscrustaţii, instrumente muzicale, o masă de biliard, veselă scumpă (...)" [18, p. 109].

Faptul că în viziunile nobililor casele lor reprezintă un spaţiu care le garanta siguranța, ca și în primele decenii după anexare, este argumentat şi de comportamentul nobilului Nicolae Ştefan Casso. Acesta avea la conacul său de la Chișcăreni un salon mobilat stil rococo, iar fiecare scaun, fotoliu și canapea erau tapițate cu mătase din trei culori simbolice: roșu, galben şi albastru, care reprezentau, de fapt, culorile naţionale românești. Tot aici era expusă colecția de cele mai frumoase costume naţionale româneşti: ţărăneşti, boierești şi domneşti, iar boierul încuraja vechea industrie moldovenească a covorărie [19, p. 263]. În așa mod, N. Casso, care avea în permanenţă în faţa ochilor săi simbolul Statului român – tricolorul, ţinea la stilul vechi moldovenesc al bisericilor şi la costumele naţionale; susținea muzica naţională românească etc.

Totodată, observăm că moșiile reprezintă un spațiu al siguranței, precum și o unitate economică, pentru că aducea anual un anumit venit, important pentru întreţinerea şi asigurarea existenţei familiei boiereşti. Perceperea moșiei drept o sursă de venit era o componentă a nobleței, de care ţinea cont administrația ţaristă la recunoașterea titlurilor nobiliare. De exemplu, pentru ca nobilii să poate participa la alegerile nobiliare în cadrul Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia, aceștia urmau să dispună de un venit anumit. De aceea, mareșalii ţinutali/judeţeni, când prezentau listele participanţilor, trebuiau să identifice venitul nobililor. De exemplu, în listele nobililor din judeţul Soroca pentru participare la alegerile nobiliare din 1841, moșiile deţinute îi aduceau funcţionarului de clasa a XIV-a Ion Brăescu un venit anual de 3 000 ruble, funcţionarului de clasa a XIV-a, nobilului Dumitru Russo – 2 000 ruble, funcţionarului de clasa a X-a Ion Crușevan – 2 500 ruble, funcţionarului de clasa a VII-a Iordache Râșcan – 8 000 ruble, lui Ion Cheşco – 6 000 ruble, funcţionarului de clasa a XII-a Nicolae Leonard – 6 000 ruble, funcţionarului de clasa a X-a Constatin Bodescu – 2 600 ruble [20, f. 23 v-25]. În informaţia despre venitul pe care-l aduc moşiile nobilului sunt prezentate şi anunţurile de vindere a acestora. În anunţul de vindere a proprietăţilor nobilului Varfolomeu se menţionează că: moșia Cosăuţi aducea un venit anual de 3 700 lei, moșia Coţeleni – 2 150 lei, moșia Seledjeni – 900 lei, târgușorul Criuleni – 7 720 lei, Biciușca – 3 520 lei, Muncești – 7 000 lei [21, 2-4 verso].

Pe lângă practicarea agriculturii, nobilii deţineau pe moşii mori de apa sau de vânt, iar la sfârșitul secolului al XIX-lea – mori cu aburi. De exemplu, la începutul secolului al XX-lea în judeţul Bălţi nobilii aveau în posesie 27 de mori cu aburi. Printre aceştia se numără nobilii Hristofor Anuș, Ion Balş, Ion Buznea, Boris Buznea, Alexandru Leonard, Nicolae Donici, Alexandru Râșcan-Derojinski [22, pp. 1-15] etc. Nobilii aveau şi fabrici de spirt. De exemplu, Gheorghe Leonard deţinea fabrica de spirt pe moșia Boghiceni, judeţul Chișinău [23, f. 1-1 verso], iar T. Tomuleţ – la Lăpușna [24, p. 1]. Perceperea moșiilor ca sursă de venit este dovedită şi de investiţiile făcute de nobili în moşiile lor, în special în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. De exemplu, funcţionarul de clasa a VIII-a, Nicolai Mandro, a luat credit pentru a planta soiuri de viță-de-vie de peste hotare şi din Crimeea, pentru a achiziţiona un teasc modern, pentru a finaliza construcţia uscătoriilor de fructe (care îi vor da posibilitatea de a le exporta în regiuni îndepărtate ale Rusiei) şi pentru a extinde în dimensiuni beciul, astfel încât în el să încapă mai multe butoaie cu un volum de 1 000 vedre de vin [25, pp. 38-39].

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-au păstrat preferinţele nobililor pentru amenajarea spaţiului din jurul conacului, mai mulţi nobili transformând grădinile lor în adevărate parcuri. Bunăoară, Constantin Cazimir fondează un parc frumos în satul Grinăuți, Vasile Stroescu – parcul din satul Stolniceni, precum și complexul Livadă-Parc dendrologic la Brânzeni; A. Vinogradski – parcul din satul Iarova, Ioan Bogdan – parcul de la Cuhureștii de Sus, Ștefan Leonard – cel de la Cubolta etc. Studierea acestor parcuri create de nobili ne permite să constatăm că arborii, arbuștii și plantele decorative sădite erau aduse din diferite ţări și continente. Spre exemplu, pentru Parcul din Cuhureștii de Sus au fost aduse plante din Europa, Caucaz, America de Nord, China, Africa de Nord, Japonia etc. Parcul de la Cubolta a lui Ștefan Leonard era extins pe 8 ha de pădure, în majoritate creșteau stejari, tei, aluni, cireși și foarte multe flori, inclusiv trei havuzuri: havuzul mare care o avea sculptată în centru din marmură albă pe Dafna, și alte doua mai mici, care reprezentau un copil cioplit în marmură ținând între genunchi un pește mare, și, respectiv, o mamă stând în picioare, cu un prunc în brațe. De jur-împrejurul conacului, de-a lungul aleilor împletite și intersectate, erau amplasate 27 de busturi din marmură albă, pe postamente de granit. Postamentele erau aduse din Polonia, iar busturile sculptate și transportate din Atena, majoritatea înfățișând filosofi și poeți ai Greciei Antice [17, pp. 314-315].

Analiza reprezentărilor spaţiului în mediul nobilimii basarabene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea ne permite să identificăm multiple ipostaze. Pe de o parte, identificăm un nobil care manifestă credinţă faţă de administrația țaristă prin felul cum își amenajează și stăpânește spațiul său, cum își planifică și își petrece timpul, un nobil care tinde spre modernizare

și acceptă tendințele modei promovate de funcționarii ruși sau împrumutate din Occident. Această situație era frecvent întâlnită la oraș. Pe de altă parte, identificăm ipostaze (de multe ori în persoana aceluiași nobil) caracteristice nobilimii din mediul rural, sau felul cum nobilii se manifestă pe moșiile lor prin viziunile lor tradiționaliste, mai puțin supuse schimbării. D.C. Moruzi prezintă această dublă ipostază, prin exemplul nobilului din Basarabia, Andronache Donici. Acest boier „ținea caifet rusesc" la Chișinău și îi cinstea pe musafiri „după datinile rusești, cu obișnuitul pahar de ceai... îmbrăcat după ultima modă... rar să-l întâlnești pe uliță fără ordinul Sfintei Ana la gât". Aici, în capitala regiunii, nu găseai un „vernopodanyi" decât boierul Andronache: „vorbea rusește, mânca bucate rusești și bea la ceai rusesc toată iarna și veșnic era vârât pe la guvernator și pe la toți rușii...". La țară însă era altfel de om, „îl găseai veșnic în cerdac... îmbrăcat după vremea de afară". Acolo te cinstea cu dulceți și cafele, iar masa lui era curat moldovenească! Căci așa avusese înțelegere cu cucoana D-sale: la oraș să fie ruși ca toți rușii, iar la țară neaoși moldoveni. La țară venea cuconul Andronache „să se odihnească și să se întremeze în huzurul și obiceiurile în care fusese născut; așa că gospodăria și casele de la moșie, erau mai mult de răzeș chiabur decât de boier mare și de neam, cum era" [37, pp. 150-151].

MODELELE COTIDIENE ALE POPULAȚIEI

Organizarea balurilor rămâne în continuare unul dintre modelele specifice de petrecere a timpului liber al nobilimii basarabene. Balurile organizate de nobilime erau însoțită de muzică și dansuri. Trebuie să constatăm că, deși administrația țaristă, pe parcursul secolului a XIX-lea, a tins să promoveze *mazurka* și *valsul* în loc de *horă*, iar cântecul *Doamne, păzește-l pe împărat* în loc de doinele de un profund lirism ale poporului român, totuși acestea s-au păstrat în subconștientul nobilimii și izbucneau în diferite situații. Spre exemplu, la balul dat în 1862, în cinstea plecării guvernatorului Fanton de Verayon, s-au făcut auzite sunetele horei vechi moldovenești, care s-a preschimbat în joc iute și i-a încadrat în dans pe tineri și bătrâni, care cu lacrimi în ochi dansau din tot sufletul dansul acesta, izgonit din saloanele oficiale [29, pp. 63-64].

Cu puternice emoții și sentimente vorbește despre *doină* Pavel Crușevan. El o caracterizează ca o taină a sufletului românesc al nobililor din Basarabia, *doina* fiind „cântecul popular al Basarabiei, plin de o tristețe nemărginită". De fapt, autorul face o alegorie la soarta poporului român, care a avut mereu de suferit din cauza polonezilor, ungurilor, turcilor, tătarilor, cazacilor, rușilor. El afirmă că *Doina* este cântecul popular al Basarabiei, „creată, pentru a cânta basarabenilor despre neputința lor, lipsa de voință și lipsa de energie în această veșnică luptă, dar și a-i îndemna să-și apere pământul pe care ei s-au născut, acea bucățică de pâine care au moștenit-o de la tați și bunei". La baluri, în timpul ospețelor, orchestra neapărat interpreta o doină, iar conform mărturiilor contemporanilor, „bătrânii și bătrânele obligatoriu vărsau lacrimi, clătinând cu tristețe din cap..., în aceste lacrimi se ascundea ceva profetic și fatal" [26, pp. 115-116].

Ideea că *doinele* erau omniprezente în viața nobilimii basarabene o constatăm și în lucrările lui Constantin Stere. Descriind balurile și sărbătorile de familie organizate pe moșiile nobililor din Basarabia, el susține că „întotdeauna la sindrofiile boierești nu lipsea, bineînțeles, nici Lemeș, lăutarul cu taraful lui". Autorul îl prezintă pe lăutarul Lemeș ca pe o „instituție socială din Basarabia de pe vremuri, psiholog, el știa să se facă indispensabil la toate petrecerile de boieri, și apărea, poate chiar fără invitație, la momentul potrivit, oriunde știa că va fi bine primit". Specialitatea lui (Lemeș), afirmă Constantin Stere, pe lângă muzica de dans, erau cântecele moldovenești, care-i emoționau mai cu seamă pe boierii bătrâni. Este interesant cazul descris de Constantin Stere despre o sărbătoare organizată în casa unui boier, când mareșalul regional, „uitând de fumurile de mareșal al nobilimii din împărăția rusă, porunci lui Lemeș... „zi-ne o doină moldovenească... știi, ca ciocârlia.. cerând acest lucru de repetate ori, încât situația se accentuase atât de tare... că apăreau multiple semne de întrebare din partea reprezentanților administrației ruse prezenți în sală". Situația a fost salvată de un nobil de origine poloneză care a menționat: „Domnilor, ca supuși credincioși ai Majestății Sale țarului tuturor Rusiilor, să bem un pahar pentru gloria și sănătatea Majestății Sale Împăratul Alexandru Nicolaevici. Urraaa" [27, pp. 9-11].

Astfel, pentru anii '70 ai secolului al XIX-lea tradiția ne-a păstrat numele vestitului lăutar Lemeș de la Bălți, care era purtat de la un capăt al Basarabiei la altul pe la nunțile și petrecerile boierești. Vioara și vocea lui fermeca lumea, o făcea să plângă și să râdă. Lăutarul Lemeș interpreta cântecele și doinele românești într-o manieră în care stârnea admirația tuturor și trezea în sufletul românilor basarabeni doruri nu tocmai plăcute guvernului rus. În timpul războiului din 1877–1878, în regiune era vestit conducătorul unei orchestre, Iancu, care executa cu multă însuflețire *Doina*, *Copilița*, *Doi ochi* și *Să mor cu tine*. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, din rândul nobilimii basarabene s-au afirmat, la nivel european, mai mulți reprezentanți în domeniul muzicii, printre care cântă-

reața Valentina Cuza, pianistul Alexandru Ziloti, compozitorul Andrei Illiașenko etc. [16, pp. 144-145]. Aceste baluri erau însoțite de obicei de mese copioase. Despre un ospăț organizat de nobilimea din Basarabia menționează și cneazul S.D. Urusov: „pe la ora 3 de zi ne-am așezat la masa plină de sticle și gustări de tot felul. Potolindu-ne foamea, am purces leneş la continuarea prânzului, care consta din patru feluri sățioase, fără supă. După ce am stat la vreo oră și jumătate, eu așteptam cu nerăbdare posibilitatea de a merge la plimbare, dar s-a dovedit că avusesem de a face doar cu aperitivul basarabean și că prânzul basarabean încă nu începuse. Au servit doua feluri de supă și încă șapte farfurii enorme cu diverse bucate sățioase. (...). Ne-am ridicat de la masă pe la ora 7 seara; la ora 11 urma să cinăm" [18, pp. 111-112].

Totodată, analiza presei la începutul secolului al XX-lea, realizată de istoricul Dinu Poştarencu, ne permite să identificăm prezența la Chișinău a orchestrelor și interpreților de muzică din România: sextetul condus de violonistul I.G. Dimitriu, cu participarea sopranei Sofia Alexandrescu și a violoncelistului I.V. Alexandru, orchestra internațională sub conducerea violonistului și cântărețului N.S. Ștefănescu, capela românească din București sub conducerea lui Alexandru Dimitrie Antonescu, precum și o orchestră militară, Opera Comică din România, sub bagheta lui Grigoriu, cu participarea primadonelor acestui teatru de operă, Virginia Miciora Elena Apateanu și a tenorului operei române, N. Leonard [28, pp. 290-291].

În contextul în care Imperiul Rus era implicat în războaiele ruso-turce (1853–1856, 1877–1878), s-au produs anumite schimbări în modelele de relaxare și distracție ale nobililor, aceştia încercând să-şi demonstreze credinţa faţă de administraţia imperială. Despre petrecerea timpului liber după anii '50-'70 ai secolului al XIX-lea relatează D.C. Moruzi, și anume că „familii băștinașe de boieri se adunau serile să facă scamă și bandaje pentru răniţi". Deoarece Imperiul Rus era implicat în războaiele ruso-turce (1853–1856, 1877–1878), această schimbare în modul de a petrece timpul liber, în viziunea noastră, este doar aparentă, iarași pentru a-și demonstra loialitatea față de administrația imperială. Astfel că, susține D.C. Moruzi, „Domnița Ruxandra se ducea mai mult la Catargiu, la mătușa-sa bătrână Crupenschi, ori la Dumitrache Rusu. Mai primea și acasă, unde se făcea ceva muzică. Iorgu Balș îi poftea uneori la masă în frumosul său palat, prefăcut astăzi într-o instituție de binefacere pentru fete sărace" [39, p. 42].

O altă formă de distracţie pentru boierii din Basarabia, în special în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost teatrul. Prima trupă de teatru de artiști moldoveni din Iași care au venit în Basarabia a fost cea a lui Teodorini, în anii 1862–1863. În 1868 vine la Chișinău trupa artistului ieșean Nicolae Luchian, care după mai multe obstacole întâmpinate pentru obținerea permisiunii de la guvernul rus, dă la teatrul Grosoman o serie de reprezentații teatrale românești, în jur de 40 de spectacole. Repertoriul trupei lui Luchian a fost compus în mare parte din piese din viața poporului, în special în baza lucrărilor lui V. Alecsandri. S-au jucat piesele: *Cinel, Cinel*, *Fluierul fermecat*, *Urâta satului*, *Florin și Floricica*, *Scara mâței*, *Nunta țărănească*, *Piatra din casă* etc. [14, p. 148]. Și S.D. Urusov menționază că cele „două săli de teatru, una în Amfiteatrul Puşkin, alta la Adunarea Nobililor dădeau posibilitatea, atât de a avea la Chișinău o trupă dramatică permanentă, cât și de a oferi trupelor de la Odesa și din alte părți aflate în turneu" [18, p. 146].

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe timpul cald a apărut un nou obicei: între orele 17:00 şi 19:00 toţi veneau cu trăsura la „Bulevardul Soborului" și se plimbau pe aleea alăturată de strada principală – în fața Mitropoliei. Practic, toată societatea nobiliară a Chișinăului era prezentă la aceste plimbări, „unii veneau cu cucoanele la braț și cu patru-cinci copii, alții numai cu cucoanele sau numai cu copii (...). Cei care erau neînsurați venea numai cu săbiile, de erau militari, ori de erau civili numai cu vărguța sau bastonul". În același timp ofiţerii călăreau în mijlocul străzii, ca şi tineretul nobilimii. Astfel, ziua ajungea spre sfârșit și fiecare se grăbea într-un salon, unde, în dansuri şi la masa de cărţi, petrecea noaptea [29, p. 63].

Nobilimea basarabeană este antrenată în organizarea și desfășurarea unor acțiuni de binefacere. În timpul războiului ruso-româno-turc din 1877–1878, nobilii din Basarabia, la cererea Societăţii de îngrijire a răniţilor şi bolnavilor, au trebuit să asigure, sub formă de voluntariat, transportarea răniţilor prin regiune. La 17 octombrie 1877, reprezentanţii Societăţii intervin cu rugămintea ca Zemstva gubernială să asigure cu haine groase, încălţăminte, plăpumi etc. bolnavii şi răniţii în procesul de transportare de la gara feroviară la spital. Nobilimea şi Zemstva din Basarabia au donat 1 000 de ruble pentru achiziţionarea articolelor necesare în timpul transportării răniţilor şi bolnavilor de la gara feroviară până la spital [30, f. 1-19 verso]. În anul 1878, întru îndeplinirea circularei administraţiei ţariste, urmau să fie donaţi bani pentru procurarea corăbiilor în scopul completării flotei ruse. La sfârşitul războiului, nobilii basarabeni aduc sincere felicitări Majestăţii Împăratului cu prilejul eliberării popoarelor creştine din Balcani de sub jugul turcesc, prin aceasta confirmându-şi încă o dată credinţa şi supunerea faţă de administraţia rusă [31, f. 2-2 verso].

În acţiuni de caritate sunt încadrate și femeile, reprezentante ale nobilimii basarabene. În Basarabia, în 1884, a fost format primul Comitet de binefacere, care întemeiază un spital pentru copii, acesta fiind unicul adaptat pentru tratament profesionist și chirurgia infantilă. Deschiderea și existența spitalului se datorează unor inimoase epitrope, printre care amintim reprezentantele familiei Catargi: Maria Mazarachi; Ana Crupenschi, soţia baronului Stuart; Olga Catargi; Eugenia Ralli; Maria Schmidt, născută Cristi etc. La Societatea „Crucea Roșie" au activat cu mult sacrificiu Sofia Crupenschi, Tatiana Gore, Ana A. Cazimir, Elena Boutmy de Katzmann și altele [18, pp. 140-141].

Continuă să funcţioneze, la Chișinău, Clubul englezesc unde nobilii preferau să petreacă timpul liber. Faptul că membrii acestui club erau aproape în exclusivitate boieri de viţă veche care își aveau originea în Moldova şi urmașii acestora demonstrează că respectiva categorie a căutat să se menţină ca prestanţă și tradiție, ţinând la distanţă pe reprezentanţii altor medii, care apăruseră şi se înmulţiseră în mare măsură pe parcursul administraţiei rusești [32, p. 5]. De obicei, clubul era plin de lume, vizitatorii se adunau la mesele de jocuri de cărţi în jurul orei două şi plecau iarna pe la orele 3-4 de noapte, iar vara stăteau și până chiar și la orele 6-7 dimineaţa [18, p. 152]. Cluburi ale nobilimii existau și în alte orașe ale Basarabiei. În 1865 locuitorii Hotinului, copiind modelele din orașele mari ale Imperiului Rus, au creat un club în care numărul femeilor a crescut de la patru la 20 [33, p. 13].

Un element specific pentru societatea basarabeană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la care participau în mare parte reprezentanţii tuturor categoriilor sociale, au fost expoziţiile de mărfuri, organizate de către autorităţile ţariste pentru promovarea industriei și agriculturii ruse în cuprinsul imperiului și în plan extern, dar și pentru protejarea ei de concurența celei occidentale [36, pp. 165-184]. Expoziţiile agricole aveau loc nu numai la Chișinău, ci și în alte orașe basarabene. Spre exemplu, la Edineţ, începând cu anul 1896, se organizau anual expoziţii unde, alături de nobili, a fost înregistrată participarea la această manifestare a ţăranilor, observându-se ridicarea progresivă a nivelului gospodăriei ţărănești. Dintr-o dare de seamă publicată la 1916, rezultă că în decursul a 20 ani în cadrul acestor expoziţii au fost prezentate peste 12 000 mostre, din care 9 000 aparţineau ţăranilor. Cele 6 000 piese premiate ale ţărănimii au adus o vădită încurajare a gospodăriei sătești, care a beneficiat de premii generoase – unelte moderne, vite, păsări de soi și peste 27 000 de ruble în numerar [16, p. 152].

Reprezentanţii vechii societăţi locale manifestau un interes deosebit faţă de alergările de cai. În Basarabia se alegea anual *Comitetul pentru organizarea întrecerilor de cai*, acesta fiind format din nobili, stăpânii herghelii-lor și alţii care doreau să devină membri ai comitetului respectiv. Fiecare membru trebuia să depună o taxă în valoare de 25 de ruble asignate. De exemplu, în anul 1842 au fost aleși următorii membri ai Comitetului de organizare a întrecerilor de cai: nobilul Dumitru Russo, nobilul Nacco, stolnicul Nicolai Catargi, nobilul Cazimir, nobilul Buzâca, nobilul Mihail Ralli, nobilul Ştefan Rossetti, funcţionarul de clasa a X-a Botezatu, funcționarul de clasa a IX-a Stamati, nobilul Cheşco etc. [37, f. 80]. Spiritul sportiv al câtorva crescători și amatori de cai, în frunte cu generalul Popovici, Dimitrie Semigradov, L. Russo, Haralambie Marchetti, E. Castano, a dat fiinţă Societăţii hipice din Chișinău, care a avut mai multe sesiuni de curse. Societatea s-a grupat în jurul Clubului Nobilimii din Chișinău fondat în 1864 [16, p. 154]. Dacă pentru administraţia ţaristă scopul acestor curse era de a încuraja și a identifica rasele de cai, atunci pentru nobili era o posibilitate pentru propria afirmare în societate. După cum menţiona Costache Negruzzi, „galeria era plină de dame frumoase, frumușele și mai slutișoare, toate cu deosebite capele și mode de contrabandă, pentru că Odesa, fiind port franc, se însărcinează a îmbrăca pe basarabence; și e curios a le vedea pe toate cu toalete răcoroase și frumoase și stofele englezești şi franceze cum foşnesc trecând cu despreţ pe sub barba vameșilor, care privesc strâmbându-se şi strângând din umeri" [38, p. 30]. Distrugerea proprietăţilor mari a dus însă la nimicirea faimoaselor herghelii de cai și drept urmare, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, acest model cotidian dispare din societatea basarabeană.

Astfel, în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea se produc o serie de schimbări la nivelul identităţilor, sensibilităţilor, moravurilor și modelelor cotidiene existente în mediul populaţiei basarabene, în special al elitelor. Totodată, este necesar să menţionăm că pentru procesul de schimbare a mentalităţii este caracteristică păstrarea acelor structuri stabile (arhetipuri), care se perindă din generaţie în generaţie, fapt ce a rezultat pentru nobilimea basarabeană cu dedublarea de cele mai multe ori a personalităţii sale. Astfel, identificăm crearea unei duble ipostaze: *pe de o parte* – un nobil cu o mentalitate schimbată, pe care îl vedem prezent în instituţiile administraţiei ţariste sau la alte activităţi ale vieţii publice, unde se manifestă ca persoană cu idei avansate, după ultima modă, aflat, de obicei, în serviciu imperial, faţă de care manifestă credinţă și supușenie; *pe de altă parte* – un nobil, care continuă aceleași modele mentale perpetuate și menţinute prin intermediul memoriei colective, pe care le manifestă în primul rând pe moșiile sale, în viaţa privată, personală, departe de „ochii" administraţiei ţariste.

BIBLIOGRAFIE

1. Iorga N. Despre utilitatea generală a studiilor istorice, în: Generalități cu privire la studiile istorice. Iași: Polirom, 1999. 398 p.

2. Iorga N. Despre concepția actuală a istoriei și geneza ei, în: Generalități cu privire la studiile istorice. Iași: Polirom, 1999. 398 p.

3. Suciu M. N. Iorga şi istoria mentalităţilor, în: Studii şi materiale de istorie medie. Vol. XI, 1992. pp. 144-150.

4. Bagdasar N. Filosofia contemporană a istoriei. București: Societatea Română de Filosofie, 1930. 285 p.

5. Nicoară S. Mentalități colective. Imaginarul social. Istoria în durata lungă. Cluj-Napoca; Accent, 2009, 300 p.

6. Boga L.T. Populaţia (etnografie şi statistică). Chișinău: s.n., 1922. 26 p.

7. Pervaya vseobshchaya perepis' naseleniya Rossiyskoy Imperii 1897 g. Tom III. Bessarabskaya guberniya. Izdanie Tsentral'nnogo statisticheskogo komiteta Ministerstva vnutrennikh del./Pod redaktsey N.A. Troynitskogo.

8. Gherasim C. Dinamica și structura etnică a nobilimii din Basarabia în secolul al XIX-lea, în: Studia Universitatis Moldaviae, Seria Științe umanistice, nr. 10 (110), 2017, pp. 140-158.

9. Nakko A. Bessarabskaya oblast' v istoricheskom, ekonomicheskom i statisticheskom otnoshenii (rukopis'). Kishinev, 1879. (Manuscrisul se păstrează în Fondul de manuscrise al bibliotecii Universității de Stat din Odesa).

10. Laşkov N.V. O sută de ani de la trecerea Basarabiei către Rusia, 1812–1912. Chișinău: Tipografia Administrației Gubernială, 1912. 93 p.

11. Boldur Al.V., Istoria Basarabiei, Vol II. Chișinău: Timpul, 2016. 270 p.

12. Negru Gh. Ţarismul şi mişcarea naţională a românilor din Basarabia. Chișinău: Prut Internaţional, 2000. 199 p

13. Gherasim C. Ideea unității naționale în lucrările literare semnate de nobilii basarabeni, în: secolul al XIX-lea, în: Glasul Bucovinei, nr. 1-2 (Anul XXV), nr. 101-102, Cernauți-București, 2019, pp. 118-134.

14. Ciobanu Șt. Cultura românească în Basarabia sub stăpânire rusă. Chișinău: Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi", 1992. 270 p.

15. Calistru D., Voroneanu C. Între Orient și Occident: mentalități în tranziție (Principatele Române în a doua jumătate a secolului XVIII – prima jumătate a secolului XIX), în: Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", 2006, nr. 44, pp. 185-206.

16. Bezviconi Gh. Profiluri de ieri și de azi. Articole. București: Editura Librăriei Universitare I. Cărăbaş, 1947.

17. Tarhon P. Parcurile vechi boierești din Republica Moldova. Chișinău: Pontos, 2013. 637 p.

18. Urusov S.D. Însemnările unui guvernator, Chișinău, 1903–1904. Chișinău: Cartier, 2019. 247 p.

19. Pelivan I., Ștefan Nicolae Casso, în: Fapte trecute și basarabeni uitați. Chișinău, 1992, pp. 97-103.

20. Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. 88, inv. 2, d. 390.

21. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 438.

22. Pribavleniya k № 34, Bessarabskie Gubernskie vedomosti za 1917 g.

23. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1079.

24. Bessarabets, politicheskaya, literaturnaya i ekonomicheskaya gazeta. God 5, № 54.

25. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1997.

26. Krushevan P. Doyna, în: I. Izhboldina, «Zhivaya starina» v proizvedeniyakh russkikh literatorov Bessarabii kontsa XIX – nachala XX vv. Kishinev: Civitas, 2012, pp. 115-117.

27. Stere C. În preajma revoluției. Roman (1-2.). Chișinău: Hyperion, 1990. 597 p.

28. Poştarencu D. Destinul românilor basarabeni sub dominație țaristă. Chișinău: CEP USM, 2012. 546 p.

29. Bezviconi Gh. Semimilileniul Chișinăului. Chișinău: Museum, 1996. 96 p.

30. ANRM, Fondul 88, inv. 1, d. 1978.

31. ANRM, Fondul 88, inv. 1, d. 1981.

32. Văcăraș V. Nobilimea Basarabiei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în: Destin românesc. Revista de Istorie și cultură, An VII, Chișinău/București, 2000, nr. 28. pp. 3-46

33. Rumyniya. Rasskazy o Bessarabii, Bukoviny, Moldaviy i Valkhii (s istoricheskim ocherkom), Odessa, Tipografiya L. Nitche, 1868.

34. Arbore Z. Basarabia în secolul al XIX-lea. Chișinău: Novitas, 2001. 790 p.

35. Dumitru C. Moruzi, Starostele Toader de la Dănuțeni (Basarabia), în Dumitru C. Moruzi, Scrieri, vol. II, Chișinău: Ştiinţa, 2014, pp. 199-204.

36. Emilciuc A. Reprezentanți ai Basarabiei la expozițiile de mărfuri din Imperiul Rus și Europa Occidentală (1829-1869), în: Tyragetia, Seria nouă, nr. 2(29), 2020, pp. 165-184.

37. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1051.

38. Negruzzi C. O alergare de cai (Скачка), în: Negruzzi C. Negru pe alb. Cucurești/Chișinău: Litera Internaţional s.a.

39. Moruzi D.C. Pribegi în țară răpită. Roman social basarabean. Partea I. Iași: Institutul de Arte grafice N.V. Ştefăniu&Co, 1912.

VIAȚA SPORTIVĂ ÎN CHIȘINĂUL INTERBELIC

CZU: 94(478-25):796
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.11

Doctor în istorie **Ion Valer XENOFONTOV**
Laureat al Premiului AȘM „A. Boldur" pentru rezultatele științifice obținute în anii 2020–2021
E-mail: ion.xenofontov@usm.md
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5993-1235
Universitatea de Stat din Moldova

SPORTS LIFE IN INTERWAR CHISINAU

Summary. Based on unpublished documents and iconographic sources found in the archives of the Republic of Moldova and Romania, by studying the interwar press, statistical data and period reports we shall try to reconstruct the aspects of the sports life of interwar Chisinau. According to the number of inhabitants, the capital of Bessarabia represented the second largest city of Greater Romania as a whole, the first being Bucharest.

Keywords: sport, physical culture, leisure, sports trials, sports field, basin, sports associations, sports press, Chisinau, Greater Romania.

Rezumat. Pe baza documentelor inedite și a surselor iconografice depistate în arhivele din Republica Moldova și România, a studierii presei interbelice, a datelor statistice și a rapoartelor de epocă sunt reconstituite aspecte din viața sportivă a Chișinăului interbelic. Potrivit numărului de locuitori, capitala Basarabiei reprezenta cel de-al doilea mare oraș al României întregite, primul fiind București.

Cuvinte-cheie: sport, cultură fizică, agrement, probe sportive, câmp sportiv, ștrand, asociații sportive, presă sportivă, Chișinău, România întregită.

CONTEXT

Potrivit cercetătorului Bogdan Popa, moștenirea rusă, evoluțiile interbelice și legăturile dintre identitate, industrializare, urbanizare și infrastructură au generat mai degrabă absența decât prezența Basarabiei în peisajul sportiv al României întregite [1, pp. 207-215]. Totuși, sportul și agrementul, dimensiuni ale unei societăți cu grad înalt de dezvoltare, au constituit o parte componentă a modului de viață citadin. Condiția fizică agreabilă, mișcarea, promenadele se înscriau în peisajul unui oraș aflat în plin proces de modernizare. S-a tins, totodată, spre instituționalizarea activității fizice.

În ședința Primăriei Municipiului Chișinău din 31 ianuarie 1922 se menționa faptul că autoritatea avea nevoie de 5 ha de câmp de sporturi din Fondul Imobiliar Basarabean [2, ff. 104-105]. La centrul comercial „Radiofonia", amplasat pe str. Alexandru cel Bun, nr. 73, se puteau achiziționa „articole de sport" [3, p. 93].

CULTURA FIZICĂ ÎN SISTEMUL EDUCAȚIONAL

Doctorul chișinăuian I. Cornea propunea practicarea educației fizice după proceduri moderne, plimbări și excursii în aer liber, amenajarea în urbe a „locurilor speciale din grădinile publice, unde copilașii să se poată juca pe iarbă verde, în plin soare; amenajarea unor băi speciale pentru copii; iar vara a unui ștrand cu plajă pentru cei ce nu pot pleca în colonii". Realizarea acestor obiective viza „o alcătuire de organizație, obligator de realizat cât mai curând, generația noastră trebuind să scuture un ceas mai devreme inerția vinovată, care va apăsa înspăimântător asupra responsabilității ei nescuzabilă, de a nu fi stăvilit urgia ce amenință generația viitoare" [4, p. 41].

Cultura fizică era promovată încă din cele mai timpurii trepte ale sistemului educațional. Pe 26 octombrie 1936, Nina Zaharov, directoare la Grădina de Copii nr. 12, la adunarea generală a părinților a conferențiat despre „Rolul familiei în creșterea copiilor", demonstrând importanța educației fizice în familie. Se accentua faptul că părinții trebuie să se îngrijească de sănătatea copiilor, fără de care dezvoltarea morală și intelectuală nu se poate realiza. Învățătoarea a menționat faptul că educația fizică presupune o abordare complexă, care rezidă în hrană, îmbrăcăminte, locuință, gimnastică, jocuri, exerciții fizice și lucrul manual, somn și repaus. Ea s-a referit în mod amănunți la fiecare dintre aceste aspecte, oferind și sfaturi practice [5, f. 340]. Elevii de la Școala Primară nr. 4 erau cunoscuți pentru executarea perfectă a exercițiilor gimnastice [6, p. 6].

Instituțiile de învățământ din Chișinău dispuneau de terenuri de sport. Unul dintre cele mai dotate era cel al Liceului Militar. La 20 mai 1920, pe terenul de sport al acestei școli au avut loc demonstrații sportive și competiții la alergări, aruncări cu discul, lancea, greutăți. Acest amalgam de exerciții sportive l-au impresionat profund pe Regele Ferdinand I [7, pp. 138-158; 8, p. 148].

În 1923, s-a decis ca în fiecare duminică, de la orele 17:00 până la 19:00, pe terenul acestui liceu să se organizeze între diferite echipe sau instituiții similare concursuri sportive de fotbal, oină, alergări, sărituri. Înscrierile pentru participare la aceste concursuri se făceau la Liceul de Băieți nr. 1 „B.P. Hasdeu". Candidații erau atrași prin publicitate la evenimentul sportiv: „Învingătorul sau mai bine spus luptătorul cel mai forte, pe lângă satisfacția afecțiunii spectatorilor și mulțumirea sufletească, va mai primi și un premiu în numerar" [9, p. 8].

La 27–29 mai 1934, Serviciul de Învățători Locali aproba ca elevii să asiste la demonstrații sportive oferite de Clubul Sportiv Atletic „Mihai Viteazu" din Chișinău [10, f. 10].

CÂMPUL SPORTIV „REGELE FERDINAND I"

Epicentrul spațiului sportiv din Chișinău era „terenul nemțesc" din proximitatea Parcului „Principele Carol" (azi scuarul Consiliului Europei), un spațiu simbolic, „al trofeelor" pentru tânăra generație. La 15 martie 1925, în cadrul vizitei principelui moștenitor Carol la Chișinău, pe Câmpul Sportiv „Regele Ferdinand I" a fost organizată o masă pentru 2 500 de persoane, cheltuielile în acest scop ajungând la suma de 350 000 de lei [11, f. 20]. Principele rebel, care a renunțat în acel an a doua oară la tron, a luat masa alături de participanți [12].

Pentru întreținerea câmpului sportiv erau prevăzute resurse financiare din bugetul comunal. În anul 1926 pentru retribuția personalului au fost alocați 23 580 de lei [13, f. 26]. Primăria municipiului Chișinău a aprobat ca în ziua de 11 iunie 1927, ora 17:00, în câmpul sportiv din localitate să se distribuie premii pentru elevi [14, f. 59].

În 1937, stadionul a fost dotat cu două tribune noi: una destinată publicului și alta – oficialităților. Campusul sportiv a fost împrejmuit cu un gard nou. La fel, a fost reconstruit și portalul intrării principale (figura 1). Pe teren au fost plantate peluze cu straturi de flori. Primăria Chișinău a furnizat în mod gratuit lumină și apă [15, p. 164].

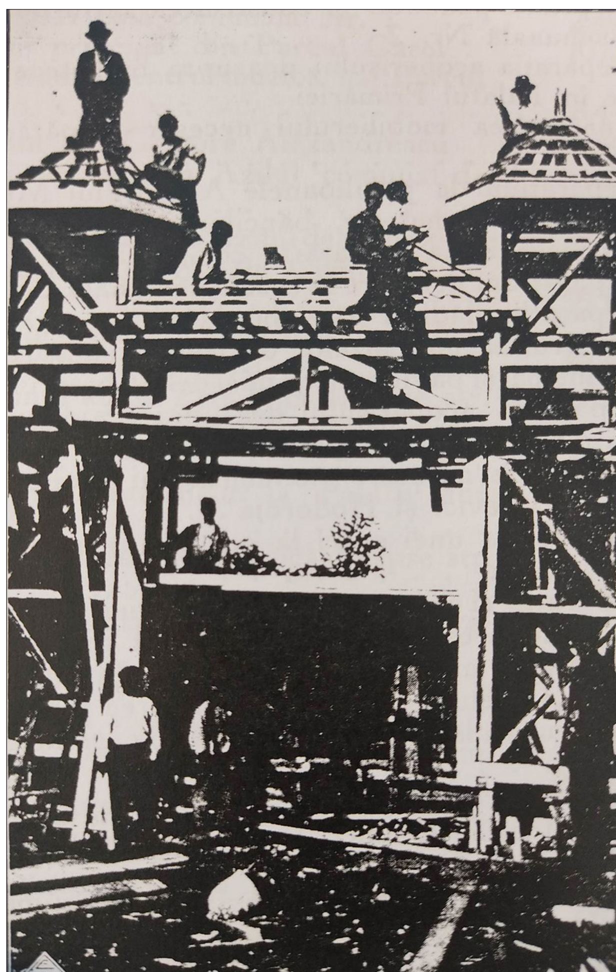

Figura 1. Construirea portalului la Stadionul Sportiv „Regele Ferdinand I" din Chișinău, 1937 [15, p. 115].

CICLODROMUL

Daria Harjevschi (1862–1934), întemeietoarea unei biblioteci municipale, a organizat pe Câmpul Sportiv – ciclodromul – carnavalul și serbările cu bătăi de flori la care participau cercurile nobile [16, pp. 37-38].

În a doua jumătate a anilor 1930, ciclodromul a fost pus la dispoziția cohortei cercetașilor. Era considerat „unul din cele mai desăvârșite terenuri-sportive, înzestrat cu teren de tenis, volei, patinaj etc. Și pentru acest stadion s-a acordat lumină și apă gratuit" [15, p. 164].

PRIMUL ȘTRAND

Construit în anii 1933–1934, din bani proprii, primul ștrand în Basarabia s-a datorat „energicului primar al Chișinăului" [17, p. 45], Nicolae Bivol, edilul Chișinăului în anii 1923–1924 și 1925–1926. Ștrandul se afla în proximitatea gării[1]. Piscinei, cu un program deschis

[1] În perioada sovietică s-a numit „Locomotiva", în prezent „Feroviarul".

Figurile 2-3. Echipa de fotbal „Viteazul". Chișinău, 1923 [35, ff. 2-3].

în permanență, i se făcea publicitate în felul următor: „La etaj sau la parter / o căldură ca'n crater /Tot așa și la subsol / Bine-i numai „la Bivol". Municipalitatea a contribuit la dezvoltarea infrastructurii ștrandului. Astfel, șoseaua care asigura conexiunea orașului cu ștrandul a fost reparată. S-a acordat în mod gratuit curent electric consumat pentru iluminare. Restul materialelor erau achitate la prețul de producție [15, p. 164].

FOTBALUL

Primul campionat oficial din Basarabia, numit Liga Basarabeană, a fost cel de fotbal și a avut loc la 5 octombrie 1924, la Chișinău. Liga era constituită din cinci echipe chișinăuiene: „Mihai Viteazul" (figurile 2-3), „Unitas", „Sporting" (figura 4), „Regiment CFR" (din 1925, denumită „Fulger) (figura 5), „Macaby" (alcătuită de comunitatea evreiască încă din anul 1917) (figura 6). Drept campioană a fost desemnată echipa „Fulger", o reprezentativă a armatei (aflată sub comanda căpitanului Sever Slătinescu), acceptată și în cadrul campionatului României. Se consideră că promovarea acestei echipe ar fi fost, de fapt, o decizie de esență politică, având menirea de a face propagandă sportivă în Basarabia [1, p. 212]. Meciurile „Fulgerului" în capitala Basarabiei erau organizate sub impactul unui „public zgomotos, care nu cunoș-

Figura 4. Echipa de fotbal „Sporting". Chișinău, 1925 [35, f. 6].

Figura 5. Echipa de fotbal „Fulger". Chișinău, 1927 [35, f. 7].

Figura 6. Mára Grinberg, cel mai bun atacant al echipei de fotbal „Macaby" (1934–1935) [20, p. 16].

tea regulamentele și uzanțele sportive", atmosferă specifică întregii perioade dintre cele două conflagrații mondiale [1, p. 212].

Cel de-al doilea campionat al Basarabiei a fost organizat în sezonul 1925–1926, învingătoare fiind echipa „Fulger". În pofida evoluțiilor spectaculoase, „Fulgerul" a fost descalificat deoarece a apelat la doi fotbaliști nelegitimați.

La 18 septembrie 1926, în capitala Basarabiei au jucat echipele „Mihai Viteazul" din Chișinău și „Colțea" din Brașov. Scorul a fost 1:0 și 3:4. În prima repriză, „Mihai Viteazul" avea vântul în față și a atacat adversarul timp de 35 de minute. Apoi jocul a fost întrerupt. Mingea a fost scoasă din uz cu rezultatul de 1:0 în favoarea gazdelor, golul fiind marcat de Murea dintr-un „penalti" acordat pentru un *hands* de Kolumban. Cea de-a doua repriză a durat 55 de minute. A debutat cu atacuri violente pe ambele părți. În minutul 40, Vâlcov a ridicat scorul printr-un *shoot*. În contraofensivă, peste jumătate de minut, brașovenii au marcat primul punct prin I. Sabo, iar în minutul 48 meciul s-a egalat. Apoi, echipele au schimbat terenul. În minutul 3, I. Sabo a dat al treilea gol pentru „Colțea". Brașovenii au obținut victorie în minutul 9, atunci când Toroc a înscris al patrulea punct. Această repriză „s-a jucat într-un tempo iute, ambele echipe arătând o tehnică superioară și combinațiuni ingenioase. Brașovenii au avut un joc admirabil de cap și multă omogenitate, lăsând cea mai bună impresie" [18, p. 2].

În următoarele sezoane ale campionatelor au ieșit învingătoare echipa „Mihai Viteazul" (1926–1927; 1929–1930, ajungând în topul primelor patru echipe ale României) și „Sporting" (1928–1929). Clubul sportiv „Mihai Viteazul" era prezentat ca exemplu de puritate etnică, românească [1, p. 212]. Numele de referință ale fotbalului basarabean interbelic erau frații Vâlcov (Nicolae, 1909–1970; Vladimir, 1916–1952; Petru, 1910–1942), Hoksary, Strock, Killianovitz, Rech. Tripleta Vâlcov a fost transferată la „Venus București", campioana României în anii 1930. În 1934, „Sporting Chișinău" a fost acceptată în Divizia B, menținându-se în eșalonul secund al fotbalului românesc până în 1940, iar echipa „Mihai Viteazul" s-a menținut în Divizia C [19, pp. 43-47].

Grinberg era una dintre cele mai cunoscute familii sportive din Chișinău. Astfel, Morthe (numit și Mára Grinberg), doi ani la rând (1934–1935) a fost cel mai bun atacant al echipei de fotbal „Macaby", iar din 1936 a jucat în cluburi de fotbal din Brazilia [20, p. 16]; Monya (din anul 1936 stabilit în Palestina) a fost campion la șah.

CONCURSUL HIPIC NAȚIONAL

Societatea Jokey-Club Chișinău, parte componentă a Federației Equestre Române, în anul 1932 a construit la Râșcanovca un hipodrom [21, f. 19]. Societatea a început să organizeze anual concursuri menite să încurajeze crescătorii de cabaline din Basarabia. În iunie 1935, la Chișinău s-a desfășurat Campionatul calului de arme sub înalta Președinție a Regelui Carol al II-lea și cu participarea acestuia. Competiția hipică s-a desfășurat atât pe câmpul sportiv „Regele Ferdinand I", cât și pe hipodromul Societății Jokey-Club [22, f. 27].

În 1937, din fondurile municipale a fost construită la hipodrom o tribună [15, p. 164]. Primăria Chișinău a contribuit financiar la organizarea concursurilor hipice. Într-o scrisoare din 26 august 1938, Aurel Marinescu, președintele Comitetului Alergărilor al Societății Jokey-Club, îi solicita primarului Chișinăului un suport financiar pentru premiul celui de-al VIII-lea concurs hipic național ce urma să aibă loc între 14 și 25 septembrie același an. În referat, șeful Biroului angajări al Primăriei Chișinău nota că pentru anul 1937 a fost deschis un credit extraordinar în sumă de 12 000 de lei. Pentru anul 1938, Primăria Chișinău a alocat 8 000 de lei [23, ff. 83-84v].

Concursul din anul 1938 a fost organizat sub patronajul generalului de divizie Nicolae Ciuperca, comandantul Corpului III Armată. Din Comitetul de organizare făceau parte personalități din mediul civil și militar: Georgescu C. Vrancea, prim-președinte al Curții de Apel Chișinău; generalul de brigadă C. Zissu comandantul Diviziei II Cavalerie; A. Son, Divizia a XV-a infanterie; A. Marinescu, președintele Societății Jokey-Club Chișinău; locotenent-colonel A. Teodoreanu, prefectul județului Lăpușna; C. Dardan, primarul municipiului Chișinău ș. a.

Președintele juriului era generalul de divizie C. Ilasievici. În calitate de membri erau: generalul C. Zissu, comandantul Diviziei II Cavalerie; Comănescu, secretarul Federației Equestre Române; A. Marinescu, președintele Societății Jokey-Club Chișinău; colonelul Tr. Cocorăscu, comandantul Brigăzii IX Cavalerie; maior D. Tăutu. Membri supleanți erau: colonelul C. Gorgos, comandantul Regimentului XXX Artilerie; locotenent-colonelul A. Dobjanschi, comandantul Regimentului III Roșior; locotenent-colonelul Gh. Brătianu; comandantul Regimentului III Roșior. În calitate de cronometrori erau maiorul Ștefan Stamatiu, Nicolae Comăniță, Ion Nădejde, Alex. Toescu. Secretar general era căpitanul Vintilă Moisescu.

Au fost instituite mai multe categorii de premii. Pentru Dresaj, categoria A, se acordau premii în valoare de 8 000 de lei. Taxa de înscriere era de 40 de

lei de cal. Premiul „Brigăzii IX Cavalerie" prevedea o cupă oferită de generalul A. Marinescu și includea un parcurs de vânătoare ușoară. Erau oferite premii în valoare de 10 000 de lei. Taxa de înscriere era de 50 de lei de cabalină. Premiul „Prunaru" includea un parcurs de vânătoare ușoară (handicap). S-au anunțat premii în valoare de 10 000 de lei, iar taxa de înscriere era de 50 de lei de cal. Premiul „Regimentul III Roșior" viza un parcurs de vânătoare mijlocie (handicap). Se acordau premii în valoare de 15 000 de lei, iar taxa de înscriere era de 75 de lei de cal. Premiul „Corpul III Armată" prevedea parcurs de precizie mijlocie. Era deschis cailor care au câștigat maximum 40 000 de lei, 12-15 obstacole, înălțimea maximă 1,3 m, lungime – 3,5 m. Se acorda un premiu în sumă de 15 000 de lei. Taxa de înscriere era de 75 de lei. Premiul „Diviziei II Cavalerie" includea un parcurs de precizie american. Era deschis pentru cei care au câștigat maximum 100 000 de lei. Înălțimea era de 1,3 m, lățimea maximă – 3,5 m. Se ofereau premii în valoare de 15 000 de lei, iar taxa de înscriere era de 75 de lei de cal. Premiul „Școala de Călărie Chișinău" prevedea parcurs de vânătoare ușoară. Era deschis străjerilor care au absolvit una dintre școlile de călărie din țară. Se acordau premii de onoare în obiecte de artă și suveniruri, în valoare de 3 000 de lei. Taxa de înscriere era de 30 de lei de cal. În palmares era inclus și Premiul Municipiului Chișinău la cursa de condiție (trap). Distanța preconizată era de 1 700 m. Pentru cai de 3 ani – 1 700 m; de 4 ani – 1 720 m; de 5 ani și mai mult – 1 730 m. Premiul I valora 2 500 de lei, II – 1 000 de lei, III – 500 de lei.

Au fost prevăzute curse de trap, galop, plate și cu garduri [24, ff. 85-88v].

ALTE PROBE SPORTIVE

Pe lângă fotbal și hipism, chișinăuienii au practicat și alte discipline sportive: atletism (preferat, în mod special de germani), tenis, automobilism. Tenisul de masă era preferat, în mod special, de comunitatea evreiască, din considerentul că nu solicita costuri mari și nu era periculoasă expunerea publică. La Chișinău existau filiale ale Automobil „Club Regal Român" și „Jockey Club". În grădina publică, în direcția Teatrului Național, a fost amenajat un teren pentru tenis, iar pe timpul iernii acesta era transformat în patinoar, loc de practicare a sporturilor pentru perioada rece a anului [15, p. 164].

În 1932, la Chișinău s-a organizat o „Macabiadă", care a reunit, alături de gazde, sportivi evrei din Focșani, Cernăuți, Iași, Bălți, Călărași, Tighina și București în competiții de volei, ping-pong, gimnastică, tenis, atletism și fotbal [1, p. 213].

ASOCIAȚII SPORTIVE

La 27 februarie 1919, foști membri ai cercurilor desființate „Tinerimea" și „Romano-Basarabean" din Chișinău, dorind să contribuie la dezvoltarea Basarabiei din toate punctele de vedere au întemeiat în capitala Basarabiei Cercul sportiv „Înfrățirea". Scopul enunțat îl constituia formarea unei generații sănătoase trupești prin dezvoltarea educației fizice și a sporturilor de tot felul în aer liber. Societatea proiecta înființarea unui hipodrom cu grajduri permanente pentru expoziții după modelul celor din țară [25, f. 212]. Consiliul de administrație era compus din proprietari și reprezentanți ai intelectualității, asupra cărora nu planau bănuieli referitoare la bunele lor sentimente și nici asupra seriozității și onorabilității lor. La 27 februarie 1919, prefectura Poliției Chișinău anunța delegatul Guvernului că „li s-ar putea da autorizația, cu restricția respectării tuturor ordonanțelor și dispozițiilor relative, iar în caz că s-ar constata că aceste statute servesc numai de paravan al vițiului, cum s-a constatat în trecut la alte cercuri din oraș, să se ia măsuri de ridicare a autorizației de funcționare" [26, f. 211]. Pe parcursul celor trei luni ale anului 1919 Cercul sportiv „Înfrățirea" a acordat ajutor săracilor în sumă de 6 311 lei, Comitetului pentru monumentul Unirii – 2 000 de lei. La fondul pentru cei doi polițiști uciși de bandiți care operau în Chișinău – 1 000 de lei, pentru bolnavi – 700 de lei. La 28 iunie 1919, Comitetul a decis suspendarea Cercului sportiv (președinte: Segurschi; membri: Dgionati, S. Fuxman, B. Omanschi) [27, f. 72v, 91].

Activitatea sportivă era catalizată și de o serie de asociații de profil. Astfel, Districtul Chișinău al Federației Române de Fotbal era condus de P.N. Crihan, membri: Gh. Păun, președintele Curții de Apel; Th. Gobjilă, secretar, Facultatea de Teologie; M. Popligher și P. Ciobotaru, funcționar. Comisia de Arbitri a Districtului Chișinău îl avea drept președinte pe Al. Vladovici Maior, membri: P.N. Crihan, D. Răileanu și M. Cervinschi. Liga de Atletism îl avea în calitate de președinte delegat pe P.N. Crihan.

Cele două organizații sportive afiliate la „Straja Țării" erau „Hacoah" (str. Regina Maria, colț Șmidt), condusă de Iurie Calughin, vicepreședinte era A. Rozențvaig, iar secretar general – Lia Averbuh și „Macabi" (str. Ștefan cel Mare, colț Regina Maria), prezidată de avocatul C. Șteinberg, vicepreședinte: M. Vexler [3, pp. 27-28]. Pentru invitațiile la bal al acestei societăți în ziua de 25 mai 1935 Primăria Chișinău a achitat suma de 500 de lei [28, f. 35].

Generalii Popovici, Dimitrie Semigradov, L. Russo, Haralambie Marchetti, M. Colibaba, E. Castano, dr. Stelian ș. a. au fondat Societatea Hipică din

Chișinău. În spirit sportiv, au fost realizate mai multe sesiuni, dinamizând activitatea crescătoriilor de cai existente în Basarabia. Societatea era grupată în jurul Clubului Nobilimii, denumită din 23 august 1926 „Jockey-Club” [29, p. 122].

Spre 1940, în Basarabia funcționau 31 de cluburi sportive, dintre care nouă activau la Chișinău [1, p. 214]. Cu alte cuvinte, capitala Basarabiei putea fi definită pe bună dreptate centrul sportiv al provinciei românești.

IVAN ZAIKIN, „CEL MAI PUTERNIC OM DIN LUME”

În 1927, la Chișinău s-a stabilit cu traiul campionul mondial la lupte greco-romane (Paris, 1913) și artistul Ivan Zaikin (1880–1948) [30] (figura 7), care a creat aici o trupă ambulantă de circ. Artiștii „erau niște haidamaci voinici, destul de primitivi, dar care ascultau orbește de Ivan Zaikin, care era un om bun, un fel de plăvan cum se cade care dacă ți-ar fi scăpat un dos de labă te pupă mă-ta rece” [31, p. 84]. „Prezenta scene spectaculoase de îndoire a barei de metal, rupea lanțuri, lega noduri de sârmă de oțel, bătea cu un singur deget cuie în scânduri. Atletul era în stare să țină pe piept punți de lemn peste care treceau camioane pline cu oameni; să rotească pe umeri șine de cale ferată, pe ale căror capete erau zeci de oameni. „Lumea se aduna și privea acest om, Zaikin, care poseda o putere fizică colosală […]. La trântă, el întotdeauna ieșea biruitor” [32, p. 5]. „Gheaghea” Zaikin, după cum i se mai spunea, era considerat „Cel mai puternic om din Lume” [31, p. 84]. Despre reprezentările lui Ivan Zaikin circulau diferite legende urbane: „În timpul unui număr foarte complicat și periculos – el era culcat la podea, iar pe scândura suprapusă trecea un automobil, cu pasageri în el, – mașina (întâmplător sau din cauza intrigilor) a trecut nu pe scândură, da peste capul lui, de i-a trosnit craniul. Dar în pofida tuturor traumelor, el continua să evolueze și să cucerească inimile spectatorilor” [33]. Ivan Zaikin a contribuit la formarea de luptători mondiali și artiști de circ. O stradă din Chișinău îi poartă numele [34, p. 356].

PRESA SPORTIVĂ

Viața sportivă din Chișinău a fost animată de revista sportivă și literară „Sport” (director: Gh.I. Dimitriu), editată la Tipografia „Basarabia” la 23 septembrie 1923; săptămânalul „Avântul Sportiv”, apărut la Chișinău în intervalul 5 aprilie – iulie 1924 (director: N. Albescu). În paginația acestei publicații a apărut și săptămânalul de limbă rusă „Sportivnyy poryv” (director: N. Albescu).

Figura 7. Ivan Zaikin, „Cel mai puternic om din Lume” [35, f. 8].

CONSIDERAȚII FINALE

Activitatea sportivă în Chișinău a fost centrată pe formarea unei infrastructuri adecvate, a practicării probelor sportive de masă. A ieșit în evidență fotbalul, în jurul căruia s-au format și nume de referință. Unele probe sportive au fost preferate de anumite comunități naționale. Lumea sportivă a fost asociată și cu nume „grele” devenite simboluri ale epocii. Existența efemeră a presei sportive demonstrează că aceasta nu dispunea de un public constant de consumare a informației specializate.

BIBLIOGRAFIE

1. Popa B. Consideraţii asupra locului Basarabiei în peisajul sportiv al României interbelice, în: La frontierele civilizaţiilor. Basarabia în context geopolitic, economic, cultural şi religios. Galaţi: University Press, 2011, pp. 207-215.
2. Direcția Generală Arhiva Națională a Agenției Naționale a Arhivelor (infra: DGAN a ANA), F. 1404, inv. 1, d. 844, ff. 104-105.
3. Anuarul Chișinăului pe anul 1940 /Alcăt.: Al. Terziman și I. Kalughin. Chișinău: Arpid, 1940, pp. 27-28, 93.
4. Cornea I. Aspecte actuale ale tuberculozei în Chișinău și Ținutul Nistru, în: Viața Basarabiei. Revista lunară: duplex Chișinău-București. Chișinău: Tipografia „Tiparul Moldovenesc”, an. 3, nr. 3, martie, 1934, p. 41.
5. Arhivele Naționale ale României (infra: ANR), Fond Ministerul Educației Naționale, D. 192/1940, f. 340.
6. Toni D.V. Ziua de 31 mai, la Chișinău, în: Dimineața, vineri, 8 iunie 1936, p. 6.
7. Argint Lucia. Paralelă în timp: ritualul vizitei Casei Regale în orașul Chișinău în anul 1920, în presa timpului și

în memoriile contemporanilor, în: Identitățile Chișinăului, ed. a 3-a, 2015, pp. 138-158.

8. Grati Aliona. „Fiți bineveniți la noi în Chișinăul Românesc!". Regele Ferdinand și Regina Maria în capitala Basarabiei, în: Dialogica. Supliment. Revistă de studii culturale și literare, nr. 1, 2022, p. 148.

9. Sportive, în: Gândul Neamului. Rev. lit.-şt., socială-bilunară, de propagandă culturală, naţională a Cercului studenţimii Române-creştine din Chişinău, Arta Naţională: Organ oficial al Centrului Studenţesc Creştin Chişinău, an. 4, nr. 1, 17 mai, 1923, p. 8.

10. DGAN a ANA, F. 1772, inv. 29, d. 122, f. 10.

11. Ibidem, F. 339, inv. 1, d. 340, f. 20.

12. 1925, Prințul Carol pe câmpul sportiv. [online] https://www.youtube.com/watch?v=NFl2TUJPqjk&t= (consultat: 23.08.2022).

13.ANR, Fond Înalta Curte de Conturi, D. 220/1926, f. 26.

14. DGAN a ANA, F. 1862, i. 23, d. 98, f. 59.

15. Activitatea edilitară a Consiliului municipal din Chișinău. Campaniile 1934–1935–1936 sub primariatul d-lui I.T. Costin. Chișinău, 1937, p. 164.

16. Bezviconi Gh. Femeia basarabeană, în: Din trecutul nostru, nr. 11-12, 1934, pp. 37-38.

17. Susținătorii revistei [foto], în: Moldova de la Nistru. Rev. ilustrată scrisă pe înțelesul poporului, Chișinău, an. 6, nr. 6-10, 1926, p. 45.

18. Onciul D. Rezultatele matchurilor disputate în localitate de echipa „Colțea" din Brașov, în: România Nouă, an. III, nr. 97 (320), 1926, 26 septembrie, p. 2.

19. Țîcu O., Boguș B. Nicolae Simatoc (1920–1979). Legenda unui fotbalist basarabean de la Rapensia la FC Barcelon. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Chișinău: Cartdidact, 2014, pp. 43-47.

20. José da Silva Lima, Notas de sergipe Mára Grinberg, o "forasteiro errante" nu futebol nortista, în: Esporte ilustrado, nr. 259, 25 de Março 1943, p. 16.

21. DGAN a ANA, F. 1404, inv. 1, d. 6 (I), f. 19.

22. Ibidem, f. 27.

23. DGAN a ANA, F. 1404, inv. 1, d. 951, ff. 83-84v.

24. Ibidem, ff. 85-88v.

25. DGAN a ANA. F. 723, inv. 1, d. 10 (I), f. 212.

26. Ibidem, f. 211.

27. Ibidem, d. 29, ff. 72v, 91.

28. DGAN a ANA, F. 1404, inv. 1, d. 949, f. 35.

29. Bezviconi Gh. Profiluri basarabene, vol. 2. Chișinău: Editura Știința, 2017, p. 122.

30. Gordin R.R. Rasskazy o Zaikine. Kishinev: Kartya Moldovenyaske, 1964.

31. Popa Iu. Liceul Teoretic Republican „Ion Creangă" din Bălți. Chișinău: Tipografia Centrală, 2017, p. 84.

32. Burlac S. Teatrul de altă dată, în: Făclia, 28 octombrie 2022, p. 5.

33. Derevscicova S. Omul-legendă sau cum voinicul de pe Volga a devenit „unchiul Vanea" de la Chișinău, [online] https://noi.md/md/analitica/omul-legenda-sau-cum-voinicul-de-pe-volga-a-devenit-unchiul-vanea-de-la-chisinau (consultat: 15.12.2022).

34. Ambrosi N., Brădescu P. Sport: mică enciclopedie. Ediția a doua, revăzută și adăugită /Red. coord.: Ion Xenofontov. Chișinău: Institutul de Studii Enciclopedice, 2015, p. 356.

35. DGAN a ANA. F. 2983, inv. 1, d. 76, ff. 2-3, 6, 7.

Malanca, parte din tripticul *Oglindiri folclorice*, 2000, u., p., 61,2 × 55 cm.

„ATMOSFERA MORALĂ ȘI PSIHOLOGICĂ" ÎN MEDIUL STUDENȚESC ÎN FAZA DE GERMINARE A MIŞCĂRII DE RENAŞTERE NAȚIONALĂ ÎN RSSM

CZU: 94(478):378-057.875
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.12

Doctor în istorie, conferențiar universitar **Liliana ROTARU,**
Laureat al Premiului AȘM „A. Boldur" pentru rezultatele științifice obținute în anii 2020–2021
E-mail: lilianaefrim@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3051-5721,
Universitatea de Stat din Moldova

"THE MORAL AND PSYCHOLOGICAL ATMOSPHERE" IN THE STUDENT ENVIRONMENT DURING THE GERMINATION PHASE OF THE NATIONAL RENAISSANCE MOVEMENT IN THE MSSR

Summary. The context created by the premises and evolution of the national revival Movement and the delayed restructuring of the Soviet higher education stimulated the civic activism and the involvement of the „easily inflammable collective" of students in the events taking place in the MSSR in the second half of the 80s. Students from higher education institutions of the MSSR initiated actions consistent with the general objectives of perestroika, glasnost and national reawakening even before 1988, only that their actions were small, often singular, and the most resonant were identified and promptly penalized by the "competent bodies", who monitored the mood of the academic collectives with particular attention. Although they had a complex network of methods and instruments for monitoring the „moral atmosphere and psychology" of the students, towards the end of 1988, the party authorities lost control and the battle for the minds and spirits of the students, they demonstrating civic and political maturity in the events of November 1988.

Keywords: MSSR, perestroika, glasnost, informal associations, national revival Movement, higher education institutions, students, Romanian language.

Rezumat. Contextul creat de premisele și evoluția Mișcării de renaștere naționale și restructurarea întârziată a învățământului superior sovietic au stimulat activismul civic și implicarea „ușor inflamabilului colectiv" de studenți la evenimentele ce se derulau în RSS Moldovenească în a doua jumătate a anilor '80. Studenții din instituțiile de învățământ superior ale RSSM au inițiat acțiuni în consonanță cu obiectivele generale ale perestroikăi, glasnost-ului și redeșteptării naționale și înainte de anul 1988. Doar că acțiunile respective erau puerile, deseori singulare, iar cele mai de rezonanță au fost identificate și sancționate prompt de „organele competente" care monitorizau cu deosebită atenție starea de spirit a colectivităților academice. Deși dispuneau de o rețea complexă de metode și instrumente de supraveghere a „atmosferei morale și psihologie" a studenților, spre sfârșitul anului 1988, autoritățile de partid au pierdut controlul și bătălia pentru mintea și conștiința studenților, aceștia din urmă demonstrând maturitate civică și politică în cadrul evenimentelor din noiembrie 1988.

Cuvinte-cheie: RSSM, perestroika, glasnost, asociații informale, Mișcarea de renaștere națională, instituții de învățământ superior, studenți, limba română.

INTRODUCERE

Politica de deschidere promovată de echipa lui Mihail Gorbaciov și încercarea de a reforma centralizat și prin metode administrative sistemul economic și politic sovietic (în condițiile conservării monopolului partidului comunist), au transformat în scurt timp întreaga societate și au dat un puternic impuls procesului de redeșteptare la periferiile naționale ale imperiului sovietic, inclusiv în RSS Moldovenească (RSSM). Trecând peste impedimentele și presiunea Moscovei, dar mai ales a nomenclaturii locale, aflată într-o stare de supunere și dependență față de autoritățile unionale de partid și de stat [1, pp. 208-224], Mișcarea de renaștere națională din RSSM s-a transformat rapid într-o forță serioasă, care promova democratizarea societății și revenirea la tradițiile și valorile spirituale și culturale naționale, or *perestroika* lui Gorbaciov a readus în mediile intelectuale din imperiu (mai întâi) suflul libertății, iar politica de *glasnost* a permis afirmarea pas cu pas a libertății de exprimare, a libertății întrunirilor și a libertății de asociere (mai apoi).

Deși perestroika și glasnost au demarat după alegerea lui Mihail Gorbaciov în calitate de secretar general al PCUS în anul 1985, iar istorica Adunare generală a Uniunii Scriitorilor [2, p. 2] (care a constituit un jalon important al Mișcării de renaștere națională a românilor basarabeni, proiectând și unele opțiuni magistrale ale ei), a avut loc pe 19 mai 1987, abia în anul 1988 aceste fenomene sunt resimţite cu adevărat în RSSM.

Acest an devine crucial odată cu înființarea organizaţiilor zise în epocă informale (neformale), care militau pentru realizarea în fapt a perestroikăi și a glasnost-ului, dar mai ales pentru revigorarea conștiinței naționale a românilor basarabeni și repunerea lor în drepturile istorice. Printre organizațiile care au avut un rol fundamental în mișcarea națională din RSSM, *Cenaclul literar-muzical „Alexei Mateevici”*, fondat la 15 ianuarie 1988, a provocat efectul „bulgărului de zăpadă” [3] prin activitățile și ideile pe care le-a promovat declanșând energiile naționale, fiind „o şcoală de patriotism” care a creat „o generaţie de luptători pentru cauza naţională” [4].

MIȘCAREA STUDENȚEASCĂ – O EMANAȚIE A PERESTROIKĂI ȘI GLASNOST

Alături de intelectuali consacrați, „poeți, muncitori din oraș”, la întrunirile cenaclului au participat studenţi de la diferite instituții de învățământ din Chișinău, dar și din Bălți și Tiraspol, care, așa cum informa într-un memoriu secretarul Comitetului orășenesc Chișinău al Uniunii Leniniste Comsomoliste a Tineretului din Moldova (ULCTM), propagau „energic opere cu caracter român și antirus [...], se pronunță tendențios în probleme ce țin de trecutul istoric și cultural al poporului moldovenesc, pledează pentru introducerea limbii de stat, alfabetul latin, revizuirea hotarelor dintre RSSM și RSS Ucraineană” și „își permit în ședințe declarații naționaliste și extremiste, bazate pe o abordare individuală a trecutului istoric și a prezentului republicii, a moștenirii sale literare” [5, pp. 607, 610]. O bună parte a studenților veneau, din curiozitate, „duminică de duminică la toate ședințele cenaclului” pentru a asculta poezie în limba română, care atunci „se vorbea mai mult în pumni ca să nu-i audă vecinii”, alții veneau să recite poezii de Nichita Stănescu, Ștefan Augustin Doinaș, Mircea Dinescu ș.a., dar și creațiile proprii în limba română [6].

Contextul creat de evoluția mișcării naționale, pe de o parte, și restructurarea întârziată a învățământului superior sovietic, pe de alta, au stimulat implicarea „ușor inflamabilului colectiv” de studenți. De fapt, studenții din instituțiile de învățământ superior au iniţiat acțiuni racordate la obiectivele perestroikăi şi glasnost-ului chiar înainte de 1988, doar că aceste acțiuni erau puerile, deseori singulare. Ele erau identificate și sancționate prompt de către „organele competente”, care, pe de asupra, dispuneau ulterior măsuri (din arsenalul „activităților de educație politico-ideologică și internaționalistă”), menite să străbată „ca un fir roșu” tot procesul didactic și întreaga viață a studentului.

Astfel, aflăm dintr-un proces-verbal al ședinței Biroului Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei (CC al PCM) din 19 august 1986, că unii studenți de la Institutul Agricol „M.V. Frunze” din Chișinău, de la Institutul Politehnic „Serghei Lazo” din Chișinău și de la Institutul Pedagogic „Alecu Russo” din Bălți „manifestă miopie politică, limitare națională, tolerează opiniile antirusești și proromâne”, iar în rândul „românilor originari din regiunile Transcarpatia și Cernăuți ale RSS Ucrainene, care lucrează și își fac studiile în Moldova [...] se atestă manifestări de natură naționalistă” [5, pp. 518-519]. Autorii documentului nu detaliază aceste „manifestări de naționalism îngust și de patriotism local” și nici nu-și exemplifică în vreun mod invectivele. În schimb, se grăbesc să găsească cauzele lor în faptul „că tinerii nu cunosc istoria ținutului, aspectele formării statalității și națiunii moldovenești” – toate acestea venind din „carențele în predarea istoriei Moldovei în școlile și instituțiile de învățământ superior din republică”. Pe lângă faptul că istoria, care se predă în instituțiile de învățământ superior „nu conține orientarea contrapropagandistică cuvenită” și nu ia în considerare „diversiunile ideologice ostile exercitate din străinătate”, autoritățile responsabile nu acordă atenție suficientă „educației militar-patriotice și internaționaliste”, celei „ideologico-artistice”, „luptei împotriva rămășițelor naționaliste și localiste” și procesului de formare „a imunității la ideologia ostilă” [5, p. 519]. Pentru a impulsiona realizarea obiectivelor „educației internaționaliste și patriotice” și ale luptei „împotriva rămășițelor naționaliste și localiste”, Biroul CC al PCM adoptă un program de măsuri, dispunând autorităților pe vertical de partid și de stat, dar și administrației instituțiilor de învățământ să realizeze activități specifice testate de-a lungul timpului: „lecții, referate, seminare tematice, conferințe științifice și de cititori, prezentări de filme cinematografice și televizate [...], întreceri socialiste[...], concursuri de lucrări studențești din domeniul științelor sociale, istoriei ULCTM și mișcării internaționale de tineret, concursuri de creație [...], olimpiade și victorine, concursuri literare, sărbători ale literaturii și artei ruse [...], extinderea publicării operelor originale și a traducerilor care reflectă tematica prieteniei dintre

popoarele moldovenesc, rus și ucrainean [...], culegeri consacrate educației patriotice și internaționaliste [...], un șir de lucrări fundamentale: *Istoria RSSM* (în 6 volume), *Importanța istorică a alipirii Basarabiei și Transnistriei de pe malul stâng la Rusia*, *Interacțiunea culturală a națiunilor și popoarelor sovietice în perioada socialismului*" și altele [5, pp. 524-531].

Activitățile indicate de Biroul CC erau complinite prin acțiunile KGB-ului moldovenesc „de implicare mai activă în munca ideologico-educativă pe toate liniile activității de contraspionaj": „repartizarea calitativă a agenților secreți și persoanelor de încredere [...], studierea riguroasă a persoanelor cu dosare de evidență operativă și semnalări [...], să izoleze la timp persoanele imature politic [...], să informeze la timp și calitativ organele de partid [...], să localizeze procesele negative și situațiile de conflict, să demaște public și să compromită hotărât inspiratorii lor [...], să intensifice munca de profilaxie și de contrapropagandă [...] pentru a contracara încercările elementelor naționaliste de a folosi democrația și transparența ca mijloc de incitare la nemulțumire, la atingerea intereselor lor" [5, pp. 537-541].

Intensificarea „măsurilor" concertate ale autorităților republicane de stat și de partid nu au fost probabil nici eficiente, nici suficiente, or, pentru că examinând „manifestările negative ale unor asociații obștești informale din RSSM", CC al PCM constată în septembrie 1987 că „în unele grupe moldovenești de studenți de la Universitatea din Chișinău, de la institutele pedagogice de la Bălți și Tiraspol, de la Institutul de Arte din Chișinău [...] se atestă multe declarații imature sub aspect politic despre identitatea națiunilor moldovenească și română, opinii maximaliste despre realitatea sovietică, perorații despre necesitatea luptei pentru puritatea culturii naționale" [5, p. 544]. Organul de partid atenționează comuniștii și îi invită să sporească vigilența politică și ideologică, întrucât, drept urmare a comunității „de idei, de pasiuni proprii unui atare mediu negativ apar, de obicei, grupuri informale, adunături și grupări ale elementelor imorale, ale tinerilor parazitari și panicarzi" [...], care demonstrează deseori „un comportament cinic, huliganic și au un aspect provocator". Iar unele „persoane demagogice" încearcă să-i îndoctrineze și să le inoculeze „un spirit ostil față de regim" [7, ff. 57-58; 5, p. 545].

Se pare că și autoritățile erau, într-o anumită măsură, conştiente de sterilitatea metodelor și instrumentelor de educație comunistă a tinerilor, inclusiv a studenților, fapt pe care îl deducem și din formularea unor acuzații mai puțin drastice aduse organizațiilor de partid și celor comsomoliste de pe toată verticala ierarhică. Plus la aceasta, Biroul CC al PCM a adoptat o tonalitate mai degrabă paternalistă, decât autoritară, așa cum se obișnuia altădată. Dispozițiile de partid păstrează frazeologia obișnuită, dar în partea dispozitivă a acestor documente tonul imperativ devine mai moderat, iar stilistica documentelor capătă un caracter mai calm, fiind mai ales unul sugerativ.

Indicațiile CC al PCM și ale structurilor de partid republicane veneau în consonanță cu poziția și indicațiile autorităților unionale în contextul perestroikăi, democratizării și a glasnost-ului, dar această schimbare a retoricii nu marca și o diminuare a controlului (atât cât se mai putea) activității tinerilor, inclusiv sau în special al celor care urmau studii în școala superioară. Dimpotrivă, perestroika și procesele pe care le-a declanșat în societatea sovietică, respectiv în școala superioară, și primele semne ale trezirii conștiinței naționale a studenților au determinat autoritățile de stat și de partid republicane să intensifice monitorizarea atmosferei sociale, politice și morale din instituțiile de învățământ superior. Instinctul comuniștilor de a-și păstra influența de altădată în societatea moldovenească venea în contradicție cu interesul și implicarea activă a unei părți a corpului academic și a studenților în procesele de restructurare și, mai ales, în mișcarea de emancipare națională care a erupt spre sfârșitul anilor '80 în RSSM. Pentru a reuși să controleze procesele ambigue, discordante și contradictorii derulate vertiginos în învățământul superior moldovenesc în contextul restructurării școlii superioare, peste care s-au suprapus cele condiționate de renașterea națională și care au produs deseori divergențe și antagonisme de natură politică, socială și etno-lingvistică, autoritățile de partid ale RSSM au solicitat instituțiilor de învățământ superior, în mod special celor din Chișinău, rapoarte și note informative despre „climatul moral și psihologic în mediu studențesc" mai frecvent decât de obicei. Fără a avea prea multă încredere în rapoartele venite din partea rectoratelor, CC al PCM și-a delegat comisii care raportau secretarilor de partid despre starea de spirit a studenților.

Situația pe care o descriau raportorii indică asupra degradării sub toate aspectele a învățământului superior din RSSM, care doar în documente era unul „moldovenesc" și își realiza misiunea de a forma „specialiști de înaltă calificare pentru economia națională", iar democratizarea societății și politica glasnost-ului deschidea studenților posibilități de a critica atât calitatea îndoielnică a procesului didactic, dotarea materială și profesionalismul cadrelor didactice, cât și a protesta și a cere un învățământ în limba română și constituit în baza valorilor naționale [8; 9].

Ne propunem în cele ce urmează să analizăm „climatul moral și psihologic" în mediul studențesc

din RSSM în anul 1988, în baza documentelor din arhivele naționale ale Republici Moldova, majoritatea documentelor, pe care le vom invoca în studiul nostru, fiind elaborate de funcționari aflați în serviciul regimului. În agonia pierderii puterii, înaltele autorități de partid și de stat din RSSM își delegau emisarii în stradă, în căminele studențești, în căminele muncitorești, îi infiltrau în colectivele de muncă, în organizațiile și uniunile „informale", peste tot unde bănuiau că pot germina sau că deja există „elemente naționaliste" și nemulțumiți capabili să erodeze fundamentele puterii. Reprezentanții puterii își informau superiorii despre starea de spirit în colectivele de muncă sau în mediile studențești, în diferitele categorii sociale și grupuri etnice, despre liderii noilor formațiuni „obștești", cultural-artistice, politice, social-politice și ai altor asocieri, pe care le creau locuitorii RSSM în perioada perestroikăi. Documentele conțin cu prisosință detalii factologice despre acțiunile celor urmăriți, despre discuțiile și faptele lor, despre comunitatea de opinii sau lipsa coeziunii dintre ei și alte circumstanțe care li se păreau importante pentru crearea opiniei generale asupra evoluției mișcării de emancipare națională și pentru elaborarea strategiilor de supraviețuire. Pe de altă parte, acest tip de documente arată clar frica puterii față de mișcarea necunoscută ce lua amploare și presupune existența unor „ape subterane" la care puterea nu are acces. Această stare de suspensie, dar și de neliniște a alertat puterea în măsura în care să nu mai poată acționa organizat și cumpătat, iar vechile metode de lucru nu mai erau aplicate logic și consecvent. Starea de spirit, care domina conducătorii de partid și de stat, este reflectată și în conținutul și caracterul documentelor pe care le primeau de la subalternii lor. Cei dintâi își doreau informații exhaustive, despre toți și despre toate, pe care deja nu le mai țineau sub control, astfel, funcționarii trimiși „în mase" se documentau și raportau respectiv – fără să țină cont, ca altădată, de grupurile sociale sau de cele profesionale.

Așa s-a întâmplat și cu actorii din învățământul superior: rapoartele nu se mai referă punctual la studenți sau la personalul științifico-didactic, ci la „tineretul studios" și „intelectualitate" [5, f. 4]. Schimbarea indică asupra formării unei coeziuni de opinie, a unei solidarități mai largi a grupurilor de tineret și de intelectuali în procesul de democratizare și liberalizare a societății, fapt care determină autoritățile să le trateze în bloc și, respectiv, să stabilească măsuri comune „de lucru" cu aceste categorii. Astfel, este dificil să disociem studenții din masa „tineretului studios" sau pe profesorii universitari din cea a „intelectualității" atunci când este vorba despre „manifestări naționaliste" (expresie a documentelor oficiale) sau despre alte acțiuni specifice perestroikăi și glasnost-ului, identificate de „organele competente", denunțate de informatori sau culese de informatorii infiltrați în mediile academice.

Pe de altă parte, reforma școlii superioare în URSS [10], inclusiv în RSSM, era în mare întârziere în comparație cu alte domenii ale vieții social-economice, ba chiar într-o rapidă degradare [11], fapt care a determinat caracterul recuperator al transformărilor. Prin urmare, „atenția" autorităților de partid și de stat față de mediile universitare moldovenești devenise „bicefală" către 1988: pe de o parte, era ineluctabilă accelerarea și stimularea reformării sistemului universitar (tradițional conservator) printr-o monitorizare îndeaproape, pe de altă parte, „organele competente" își propuneau să controleze, cât de bine puteau, implicarea lumii universitare în mișcarea națională.

Începând cu anul 1988, organele de partid republicane și cele ale orașelor universitare devin tot mai preocupate de „starea moral-psihologică din instituțiile de învățământ", semn că starea de spirit a studenților și profesorilor a suportat modificări, iar autoritățile au intensificat controlul pentru a reuși să o „îndrepte" în timp util. Structura informațiilor pe care le prezentau cu regularitate rectoratele și comitetele primare de partid a fost completată cu rubrica „Atmosfera morală și psihologică în colectiv". Funcționarii universitari și inspectorii de partid care au redactat și semnat rapoarte și note informative în prima jumătate a anului 1988 estimau atmosfera morală și psihologică în colectivele instituțiilor de învățământ drept una „sănătoasă" [12, f. 74], „obișnuită, adică lucrativă", [4, f. 92-94, 103], „studenții din instituție [Institutul de Medicină din Chișinău – n.n.] reprezintă 21 de naționalități. Conflicte din motive naționale nu au fost identificate" [4, f. 201]. Trecând în revistă „succesele restructurării" prin exploatarea aceleiași frazeologii stufoase sovietice specifice perioadei stagnării, printre care risipesc noțiuni din vocabularul „la modă" al perestroikăi, raportorii lasă să se întrevadă că nimic nu s-a schimbat în esență, că instituțiile „încă nu au reușit să-și restructureze radical activitatea în măsură ca schimbările să se reflecte în rezultatul muncii". Printre cele mai importante impedimente ale reformei se identifică unanim patrimoniul material perimat și insuficient pentru a asigura reușita inițiativelor de reformare, dar și frecvența liberă. Aceasta a fost oferită regulamentar studenților ca emanație a democratizării învățământului superior, care însă nu contribuia la îmbunătățirea procesului didactic și nici la creșterea reușitei academice etc.

Se pare că până în a doua jumătate a anului 1988, autoritățile moldovenești de partid credeau că „țin

mâna pe pulsul" stării de spirit a universitarilor și că tratau noile fenomene, pe care le-au atestat în mediile universitare, ca pe niște transformări inerente perestroikăi și glasnost-ului în general, și democratizării, umanizării și diversificării învățământului superior în contextul restructurării acestuia, în mod special. Convingerea organelor de partid că stăpânesc situația era determinată și de funcționarea unor metode de „reeducare" uzitate în asemenea situații. Astfel, în funcție de gravitatea faptelor și păcatelor (gravitatea era stabilită de „slăvitele organe"), studenții rebeli, cei care dădeau dovadă de „gândire iresponsabilă care compromite idealurile socialiste", „imaturitate politică, lipsă de educație patriotică", care tolerau „opinii antirusești și proromâne", cei „care manifestau naționalism îngust și patriotism local" etc. erau invitați la „convorbiri" la comitetul comsomolist, la cel de partid, la CC al PCM sau chiar la „discuții" cu securiștii, cum, spre exemplu, a fost „invitat" scriitorul Emilian Galaicu-Păun, deși, așa cum acesta relatează într-un interviu, „nu eram cine știe ce disident", dar nici «curat» din punct de vedere ideologic" [13, p. 12].

În a doua jumătate a anului 1988, situația se schimbă considerabil: informațiile „despre atmosfera morală și psihologică" capătă un caracter mai timorat și chiar panicat. „Climatul moral-psihologic" în colectivele instituțiilor de învățământ superior este caracterizat drept unul „instabil" [5, ff. 1-3], studenții „admit judecăți care demonstrează analfabetism politic", poartă „discuții politice imature despre identitatea națiunilor moldovenească și română, judecăți maximaliste despre realitățile sovietice, despre necesitatea luptei pentru puritatea culturii naționale". O situație „mai gravă" s-a identificat la facultățile de filologie și jurnalism ale Universității de Stat din Chișinău. Studenții de la Universitate încearcă să creeze asociații informale literare [...] cu conținut naționalist" [12, f. 37]. Drept urmare, rectorii erau acuzați de toleranță excesivă și lipsă de principialitate, de „abordări superficiale" și „învechite", iar profesorilor de științe sociale li se inculpa stereotipismul specific stagnării și formalism în educarea tinerilor.

Alerta autorităților de partid nu era lipsită de temei, or amplificarea mișcării naționale în a doua jumătate a anului 1988 [15, p. 132] a radicalizat studenții și i-a scos din singularitate, transformându-i într-o forță autonomă a luptei naționale. Publicarea faimoaselor Teze ale CC al PCM, Prezidiul Sovietului Suprem și Consiliul de Miniștri al RSSM „Să afirmăm Restructurarea prin fapte concrete" [16] a provocat largi manifestări de protest, organizate de Mișcarea pentru democrație. Conținutul necorespunzător suflului vremurilor al *Tezelor* a fost un imperativ și a catalizat studențimea chișinăuiană la acțiuni autonome, or, „stări de revoltă împotriva opresiunii sovietice existau în mediul studențesc, în mediul academic, însă erau în stare latentă și așteptau o scânteie" [17].

La 17 noiembrie 1988, în semn de protest față de *Tezele* comuniștilor moldoveni, studenții de la Universitate cărora li s-au alăturat și cei de la alte instituții de învățământ superior din Chișinău, au pichetat sediul CC al PCM și al Consiliului de Miniștri al RSSM [18, p. 249]. Miliția a arestat 30 de studenți, fapt care a provocat ieșirea în stradă a altor cca 2 000. Dar solidaritatea studenților, și mai ales frica puterii față de escaladarea mișcării protestatare, căci „totul era pus în mișcare sub presiunea străzii" în acea perioadă [17], a determinat autoritățile să elibereze studenții reținuți [18, p. 250].

ROLUL LIGII STUDENȚILOR ÎN DEMOLAREA ORGANIZAȚIEI COMSOMOLISTE

Maturitatea civică a studenților a fost probată în timpul evenimentelor respective, aceștia reușind să înființeze în timpul mitingului un comitet de inițiativă pentru crearea *Ligii Studenților din Moldova* în frunte cu Dumitru Maxim, student în anul IV la Facultatea de Jurnalism a Universității de Stat din Chișinău [14, f. 6]. Liga se contura ca o organizație democratică, de alternativă organizației comsomoliste, studenții propunându-și să „contribuie la consolidarea bazei tehnico-materiale a instituțiilor de învățământ superior, să apere drepturile studenților, să organizeze propagarea studierii limbii moldovenești" etc. [19, f. 80; 20, f. 26].

A doua zi, la 18 noiembrie, studenții Universității au organizat un miting în fața blocului central la care au participat cca 500-600 de studenți, reprezentanți ai corpului didactic și membri ai Mișcării democratice [14, f. 4]. Problema principală pe care au discutat-o participanții era necesitatea organizării unei adunări comsomoliste a studenților din toate instituțiile de învățământ pentru dezbaterea unor chestiuni precum: „Da sau nu tezelor CC al PCM?; Da sau nu limbii moldovenești de stat? Da sau nu grafiei latine în RSSM? Da sau nu unei Ligi a studenților din republică?" [14, f. 4]. Studenții au redactat și o scrisoare-protest împotriva „acțiunilor ilegale ale miliției orășenești din 17 noiembrie 1988 în raport cu studenții", solicitând Ministrului de Interne al RSSM să-și ceară scuze public pentru acțiunile neîntemeiate legal ale miliției din ziua respectivă" [14, f. 5]. Deși studenții au fost organizatorii și principalii participanți ai mitingului, la eveniment au luat parte și reprezentanți ai Mișcării democratice, care au încurajat demersurile studenților și le-au sugerat să acționeze repede și să

invite la adunarea comsomolistă studenți din întreaga republică [14, f. 5].

La 20 noiembrie 1988, 3 844 de studenți au fost convocați la adunarea comsomolistă generală. CC al PCM a delegat la Universitate o comisie, învestită să țină sub control organizarea și desfășurarea adunării comsomoliste, întrucât se știa că „unii membri [ai comitetului de partid al Universității – n.n.] împărtășesc alte opinii [decât cele ale partidului – n.n.]" [5, p. 656]. Comisia avea misiunea să convingă membri comitetului de partid al Universității și rectoratul să se implice în adunarea studenților, „să ia cuvântul de pe poziții de partid, istorice" și să „schimbe direcția, în care derulau discuțiile în cadrul adunării comsomoliste" [5, p. 657]. Studenții însă au dejucat planurile liderilor de partid și, așa cum stabiliseră cu câteva zile în urmă în agendă, au examinat și discutat conținutul *Tezelor* cu pricina, pe care le-au respins pe motiv că „nu propun acțiuni concrete privind soluționarea problemelor importante" și au redactat o notă de neîncredere guvernului republicii [20, f. 26]. Cele mai aprinse dezbateri s-au dus asupra capitolul III, care se referea la problemele limbii de stat și revenirea la grafia latină, studenții argumentând că Tezele au un caracter antiștiințific și antipopular, că actuala conducere a RSSM, care „a pierdut controlul asupra evenimentelor", nu poate propune vreo „soluție admisibilă și mulțumitoare" pentru problema limbii [21, pp. 1-2]. Ei cereau „decretarea limbii moldovenești drept limbă de stat pe teritoriul RSSM, recunoașterea unității limbilor care funcționează în RSSM și în RSo", „revenirea la alfabetul latin", convocarea unui Congres extraordinar al PCM și organizarea unei mese rotunde la televiziunea moldovenească, unde studenții ar putea argumenta motivele respingerii Tezelor etc. [21, p. 1]. Adunarea s-a produs sub ochiul vigilent al „organelor competente", al reprezentanților autorităților de partid, de stat și al conducerii Universității, dar nimeni nu a avut curajul să iasă la tribună și să le vorbească studenților [5, p. 657]. Tinerii „incontrolabili" au redactat o rezoluție, care li s-a părut autorităților radicală, acestea ulterior „redactând-o" așa cum au crezut de cuviință.

Astfel, acțiunile studenților de la Universitate au bulversat nu doar mediul studențesc, ci au alarmat și mai mult autoritățile de partid. Drept urmare, Comitetul orășenesc de partid Chișinău invita insistent Biroul CC al PCM, la 12 decembrie 1988, să acționeze expeditiv pentru că „a venit timpul să facem o evaluare de pe poziții de partid a manifestărilor demagogice pe care și le permit unele persoane", care tensionează situația și așa „tensionată" de la Universitatea de Stat din Chișinău [14, f. 10]. Comitetului de partid și rectoratului Universității li se incriminau „dezinteresul" față de problemele colectivului, relaxarea „lucrului cu cadrele și cu activul de partid", „pierderea autorității și controlului asupra colectivului pe care îl conduc" și altele; profesorilor – că sunt dezinteresați și pasivi, că „le este frică să nu le meargă vestea că sunt staliniști" și „nu exprimă opinii bine conturate și clare de pe poziții partinice", „nu luptă cu demagogii, care se ascund după scopurile nobile ale perestroicii", nu le oferă studenților „un debușeu pentru evacuarea energiilor lor sociale" în condițiile absolut noi ale perestroikăi și glasnost-ului, că participă la ședințele *Clubului Alexei Mateevici* și „incită spiritele, instigând studenții și personalul didactic la acțiuni nedemne", cum ar fi crearea Ligii studenților [14, f. 7-9].

La 13 decembrie 1988, Biroul CC al PCM a discutat despre „activitatea comitetului de partid și a rectoratului Universității de Stat „V.I. Lenin" din Chișinău întru intensificarea educației comuniste a studenților, formarea conștiinței acestora în spiritul restructurării", apreciind-o „drept nesatisfăcătoare" și a calificat „drept intolerabile devierile de la normele vieții de partid" ce au loc la Universitate [22, ff. 5-8]. Comitetul de partid și rectoratul Universității erau recunoscute culpabile de „tensionarea atmosferei moral-psihologică de la facultățile umanistice ale instituției" și de faptul că „grupuri de persoane, cu interese înguste și meschine", „destabilizează situația [...] prezintă interesele lor drept interese ale întregului colectiv[...], cu scopul de a discredita restructurarea promovată de partid" [23, f. 2]. Biroul CC a dispus „să fie curățate rândurile de partid de persoane [...] care discreditează și compromit înaltul titlu de membru de partid" [23, f. 5], să organizeze activitatea instituției în așa mod, încât „membrii colectivului să treacă de la democrația «de miting» la democrația acțiunii", „să întreprindă măsuri hotărâte în vederea eliminării deficiențelor educației internaționaliste și patriotice a studenților", „să lupte prin toate mijloacele posibile împotriva naționalismului și împotriva altor fenomene negative", „să îmbunătățească calitatea predării disciplinelor sociale" etc. [22, ff. 7-8].

MIȘCAREA STUDENȚILOR – PARTE A MIȘCĂRII DE RENAȘTERE NAȚIONALĂ

Autoritățile nu s-au limitat la stabilirea cauzelor implicării studenților în mișcarea națională și la identificarea vinovaților de „rătăciri ideologice", dar au acționat și prin metodele tradiționale, verificate în alte circumstanțe: unii profesori și studenți, participanți la evenimentele din noiembrie 1988, au fost „invitați" la Comitetul de partid al raionului Frunze din Chișinău pentru „convorbiri explicative" [18, pp. 251-252]; s-a

intensificat activitatea „de educare" a studenților și de implicare a lor în activități extracurriculare, care să le ocupe tot timpul și toate gândurile, și să le distragă atenția spre alte probleme pur studențești [26, ff. 6-8]; studenții erau delegați pentru o perioadă mai lungă în colhozuri, sovhozuri, întreprinderi din industria conservelor pentru muncile sezoniere[1] și erau stimulați să plece pentru a munci pe șantiere de construcţie și altele în republicile unionale [26, ff. 82-87]. Pe de altă parte, s-a dispus grăbirea trecerii la predarea disciplinelor academice în limba română și s-au introdus câteva discipline care se raportau la anumite aspecte ale istoriei naționale la facultățile umaniste [24, f. 39], iar studenții au fost eliberați de obligația de a satisface serviciul militar în Armata Sovietică, cei înregimentați au fost demobilizați și întorși în aulele universitare [25, ff. 248-249] etc. Pentru a reduce numărul tinerilor în Chișinău, au fost închise secțiile de pregătire a candidaților la studii în instituțiile de învățământ superior cu forma de organizare a studiilor la zi [26, f. 93].

Cu toate acestea, la începutul anului 1989, situația va scăpa de sub controlul autorităților de partid, în condițiile avântului mișcării naționale, care devenise o prezență numeroasă, vocală și puternic revendicativă. Astfel, începând de la mijlocul anilor '80 studenții instituțiilor de învățământ superior din RSSM s-au implicat și au fost integrați activ în mișcarea de emancipare națională a românilor basarabeni. Timidă și singulară la început, mișcarea studenților s-a constituit din interiorul acestora, ajungând la necesitatea de a se organiza și de a se uni cu mișcarea națională într-o acțiune comună, prin educație și autoeducație, în urma analizelor și logicii comune.

Este faza mișcării studențești în care autoritățile de partid care monitorizau instituțiile de învățământ superior conchideau că starea de spirit în mediile studențești din RSSM este una „sănătoasă", „normală" sau își doreau să creadă așa, ele însele fiind preocupate de procesele inerente restructurării la nivel republican. Doar că odată cu constituirea Mișcării democratice, mai mulți participanți sau simpatizanți s-au implicat și au atras un număr tot mai mare de persoane, reușind să susțină proba de maturitate civică în noiembrie 1988, prin atitudinea critică și respingerea unui document de partid pe care l-au considerat necorespunzător, antinațional și antipopular, prin îndrăzneala de a critica autoritățile și a le indica asupra incapacității de a conduce republica în condiții impuse de perestroika și glasnost, prin solidarizarea cu revendicările mișcării naționale, mai ales cu cele privind limba de stat și trecerea la alfabetul latin. Crearea Ligii studenților este un indicator al maturității politice a studenților, iar faptul că Liga studenților era inclusă în toate listele formațiunilor informale prezentate Biroului CC al PCM în anul 1989 și că partidul se interesa de biografiile „activiștilor" Ligii democratice a studenților, demonstrează că studenții deveniseră la începutul anului 1989 o forță de luat de seamă și chiar de temut, de care atotputernicul partid trebuia să țină cont.

[1] Într-un interviu realizat la 15.I.2023, Efim Chilari, secretar adjunct al Comitetului de partid al Universității de Stat din Moldova la sfârșitul anilor '80, a consemnat că angajații autorităților de partid republicane le spuneau celor de la Universitate la sfârșitul anilor '80 să-i țină pe studenți cât mai mult, „măcar și până la Revelion" în colhozuri și sovhozuri, astfel ca să nu crească rândurile participanților la evenimentele din cadrul mișcării naționale.

BIBLIOGRAFIE

1. Negru Gh. „Perestroika" și misiunea specială a Partidului Comunist din Moldova (1986–1989), în: Republica Moldova în căutarea identității: Materialele conferinței științifice internaționale 30 de ani de la proclamarea independenței Republicii Moldova, 23–24 august 2021/coord. Anatol Petrencu, Ion Negrei. Chișinău: S.n., 2022 (Cartdidact), pp. 208-224. 760 p.
2. Dabija N. 1989 – anul când Dumnezeu a fost român, în: Literatura și arta, nr. 32-33-34, 27 august 2009, p. 2.
3. Șalaru A. Renașterea națională: 25 de ani de la crearea renumitului Cenaclu „Alexei Mateevici", [online] http://www.e-democracy.md/parties/docs/pl/201301151/ (consultat: 12.12.2022).
4. Preașcă Diana. Anatol Șalaru invită, [online] https://www.moldova.org/anatol-salaru-invita/ (consultat: 5.01.2023).
5. Negru Elena, Negru Gh. „Cursul deosebit" al României și supărarea Moscovei. Disputa sovieto-română și campaniile propagandistice antiromânești din RSSM (1965–1989). Studiu și documente, vol. 2 (1976–1989). Chișinău: Tehnica-Info, 2016. 926 p.
6. Crudu D. Amintiri de pe vremea când eram tânăr și mai era Uniunea Sovietică. Autor invitat 08.10.2013, [online] https://www.moldova.org/dumitru-crudu-amintiri-de-pe-vremea-cand-eram-tanar-si-mai-era-uniunea-sovietica-239399-rom/ (consultat: 05.01.2023)
7. AOSPRM, F. 584, inv. 6, d. 43.
8. Rotaru Liliana. La désidéologisation de l'enseignement supérieur dans la République Socialiste Soviétique de Moldavie (RSSM), în: Transylvanian review, 2017, vol. XXVI, Supplement no. 2 (2017), pp. 101-118.
9. Rotaru Liliana. Dezideologizarea învățământului superior din RSSM, în: Națiunea imaginată concepte și etape în construirea identităților naționale europene, (coord.: Sorin Şipoş, Gabriel Moisa, Dan Octavian Cepraga. Cluj-Napoca/Deva: Editura Academia Română. Centrul de Studii Transilvane; Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2019, pp. 353-383.

10. Direcțiile principale ale restructurării învățământului superior și mediu de specialitate în țară, în: Pedagogul Sovietic, 1987, nr. 6.

11. Khanin G.I. Vysshee obrazovanie i rossiyskoe obshchestvo. Moskva: EKO, [online] http://www.econom.nsc.ru/eco/arhiv/ReadStatiy/2008_09/Hanin/ (consultat: 18.07.2015).

12. Arhiva Organizațiilor Social-Politice a RM (AOSPRM), F. 12, inv. 34, d. 69.

13. Galaicu-Păun E. Memoria colectivă nu mai trebuie să fie instrumentalizată de poliția politică, în: Timpul, Ediție nouă nr. 18, octombrie 2022, pp. 12-13.

14. AOSPRM, F. 12, inv. 34, d. 70.

15. Corneanu C. De la suveranitate la independență. Cazul Republicii Moldova (I), în: Archiva Moldaviae, 2015, vol. VII, pp. 109-142.

16. Moldova Socialistă, 1988, 11 noiembrie.

17. Burcă S. 30 de ani de la Mișcarea de Eliberare Națională din Basarabia, [online] https://www.dw.com/ro/30-de-ani-de-la-mi%C5%9Fcarea-de-eliberare-na%C8%9Bional%C4%83-din-basarabia/a-50238399 (consultat: 12.10.2022)

18. Istoria Universității de Stat din Moldova / Ion Eremia (coord.), Anatol Petrencu, Liliana Rotaru [et al.] ; red. şt.: Ion Niculiță. Chișinău: CEP USM, 2016.

19. AOSPRM, F. 584, inv. 6, d. 44.

20. AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 101.

21. Învățământul Public, 1988, 26 noiembrie, nr. 4.

22. AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 317.

23. AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 315.

24. ANRM, F. 2991, inv. 14, d. 7.

25. ANRM, F. 2991, inv. 14, d. 4.

26. ANRM, F. 2991, inv. 14, d. 153

Mihail Statnîi. *Malanca*, parte din tripticul *Oglindiri folclorice*, 2000, u., p., 61 × 50 cm.

OPERA LITERARĂ CA DIALOG ȘI RELAȚIE

CZU: 82.09
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.13

Doctor habilitat în filologie, profesor universitar **Aliona GRATI,**
Laureat al Premiului AȘM „Grigore Vieru" pentru rezultatele științifice obținute în anii 2020–2021
E-mail: alionagrati@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4289-2054
Centrul de studii filologice „Eugeniu Coșeriu"
Universitatea de Stat din Moldova

THE LITERARY WORK AS DIALOGUE AND RELATIONSHIP

Summary. The intention of this article is to present the results of a collective scientific research project in the theory of literature that was carried out in a period of more than ten years (2011–2022) on the topic "Dialogism of the literary work". These results determined another collective contribution in the theory of literary criticism. By the notion of "scientific project" we understand the PhD thesis (Aliona Grati) and other four doctoral theses (Oxana Popa, Elisaveta Iovu-Macari, Diana Dementieva, Rodica Gotca), which were carried out in the same research direction and a collective monograph. The objective of this vast project was to present the development directions of dialogic theory/aesthetics and dialogism that Mikhail Bakhtin imposed on the international circuit. The scientist insisted on the idea that the literary work is the aesthetic area for the full unfolding of dialogic relationships, thus foreshadowing a paradigm in the research of 20th century literature. The doctoral theses presented how dialogic theory was approached within some theoretical schools and systems, as well as by some brand personalities. These researches constituted pretexts for the theorization of five new models of literary criticism that grew from the stem of dialogism: Dialogic, Imagology, Sociocriticism, Criticism oriented towards the reader, Ergocriticism. They aim at modern, complex and layered literary works that represent the existence and the world with human voices *in dialogue*, with texts *in relation* and with systems *in relation*.

Keywords: Mikhail Bakhtin, dialogic aesthetics, dialogism, the Other, literary imagology, literary criticism, reading theory, ergocriticism.

Rezumat. Acest articol intenționează să prezinte rezultatele unui proiect științific colectiv de cercetare în teoria literaturii, care s-a desfășurat într-o perioadă de mai mult de zece ani (2011–2022), pe tema „Dialogismul operei literare". Rezultatele obținute au determinat o altă contribuție colectivă în teoria criticii literare. Înțelegem prin noțiunea de „proiect științific" lucrarea de doctor habilitat (Aliona Grati) și alte patru de doctorat (Oxana Popa, Elisaveta Iovu-Macari, Diana Dementieva, Rodica Gotca) care s-au realizat în aceeași direcție de cercetare, precum și o monografie colectivă. Scopul acestui vast proiect a fost să se facă o prezentare a direcțiilor de dezvoltare ale teoriei/esteticii dialogice și dialogismului pe care Mihail Bahtin le-a impus în circuitul internațional. Savantul a insistat pe ideea că opera literară este spațiul estetic de desfășurare plenară a relațiilor dialogice, prefigurând prin aceasta o paradigmă în cercetarea literaturii din secolul al XX-lea. Lucrările de doctorat au prezentat felurile în care a fost abordată teoria dialogică în cadrul unor școli și sisteme teoretice, precum și de către unele personalități de marcă. Aceste cercetări au constituit pretexte pentru teoretizarea a cinci modele noi de critică literară care au crescut din tulpina dialogismului: Dialogica, Imagologia, Sociocritica, Critica orientată către cititor, Ergocritica. Ele vizează operele literare moderne, complexe și stratificate, care reprezintă existența și lumea cu voci umane *în dialog*, cu texte *în relație* și cu sisteme *în legătură*.

Cuvinte-cheie: Mihail Bahtin, estetica dialogică, dialogism, Celălalt, imagologia literară, critica literară, teoria lecturii, ergocritica.

INTRODUCERE

Știința se ocupă de explorarea unor noi moduri de a înțelege lumea – lumea omului –, literatura încearcă să o înțeleagă, reprezentând-o artistic. După senzaționalele realizări în fizică și cosmologie din secolul trecut, după ce au fost lansate teoria relativității a lui Albert Einstein, teoria cuantelor a lui Werner Heisenberg, teoria fractalilor a lui Benoit Mandelbrot sau cibernetica lui Norbert Wiener, ca să le numim doar pe cele mai mediatizate, artele în general, literatura în speță nu s-a mai arătat interesată de lumile newtoniene omogene și coerente ale timpurilor de altădată. Peste toate, era internetului și informației a modificat ireversibil gramatica lumii noastre și reprezentările ei artistice. Nici comentariul critic pe marginea lor nu a rămas neschimbat, creând disconfort, bulversând inerții, forțând gândirea să caute noi soluții.

În secolul trecut, Mihail Bahtin a propus *dialogismul* pentru epistemologia modernă a cogniției și a comunicării umane. Teoria lui s-a racordat la cele mai noi versiuni ale gândirii contemporane și a exercitat o influență inconfundabilă asupra esteticii literare moderne și postmoderne. Conceptul estetic bahtinian de „structură dialogică" a operei literare a constituit o rădăcină teoretică pe care s-au altoit mai multe cercetări asupra literaturii mai noi. În articolul acesta propunem o descriere generală a unui proiect colectiv de cercetare a diferitor aspecte și elemente ale structurii dialogice a operei literare, care a avut drept rezultat câteva teze de doctorat și o monografie inedită.

STRUCTURA DIALOGICĂ A OPEREI LITERARE

Structura indică ordinea care guvernează și determină trăsăturile interne și externe ale operei literare. În ştiinţa literară, noţiunea de *structură* (din lat. *structŭra* „construcţie") s-a impus în cadrul discuţiilor asupra raportului dintre *conţinut* şi *formă*. În viziunea poeticienilor Viktor Shklovskiy, B. Eihenbaum, Yuriy Tynyanov, V. Zhirmunskiy, B Tomashevskiy, dacă ne referim doar la cercetătorii din spațiul lingvistic rus din anii '20–'30 ai secolului trecut cu care Mihail Bahtin era în contact, opera literară reprezintă un sistem de semne în combinații, în care se reflectă sensul transcendental, confirmat de un subiect absolut, substanţial. Mihail Bahtin le reproşează acestor esteticieni că au înţeles *forma* ca un fel de organizare pur exterioară a materialului și au lăsat în afară „tensiunea emoţională, volitivă" a omului-creator care dă *individualitate* structurii. Estetica materială nu poate determina „deosebirea esenţială dintre obiectul estetic şi opera exterioară, dintre diviziunea şi conexiunile dinăuntrul acestui obiect şi diviziunile materiale dinăuntrul operei" deoarece aceasta analizează obiectul estetic doar ca *modalitate de cunoaștere*. În viziunea lui Bahtin, atitudinea cognitivă are un caracter secundar în analiza estetică, atitudinea primară fiind cea „pur artistică", cu orientare spre „ceea ce reprezintă această operă atunci când artistul şi contemplatorul îşi orientează asupra ei activitatea lor estetică" [1, p. 50]. Obiectul analizei estetice trebuie să fie „conţinutul activităţii (al contemplării) estetice orientate asupra operei", numit de Bahtin *obiect estetic*. Obiectul estetic nu este material, ci o *formaţiune spirituală* la baza căreia stau relaţiile interpersonale, implicit sociale, dintre *autor* şi conţinutul de viaţă figurat de *erou*. Mai târziu, Bahtin va folosi sintagma „*formă artistic creatoare*" pentru a indica genul de text care ajunge o „operă estetică", dând „în primul rând, formă definitivă omului, apoi lumii – dar numai ca lume a omului, fie umanizând-o nemijlocit, fie însufleţind-o într-o relaţie valorică, devenind doar un element al valorii vieţii umane" [1, p. 109]. Prin urmare, opera literară este spațiul estetic de desfășurare plenară a relațiilor dialogice interumane. Mihail Bahtin a prefigurat prin această viziune asupra literaturii o paradigmă *dialogică* în cercetarea secolului al XX-lea.

Regândind dialogismul în albia preocupărilor ştiinţifice ale semioticienilor şi specialiştilor în teoria textului, Julia Kristeva a făcut cunoscută lumii teoria lui Bahtin. Foarte curând, aceasta a făcut preocuparea unui număr impresionant de teoreticieni din spațiul european și cel american, care fie au dezvoltat-o, fie au ajustat-o la sistemele de gândire locale. Popularitatea conceptului, potrivit căruia textul literar asigură comunicarea la cel mai profund nivel uman, este de înțeles. În creațiile literare contemporane dialogul a devenit un mod de structurare a reprezentărilor literare și a unei lumi în care relația cu Celălalt devine extrem de relevantă. Complexe și stratificate, acestea proiectează artistic existența și lumea cu voci *în dialog* (relație care poate avea loc numai intre două persoane umane), cu lucruri *în relație* și cu sisteme *în legătură*.

Ca urmare a susținerii tezei noastre de doctor habilitat în teoria literaturii cu tema „Structuri dialogice în romanul românesc din secolul al XX-lea" [2], în care am urmărit inclusiv evoluția teoriei dialogice de după Bahtin, am constatat că s-a profilat o direcție fertilă de cercetare. De aceea am inițiat câteva proiecte de cercetare doctorală care au fost duse cu succes până la etapa susținerii publice. Acestea – „Textul literar ca discurs al socialității. Sociocritica franceză", autor Oxana Popa [3]; „Imagologia literară: şcoli, direcţii, metode", autor Elisaveta Iovu-Macari [4]; „Lectura ca mod de existență a operei literare. Teorii ale lecturii din secolul al XX-lea", autor Diana Dementieva [5] și „Textul ergodic și impactul lui asupra conceptului de literatură", autor Rodica Gotca [6] – au prezentat felurile în care a fost abordată teoria dialogică în cadrul unor școli și sisteme teoretice, precum și de către unele personalități de marcă. E adevărat, un interes pentru teoria dialogică de sorginte bahtiniană, importată din Rusia și promovată la noi încă în perioada sovietică de către Anatol Gavrilov, cercetător științific de la Sectorul de teorie a literaturii al Institutului de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei, a existat un timp în mediul nostru academic, totuși o racordare sistemică a acesteia la noile direcții de gândire estetică și la noile curente ale criticii literare, și mă refer numai la acelea pe care le-a influențat în mod structural, a lipsit până la apariția acestor lucrări doctorale.

Așadar, proiectul respectiv ne-a conturat ca un grup de cercetători în teoria literaturii care și-au orien-

Aliona GRATI (coord.), Elisaveta IOVU-MACARI, Oxana POPA, Diana DEMENTIEVA, Rodica GOTCA. *Opera literară ca dialog și relație: Noi modele critice: dialogica, imagologia, sociocritica, critica orientată către cititor, ergocritica*. Chișinău: Știința, 2021. 497 p.

tat atenția asupra problemelor conceptuale și a invenției metodologice. La un moment dat, am decis să ne continuăm cercetările asupra felului în care investigarea limbajului literar s-a raliat la descoperirile științelor în general și, în cele din urmă, să chestionăm critica literară în capacitatea ei de a înțelege și de a evalua modurile de reprezentare artistică a lumii contemporane. Monografia colectivă *Opera literară ca dialog și relație. Noi modele critice: dialogica, imagologia, sociocritica, critica orientată către cititor, ergocritica* [7] marchează o nouă etapă a cercetărilor în această direcție.

CUM S-A RALIAT INVESTIGAREA LIMBAJULUI LITERAR LA DESCOPERIRILE ȘTIINȚELOR ÎN GENERAL?

„Teoria sugerează căi noi prin care să regândim marile întrebări, de la structura realității pană la natura experienței, de la metafizică, poate, pană la natura conștiinței. Toate acestea sunt azi subiect de dezbatere intre oamenii de știință și intre filozofi", susține fizicianul Carlo Rovelli intr-un studiu apărut recent la Milano [8, p. 11].

Începând cu a doua jumătate a secolului XX, au existat, la nivel global de discuție, tentative de a pune pe tapet teoria. Să nu uităm că, în 1987, în studiul său *The End of Theory*, Stein Haugrom Olsen a anunțat zgomotos „sfârșitul teoriei" [9]. E adevărat, în 2003, Terry Eagleton s-a simțit nevoit să precizeze, în lucrarea sa *After Theory*, doar sfârșitul „marilor teorii" și al marilor teoreticieni [10]. Cu toate acestea, în 2007, în *The Literary in Theory* Jonathan Culler declară pe un ton firesc faptul că, aflându-ne în această configurație de epocă post-teoretică, constatăm că teoria este peste tot [11].

În contextul disputelor de-a lungul secolului trecut privind condiția criticii literare (știință sau artă, formă de cunoaștere sau vocație literară), atitudinea față de teorie s-a manifestat paradoxal: pe de o parte, aceasta se impunea ca disciplină-pilot (concepțiile lui Rene Wellek și Austin Warren, structuralismul), pe de altă parte, era neglijată și chiar repudiată (critica personalistă occidentală a anilor ’80, neoimpresionismul romanesc al anilor ’60–’70). Cei care se împotriveau îi reproșau teoriei, printre altele, faptul că ar fi neglijat segmentul practic, că prin discursul ei speculativ metateoretic, îndreptat în exclusivitate asupra obiectului său propriu, s-a decuplat de la specificul literaturii. Ceea ce se dorea era o anumită funcționalitate practică, se cerea o reflecție utilă fenomenului cultural, literar-artistic, un limbaj mai apropiat de eseul preocupat să producă plăcere estetică prin expresii pline de subtilități artistice.

Necesitatea (re)gândirii permanente a literaturii ne este impusă de științele nonclasice care au făcut superfluu modelul de lume liniar istoric, instituind relativitatea, alternativele, relațiile și obligând cercetătorii să emită idei, teorii și ipoteze, să inventeze noi discipline și direcții de cercetare capabile să le conceptualizeze. Una dintre consecințele acestei „presiuni" asupra teoriei literaturii a fost mișcarea accentului pe datele pe care le poate oferi cercetarea pluri- și interdisciplinară. S-a văzut că factorii din interiorul unei discipline nu mai sunt capabili să analizeze marile sisteme de relații cu care realitatea se prezintă astăzi omenirii. Teoria literaturii a simțit nevoia să se deschidă și să se conecteze la metamorfozele și interacțiunile spațiilor culturale, ridicându-se deasupra reflecțiilor pur literare. În acest context al dialogului punctelor de vedere și al disciplinelor, reactualizarea dialogismului ni s-a arătat mai mult decât oportună.

Predominant teoretice, studiile din monografia noastră pornesc de la premisa că discursul critic literar nu poate evita teoria dacă se vrea în dialog cu lumea, cu intelectualii, cu oamenii de știință. Considerăm, în acord cu patriarhul disciplinei Rene Wellek, că teoria literaturii oferă criticii un utilaj conceptual în care se (re)gândesc modalitățile posibile de a înțelege opera. Teoria îi furnizează criticii instrumente operaționale actualizate, în acord cu problemele contemporane. Pe segmentele acestea, teoria literaturii și critica (teoria criticii) se întâlnesc și colaborează fecund.

CINCI MODELE NOI DE CRITICĂ LITERARĂ

Studiile din monografia *Opera literară ca dialog și relație* se leagă prin obiectivul comun de a propune noi modele critice de interpretare și de analiză a textului li-

terar. Criteriul comun al acestor modele critice este faptul că au descins din *paradigmă dialogică* fiind, în parte, dezvoltări ale teoriei dialogice a lui Mihail Bahtin.

Critica dialogică, Critica imagologică, Sociocritica, Critica orientată către cititor și Ergocritica sunt perspective teoretice de evaluare, interpretare și analiză a textului literar. Acestea inclină spre o *critică cu metodă*, având certitudinea că trebuie să se ferească nu de construcțiile metodologice care se reglementează de un sistem de principii și metode estetice elaborate teoretic, ci de dogmatizarea lor. Înclinăm să credem că, prin descrierea acestor modele critice care și-au asumat dialogismul ca metodologie, putem contribui la eliminarea etichetei de „dogmatism" cu care a fost echivalată, adesea pripit, critica cu metodă de investigație, înscriind-o astfel în paradigma democratică a postmodernismului.

Buna utilizare a metodei contribuie la cunoașterea și reliefarea obiectului estetic-literar. Metodele trebuie însă privite nu tratamente rigide, ci ca ipoteze de lucru cu textul, puncte de pornire într-un proces de (re)valorizare continuă. Sunt jaloane flexibile în comentariul critic, întrebări și răspunsuri într-un dialog. Teoriile descrise în volumul dat asigură excelent condițiile, întrucât ele concep metoda pentru situații contextuale și în condițiile toleranței față de Celălalt.

Obiectul de studiu al tipurilor de critică propuse este extins, presupunând atât opera literară ca atare, cât și imaginea dialogului cu Celălalt, a socialității, a contextului (social, plurilingvistic, intercultural), a relației dintre text și lector, a rețelei internetului etc. în literatură. Nu întâmplător, adesea, se creează impresia ieșirii din cadrul problemelor literaturii. Când discursul critic își asumă terminologia disciplinelor cooptate, acesta nu-l mai amintește prea mult pe cel ghidat doar de criteriul estetic.

CRITICA DIALOGICĂ *VS.* RAPORTUL „AUTOR-NARATOR-PERSONAJ-CITITOR"

Pentru Mihail Bahtin și cei care i-au preluat principiul dialogic, critica literară e un *dialog cu opera literară* care se face, pe o anumită temă, în prezent și dintr-un anumit loc în istorie. În viziunea celor care au practicat *Critica dialogică* sau *Dialogica* (*textului*), apropierea de textul literar are loc, înainte de toate, grație unei *trăiri simpatetice* asemănătoare sentimentului de dragoste și de respect al unui om față de alt om. O astfel de atitudine simpatetică, orientată către Celălalt trebuie să aibă interpretul față de obiectul cercetat, dar și autorul față de eroul său. Criticul poate analiza structurile obiective ale textului literar (compoziția, stilul, imaginarul, sensurile), interpreta semnificații și evalua competențele lui dialogice, strategiile de înzestrare a Celuilalt cu voce, capacitatea de nuanțare stilistică a dialogului din interiorul cuvântului și măiestria de a stabili relații cu alte texte. În viziunea esteticianului rus, cuvântul și textul în literatură au valoare artistică nu doar datorită *funcțiilor figurative și expresive*, dar și în virtutea faptului că *pot exprima relațiile dialogice* cu alte cuvinte și texte. Prin urmare, comentariul și descrierea acestor expresii se înscriu în efortul de valorificare estetică a operei literare.

CRITICA IMAGOLOGICĂ

Analizat prin grila *imagologiei literare*, textul literar va fi privit ca purtător de reprezentări colective despre Celălalt, care au devenit în îndelungata lor utilizare clișee, stereotipuri, percepții, atitudini simplificatoare, fie negative, fie pozitive, ale unui popor despre altul. Numite în imagologie *imagotipuri*, reprezentările artistice relevante imagologic vizează raporturile de amiciție sau de dușmănie, filiile sau fobiile care au marcat faptele istoriei. În sens îngust, al criticii literare, ceea ce s-a numit *imagologia literară* va asigura interpretarea și analiza complexă a posibilităților/mijloacelor de realizare a expresivității operei literare de a pune în discuție așa valori ca particularismele, diferențierile, specificitățile, minoritățile, marginalitățile, relațiile interetnice și interculturale etc. Se va vedea că relațiile de colaborare sunt mai eficiente și mai înțelepte decât competiția.

SOCIOCRITICA

Sociocritica continuă demersul lui Bahtin și al teoreticienilor intertextualității, venind cu un model propriu de analiză a textului literar care le sintetizează pe acestea. Din perspectiva sociocriticii, textul literar este un *discurs al socialității*, iar examinarea implică, în egală măsură, nivelul lui semantic, sintactic, narativ și contextul social în care s-a produs. Reprezentând o formulă reinventariată a sociologiei literaturii, sociocritica este interesată de tehnicile prin care faptele sociale devin fapte literare. Obiectul ei depășește producerea și receptarea operei, presupunând reprezentările sociale elaborate în limitele geografice, sociale, politice și istorice determinate. Sociocritica se interesează de modurile în care poate fi răspândita și asimilată o ideologie de stat, de felurile în care se afirmă o categorie socială, dar mai ales de expresiile acestora în structurile textului. Potrivit sociocriticii, în centrul analizei se află textul, el este obiectul căruia i se acordă cea mai mare importanță. Spre deosebire de abordările formaliste, care îl consideră ca fiind o structură pur lingvistică, analizat independent de orice element exterior, sociocritica urmărește să descopere dimensiunea socială a textului.

CRITICA ORIENTATĂ CĂTRE CITITOR

Critica orientată către cititor presupune o serie de perspective de interpretare a textului literar pornind de la receptorul din triada comunicării. Presupoziția teoreticienilor René Wellek și Austin Warren că opera literară trebuie concepută în strictă relație cu lectura s-a dezvoltat, în secolul trecut, în preocupările Școlii de la Konstanz, în ale lui Hans Robert Jauss, Wolfgang Iser ș.a. pentru ca, mai spre sfârșitul lui, Terry Eagleton să afirme răspicat că „definirea literaturii depinde de felul în care alegem să citim, nu de natura a ceea ce este scris" (*Teoria literară. O introducere*). În dialogul intrinsec sau extrinsec al textului contează cititorul – real sau abstract: *receptorul*, *cititor real (amator sau profesionist)*, *cititor implicit* (W.C. Booth), *cititorul abstract* (C.H. Schmidt), *cititorul-model* (Umberto Eco), *cititorul-conștiință activă participatoare* (Mihail Bahtin), *cititorul textual* (Matei Călinescu), *Reader-Response* (Stanley Fich) etc. Terminologia și gradul de competență a cititorului la validarea operei literare se schimbă de la o perspectivă de lectură la alta, trebuie de subliniat însă că modelul de critică propus în acest compartiment se deosebește de hermeneuticile „antiintenționaliste" prin faptul că nu situează cititorul deasupra celorlalte instanțe de comunicare (autorul și textul), chiar dacă îl consideră important în procesul de reactualizare a valorilor și adevărurilor.

ERGOCRITICA

Cea mai inovativă dintre perspectivele descrise și aplicate din acest volum este *Ergocritica* (numele acesteia apare în premieră), pornită să reexamineze conceptul de literatură. Gradul de inovație poate fi înțeles dacă se ține cont de faptul că aceasta se apleacă asupra unui fenomen literar negat de critica literară curentă. Obiectul evaluării, analizei și interpretării este *textul ergodic literar*, susținut de Tehnologiile Informației și Comunicațiilor. Dificultatea de acceptare a acestui nou tip de critică vine din neînțelegerea, aproape generală, a faptului că literatura vizată nu se ține doar de *literă*, de calitatea care ii dădea statut de literatură – *literaritatea*, ci și de un amestec de text cu imagine (simboluri precum @, iconurile etc.), ascunzând îndărătul lor informații cu volum tot mai mare. În cazul literaturii digitale, literaritatea este susținută de un mediu digital, de o interfață in care cititorul nu doar răsfoiește, ci coscrie, alege căile de evoluție a subiectului, interacționând cu autorul prin cybertextul pus la dispoziție.

Acesta – noul cititor-partener-de-dialog – este, în același timp, un „utilizator" al literaturii digitale, dar și un „gamer" care poate interveni în ea de pe tastatură și prin comenzile computerului, o poate explora și „descoperi căi secrete", nu imaginar, ci factual, prin structurile topologice ale mașinăriei textuale (E. Aarseth). Prin urmare, criticul trebuie să țină cont de faptul că cititorul literaturii ergodice capătă o abilitate nouă, de care cititorul textelor tradiționale este privat. Are critica instrumente de analiză a acestor aspecte? Nu prea. Ea se vede nevoită să le inventeze în timp ce urmărește fenomenul. Mai complicat îi va fi acestui tip de critică să demonstreze că, dincolo de minunile tehnicii, trebuie să rămână de neînlocuit omul, iar relația dintre autor și cititor, fie și una mediatizată de mediul digital, să fie una intersubiectivă.

OPERA LUI MIRCEA ELIADE, PRIN GRILA NOILOR MODELE DE CRITICĂ

Am conceput partea practică a studiilor în jurul unui singur autor – Mircea Eliade – al operelor lui (se dă preferință romanului, gen prin excelență ideologic) care ne ajută să-l punem în evidență pe Celălalt, să abordăm tema indianismului, să cunoaștem orientul, să urmărim raporturile interculturale și alte câteva aspecte prin prisma modelelor de critică teoretizate. E adevărat, în practică teoria nu e infailibilă, poate suferi înfrângeri pe unele segmente. Nimeni nu neagă faptul că textul reclamă o anumită abordare, o adecvare a unei lecturi anume de care trebuie să se țină cont. Nu am creat false așteptări, nu am afirmat că metodele au efecte mereu sclipitoare asupra discursului critic, pe marginea textelor lui Mircea Eliade în cazul nostru. În același timp, aceasta nu înseamnă că rolul teoriilor în propensiunea gândirii, inspirării și a descoperirii a noi perspective de înțelegere a realității și esteticii literaturii este de neglijat.

De altfel, orice evaluare, interpretare sau analiză au rolul nu să ofere o descriere definitivă a operei, ci să formuleze ceea ce se poate spune despre o operă, să faciliteze dialogul ei cu lumea. Comentariile critice pe marginea operei lui Mircea Eliade sunt actualizări ale dialogului pe diferite teme, pe care metoda criticului e capabilă să le pună în valoare. În acest sens, comentariul se comportă ca o replică în dialog care, firește, nu exclude creativitatea, originalitatea, sinceritatea și stilul captivant.

ÎN LOC DE CONCLUZII

Modelele critice propuse de realizatoarele acestui proiect de durată se datorează accesului la mișcarea de idei și la lucrările științifice occidentale din ultimii ani, acces tot mai lejer grație internetului și bibliotecilor virtuale. Monografia prezintă un discurs multiform – speculativ, analitic, metodologic, terminologic, critic și, nu în ultimul rând, didactic –, care ar putea fi

util cercetătorilor științifici, criticilor, teoreticienilor și istoricilor literari, cadrelor didactice universitare și tuturor celor care vor găsi aici o explicație sau un pretext de continuare a temei dialogului.

Trebuie să spunem că astăzi, toată lumea pare să vorbească cu toată lumea, când, în fapt, nimeni nu mai vorbește cu nimeni. Este o realitate dramatică în care dialogul și relația dialogic analizate în proiectele noastre se vor o invitație și o provocare.

BIBLIOGRAFIE

1. Bahtin M. Probleme de literatură şi estetică. Traducere de Nicolae Iliescu, prefaţă de Marian Vasile. Bucureşti: Univers, 1982. 598 p.

2. Grati Aliona. Structuri dialogice în romanul românesc din secolul al XX-lea. Teză de doctor habilitat, Chișinău, 2011 (coordonator științific Alexandru Burlacu, dr. hab., prof. univ.); Grati Aliona. Cuvântul celuilalt. Dialogismul romanului românesc. Instit. de Filologie al AŞM. Chişinău: S:C. Profesional Service SRL, 2011, 333 p.; Grati Aliona. Romanul ca lume postBABELică. Despre dialogism, polifonie, heteroglosie şi carnavalesc. Chişinău: Gunivas, 2007. 252 p.

3. Popa Oxana. Textul literar ca discurs al socialității. Sociocritica franceză. Teză de doctorat, Chișinău, 2017; Popa Oxana. Sociologia textului literar în accepția lui Pierre V. Zima, în: Dialogica. Revistă de studii culturale și literatură, nr. 2/2021, pp. 86-92.

4. Iovu Elisaveta. Imagologia literară: școli, direcții, metode. Teză de doctorat, Chișinău, 2020; Imagologia literară: școli, direcții, metode. Chișinău: Știința, 2021, 272 p.; Iovu Elisaveta, Suggestions for the Interpretation of the Literary Text from the Literary Imagology's Perspective, în: Dialogica. Revistă de studii culturale și literatură, nr. 2/2019, pp. 40-48.

5. Dementieva Diana. Lectura ca mod de existență a operei literare. Teorii ale lecturii din secolul al XX-lea. Teză de doctorat, Chișinău, 2021; Caleidoscopul lecturii: Principalele direcții ale teoriei lecturii din secolul al XX-lea. Chișinău: Tipografia Centrală, 2021, 222 p.; Dementieva Diana. Un model de lectură sincretică ilustrat în baza romanului *Numele trandafirului* de Umberto Eco, în: Dialogica. Revistă de studii culturale și literatură, nr. 1/2021, pp. 32-43.

6. Gotca Rodica, Textul ergodic și impactul lui asupra conceptului de literatură. Teză de doctorat, Chișinău, 2022; Gotca Rodica, The literary specificity of the textual adventure gam as a form of ergodic literature, în: Dialogica. Revistă de studii culturale și literatură, nr. 2/2022, pp. 25-32.

7. Grati Aliona (coord.), Iovu-Macari Elisaveta, Popa Oxana, Dementieva Diana, Gotca Rodica. Opera literară ca dialog și relație: Noi modele critice: dialogica, imagologia, sociocritica, critica orientată către cititor, ergocritica. Chișinău: Știința, 2021. 497 p.

8. Rovelli C. Helgoland. Cum să înțelegem teoria cuantică. București: HUMANITAS, 2021 (Milano: Adelfi Edizioni, 2020).

9. Olsen S.H. The End of Literary Theory. Cambridge University Pres, 1987. 232 p.

10. Eagleton T. After Theory. Penguin; Reprint edition, 2004. 240 p.

11. Culler J. The Literary in Theory. Oxford University Press; 2nd edition, 2011. 184 p.

Mihail Statnîi. *Sonata,* 2016, u., p., 80 × 73 cm.

DETERMINANTELE PSIHOLOGICE ALE COMPORTAMENTULUI DE TIP BULLYING LA ADOLESCENȚI

CZU: 159.942.2-053.6
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.14

Doctorandă **Rodica POPA**
E-mail: rodpopa22@yahoo.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6223-6495
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF BULLYING BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

Summary. The article shows the data which have been found through a research on a sample of 286 adolescents from three high schools in The Braila County, Romania. There have been used several sequences as working tools: one for measuring the intensity of bullying and victimization behavior, another for measuring the level of self-esteem and the third for measuring the level of personality traits: extraversion, psychoticism, neuroticism, behavioral deviance and dissimulation. Taking into consideration the relationship between bullying and self-esteem, it has been shown that there is no statistically significant correlation between self-esteem and bullying behavior. Therefore it has been proved a statistically significant correlation between self-esteem and victimization but an inverse one. The case study conducted in a humanities class, in a high school with top-class students, composed mostly of teenage girls, demonstrated that most of the girl-students involved in acts of harassment-intimidation had high self-esteem. All the investigated personality traits generate statistically significant correlations with either bullying or victimization or both bullying relationship components. All investigated personality traits generate statistically significant correlations with either bullying or victimization or both components of the bullying relationship.

Keywords: bullying, self-esteem, extraversion, psychoticism, neuroticism, behavioral deviance, dissimulation.

Rezumat. În articol sunt prezentate rezultatele obținute într-o cercetare pe un eșantion de 286 de adolescenți din trei licee din județul Brăila, România. Ca instrumente de lucru s-au folosit mai multe scale: una pentru măsurarea intensității comportamentului de hărțuire și victimizare, alta pentru măsurarea nivelului stimei de sine și a treia pentru măsurarea nivelului trăsăturilor de personalitate: extraversiune, psihotism, neuroticism, devianță comportamentală și disimularea. Cercetând relația dintre bullying și stima de sine, s-a dovedit prin raționament statistic că nu există o corelație semnificativă din punct de vedere statistic între stima de sine și comportamentul de hărțuire. S-a probat existența unei corelații inverse, semnificative statistic, între stima de sine și victimizare, Într-un studiu de caz realizat într-o clasă umanistă dintr-un liceu cu elevi performanți, compusă preponderent din adolescente, s-a descoperit că majoritatea elevelor implicate în acte de hărțuire-intimidare aveau stimă de sine înaltă. Toate trăsăturile de personalitate cercetate generează corelații semnificative statistic fie cu hărțuirea, fie cu victimizarea, fie cu ambele componente ale relației de bullying.

Cuvinte-cheie: bullying, stimă de sine, extraversiune, psihotism, neuroticism, devianță comportamentală, disimulare.

COMPORTAMENTUL DE TIP BULLYING: SCURTĂ CARACTERIZARE

Prin *bullying* înțelegem o formă de manifestare a agresivității, specifică mai ales personalităților în formare (preadolescenți și adolescenți) și constând în hărțuirea (batjocorirea) unor colegi. Comportamentul a luat amploare în societatea modernă ce a introdus învățământul obligatoriu și a dezvoltat sistemul școlar.

În societatea tradițională, în care copiii se formau în spațiul familiei și nu erau obligați să se înroleze în colectivități școlare fenomenul de bullying era de neconceput. Așa cum subliniază Dan Olweus, prin *bullying* înțelegem un act de intimidare-hărțuire, operat de un subiect cu o anumită putere fizică și psihică asupra altui subiect mai puțin înzestrat sub aspectele menționate, ce se produce în mod repetat, cu efecte nefaste asupra subiectului-victimă. Așadar, important în comportamentul de tip bullying este dezechilibrul de putere și permanentizarea în timp a actelor de hărțuire. Subiectul hărțuitor poate fi de tip individual sau de tip colectiv (un grup de doi-trei colegi). Victima este însă (cel puțin în mediul școlar) un subiect de tip individual [1, p. 9].

Fenomenul se produce în colectivitățile artificiale și nu în cele naturale, cum sunt grupurile de prieteni. E limpede, așadar, că incitația spre hărțuirea unor colegi vine din interiorul personalității subiectului agresiv, care simte nevoia de descărcare a unor tensiuni,

alimentate de obligația de a interacționa cu persoane nealese, pentru care hărțuitorul nutrește sentimente de antipatie.

Multă vreme fenomenul de bullying a fost tolerat în școlile din toată lumea, fiind considerat un fenomen firesc. Abia de o jumătate de secol unii psihologi au atras atenția asupra gravității lui, studiind consecințele pe termen lung asupra personalității victimelor, care pot dezvolta tulburări de tip depresiv, dar și asupra personalității subiecților hărțuitori, aceștia putând dezvolta tendințe antisociale ce-i pot aduce în conflict cu autoritățile.

O CERCETARE A FENOMENULUI DE BULLYING DIN PERSPECTIVA CARACTERISTICILOR DE PERSONALITATE

În studiul nostru doctoral intitulat *Bullying și stima de sine la elevii de vârstă adolescentină*, început în anul 2018, am abordat această problematică prin prisma psihologiei personalității. *Stima de sine*, despre care este vorba în titlu, este o caracteristică de personalitate cu efecte multiple asupra conduitei. Am abordat acest concept din perspectiva propusă de Gerald Mattheus, Ian J. Deary și Martha C. Whiteman într-o lucrare din 2003 [2, pp. 100-101].

Autorii disting între *trăsături* și *stări* ale personalității. Trăsăturile au caracter stabil și, de aceea, odată cristalizate, ele nu mai comportă modificări. Stările au în vedere caracteristici care sunt conștientizate și, de aceea, pot fi măsurate prin intermediul unor inventare de personalitate. Testele de personalitate înregistrează valori apropiate între măsurători realizate la anumite intervale de timp privind trăsăturile de personalitate, pe când inventarele de personalitate centrate pe identificarea și măsurarea stărilor înregistrează valori relativ variabile, deoarece stările de personalitate sunt reflexe ale trăsăturilor influențate de anumite experiențe. Trăsăturile predispun spre trăirea anumitor stări, dar acestea au o anumită variabilitate, ceea ce rezultă și din compararea rezultatelor la testele de fidelitate ale instrumentelor utilizate, care, în cazul trăsăturilor, au un grad destul de ridicat, de 0,8, pe când în cazul stărilor au un grad mult mai scăzut, de 0,3. Gradul de fidelitate al unui instrument psihologic de măsurare reprezintă capacitatea acestuia de a genera aceleași valori la repetarea lui peste câteva zile. M. Zuckerman afirmă că rezultatele la testele pentru măsurarea stărilor nu trebuie să furnizeze aceleași valori ca testul care măsoară trăsătura corelată acelei stări, responsabilă de acea manifestare psihică, dar media rezultatelor la mai multe teste de măsurare a stărilor ar trebui să se apropie de valoarea înregistrată la testul pentru evaluarea trăsăturii. Așadar, după M. Zuckerman, „trăsăturile ar putea reprezenta, pur și simplu, media în timp a stărilor” [2, p. 103]

Pornind de la distincția între trăsătura de personalitate și stare, am avansat opinia că stima de sine nu este o trăsătură, ci o stare a personalității și, de aceea, se poate interveni pentru ameliorarea ei. În cercetarea noastră doctorală ne-am servit de această interpretare în proiectul de intervenție destinat ridicării nivelului stimei de sine la elevii-victimă, ca strategie de contracarare a demersurilor agresive ale hărțuitorilor. Totuși, interpretarea noastră ridică o întrebare căreia, deocamdată, nu-i putem oferi un răspuns: Care este trăsătura ce este vizată de variațiile stimei de sine ca stare? Putem propune oare o soluție ipotetică, și anume că stima de sine este o caracteristică sintetică a personalității ce reflectă personalitatea în ansamblu și nu o trăsătură concretă, deși pare mai mult dependentă de nivelul de extraversiune, cu care se dovedește a fi în relație inversă. Sunt multe cercetări care tind să trateze stima de sine ca trăsătură de personalitate. Depresia este explicată de unii cercetători ca fiind asociată cu o stimă de sine redusă, ca trăsătură generală, deși nu este clar dacă stima de sine redusă este un predictor sau un indicator al tulburărilor depresive [3, p. 103].

În studiul nostru, determinantele psihologice ale condiției de agresor sau victimă le-am cercetat cu ajutorului testului de personalitate EPQ-R (Eysenck Personality Questionaire Revised), versiunea Gheorghe Perțea, care vizează următoarele trăsături de personalitate: extraversiunea, neuroticismul, psihotismul, disimularea și deviança comportamentală. Dintre toate aceste trăsături, nivelul stimei de sine pare să aibă în mod evident legătură cu o extraversiune de nivel scăzut, numită de psihologi și introversiune.

Nivelul stimei de sine l-am măsurat cu ajutorul unui instrument eficient, fiabil, și totodată ușor de aplicat: scala Rosenberg.

Studiul constatativ l-am realizat pe un eșantion de 286 de elevi de liceu din județul Brăila, dintre care un colegiu național, un grup școlar din municipiul Brăila și un grup școlar din comuna Măxineni, județul Brăila. În total, 124 de fete și 162 de băieți, 74 din mediul rural și 212 din cel urban, 150 de la profilul tehnologic și 136 de la profilul teoretic, din clasele a IX-a (93), a X-a (107) și a XI-a (86), cu vârste cuprinse între 15 și 18 ani.

În acest studiu constatativ au fost utilizate următoarele instrumente:

- Chestionarul APRI-BT (Adolescent Peer Relations Instrument–Bully/Target) [4, pp. 1-30], elaborat de cercetătorul australian R.H. Parada și gândit pentru studierea bullying-ului la adolescenți. Am preferat acest chestionar, adaptat pe populația școlară din Ro-

mânia de cercetătorii clujeni, deoarece este mai potrivit pentru studierea adolescenților de vârstă liceală (15-18 ani) decât scala expunerii la bullying, propusă de Dan Olweus: BVQ (Bully/Victim Questionnaire), cunoscut și sub numele de OLWEUS BULLYING QUESTIONNAIRE, prescurtat OBQ [5, pp. 761-762]. Totodată, chestionarul APRI-BT surprinde trei tipuri de hărțuire/intimidare și, respectiv, trei tipuri de victimizare: verbal, social și fizic.

▪ Testul de personalitate EPQ (Eysenck Personality Questionnaire), versiunea Gheorghe Perțea, surprinde următoarele trăsături ale personalității: *extraversiune* (E), *neuroticism* (N), *psihotism* (P), *devianță comportamentală* (C) și *disimulare* (L).

▪ Scala stimei de sine „Rosenberg Self-Esteem Scale” (RSES), elaborată și dezvoltată de către M. Rosenberg în volumul *Society and the Adolescent Self Image (Societatea și imaginea de sine a adolescentului,* 1965), în versiunea românească propusă de Viorel Robu [6, pp. 3-13].

Alegerea acestor instrumente a urmărit verificarea următoarelor ipoteze:

1. Există o corelație între stima de sine și incitația spre agresivitatea de tip bullying;
2. Există o corelație inversă între nivelul stimei de sine și condiția de victimă;
3. Există o corelație între factorii de personalitate și statutul de hărțuitor sau victimă în relația de bullying.

Studiul constatativ, realizat pe eșantionul descris mai sus, nu a confirmat Ipoteza 1, neidentificându-se o corelație semnificativă statistic între nivelul stimei de sine și implicarea în acte de hărțuire/intimidare. Ipoteza 2 a fost însă confirmată, stabilindu-se o corelație semnificativă statistic între nivelul stimei de sine și statutul de victimă în relația de bullying. E vorba de o corelație inversă, în sensul că un nivel redus al stimei de sine îl predispune pe adolescent să devină victimă a actelor de hărțuire/intimidare, pe când un nivel ridicat al stimei de sine descurajează actele de hărțuire din partea adolescenților agresori. Ipoteza 3 a primit o confirmare parțială în cadrul studiului constatativ, evidențiindu-se anumite determinante din partea factorilor de personalitate a incitației spre hărțuire și a statutului de victimă în relația de bullying.

În legătură cu Ipoteza 1, facem următoarele precizări:

În cercetarea constatativă, am realizat și un studiu de caz la o clasă umanistă (filologie) din cadrul colegiului național, în care am aplicat alte două instrumente: metoda aprecierii obiective și testul sociometric. Clasa respectivă, compusă din 27 de fete și 4 băieți, a făcut parte și din eșantionul descris mai sus, de aceea rezultatele obținute la aceste două instrumente au putut fi corelate și cu datele obținute prin chestionarele prezentate [7, pp. 81-84]. Trebuie menționat faptul că la colegiul național, din care face parte clasa de filologie aleasă pentru studiu de caz, se înscriu elevi cu rezultate bune în gimnaziu și la testarea națională, ceea ce indică aptitudini intelectuale înalte. Acești copii provin din familii din clasa de mijloc, cu status economic mediu spre bun. Părinții lor sunt, în marea lor majoritate, interesați de educația propriilor copii și, de aceea, sunt dispuși să investească în pregătirea lor. Cercetând la această clasă relația dintre stima de sine și actorii relației de bullying (hărțuitori și victime), s-a constatat că subiecții implicați în agresivitatea de tip bullying au stimă de sine înaltă, cu o singură excepție, o elevă cu stimă de sine medie.

Tabelul 1

Stima de sine e elevilor implicați în bullying școlar (hărțuitori și victime)

Nr. crt. elevi	Nivelul		
	comportamentului agresiv	**victimizării**	**stimei de sine**
2	Mediu	Scăzut	Ridicat
6	Ridicat	Scăzut	Ridicat
11	Mediu	Scăzut	Ridicat
13	Ridicat	Scăzut	Ridicat
26	Ridicat	Scăzut	Mediu
3	Scăzut	Mediu	Scăzut
4	Scăzut	Mediu	Mediu
5	Scăzut	Ridicat	Scăzut
7	Scăzut	Ridicat	Scăzut
17	Scăzut	Ridicat	Scăzut
24	Scăzut	Ridicat	Mediu
30	Scăzut	Ridicat	Scăzut

Această constatare care surprinde, fiind diferită de concluziile obținute pe eșantionul de 286 de elevi, sugerează două piste de cercetare, pornind de la informația că grupul avut în atenție în studiul de caz este format majoritar din fete, cu nivel de inteligență ridicat, provenind din familii cu nivel mediu spre ridicat de bunăstare. E posibil ca aceste caracteristici bio-psiho-sociale, în interacțiunea lor, să predispună pe adolescenți cu stimă de sine ridicată să-și consume surplusul de energie prin „distracția” generată de implicarea în bullying.

În ceea ce privește subiecții cu statut de victime, se confirmă corelația stabilită în cercetarea pe eșantion, în sensul că din cele 7 eleve predispuse la victimizare, doar două au stimă de sine medie, celelalte având stimă de sine scăzută.

FACTORII DE PERSONALITATE CU IMPACT ASUPRA COMPORTAMENTULUI AGRESIV SAU VICTIMIZANT

În cercetarea pe eșantion, prin aplicarea chestionarului de personalitate EPQ-Junior, am identificat trăsăturile de personalitate ale participanților.

Ipoteza a 3-a, care vizează existența unei corelații între factorii de personalitate și statutul de hărțuitor sau victimă în relația de bullying, ne obligă în demersul de verificare să cercetăm în ce măsură una sau alta dintre trăsăturile de personalitate este responsabilă de impulsurile agresive în actele de hărțuire sau de postura de victime a unora dintre adolescenți. Am stabilit deja că stima de sine de nivel coborât a potențialelor victime îi predispune pe adolescenții agresori să declanşeze acte de intimidare, ironizare, hărțuire, batjocorire a acestora, întrucât adolescenții cu status de victime se dovedesc mai puţin echipați din punct de vedere al energiei sociale (stimă de sine scăzută, preferința pentru singurătate, coeficient de integrare socială de nivel modest etc.)

Prima ipoteză care se profilează în legătură cu impactul trăsăturilor de personalitate asupra relației bully-victim (agresor-victimă) este că hărțuitorii dispun de firi extravertite, în timp ce victimele se caracterizează prin extraversiune scăzută (introversiune). În termenii teoriei clasice asupra temperamentelor, agresorii se recrutează dintre sangvinici și colerici, în timp ce victimele – dintre melancolici și flegmatici.

Cercetarea pe eșantion oferă următoarele date:

- Există o corelație pozitivă, de mărime slabă, semnificativă statistic între *extraversiune* și *intimidarea (hărțuirea) generală* (r = 0,125, p < 0,05), în sensul că subiecții cu scoruri ridicate la *extraversiune* vor avea scoruri ridicate la *intimidare generală*, și viceversa. Dintre tipurile de intimidare/hărțuire, această corelație se verifică numai în cazul intimidării/hărțuirii fizice, nu și în cazul variantelor socială (r = 0,067, p > 0,05) și verbală (r = 0,112, p > 0,05).
- Cât privește victimizarea, se confirmă corelația negativă cu extraversiunea, în sensul că victimizarea este favorizată de o extraversiune de nivel redus (introversiune), dar corelația nu este semnificativă din punct de vedere statistic. În cazul victimizării generale, corelația este surprinsă de formula: „r = – 0,060, p > 0,05".

A doua ipoteză vizează relația dintre psihotism și impulsul spre hărțuire. O astfel de expectanță se bazează pe faptul că scorul ridicat la psihotism are în vedere tendința spre singurătate, indiferență față de ceilalți și inabilitate în eforturile de adaptare. O persoană psihotică poate fi dură, nemiloasă, neempatică, atrasă de ciudățenii (versiunea negativa a psihotismului) sau poate fi creativă, curajoasă, cu înclinații pentru acte aventuroase, pentru situații neobișnuite, pentru persoanele ciudate (în versiunea pozitivă a psihotismului) [8, p. 164]. „Doar la o foarte mică proporţie de oameni cu un nivel înalt de psihotism este posibil să se dezvolte o psihoza în cursul vieţii. Termenul echivalent pentru psihotism este, la Eysenck, *duritate* (tough-mindedness) şi este prima dată folosit în lucrarea *The psychology of Politics*, 1954 [9, p. 289]. Iată o serie de caracteristici care par a favoriza înclinația spre acte de cruzime în relația cu colegii.

Cercetarea statistică indică următoarele:

- Există o corelație pozitivă, de mărime slabă, semnificativă statistic, între *psihotism* și *intimidarea generală* (r = 0,210, p < 0,01). Corelația se verifică atât în ceea ce privește intimidarea/hărțuirea generală, cât și în ceea ce privește speciile de intimidare/hărțuire: verbală, socială și fizică.
- Nu există o corelație semnificativă statistic între *psihotism* și *victimizarea generală* (r = 0,100, p > 0,05) și nici în relație cu victimizarea verbală (r = 0,087, p > 0,05) și cu cea fizică (r = 0,051, p > 0,05). O corelație semnificativă statistic s-a descoperit totuși între psihotism și victimizarea socială (r = 0,125, p < 0,05).

Victimizarea socială caracterizează pe acele persoane care se simt excluse dintr-un grup, care cred că cei din jur complotează împotriva lor urmărind să le deterioreze imaginea prin bârfe și zvonuri, ceea ce semnifică o ipostază a maniei persecuției ce poate fi pusă în legătură cu profilul de personalitate psihotic.

Neuroticismul este o trăsătură a persoanelor ce se referă la disponibilitatea emoţională, la echilibrul sau dezechilibrul afectiv. Persoanele cu neuroticism ridicat se caracterizează prin viață afectivă bogată și complexă și prin trăirea intensă a sentimentului stresului. Neuroticismul „este descris ca o trăsătură specifică unei persoane labile emoţional, deseori anxioasă și depresivă, cu dificultăți în restabilirea echilibrului psihic după şocuri emoţionale" [10, p. 31]. Dimpotrivă, persoanele cu neuroticism redus se caracterizează prin stabilitate emoțională, prin rezistență la stres, calmitate, atitudini relaxate. Cercetând relația între neoroticism și ipostazele bullying-ului, datele statistice indică următoarele:

- Nu există o corelație semnificativă statistic între *neuroticism* și *intimidarea/hărțuirea generală* (r = 0,115, p > 0,05). Există în schimb o corelație pozitivă, de mărime slabă, semnificativă statistic, între *neuroticism* și *intimidarea verbală* (r = 0,131, p < 0,05). Cu celelalte dimensiuni ale intimidării/hărțuirii, corelațiile nu sunt semnificative din punct de vedere statistic. Corelațiile cu intimidarea socială sunt exprimate prin

formula r = 0,082, p > 0,05, iar cu intimidarea fizică – prin formula r = 0,082, p > 0,05.

- Între *neuroticism* și *victimizarea generală* există o corelație pozitivă, de mărime slabă, semnificativă statistic (r = 0,147, p < 0,05) și, de asemenea, între *neuroticism* și *victimizarea verbală* (r = 0,170, p < 0,05), precum și între *neuroticism* și *victimizarea socială* (r = 0,150, p < 0,05). Corelația cu victimizarea fizică nu este însă semnificativă statistic (r = 0,059, p > 0,05).

Devianța comportamentală, ca trăsătură de personalitate, măsurată prin versiunea EPQ utilizată, se arată importantă în determinarea actelor de bullying, în măsura în care prin devianță comportamentală se înțelege tendința de a nesocoti regulile respectate într-o colectivitate, putând conduce la conflicte între individul deviant și grupul sau societatea respectivă [11, p. 193]. Devianța comportamentală (C) este o scală mai recentă care integrează itemi din scalele N (neuroticism), P (psihotism) și E (extraversiune) și care încearcă să surprindă comportamentul înclinat spre devianță și acte antisociale [10, p. 31].

Cercetarea statistică aduce dovezi privitoare la corelația dintre devianța comportamentală și impulsul spre intimidare/hărțuire.

- Există o corelație pozitivă, de mărime slabă, semnificativă statistic, între *devianță comportamentală* și *intimidarea generală* (r = 0,179, p < 0,01), în sensul că persoanele cu scoruri ridicate la *devianță comportamentală* vor avea scoruri ridicate la *intimidarea generală*, și viceversa;
- Corelația se verifică și în legătură cu *intimidarea verbală* (r = 0,166, p < 0,01), *intimidarea socială* (r = 0,146, p < 0,05), *intimidarea fizică* (r = 0,153, p < 0,01).

Surprinzător este că și victimizarea pare să fie influențată de tendința spre devianță comportamentală, astfel:

- Există o corelație pozitivă, de mărime slabă, semnificativă statistic între *devianță comportamentală* și *victimizarea generală* (r = 0,191, p < 0,05), în sensul că persoanele cu scoruri ridicate la *devianță comportamentală* vor avea scoruri ridicate la *victimizare generală*, și viceversa;
- Corelația se verifică și în ceea ce privește *victimizarea verbală* (r = 0,197, p < 0,01) și *victimizarea socială* (r = 0,206, p < 0,01).
- Nu există însă o corelație semnificativă statistic între *devianță comportamentală* și victimizarea fizică (r = 0,093, p < 0,05).

Faptul că devianța comportamentală predispune atât la acte de hărțuire, cât și la trăirea condiției de victimă se poate explica astfel: există adolescenți în categoria victimelor agresive, care, la scala pentru bullying (APRI-BT), apar cu scoruri peste medie atât la hărțuire/intimidare, cât și la victimizare. În al doilea rând, unii dintre cei cu scor ridicat la devianță comportamentală se manifestă ca hărțuitori, alții ca victime. Așa se și explică faptul că aceste corelații statistice, deși semnificative din punct de vedere statistic, sunt totuși „de mărime slabă".

A V-a dimensiune a personalității, cercetate cu ajutorul versiunii chestionarului EPQ utilizată, adică *disimularea* sau scala de *dezirabilitate socială*, numită „scara minciunii" (L) măsoară tendința subiecților de a distorsiona pozitiv aspectele privitoare la propria persoană. „Pe lângă faptul ca scala L măsoară disimularea, ea măsoară în același timp și un factor de personalitate stabil, care ar putea sa reprezinte un oarecare grad de naivitate socială sau de conformitate" [12, p. 7]. Persoanele cu scoruri mici la această scală au tendința de a recunoaște lipsurile pe care le au, de obicei pe cele minore, cum ar fi încălcări minore ale normelor de comportament. Persoanele cu scoruri mari sunt persoane interesate de a face o impresie bună celor din jur, de aceea distorsionează pozitiv, urmărind să se propună într-o lumină cât mai favorabilă, fiind preocupate de ceea ce s-ar putea numi „managementul impresiei". Persoanele cu scoruri mari trădează un convenționalism excesiv, ce se exprimă inclusiv prin refuzul de a recunoaște încălcarea unor reguli.

Analizând corelațiile dintre *intimidare, victimizare* și *disimulare*, se constată că:

- Există o corelație negativă, de mărime slabă, semnificativă statistic între *disimulare* și *intimidarea generală* (r = – 0,203, p < 0,01), din care rezultă că subiecții cu scoruri ridicate la *disimulare* vor avea scoruri scăzute la *intimidarea generală*, și viceversa;
- Corelația se verifică și în cazul *intimidării verbale* (r = – 0,278, p < 0,01) și *fizice* (r = – 0,164, p < 0,01), dar nu se verifică în cazul *intimidării sociale* (r = – 0,064, p > 0,05);
- Analiza statistică nu a putut stabili corelații semnificative statistic nici cu *victimizarea generală* (r = – 0,032, p > 0,05) și nici cu formele ei: Cu *victimizarea verbală* (r = – 0,075, p > 0,05); cu *victimizarea socială* (r = 0,040, p > 0,05); cu victimizarea fizică (r = – 0,052, p > 0,05).

CONCLUZII

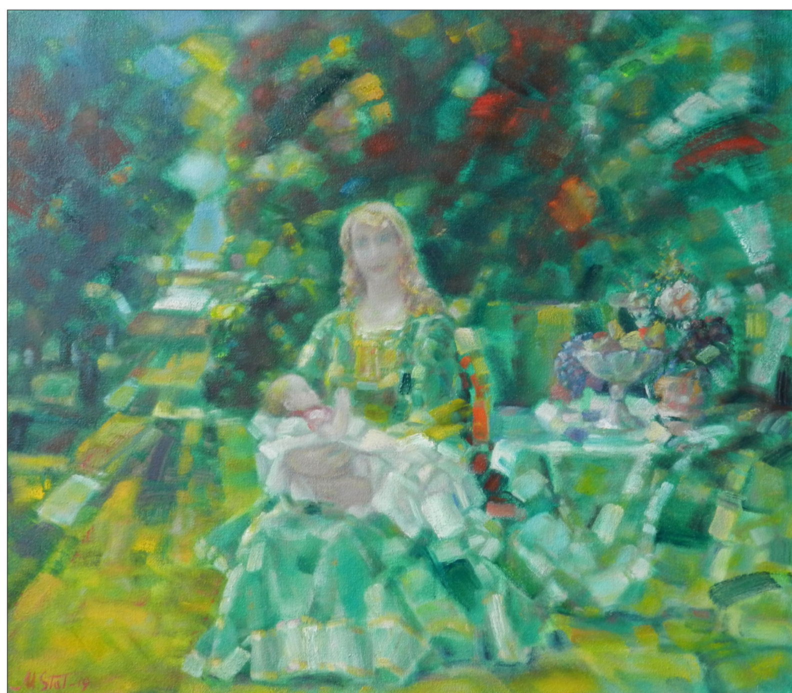
Din demonstrația statistică de mai sus rezultă că ipoteza 3 privitoare la existențe unei cauzalități între factorii de personalitate și cele două dimensiunii ale bullying-ului, hărțuirea și victimizarea, se confirmă. Astfel, *extraversiunea* (factorul E) corelează pozitiv cu intimidarea/hărțuirea generală și fizică; *psihotismul* (factorul P) corelează pozitiv cu intimidarea/hărțuirea

generală, verbală, socială și fizică, precum și cu victimizarea socială; *neuroticismul* (factorul N) corelează pozitiv cu intimidarea/hărțuirea verbală, victimizarea generală, verbală și socială; *Devianța comportamentală* corelează pozitiv cu intimidarea/hărțuirea generală, verbală, socială și fizică, precum și cu victimizarea generală, verbală și socială; *Disimularea* corelează negativ cu intimidarea/ hărțuirea generală, verbală și fizică.

Rezultă de aici că deranjamentul social de tip bullying este favorizat nu doar de factorii sociali ai mediului familial și școlar, ci și de factorii psihologici ce țin de personalitatea acestor adolescenți. Strategiile de combatere a fenomenului avut aici în atenție trebuie, așadar, să aibă în vedere și aceste dimensiuni ale personalității, pe lângă direcțiile de lucru ce vizează colaborarea cu familiile, colaborarea între cadrele didactice, managementul educativ al instituției școlare.

BIBLIOGRAFIE

1. Olweus D. Bullying at school: What we know and what we can do, Blackwell Publishing, 1993. 140 p.
2. Mattheus G., Deary I. J., Whiteman M. C. Psihologia Personalității. Trăsături, cauze, consecințe, traducere de D.L. Ilin, Iași: Polirom, 2005. 510 p.
3. Băban A. Stres și personalitate. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 1998. 231 p.
4. Bălan R., Dobrean A., Balazsi R. Parada R.H., Predescu E. The Adolescent Peer Relations Instrument Bully/Target: Measurement Invariance Across Gender, Age, and Clinical Status, in: Journal of Interpersonal Violence 0(0) 1-30/2020. Article reuse guidelines: sagepub.com/journals-permissions, doi: 10.1177/0886260520922350 journals.sagepub.com/home/jiv
5. Olweus D. School bullying. Developement and some important challanges, în: The Annual Review of Clinical Psychology, University of Bergam, 2013, pp. 751-780, [online] at ttp://clinpsy.annualreviews.org (consultat: 14.05.2020).
6. Robu V. Evaluarea stimei de sine în rândul adolescenților. Proprietăți psihometrice pentru scala Rosenberg, în: Psihologie. Revistă științifico-practică, Chișinău nr. 2, 2013, pp. 3-13.
7. Popa R. Valoarea diagnostică a metodei aprecierii obiective în identificarea cazurilor de bullying la elevii adolescenți, în: Asistența psihologică la etapa contemporană: realități și perspective, Ediția II, Volumul Materialele Conferinței Științifice Internaționale, Universitatea „Alecu Russo" din Bălți, 2021, pp. 81-84.
8. Popa R. Psihotism și violența de tip bullying la elevii adolescenți, în: Lucrări Conferința A.P.A.R., ediția XVI, „Restructurări psihologice în criză", Brașov: A.P.A.R. România, 2021, pp. 162-169.
9. Minulescu M. Chestionarele de personalitate în evaluarea psihologică. București: Gar Ell Publishing House, 1996. 400 p.
10. Perțea Gh., Perțea Gh. Psihodiagnoza personalității. Chestionarele, [online] https://dokumen.tips/documents/gheorghe-pertea-psihodiagnoza-personalitatii-chestionarele-update.html (consultat: 14.05.2020).
11. Popescu-Neveanu P. Dicționar de psihologie. București: Albatros, 1978. 784 p.
12. Eysenck H.J., Eysenck Sybil B.G. EPQTMR/S-Eysenck Personality Questionnaire, Raport pregătit pentru Jane Sample, 1991, EPQ-Short Electronic (testcentral.ro).

Mihail Statnîi. *Maternitate*, 2019, acrilic, p., 61 × 50 cm.

CADENȚELE ÎN CONCERTELE PENTRU CORN DE OLEG NEGRUȚA: ASPECTE INTERPRETATIVE

CZU: 780.8:780.646.3.082.4:78.071.1
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.15

Doctorandă **Dorina MUNTEANU**
E-mail: dorinamunteanu90@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3756-8532
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

CADENZAS IN THE HORN CONCERTOS BY OLEG NEGRUTA: INTERPRETATIVE ASPECTS

Summary. The purpose of this article is to highlight the most important characteristic aspects of the cadenzas of the horn Concertos and orchestra signed by Oleg Negruta. The composer uses an original language in his cadenzas, emphasizes the timbral qualities and technical possibilities of the instrument. In this context, several innovative aspects stand out: the doina character, the improvisational style, the influence of traditional folk and jazz music. This study aims to emphasize the most distinctive elements used within the analyzed cadenzas, viewed from an interpretive aspect, and to define some recommendations in this regard.

Keywords: Oleg Negruta, concerto, concertino, horn, orchestra, cadenza.

Rezumat. Articolul are drept scop evidențierea celor mai importante aspecte caracteristice cadențelor Concertelor pentru corn și orchestră semnate de Oleg Negruța. Compozitorul folosește în cadrul cadențelor sale un limbaj original, pune în valoare calitățile timbrale și posibilitățile tehnice ale instrumentului. În acest sens, se remarcă mai multe aspecte inovative: caracterul doinit, stilul improvizatoric, influența muzicii populare și de jazz. Acest studiu își propune sublinierea celor mai distincte elemente folosite în cadrul cadențelor analizate, privite sub aspect interpretativ, precum și definirea unor recomandări în acest sens.

Cuvinte-cheie: Oleg Negruța, concert, concertino, corn, orchestră, cadență.

INTRODUCERE

Cadența reprezintă o secțiune specială, apărută în muzica europeană cultă în secolul al XVI-lea (muzica vocală) și al XVIII-lea (muzica instrumentală). În muzica instrumentală cadența a căpătat o importanță deosebită în cadrul genului de concert instrumental. Până la începutul secolului al XIX-lea cadența era situată de obicei în codă, sub aspect armonic fiind plasată între cvartsextacordul de cadență și septacordul dominantei.

Specificul armonic al procedeului respectiv a contribuit considerabil la amplificarea funcției sale arhitectonice: cadența semnala apropierea de hotarul între diferite secțiuni ale formei, în primul rând, între dezvoltare și repriză sau repriză și codă, cimentând astfel compoziția muzicală și stimulând atenția ascultătorului.

Sub aspect interpretativ, cadența este de fapt o mică fantezie *solo*, pliată pe temele principale ale concertului, în cadrul căreia se dezvoltă anumite elemente melodice și metro ritmice ale tematismului. Cadența reclamă o mare virtuozitate, oferind, prin urmare, o oportunitate excelentă instrumentistului să-și demonstreze aptitudinile interpretative. Mai exact, „în textul strict fixat al operei era prevăzută o secțiune, care nu a fost stabilită de autor și putea fi compusă (improvizată) de un alt muzician” [1].

În pofida faptului că în perioada barocului și a clasicilor vienezi, W.A. Mozart și J. Haydn, cadența era improvizată de interpret, L. van Beethoven a inițiat o cu totul altă tradiție – ca însuși compozitorul să compună cadențele [1]. Așadar, în context istoric, după cum susține cercetătoarea Elena Fomenko, cadența era o secvență improvizatorică, variațională a textului muzical original scris de compozitor care aparținea genului de concert instrumental [2, p. 3]. Totodată, cadența, ca element important al expresiei muzicale, a suferit o transformare considerabilă – de la o pură improvizație la o reglementare compozițională riguroasă.

Studiul teoretic asupra cadenței nu este suficient dezvoltat în știința muzicii – atât universală, cât și în cea din Republica Moldova. De obicei, analiza cadențelor se realizează în contextul cercetării unor exemple ale genului de concert instrumental ca parte componentă a acestuia, jucând un rol destul de modest. Totodată, în opinia cercetătorilor, cadența este o zonă specială a concertului care acumulează „toate performanțele culturii improvizației instrumentale din epocile precedente” [2, p. 3]. Vom menționa în acest context lucră-

rile autorilor din țară și de peste hotare – B. și P. Badura-Skoda, F. Merkulov, P. Brown, E. Sambriş şi alții care au contribuit la elucidarea temei vizate [3; 4; 5; 6].

Fiind concepută ca un procedeu tematic, arhitectonic și interpretativ specific, cadența este folosită frecvent în concertele instrumentale semnate de compozitorii din Republica Moldova. Printre aceştia se evidențiază Oleg Negruța (n. 1935), autor a 29 de concerte instrumentale, inclusiv două concerte pentru corn și *Concertino* pentru doi corni și orchestră. Din punct de vedere ideatic, creațiile pentru corn de Oleg Negruța, deși marcate de influențe clasice și romantice, reprezintă niște lucrări originale care îmbină caracterul melancolic cantabil și ornamentele de inspirație folclorică, jazz și din muzica ușoară. Procedeele tehnice și de expresie ale cornului sunt explorate pe larg în lucrările sale, punând în valoare potențialul instrumentului și măiestria interpreților.

Compozitorul demonstrează cunoștințe aprofundate despre corn, anticipând anumite dificultăți interpretative prin folosirea în mod intenționat a pauzelor orchestrale. Anume în cadențele solistice se remarcă cele mai multe aspecte inovative din repertoriul național pentru corn, precum caracterul doinit, stilul improvizatoric, imitația buciumului, folosirea ornamentelor specifice muzicii populare românești, oferind limbajului muzical al concertelor analizate particularități distincte.

Din punct de vedere interpretativ, cadențele lui O. Negruța posedă un potențial care merită explorat de către fiecare interpret și oferă libertate de exprimare. Un interes deosebit îl reprezintă cadențele din concertele pentru corn ale compozitorului. În continuare vom analiza cele mai importante caracteristici interpretative ale cadențelor din cele două concerte pentru corn și orchestră și din *Concertino* pentru doi corni și orchestră.

Concertul nr. 1 pentru corn și orchestră este primul concert în creația autohtonă scris pentru acest instrument, îmbinând procedee specifice creațiilor pentru corn și elemente din muzica populară într-un discurs muzical original. Cadența instrumentală din prima parte a *Concertului nr. 1 pentru corn și orchestră* se caracterizează printr-un stil doinit, ritmic de tip *parlando-rubato*, specific arealului folcloric românesc și melismatic de sorginte populară. Folosirea elementelor muzicii tradiționale reprezintă o caracteristică generală în creația compozitorului O. Negruța, inclusiv *în Concertul nr. 1 pentru clarinet și orchestră de coarde*. După cum afirmă cercetătoarea G. Chiforișin, „Acesta se manifestă prin utilizarea intonației folclorice, ornamentelor tipice – apogiaturi, mordente, a genului de dans – hora prin ritmul său specific și formulele ritmice de triolet” [7, p. 21].

Revenind la *Concertul pentru corn*, putem remarca prezența elementelor folclorice, mai cu seamă în cadența primei părți. În opinia lui Gh. Ichim, „cadența reprezintă o improvizație în stil popular cu caracter doinit. Aici compozitorul îi oferă solistului șansă de a arăta posibilitățile cornului în toate registrele sale (în special, pe materialul temei secundare)” [8, p. 42]. Cadența din prima parte cuprinde aproape

Exemplul 1. O. Negruța. *Concertul nr. 1 pentru corn și orchestră.* Cadența.

Exemplul 2. O. Negruța. *Concertul nr. 1 pentru corn și orchestră*. Partea a doua. Cadența.

tot diapazonul cornului, solicită integral măiestria interpretativă a solistului și arată potențialul tehnic și sonor al instrumentului. Melodia este construită pe scară naturală, se observă folosirea intonațiilor de cvartă-cvintă. Putem presupune că acestea imită buciumul (ex. 1).

În prima frază, deși este indicată nuanța dinamică *mf*, interpretul va etala o sonoritate amplă. Vom atrage atenția asupra *legato*, care trebuie susținut cu ajutorul coloanei de aer și *crescendo*, în mișcarea ascendentă. *Mordentul* creează un colorit național foarte frumos datorită ajustării pe această formulă.

Cea de-a doua frază este construită din patru grupuri de cvintolete cu același material muzical. Tempoul accelerează treptat, în *crescendo*, iar pe ultimul grup se rărește considerabil, motivul finalizând pe sunetul f^2. Recomandăm prelungirea acestui sunet și dinamica *diminuendo* abia spre sfârșit, până dispare. Următoarea frază începe pe o notă în registrul grav (B_1), de la care se construiește un arpegiu ascendent și apoi revine până la *es.* Aceasta se cântă cu un *crescendo* mare și *rallentando* la mijloc, până la sfârșit. Urmează expunerea primei fraze în tonalitatea de bază, după care *meno mosso* anunță o schimbare de tempo. Apare tema secundară, care se îmbină cu alte motive expuse anterior, iar apoi aceasta culminează spre o notă foarte acută – f^2. Ultimul fragment al acestei cadențe, *Allegro moderato*, are mai cu seamă rolul de a pregăti apariția codei. Autorul include aici procedeul *glissando*, care demonstrează elocvent posibilitățile cornului.

Partea a doua a *Concertului nr. 1 pentru corn și orchestră, Romanze*, de asemenea conține o cadență, una mică, ce se află la hotarul secțiunilor a^1 și a^2 (m. 39). Se observă trăsături tipice cadențelor concertelor romantice și clasice: tempoul *rubato*, caracterul liber, improvizatoric, specificul declamator (ex. 2).

Concertul nr. 2 pentru corn și orchestră denotă un limbaj diferit față de primul concert cu o puternică influență a muzicii ușoare, O. Negruța fiind autorul a numeroase cântece de acest gen. Deși concertul este mai succint ca tematic și mai scurt ca durată, cu o structură monopartită, totuși el include două cadențe. Prima cadență este una scurtă, în cadrul episodului de la sfârșitul părții a^2, în partida solistică (ex. 3) care încheie ideea muzicală printr-o mișcare descendentă în optimi, bazată pe temă.

Cadența se interpretează *rubato*, *poco accelerando* la mijlocul frazei și *allargando con diminuendo* până la *piano*, spre sfârșitul acesteia (c. 30). Nuanța dinamică *piano* rămâne însă a fi una relativă, în funcție de măiestria și capacitatea interpretativă a cornistului. Este aleasă o nuanță adecvată, astfel încât instrumentul să se facă auzit și să i se asigure emiterea fiecărui sunet. Intenția compozitorului în această mini-cadență a fost de a scoate în evidență calitățile timbrale ale registrului grav.

O altă cadență, mai amplă, din cadrul reprizei *Concertului nr. 2*, se remarcă prin originalitate: comparativ cu cadența din primul concert (ex.1) aici accentul nu este pus pe măiestria interpretativă a solistului ci,

Exemplul 3. O. Negruța. *Concertul nr. 2 pentru corn și orchestră*. Episod. Cadența.

Exemplul 4. O. Negruța. *Concertul nr. 2 pentru corn și orchestră*. Cadența.

mai degrabă, pe maniera jazzistică și stilul improvizatoric al discursului muzical. Influența muzicii jazz este de asemenea o particularitate distinctă a creației compozitorului, fapt remarcat și în alte lucrări ale sale. *Concertul nr. 2 pentru clarinet și orchestră* întruchipează această stilistică prin utilizarea armoniei de jazz, improvizație și alte elemente menționate în publicația autoarei E. Sambriș [9, pp. 42-44] (ex. 4).

Se interpretează *ad libitum*, accelerând treptat tempoul, iar la sfârșitul frazelor se recomandă *ritenuto* spre notele cu *fermato*, subliniind astfel schimbarea pe plan intonațional și armonic. Accentuarea sunetelor are loc prin intermediul procedeului de alterație melodică. Ambitusul partidei cuprinde în special registrul mediu al cornului ($g^1 - g^2$), ceea ce nu pare să creeze mari probleme în interpretare. Cu toate acestea, se conturează o varietate de emoții și caractere. Compozitorul oferă o libertare mai mare solistului prin alegerea stilului improvizatoric. Prima frază (T. P.) este mai ordonată pe plan ritmic și se expune destul de precis, iar în continuare discursul muzical poate fi abordat în diverse moduri, în funcție de viziunea interpretului.

Dacă în cele două concerte persistă aspecte distinctive de interpretare a cadențelor și posibilități de exprimare individuală a fiecărui interpret, precum și de caracter improvizatoric, atunci în ***Concertino pentru doi corni și orchestră*** acestea par a fi imposibile în cadrul unei cadențe, întrucât este vorba de un duet

Exemplul 5. O. Negruța. *Concertino pentru doi corni și orchestră*. Cadența.

instrumental. Cu toate acestea, compozitorul nu a renunțat la cadența dublă, ba mai mult, aceasta constituie principala „provocare" a lucrării (ex. 5).

Cadențele pentru două instrumente, în comparație cu cele solo, sunt mai dificile din punctul de vedere al coordonării dintre soliști. Aceasta se observă mai ales în pasajele în care desenul ritmic coincide, așa precum este la sfârșitul măsurii 204 și măsurii 206 (ex. 5). Dacă pe toată durata lucrării sincronizarea ritmică ușurează într-un fel duetul cornilor, atunci în cadență aceasta creează dificultăți din cauza tempoului *rubato*, după cum e menționat și în publicația *Concertino pentru doi corni și orchestră de Oleg Negruța: limbajul muzical și arhitectonica* [10, p. 284].

În afară de problema interpretării simultane, interpreții trebuie să fie compatibili din punct de vedere timbral, al manierei de interpretare și, desigur, al tratării muzicale. Melodia este bazată pe temele din *Concertino* și începe cu un arpegiu ascendent la două voci, caracteristic muzicii pentru corn. În măsura 206 putem distinge una dintre temele părții mediane în partida cornului doi, deși în toată lucrarea temele sunt interpretate de cornul întâi. În măsura 205 întâlnim un dialog între cei doi corni, bazat pe principiul „întrebare-răspuns", care se încheie cu o mișcare descendentă în optimi.

Putem observa în cadență și utilizarea ornamentării, preponderent în partida primului corn. Deși aceasta era un „aspect vital caracteristic pentru muzica mijlocului sec. XVIII (...), repertoriul pentru corn cuprinzând ceva mai mult decât triluri și apogiaturi" [11, p. 75], totuși în cazul de față presupunem că este mai degrabă o referire la muzica folclorică, fapt remarcat și în alte creații ale lui O. Negruța, cum este *Cadența* la primul Concert pentru corn (ex. 1) căreia îi este propriu un stil doinit și imitația intonațiilor de bucium – un instrument popular înrudit cornului.

Cadența analizată nu prezintă alte dificultăți interpretative decât cele menționate mai sus. De asemenea, nu se observă inovații de ordin tehnic sau de virtuozitate, aceasta constituind mai degrabă un exercițiu componistic pe două voci care implică o coordonare bună între cei doi soliști.

În ceea ce privește abordarea genului de concert, O. Negruța apelează la structura tipică clasico-romantică și nu introduce schimbări semnificative în acest sens. „După stilul lor, concertele lui O. Negruța nu pretind la descoperirea unor orizonturi noi; de regulă, predomină trăsăturile concertelor tradiționale clasice și romantice, totuși sinteza lor cu elemente de estradă și jazz, tematismul atractiv și sincer, o permanentă energie emoțională juvenilă contribuie la succesul lor pe scenele de estradă" [12, p. 723] – afirmă E. Mironenco. Plus la aceasta, precizăm noi, folosirea limbajului specific muzicii ușoare și intonațiilor de sorginte folclorică imprimă un colorit aparte concertelor sale și oferă, prin cadențe, posibilități de manifestare inedită a instrumentului.

CONCLUZII

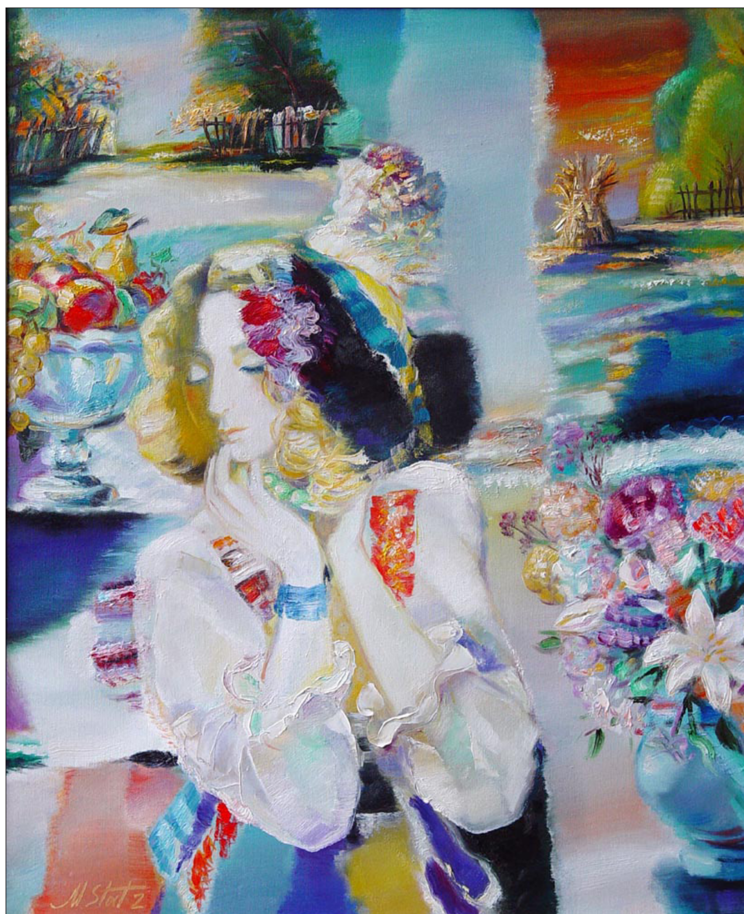
Din acest studiu putem desprinde următoarele concluzii:

- Cadențele din concertele pentru corn sau din *Concertino* pentru doi corni scrise de O. Negruța moștenesc cele mai reprezentative trăsături ale cadențelor clasice. Aici predomină o stihie improvizatorică, care vine de la concertul baroc sau din concertele clasicilor vienezi W.A. Mozart și J. Haydn. Concomitent, compozitorul construiește atent și minuțios linia melodică destinată cornului și nu lasă aceste compartimente importante ale formei de concert la discreția interpretului: prin aceasta compozitorul respectă tradiția înființată de L. van Beethoven și dezvoltată ulterior de compozitorii-romantici. Tradițiile clasicismului se regăsesc în specificul arhitectonic al cadențelor, acestea fiind plasate la hotarul secțiunilor muzicale;
- Sub aspect stilistic, cadențele din concertele lui O. Negruța au un caracter sintetic. Ele îmbină organic cel puțin trei surse stilistice diferite: limbajul specific clasicismului muzical și (mai puțin) romantismului muzical; tradiția folclorică, care se bazează pe genurile de natură improvizatorică (doina) și pe tradițiile jazzului, care îmbogățesc cadențele printr-o tratare improvizatorică proprie;
- Cadențele solistice din cadrul concertelor pentru corn semnate de O. Negruța se remarcă prin originalitate, compozitorul folosind pe larg procedeele tehnice și interpretative specifice cornului, se utilizează diapazonul ceva mai extins al instrumentului, tempoul *rubato,* diverse procedee interpretative;
- Prevalează caracterul doinit și stilul improvizatoric, aspecte distinctive față de cadențele clasice sau romantice, se observă folosirea frecventă a ornamentării tipice muzicii populare cum ar fi *mordentele*, *trilurile*, a modurilor populare, precum și imitația buciumului;
- Un procedeu destul de frecvent în cadențele lui O. Negruța îl constituie *glissando,* care este mai rar întâlnit în concertele clasice și romantice, în special *glissando* ascendent în momente culminante ale discursului muzical.

Așadar, cadențele din cadrul concertelor semnate de Oleg Negruța accentuează caracterului vioi, optimist și juvenil al muzicii compozitorului oferind în același timp interpretului un material muzical bogat și variat, care permite demonstrarea capacităților sale expresive și tehnice.

BIBLIOGRAFIE

1. Kadentsiya, [online] https://www.musenc.ru/html/k/kadenci8.html (consultat: 04.12.2022).
2. Fomenko E. Kadentsiya v fortepiannom kontserte epokhi venskogo klassitsizma: istoriko-istochnikovedcheskiy analiz. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni kandidata iskusstvovedeniya. Sankt-Peterburg, 2006. 24 p.
3. Badura-Skoda P., E. Interpretatsiya Motsarta. M., Muzyka, 1972. 377 p.
4. Merkulov A. Kadentsiya solista v XVIII – nachale XIX veka: mify i real'nost' V: I. S. Bakh i muzykal'naya praktika nemetskogo barokko: sbornik statey. Moskva: Redaktsionno
5. Brown P. Joseph Haydn's Keyboard Music. Bloomington: Indiana University Press, 1986.
6. Sambrish E. Kontserty Olega Negrutsy kak otrazhenie dialoga stiley razlichnykh epokh (na primere Concerto grosso i kontserta dlya vibrafona/marimby s orkestrom), in: Studiul artelor și culturologie: istorie, teorie, practică nr. 2 (39), 2021, pp. 17-25.
7. Chiforișin G. Valorificarea elementului național în part. 1 a Concertului nr.1 pentru clarinet și orchestra de coarde de Oleg Negruța, in: Simpozionul național de studii culturale: dedicat Zilelor Europene ale Patrimoniului. Ediția 4, 28 septembrie 2022, Chișinău. Institutul Patrimoniului Cultural; Biblioteca Municipală „B.P. Hașdeu", Filiala de Arte „Tudor Arghezi", 2022, p. 21.
8. Ikim G. Valtorna v muzyke kompozitorov Moldavskoy SSR. Metodicheckaya razrabotka. Kishinev: Otdel operativnoy poligrafii SPTU- 24, 1990. 66 p.
9. Sambrish E. Natsional'nye traditsii v zhanre instrumental'nogo kontserta (na primere tvorchestva moldavskogo kompozitora Olega Negrutsy), in: Anuar ştiinţific: muzică, teatru, arte plastice, 2011, nr. 1-2(12-13), pp. 39-45.
10. Munteanu D. Concertino pentru doi corni și orchestră de Oleg Negruța: limbajul muzical și arhitectonica, in: Perspective actuale în științele socio-umane. Arad: Editura Universității „Aurel Vlaicu" din Arad, 2021, pp. 281-287.
11. Humphries J. The Early Horn Practical Guide. Cambridge: Cambridge University press, 2000. 150 p.
12. Mironenco E. Concertul instrumental în creația componistică din Moldova, in: Arta muzicală din Republica Moldova: Istorie și modernitate, 2009, pp. 703-732.

Mihail Statnîi. *Amintiri*, 2003, u., p., 74 × 61 cm.

TRĂSĂTURI INOVATOARE ÎN *SONATA PENTRU VIOARĂ ȘI PIAN* DE BORIS DUBOSARSCHI

CZU: 78.082.2:[787.1+786.2]:78.071.1
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.16

Doctorandă **Inessa SAULOVA**
E-mail: saulovainna@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1069-921X
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

INNOVATIVE FEATURES IN SONATA FOR VIOLIN AND PIANO BY BORIS DUBOSARSCHI

Summary. The article examines the *Sonata for violin and piano* by B. Dubosarsky in terms of content, form and interpretative treatment. The author aims to reveal the innovative features of this work, which are manifested primarily in the interpretation of the form, combining the features of a three-part cycle and a large one-part composition. The intonation-thematic structure of the sonata, the ratio of the violin and piano parts are analyzed in detail, performing recommendations are offered for developing a creative version of the interpretation. As a result, it is concluded that the *Sonata for Violin and Piano* by B. Dubosarsky is an original example of an individual solution of a genre form, the innovation of which lies in the synthesis of a deep philosophical content, an original composition and a convincing ensemble interpretation of the violin and piano.

Keywords: Boris Dubosarsky, *Sonata for violin and piano*, unicycle, variations.

Rezumat. Articolul examinează *Sonata pentru vioară și pian* de B. Dubosarschi din punct de vedere al conținutului, formei și tratării interpretative. Autorul își propune să dezvăluie particularitățile inovatoare ale acestei lucrări, care se manifestă mai întâi de toate prin originalitatea formei ce combină trăsăturile ciclului tripartit și cele ale compoziției monopartite de proporții. Sunt analizate în detaliu structura intonativ-tematică a sonatei, raportul dintre liniile viorii și ale pianului, sunt propuse recomandări pentru realizarea unei versiuni creative a interpretării. Se ajunge la concluzia că *Sonata pentru vioară și pian* a lui B. Dubosarschi este un exemplu concludent de abordare individuală a genului, a cărui inovație constă în sinteza conținutului filosofic profund, a compoziției originale și tratării convingătoare de către ansamblul viorii și pianului.

Cuvinte-cheie: Boris Dubosarschi, *Sonata pentru vioară și pian*, monociclu, variațiuni.

INTRODUCERE

Sonata pentru vioară și pian de Boris Dubosarschi, una dintre cele mai semnificative lucrări ale autorului, a fost scrisă în 1989. Informații despre data apariției și despre premiera lucrării sunt prezentate în cartea lui I. Ciobanu-Suhomlin *Repertoriul general al creației muzicale din Republica Moldova (ultimele decenii ale secolului XX)* [1, p. 124]. Prin bogăția conținutului artistic, completitudinea soluției dramatice, perfecțiunea și corectitudinea utilizării arsenalului tehnic al fiecărui instrument și al ansamblului în general, acest opus poate fi cu siguranță atribuit celor mai bune exemple ale genului de sonată din creația compozitorilor din Republica Moldova. După cum notează muzicologul G. Pirogova: „Din anii studenției, B. Dubosarschi a evoluat ca violonist și violist în diferite formații de cameră, ansambluri de instrumente populare. Nu întâmplător, primele sale experimente componistice au aparținut domeniului muzicii instrumentale de cameră – aici B. Dubosarschi se simțea liber și încrezător” [2, p. 32].

Experiența autorului de a evolua în ansamblu și cunoașterea excelentă a repertoriului violonistic se reflectă pe deplin în muzica *Sonatei*. O trăsătură specifică a acesteia este sinteza formelor ciclice și monopartite, un fel de monociclu, ceea ce, potrivit muzicologului E. Mironenco, este un semn caracteristic al vremii [3, pp. 234-235]. Pe de o parte, lucrarea conține trei mișcări care sunt contrastante după tempo: *Lento – Allegro scherzando – Lento*. Pe de altă parte, ele se succed fără întrerupere, fiind legate prin procedeul *attacca*.

Numerotarea secțiunilor din *Sonată*, efectuată de însuși B. Dubosarschi, confirmă ideea unei forme muzicale monopartite. Fiecare dintre secțiunile numerotate se concentrează pe o formă simplă monopartită (perioadă), numărul lor în lucrare fiind de 28: prima parte lentă a monociclului (*Lento*) include construcția inițială (în partitură ea nu este indicată) și opt secțiuni adiacente acesteia. Următoarele paisprezece perioade se atribuie la a doua parte rapidă (*Allegro scherzando*). Ultimele cinci secțiuni lente formează postfața finală

(*Lento*). Aparenta disproporționalitate a părților se explică prin diferența de tempo-uri, acestea fiind echilibrate după timpul interpretării (pentru comoditatea de a lucra cu textul sonatei, vom folosi în analiza ulterioară cifrele indicate de autor pentru secțiuni-perioade). Unitatea ciclului este evidențiată prin arcade semantice și intonativ-tematice între secțiuni, tipul similar al facturii de ansamblu, numeroase aluzii melodice polifonizate, procedee stilistice originale.

PARTEA I

Pianista V. Stolearciuc, care a interpretat *Sonata* lui B. Dubosarschi de multe ori într-un ansamblu cu diferiți violoniști, subliniază: „Prima parte a *Sonatei* se bazează pe unele intonaţii incipiente care pot fi numite laitintonaţii ale ciclului întreg. Diferite tratări ale acestei intonaţii le putem găsi în partea a doua scrisă într-o formă de fugă sau la sfârșitul părţii finale a sonatei de la sunetul *do*. Ele trebuie să fie analizate de membrii ansamblului în procesul de pregătire și interpretare a *Sonatei*, pentru a reda mai adecvat dezvoltarea discursului muzical" [4, p. 92].

Forma primei părți poate fi definită ca variațională, aici fiind utilizate simultan două tipuri de variațiuni – pe *basso ostinato* (de tipul ciaconei) și facturală (clasică). Formula intonativă din trei măsuri în partea pianului se repetă invariabil de 12 ori în bas și este dublată în registrul superior. Prin diapazonul său, ea creează o senzație de stereofonie și, în același timp, pare să limiteze spațiul sonor, în interiorul căruia este plasată melodia viorii, care este a doua temă. În ceea ce privește relieful intonativ, tema viorii depășește semnificativ formula basului de pian. Caracterizând-o, O. Vlaicu scrie: „Aceasta este o melodie expresivă a viorii, desfășurată ca o improvizație liberă în caracter recitativ-cantabil. Ea răsună pe coarda *G*, pornește de la intonația inițială de terță mică cu apogiatură și trece lin la cel mai înalt sunet h^1, după care revine negrăbit la nivelul inițial de înălțime. Recunoașterea acestei melodii se datorează ritmului liber, care îmbină diferite tipuri de divizare a duratelor, melismaticii și glissando-ului expresiv al ultimelor sunete ale motivelor <…>. La cele spuse, trebuie de adăugat că o particularitate a temei constă în sunetul ei extrem de încet, parcă din depărtare: pianul folosește pedala stângă pe nuanța de *ppp*, vioara cântă melodia pe *p*" [5, p. 132].

Dezvoltarea temei viorii este cea care determină contururile principale ale structurii primei părți a sonatei, care include opt variațiuni. Succesiunea lor dezvăluie trei secțiuni-faze principale ce diferă după funcția compozițională. Cea inițială, formată din temă și două variațiuni, se remarcă printr-o prezentare de tip expozițional; la ea se alătură a treia variațiune cu caracter de punte, de la a patra până la a șaptea variațiune se exploatează intens posibilitățile intonaționale ale temei, devenind o fază de dezvoltare; a opta variațiune este repriza-codă. Fiecare dintre cele trei secțiuni-faze principale au propriul punct culminant, iar finalul este însoțit de o descreștere a dinamicii. Granița dintre prima și a doua fază este, de asemenea, accentuată de indicația *poco rit* și de revenirea ulterioară *a tempo*.

Tonalitatea *a-moll*, în ciuda complexității semnificative a cromatismelor, rămâne practic neschimbată. După cum s-a menționat deja, principiile de bază ale procesului intonativ-tematic sunt ostinato, reînnoirea improvizată a liniei melodice și competiția concertistică în varietatea facturală a partițiilor viorii și pianului. În dezvoltarea țesăturii muzicale se poate simți influența improvizației jazzistice, atunci când textul muzical se naște momentan, parcă direct din procesul interpretării muzicii. Membrii ansamblului participă la conversație, dar aceasta nu este o alternanță de replici scurte ale dialogului, ci implementarea în comun a unor linii paralele de dezvoltare, care ajung la o expresie tensionată în culminații.

„Scheletul" armonic al temei, care rămâne un element constant pe toată durata primei mișcări, este prezentat în partea pianului prin acorduri în măsura 4/4 în primele trei măsuri. În mișcarea inversă a liniilor melodice (în vocea superioară *e-es-d-des-d-es-e* și în bas *a-b-h-c-h-b-a*) urmează pe rând intervalele de 5p, 4p, 3m și 2m în factura armonică. Această linie continuă ca un riff de blues, se mișcă fără oprire într-un cerc (ex. 1).

Formula basului este limitată și concentrată, iar remarca *una corda* oferă acordurilor o sonoritate es-

Exemplul 1. B. Dubosarschi. *Sonata pentru vioară și pian*, p. I.

Exemplul 2. B. Dubosarschi. *Sonata pentru vioară și pian*, p. I.

tompată, abia deslușită. Pe fundalul acestui acompaniament apare o melodie meditativă la vioară, de natură improvizatorică. Violonistul pare să caute linia melodică și ritmul, de aceea accentele agogice nu sunt simetrice. Uniformitatea ritmică, atingerea moale și catifelată a pianului nu trebuie să interfereze cu prezentarea liberă a liniei melodice, cu *rubato* interior, în partea viorii. În același timp, violonistul va avea nevoie, pe de o parte, de capacitatea de a capta atenția ascultătorului cu mijloace sonore mici și, pe de altă parte, de a transmite acuitatea unei experiențe profund personale prin căutarea tensiunii acesteia (măsurile 4-13).

Expunerea imaginilor tematice ale viorii și pianului durează până la măsura 14, după care vioara tace și cedează locul solo-ului la pian. Combinația dintre pulsația dublă a pasului acordic și mișcarea în triolete a melodiei accentuează calitatea stilului blues (măsurile 14-27). Treptat, tensiunea se acumulează, dezvoltarea țesăturii muzicale se dinamizează, pulsația ritmică devine mai fracționată: mișcarea pătrimilor cu triolete este înlocuită cu optimi, și apoi cu șaisprezecimi. Accelerarea scrisă în note este însoțită de o creștere a dinamicii până la *ff*. Așa se pregătește intrarea solistului (ex. 2).

Subit, introducerea viorii este întreruptă de un acord din patru sunete, care preia convingător inițiativa în dezvoltarea muzicii – aceasta este a doua variațiune. Mișcarea în optimi, saturată de accente și note duble pe intervale puternic disonante, amintește de o cadență scrisă în stil recitativ improvizatoric. Deși pulsația ostinato de doi timpi în partea pianului este păstrată și implică uniformitatea mișcării, natura improvizatorică a melodiei viorii pare să câștige libertate și independență în interpretare. Crearea unei asemenea calități dialectice contradictorii a discursului muzical este o sarcină dificilă pentru participanții ansamblului, dar trebuie rezolvată pentru o prezentare elocventă din punct de vedere artistic a celei de-a doua și a treia variațiuni.

În a patra variațiune (măsurile 43-51) apare un nou centru tonal (*F-dur – f-moll*); vioara revine la o melodie cantabilă cu o mișcare caracteristică la terță mică, înfrumusețată cu o apogiatură „alunecătoare". Această secțiune poate fi comparată cu părțile secundare ale formei de sonată clasică, în care predomină imaginile lirice.

Variațiunile ulterioare, în special a șasea și a șaptea culminante (măsurile 58-69), se caracterizează printr-o factură densă. Partida pianului, deși nu se distinge prin complexitate tehnică, conține dublări de octave. Violonistul în acest moment interpretează note duble, iar cele mai importante motive-replici expuse în acorduri sunt însoțite de indicația Λ, care reprezintă cele mai ascuțite hașuri. Executarea acestei trăsături de arcuș necesită din partea violonistului un atac activ, aproape exploziv, la începutul fiecărui acord, care îi conferă un caracter percutant, abrupt și permite extragerea unui sunet foarte luminos. O dificultate deosebită este interpretarea acestei facturi expresive în succesiunea acordică prin mișcarea arcușului în jos. Este important, pentru a obține cel mai ascuțit și mai puternic sunet, de evitat acordurile nedorite în pauze și strângerea mâinii drepte la dep-

Exemplul 3. B. Dubosarschi. *Sonata pentru vioară și pian*, p. I.

Exemplul 4. B. Dubosarschi. *Sonata pentru vioară și pian*, p. I.

lasarea arcușului (ca, de exemplu, în măsurile 61-62, ex. 3).

Culminația este întrerupă de două acorduri pe *pizz* la vioară, care imediat, ca un ecou, sunt repetate la pian pe *pp*.

În variațiunea a opta, care este percepută ca o repriză-codă, pe fundalul formulei ostinato-armonice de pian vioara cântă din nou melodia recitativ-meditativă care a răsunat în temă (ex. 4). Ea este expusă în tonalitatea *a-moll* în nuanța *pp con sord*. Creând o arcadă semantică, acest cadru tematic completează logic prima parte lentă a formei.

PARTEA A II-A

Partea a II-a a *Sonatei* lui B. Dubosarschi – *Allegro scherzando* – combină principiile improvizației de jazz și ale formei de fugă. Compozitorul numerotează cu cifra 9 tema principală a părții. Melodia expresivă de jazz, ușor memorabilă (măsurile 88-102), are un caracter de scherzo (ex. 5).

Aici lipsește acompaniamentul de bas ostinato caracteristic întregii părți lente anterioare a sonatei, iar tema este încredințată viorii solo. În tonalitatea *c-moll* sună o melodie jucăușă, de glumă, a cărei expunere este determinată de un ritm sincopat cu „rupturi” neașteptate ale melodiei prin pauze, alternând lovituri ascuțite de *spiccato* și *legato* flexibil. Treptele alternate (a IV-a coborâtă și a VI-a urcată) redau muzicii o nuanță jazzistică. Violonistul este sfătuit să cânte tema în jumătatea inferioară a arcușului, folosind un *spiccato* elastic și încercând să evite atât accentele inutile la începutul grupurilor legate de optimi, cât și scurtarea la sfârșit.

Această temă este dezvoltată în continuare conform legilor fugii, iar B. Dubosarschi demonstrează stăpânirea perfectă a formei polifonice. Aici se regăsesc toate atributele necesare: tema, contrapunerea, răspunsul, interludiile, factura pe trei voci (soprană, alto, bas). Începând cu următoarea secțiune (cifra 10), melodia răsună în vocea de mijloc (alto) a părții de pian în tonalitatea *g-moll*. Vioara în acest moment are prima contrapunere. În timp ce imită tema fugii în vocea mijlocie și apoi și în vocea basului, pianistul trebuie să repete cu acuratețe caracterul hașurilor și al frazei deja executate de violonist.

În continuare (cifrele 12 și 13), tema suferă transformări semnificative: apare în răsturnare, în sonoritatea ascuțită a intervalelor disonante pe note duble. Secțiunea expozițională a fugii se încheie cu expunerea temei în augmentare cu dublări în octavă în vocea de bas a părții de pian (măsurile 130-133).

Secțiunea mediană a fugii este separată printr-o scădere bruscă a dinamicii. Un nou val de dezvoltare începe cu nuanța *subito p*. „Acumulându-se” treptat cu figurații din triolete în contrapunere, tema atinge momentul culminant în c. 16. Aici, în nuanța *ff*, expunerea ei în augmentare prin note duble accentuate este întreruptă de un puternic *glissando* la intervalele de sexte ascendente și descendente, care răsună pătrunzător și impresionant (măsurile 154-158). Pentru a executa acest *glissando*, violonistului i se recomandă, pe lângă intonație și atingerea exactă a sextei finale, să se gândească la distribuția arcușului. După accentuarea primei sexte, este necesar să se oprească brusc atât viteza arcușului, cât și puterea sunetului, realizând un *crescendo* puternic pe *glissando* pe de o parte, și, pe de altă parte, economisind arcușul pentru un accent spe-

Exemplul 5. B. Dubosarschi. *Sonata pentru vioară și pian*, p. II, tema.

Exemplul 6. B. Dubosarschi. *Sonata pentru vioară și pian*, p. II.

cial pe alunecarea finală pe sextă. Pentru o evidențiere deosebită, impulsul celui de-al doilea accent trebuie să fie chiar mai puternic decât impulsul pe prima sextă, iar „cantitatea" arcușului pentru executarea celei de-a doua sexte trebuie să fie egală cu accentul anterior.

O imagine complet contrastantă capătă tema din c. 18 și 19, unde în secțiunea cu remarca autorului *Piu mosso. Furioso* ar trebui să răsune replici amenințătoare și înfricoșătoare ale pianului și răspunsuri categorice în secunde disonante ascuțite în partea viorii. Executarea furioasă la pian, dublată cu două octave pe *ff*, ar trebui să fie îndreptată către ultimele note lungi, în timp ce fiecare secundă accentuată din răspunsurile peremptorii ale viorii este grea și „stabilă pe verticală" și-i interpretată accentuat de întreg arcușul cu treceri rapide de fiecare dată în direcția descendentă (exemplul 6).

În c. 20 tema răsună într-o prezentare politonală (*C-dur* în melodie și *Des-dur* în acompaniament). Schimbările de tempo (*Meno mosso*) și dinamică (*pp*), precum și o tehnică onomatopeică care imită timbrul unui pian dezacordat, adaugă, de asemenea, originalitate și prospețime imaginii.

Secțiunea finală, *Allegro scherzando*, marcată cu indicația *Tempo primo*, este percepută ca un apogeu final încântător și constă din două valuri de dezvoltare (c. 21 și 22). Fiecare dintre ele conduce spre un vârf emoțional – o sonoritate pătrunzătoare și de durată a unei septime mari în registrul superior al viorii. În prim-plan iese nu strălucirea stăpânirii perfecte a posibilităților tehnice ale instrumentului, ci puterea de nestăvilit a tensiunii expresive. Muzica pare a se „rupe" odată cu mișcarea amenințătoare a temei expuse în octave la bas în augmentare și, dinamizându-se activ prin puterea crescândă a sunetului, figurațiile din ce în ce mai intense în duolete și triolete cu mișcarea paralelă a vocilor la vioară și pian ating o intensitate incredibilă. În c. 21 sonoritatea stridentă a septimei ges^2 – f^3 la vioară este întreruptă de o pauză bruscă, mărită de fermato (măsurile 207–221). În c. 22, o mișcare mai intensă vine în figurații cu triolete la toate vocile și, „presărată" cu fragmente motivice ale temei, provoacă o sonoritate și mai înaltă a septimei as^2 – g^3. Dar acum această septimă nu este întreruptă de pauză, ci este parcă „măturată" de pasaje descendente în partea pianului și se coboară în pătrimi accentuate pe *ff*. Pulsația ritmică încetinește, discursul se oprește, mișcarea frenetică a optimilor este înlocuită cu durate mai mari (pătrimi, doimi, note întregi), melodia coboară în profunzimile registrului grav pe nuanța *ff*.

În interpretarea acestei secțiuni a formei, în ciuda modificării pulsației metrice este important ca interpreții ansamblului să mențină unitatea tempoului. Indicațiile de hașuri (accentele *simile* și *marcando*) subliniază semnificația desenului ritmic. Un număr mare de mișcări cromatice multidirecționale și dinamica crescândă necesită utilizarea precisă, „grafică" a pedalei. Poliritmia diferitelor voci, combinarea duoletelor și trioletelor vor necesita precizie ritmică și exersarea în ansamblu. Astfel, partea centrală rapidă a sonatei, deși începe într-un caracter jucăuș de scherzo, se termină cu o prăbușire profund tragică, fără speranță.

PARTEA A III-A

A treia mișcare *Lento* începe cu o serie de acorduri pe *ff*. Autorul readuce imaginile muzicale din prima parte. Pulsația ostinato reținută, exprimată de note întregi în partida pianului în tonalitatea principală *a-moll*, creează un fundal transparent pentru dezvoltarea unei melodii meditative la vioară. În registrul superior al pianului apare o formulă ostinato din două sunete, care amintește de ciacona din prima parte, dar nu există o revenire completă la tema din primul *Lento*. Din mișcarea contrară a vocilor pe parcursul a trei măsuri rămâne doar intonația repetată pe semitonuri. Acordurile sunt interpretate pe *f* și sunt expuse în durate de note întregi ca niște lovituri ascuțite.

Din punct de vedere al interpretării, introducerea la partea a treia a sonatei, încredințată pianului *solo*, poate, în imitarea sunetului clopotului, să folosească o pedală pe toate cele patru măsuri. Apoi, interpretarea

Exemplul 7. B. Dubosarschi. *Sonata pentru vioară și pian*, p. III.

la pian își schimbă caracterul, devine mai moale, îndepărtându-se treptat pe *pp* (c. 23-24). La executarea succesiunii armonice este necesar să se evidențieze cât mai mult posibil sunetele vocilor inferioare și superioare, subliniind diferența de timbru a registrelor și îndepărtarea spațială a sunetelor extreme.

În continuare, în registrul grav al viorii pe coarda *G* apare doar o „rămășiță" a unuia dintre ultimele motive descendente ale temei principale a primei mișcări (măsurile 242-248). El se repetă de la diferite sunete, amintind de *idée fixe* (c. 23, 24). Violonistului îi este recomandat să folosească aici o vibrație calmă, deloc intensă, încercând să mențină unitatea de timbru în fiecare replică melodică. Pentru aceasta este indicat să se folosească digitația pe o coardă sau să se păstreze cât mai mult coloritul timbrului la trecerea de pe o coardă pe alta. O atenție deosebită se va acorda la realizarea procedeului expresiv de *glissando* în sus și în jos, pentru care este necesar să se includă vibrația carpiană, atât de caracteristică stilului de interpretare al lui B. Dubosarschi, aspect relevat de violonistul A. Ureche în studiul consacrat cvartetelor de coarde ale maestrului [6]. O altă recomandare pentru un violonist poate fi menținerea cu atenție a ultimelor note lungi din fiecare replică.

În mm. 260-268, în prim-plan iese dialogul dintre vioară și pian, care se dezvoltă mai întâi canonic, pianul repetând cu blândețe, dar și cu încredere, replica viorii, apoi trasează în mod independent propria linie melodică, crescând ușor și apoi coborând înapoi. Acest dialog scurt, dar expresiv conduce la următoarea secțiune, care răsună ca un episod liric. O mică zonă de amintiri luminoase este dezvăluită în c. 25, 26, unde în registrul acut, în nuanța *pp*, la vioară răsună o temă *dolcissimo* luminoasă, ca o imagine a unui vis îndepărtat care te atrage și dispare (măsurile 269-278, ex. 7).

Această melodie este însoțită de aceeași mișcare armonică în partea pianului, care a fost deja în prima parte a compoziției. Violonistul trebuie să folosească o vibrație fină pentru a transmite instabilitatea imaginii, iar linia sonoră, care dispare ușor în pauze, nu trebuie întreruptă brusc. Pentru a obține coloritul moale dorit al sunetului se poate utiliza rotirea arcușului de la suport spre gât.

Ultima secțiune a celei de-a treia părți este o codă scurtă (mm. 281-288). La pian continuă să fie repetată mișcarea armonică ostinato pe durate întregi, care, după patru măsuri, coboară în registrul grav și se estompează treptat. La vioară sună replici laconice pe *pizzicato*, care, precum bătăile crengilor la geam în timpul furtunii, evocă imaginea timpului oprit (ex. 8).

Pentru expresivitatea acestui episod, violonistul va folosi nu numai accentele agogice ale fiecărei fraze, ci și diferite procedee ale interpretării *pizzicato*-ului în sine: cu și fără vibrație, cu sprijinul degetului mare și fără sprijin pe șaisprezecimile rapide, *pizzicato* sonor și *pizzicato* pe *ppp*, abia atingând ultimele note care, parcă, rămân suspendate în aer. Deși partea a treia a sonatei lui B. Dubosarschi nu conține dificultăți tehnice deosebite, dar, fiind epilogul lucrării, ea necesită o interpretare profundă, filosofică și contemplativă.

Exemplul 8. B. Dubosarschi. *Sonata pentru vioară și pian*, p. III.

CONCLUZII

Rezumând cele analizate, subliniem că *Sonata* pentru vioară și pian de B. Dubosarschi este un exemplu de tratare individuală a genului, ceea ce se manifestă în sinteza formelor ciclice și monopartite. Lucrarea se caracterizează prin profunzimea și amploarea conținutului conceptual, originalitatea soluției compoziționale și dramaturgice. Compozitorul folosește capacităţile expresive şi tehnice ale instrumentelor ansamblului persuasiv, aplicând diferite tipuri de combinaţii de timbre. Interpretarea adecvată a *Sonatei* este posibilă în baza unei pregătiri tehnice temeinice a interpreţilor. Studiul acestei creaţii în procesul pedagogic este posibil doar la etapa învățământului muzical superior.

BIBLIOGRAFIE

1. Ciobanu-Suhomlin I. Repertoriul general al creaţiei muzicale din Republica Moldova (ultimele decenii ale secolului XX). Chișinău: Cartea Moldovei, 2006. 332 p.
2. Pirogova G. Boris Dubossarskiy, in: Molodyye kompozitory Sovetskoy Moldavii. Kishinev: Literatura artistike, 1982, pp. 32-42.
3. Mironenko Ye. Kompozitorskoye tvorchestvo v Respublike Moldova na rubezhe XX–XXI vekov (instrumental'nyye zhanry, muzykal'nyy teatr). Kishineu, 2014. 464 p.
4. Stolearciuc V. Sonata pentru vioară și pian de B. Dubosarschi: specificul acompaniamentului pianistic, în: Anuar științific: muzică, teatru, arte plastice. Chișinău: Grafema Libris, 2013, nr. 3 (20), pp. 90-95.
5. Vlayku O. Proizvedeniya dlya skripki i fortepiano kompozitorov Respubliki Moldova (vtoraya polovina XX veka). Kishinev: Grafema Libris, 2011. 226 p.
6. Ureche A. Boris Dubosarschi. Cvartetul de coarde nr. 4: probleme de interpretare, în: Studiul artelor și culturologie: istorie, teorie, practică, 2016, nr. 2 (29), pp. 61-66.

Mihail Statnîi. *Ofițerul*, parte din tripticul *Oglindiri folclorice*, 2000, u., p., 61,2 × 55 cm.

COMPOZITOAREA SNEJANA PÎSLARI: TREPTELE FORMĂRII UNEI PERSONALITĂȚI CREATIVE

CZU: 78.071.1(478)(092)
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.17

Doctorand **Dmitrii CABACOV**
E-mail: cabacov.dmitrii@mail.ru
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7911-5905
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

COMPOSER SNEJANA PISLARI: THE STEPS OF FORMING A CREATIVE PERSONALITY

Summary. The article examines the personality and creative activity of the composer Snejana Pislari, reveals her contribution in the field of national composition, her activity in the pedagogical, publishing and social fields, and discloses the process of formation of her artistic and aesthetic principles that was finalized under the influence of established teachers – Loghin Turcanu, Vladimir Bitkin, Constantin Rusnac and Pavel Rivilis. The full list of Snejana Pîslari's published works is presented. The composer's genre, style and timbral priorities are highlighted. In conclusion, the stylistic paradigms of her creation – the tendency towards minimalism, repetitive technique and neofolklorism – are exposed.

Keywords: composer, Snejana Pislari, neofolklore, minimalism, repetitive technique, piano, woodwind instruments.

Rezumat. În articolul de față este analizată personalitatea și activitatea de creație a compozitoarei Snejana Pîslari, dezvăluită contribuția sa în domeniul componisticii naționale, activitatea pe tărâm pedagogic, publicistic și social, relevat procesul de formare a principiilor sale artistice și estetice care s-a definitivat sub influența unor profesori consacrați – Loghin Turcanu, Vladimir Bitkin, Constantin Rusnac și Pavel Rivilis. Este prezentată lista integrală a lucrărilor publicate de Snejana Pîslari. Sunt scoase în evidență prioritățile genurilor, stilurilor și timbrale ale compozitoarei. În concluzie, sunt expuse paradigmele stilistice ale creației sale – tendința spre minimalism, tehnica repetitivă și neofolclorism.

Cuvinte-cheie: compozitoare, Snejana Pîslari, neofolclorism, minimalism, tehnică repetitivă, pian, instrumente de suflat din lemn.

INTRODUCERE

De pe la mijlocul anilor 1990, numele Snejanei Pîslari (n. 1972) s-a făcut tot mai auzit printre compozitorii și muzicologii din Republica Moldova, mai întâi ca studentă și doctorandă, discipolă a compozitorului Pavel Rivilis, apoi în calitate de profesoară la Colegiul Republican de Muzică „Ștefan Neaga" și la Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice din Chișinău specializată în predarea disciplinelor muzical-teoretice. În 2019 ea a susținut teza de doctor în studiul artelor și culturologie pe tema *Tratarea timbrului în creația simfonică a lui Pavel Rivilis*. Este mentor a doi tineri compozitori, laureați ai concursurilor internaționale de compoziție: Mihail Rotari (concursuri în Ucraina, Belarus, Rusia) și Marta Gînku (Moldova, Bulgaria, Rusia, Belarus). Desfășoară o activitate artistică dinamică: evoluează cu regularitate în fața publicului meloman cu lucrările sale de compoziție; participă la concerte, festivaluri, forumuri ale compozitorilor; prezintă arta contemporană din Republica Moldova în străinătate; publică eseuri literar-artistice, memorii, studii științifice și metodologice ș.a.

Dintre multiplele sale interese profesionale, principalul domeniu de activitate rămâne a fi componistica, a cărei paletă de genuri s-a diversificat de-a lungul timpului. Despre Snejana Pîslari există foarte puține informații în literatura muzicologică, acestea fiind însumate în articolele semnate de Tatiana Berezovicova [1], Elena Mironenco [2; 3], Anastasia Gusarova [4] și Elena Sambriș [5; 6]. Studiul în cauză vine să suplinească acest gol și să prezinte o caracteristică generală a personalității Snejanei Pîslari, să releve influența profesorilor asupra formării idealurilor sale estetice, să pună în valoare realizările principale din perioadă 1991–2021.

ROLUL MENTORILOR ÎN FORMAREA COMPETENȚELOR COMPONISTICE

Calitățile personale și orientările artistice ale Snejanei Pîslari au fost determinate, în mare parte, de către muzicienii care i-au fost în preajmă și care au jucat un rol important în viața ei, aceștia fiind, în primul rând, profesorii ale căror cunoștințe, abilități, experiență și autoritate au influențat formarea credo-ului său.

Loghin Ţurcanu (1923–1995), unul dintre acei profesori-muzicologi de la Colegiul de Muzică „Ştefan Neaga” din Chişinău, a adus o contribuţie nepreţuită la dezvoltarea pedagogiei muzicale naţionale: a educat generaţii de muzicologi, compozitori, dirijori, interpreţi; a publicat manuale şi materiale didactice care sunt utilizate şi astăzi la cursurile de solfegiu, teoria muzicii şi armonie. Loghin Turcanu i-a insuflat Snejanei Pîslari, ca şi multor altor discipoli ai săi, dragostea pentru disciplinele teoretice muzicale. Cunoaşterea profundă a acestora a constituit o bază solidă pentru profesarea artei componistice, ea însăşi fiind mai târziu titulară a cursurilor de discipline teoretice muzicale în instituţiile de specialitate.

Un alt distins muzician care a influenţat formarea şi făgaşul artistic al Snejanei Pîslari a fost compozitorul Vladimir Bitkin. După absolvirea Conservatorului din Moscova (în 1971, clasa lui N. Sidelnikov) acesta a lucrat timp de 22 de ani la Colegiul de Muzică din Chişinău. Studenţii îl îndrăgeau inclusiv pentru ataşamentul său faţă de avangardism, o mişcare intelectuală interzisă în perioada sovietică şi mai puţin familiară generaţiei în vârstă. Purtând pecetea unui „autor moscovit modern”, V. Bitkin a stimulat interesul elevilor pentru muzica contemporană, pentru creaţia lui G. Ligeti, K. Stockhausen, I. Xenakis, L. Berio ş.a. Pe de altă parte, el a extins orizonturile muzicale ale studenţilor săi prin cunoştinţele ce le oferea despre primele tradiţii componistice ale Renaşterii şi ale Barocului, despre missele şi motetele maeştrilor flamanzi G. Dufay, J. Ockeghem şi J. Obrecht, despre capodoperele lui J. S. Bach.

Este important de menţionat faptul că Snejana Pîslari s-a arătat pasionată de componistică încă în timpul studiilor sale la şcoala de muzică, pasiune care s-a manifestat prin participarea la concursul tinerilor compozitori desfăşurat anual la iniţiativa distinsei compozitoare Zlata Tcaci. Ulterior, la Colegiul de Muzică, a studiat compoziţia sub conducerea lui Vladimir Bitkin, creând o serie de lucrări vocale şi instrumentale de cameră: miniaturi pentru pian şi sintetizator *Printre lumi*, inspirate dintr-o poezie a lui I. Annensky, lucrări cu conţinut religios, *Doamne strigat-am*, pentru voce feminină, flaut şi pian, fantezia *Semper Eadem* bazată pe *Adagio* lui T. Albinoni. Cu toate că autoarea nu include astăzi aceste compoziţii studenţeşti în lista operelor sale, nu încape îndoială că ele au constituit o etapă importantă în devenirea artei sale componistice.

Influenţa cea mai semnificativă asupra formării personalităţii artistice a Snejanei Pîslari a fost exercitată, în cadrul Academiei de Muzică, de către reputatul compozitor şi profesor Pavel Rivilis. Aceasta s-a manifestat într-un mod indirect, dar accentuat, prin calităţile comune ce-i caracterizează: inteligentă şi bunăvoinţă, exigenţă, onestitate, empatie, toleranţă. Totodată, se pare că Pavel Rivilis a fost cel care, prin opera sa, a convins-o pe Snejana Pîslari de valoarea perenă a folclorului şi de necesitatea unei atitudini atente faţă de materialul folcloric ca sursă a inspiraţiei componistice.

Punctul pe „i” în înţelegerea importanţei artei populare pentru activitatea de creaţie l-a pus Constantin Rusnac, compozitor şi muzicolog, rector al Conservatorului de Stat din Moldova în perioada 1984–1999. El a fondat catedra de Folclor, a susţinut organizarea expediţiilor folclorice ale studenţilor şi profesorilor, studierea folclorului etniilor care locuiesc în Republica Moldova, a promovat publicarea colecţiilor de folclor.

Snejana Pîslari a menţionat în repetate rânduri că folclorul diferitelor etnii este una dintre sursele activităţii sale componistice. Această abordare metodologică, însuşită în perioada studiilor în procesul de comunicare cu profesorii P. Rivilis şi C. Rusnac, a determinat orientarea neofolclorică a multor lucrări ale sale. În cadrul conferinţei ştiinţifice internaţionale despre folclor şi post-folclor, desfăşurată la Chişinău în 2014, compozitoarea a menţionat următoarele: „În compoziţiile pe care le-am creat în anii 2000, linia neofolclorică devine predominantă şi se caracterizează prin diferite forme de utilizare a citatului folcloric.” [7, p. 270]. Ca exemple în acest sens au fost aduse compoziţiile *Trei cântece populare moldoveneşti* pentru pian, care au pus bazele mişcării neofolclorice în creaţia sa, suita *Serbările Moldovei*, compoziţia corală *Doina haiducului* şi un şir de miniaturi pentru pian din repertoriul didactic.

De la profesorul P. Rivilis compozitoarea a mai însuşit un parametru metodologic important – respectul pentru patrimoniul muzical clasic. P. Rivilis avea o atitudine pioasă faţă de tradiţii, încuraja capacitatea de a găsi şi redescoperi surse de inspiraţie în capodoperele lui J. S. Bach, J. Haydn, H. Berlioz, N. Rimsky-Korsakov, ale altor mari muzicieni ai epocilor trecute. Moştenirea clasică era percepută de P. Rivilis ca una fundamentală în formarea unui bun profesionist. El considera că studierea şi cunoaşterea muzicii şi a legităţilor ei, cunoaşterea practică a normelor armoniei, formei, polifoniei este, pentru compozitor, garanţia abilităţilor şi a forţei necesare, fără de care este imposibil de a construi structura armonioasă a operei muzicale. Şi Snejana Pîslari îşi învaţă discipolii să folosească oportunităţile oferite de tehnologiile digitale de a asculta muzică clasică şi modernă, creaţii folclorice ale diferitor popoare, compoziţii de jazz în cea mai selectă

interpretare ca sursă de inspirație permanentă, de noi și variate impresii artistice.

O calitate comună cu a mentorilor săi este dorința compozitoarei de a fi mereu în căutare, de a fi interesată de tot ce-i nou. Astfel, a testat în miniatura sa timpurie *Printre lumi* tehnica serială și ritmurile lui Messiaen. În creația ei se regăsește elementul, definit de muzicologul E. Zinkevich din Kiev drept accentuarea funcției de publicitate a titlului lucrării. Acesta deseori „devine un «ambalaj» atrăgător în care este învelită marfa" [8, p. 10]. În sensul că, pentru a atrage atenția, compozitorii adesea dau „produsului" lor un aspect misterios sau chiar „de import" – își intitulează lucrările în limbi străine (latină, engleză, franceză etc.). S. Pîslari, de exemplu, și-a denumit creațiile inclusiv în franceză – *Les Cantilènes* și *Sainte*, latină – *Glossa* și *Muzica concertata*, italiană – *Sostenuto*, engleză *Two wings of one soul* și *Incantation*. Ciclul vocal *Balate provensale vechi*, scris pe texte provensale vechi de Gauselm Faidit, inaccesibile înțelegerii unui cerc larg de audiență, pare, prin titlul său nu atât să se lase memorat de public, cât să pună în valoare mesajul și melodicitatea creației.

PRINCIPALELE REALIZĂRI COMPONISTICE ÎN PERIOADA 1991‒2021

Compozitoarea experimentează în diverse genuri muzicale scenice: mono-opera *Jocul liniilor* (1991) și opera de cameră *Iris* după H. Hesse (1994) – ambele pe libretul lui I. Matvienko. La ele se alătură mono-scena *Îngere palid* pe versurile lui M. Eminescu (2001). Opusurile simfonice *Musica Concertata* (1995) și *Prince of Moldavia* (2014), precum și o piesă pentru orchestra de coarde *Angel of the North* (2019) au devenit un fenomen notabil în muzica orchestrală națională. Lucrările S. Pîslari *Anthem* (1999), *Doina haiducului* (2006) și *Colinde* (2007) au contribuit la îmbogățirea tezaurului muzicii corale din Republica Moldova.

O dovadă a cunoașterii profunde a tradițiilor muzicale populare este compoziția pentru ansamblu folcloric vocal-instrumental *La bulciugul miresei* (2021), iar ciclul vocal de cameră *Balate provensale vechi* pentru voce și vioară (1994) marchează renașterea acestui gen al muzicii vechi. Sfera cameral-vocală a creatiei Snejanei Pîslari o reprezintă romanțele *Dans* pe versurile lui N. Labiș (1996) și *De-or trece anii* pe versurile lui M. Eminescu (1997).

Un loc important în arsenalul său artistic îl ocupă lucrările pentru pian și creații pentru diverse instrumente. Pentru pian, Snejana Pîslari a compus mai multe lucrări: *Variațiuni* pe tema coralului de J. S. Bach (1992), un ciclu de piese *Trei portrete muzicale*: *Chopin, Skriabin, Rachmaninov* (prima redacție – 1992, a doua – 2012), compoziția *Les Cantilènes* (prima ediție – 1993, a doua – 2012), miniatura *Sostenuto* (1998), suita *Trei cântece populare moldovenești: Jalea miresei, Bătuta, Sub umbra unui stejar* (2000). Tot din această categorie fac parte și o serie de miniaturi de pian din repertoriul scris pentru programul didactic: piesele *Găgăuzeasca* (2014), *M-am pornit la Chișinău* (2015), *Bătuta de la Iași* (2015) și compoziția pentru pian la patru mâini *Pravo Horo* (2014).

Din 1992, anul în care compozitoarea a scris *Elegie* pentru saxofon sopran (sau clarinet) și pian, instrumentele de suflat au început să atragă din ce în ce mai mult atenția compozitoarei. Astfel, în 2002, piesa *Incantation* a fost creată pentru saxofon tenor și pian (în 2016 a apărut versiunea pentru saxofon soprano și vibrafon), în 2003 – *Flautul lui Marsyas* pentru flaut solo, în 2004 – *Sainte* pentru două flaute. În lucrarea *Cine merge tot pe drum* (2008) S. Pîslari combină flautul cu vioara, violoncelul și vibrafonul. În 2005, a compus *Vânătoreasca* pentru fagot (sau saxofon-bariton) și pian, în 2009–2010 – ciclul *Patru piese pentru flaut baroc și pian*: *Sârba haiducilor, Șaier evreiesc, Floricica de pe șes, La Nistru, la mărgioară*, în 2012 – *Lângă malul Dunării*, pentru flaut și pian. În 2016, a fost compusă piesa *Aeolian Harp* pentru vibrafon și soprano-saxofon, în anul următor (2017) au fost lansate *Two wings of one soul* (Două aripi ale unui suflet) pentru clarinet și pian.

Mijloacele de expresivitate ale cvartetului de saxofoane, cu specific timbral de jazz și bogate posibilități în crearea diferitelor tipuri de texturi pe patru voci au determinat faptul că ansamblul de saxofoane (soprano, alto, tenor, bariton) a fost abordat în repetate rânduri în lucrările semnate de S. Pîslari: pentru această componență, în 2005, ea creează compoziția ciclică *Serbările Moldovei*, în anul următor (2006) scrie lucrarea *Pe-un picior de plai*, în 2011 – piesa *Călușarii*, face o versiune pentru cvartet a piesei *Vânătoreasca*.

Paleta instrumentală a muzicii de cameră a S. Pîslari nu se limitează la instrumentele de suflat. În 1999, lansează *Quartet de coarde*; trei versiuni ale *Bătutei* sunt destinate cvartetului de saxofoane (2011), orchestrei de coarde (2016) și cvartetului de violoncel (2015); piesa *Sus în vârf, la nouă meri* (2015) se orientează spre posibilitățile orchestrei simfonice și ale corului feminin (șau ale unui ansamblu vocal feminin), în timp ce compoziția *Genius loci* (2020) a fost scrisă prin intermediul programului computerizat *Finale* fără a fi prezentat în concert. Compozitoarea se află mereu în căutarea de noi idei artistice.

VIAȚA EDITORIALĂ ȘI CONCERTISTICĂ A OPUSURILOR COMPONISTICE

Este de menţionat faptul că muzica compusă de S. Pîslari are o ascensiune concertistică fericită. Multe dintre compozițiile sale au fost lansate cu începere din 2003 în cadrul Festivalului internațional de muzică contemporană „Zilele muzicii noi", desfășurat anual la Chișinău și care s-au bucurat ulterior de succes. Unul dintre concertele festivalului, din 2005, a fost marcat de includerea compoziției *Flautul lui Marsyas*, interpretat de V. Ostrouhov; programul din 2008 a inclus *Cvartet de coarde*, interpretat de muzicienii de la Sala cu Orgă; în 2009 s-au interpretat *Sainte* pentru două flaute (N. Berezina, A. Calaraș) și *Cine merge tot pe drum* pentru ansamblul *Ars poetica*; în 2010, corala „Gloria" a Colegiului Republican de Muzică „Ștefan Neaga" a interpretat, sub bagheta lui O. Constantinov, lucrările corale *Doina haiducului* și *Colinde*. Concertul din 2011 a inclus *Elegie* pentru clarinet și pian, în interpretarea lui C. Coadă și a autoarei, iar piesa *Vânătoreasca* pentru cvartetul de saxofon – în interpretarea lui V. Ostrouhov, I. Koenig, D. Sergeev, C. Ciorba. În anul următor a avut loc premiera *Les Cantilènes* pentru pian, în interpretarea I. Panurina. În 2013, a fost lansată piesa *Lângă malul Dunării* pentru flaut și pian (A. Gusarova, A. Corjan-Colesnic), iar în 2015 – compoziția *Prince of Moldavia* (în interpretarea Orchestrei Simfonice Naționale „Teleradio-Moldova", dirijor D. Ceausov). În 2016, publicul s-a familiarizat cu opera *Aeolian Harp* (V. Moskvitin – vibrafon, V. Ostrouhov – saxofon sopran); în 2017 – cu lucrarea *Two wings of one soul* (E. Tirol – clarinet, Silvia Gomez-Maestro – pian). Piesele pentru pian *Les Cantilènes* (N. Botnariuc) au fost prezentate la festivalul din 2018, iar *Anthem* (corul „Moldova", dirijor G. Tocari) – în 2019. În 2020 a fost interpretată compoziția *Două aripi ale unui singur suflet* (S. Mușat – clarinet, N. Botnariuc – pian).

În cadrul proiectului de creație „Compozitori din Republica Moldova – pentru generația tânără" (2013), au fost interpretate *Trei portrete muzicale*, prezentate de eleva Liceului Republican de Muzică „Ciprian Porumbescu" Laura Balicov; în interpretarea autoarei a fost prezentată piesa pentru pian *Sostenuto*, scrisă în baza poeziei lui A. Ogușevici. În 2020, în cadrul concertului membrilor juriului, ediția a XIII-a a Concursului Internațional al Compozitorilor „A. Schnittke" (Saratov, Rusia) a avut loc premiera online a compoziției *Angel of the North*, în interpretarea Orchestrei Simfonice Naționale „Teleradio-Moldova" (dirijor D. Ceausov). Premiera compoziției *Genius loci*, scrisă pentru Carnavalul internațional de vară, a avut loc de asemenea online, în 2020. În vara anului 2021, lucrarea *La bulciugul miresei* a fost interpretată de ansamblul folcloric „D. Pokrovski" din Moscova.

Lucrările compozitoarei Snejana Pîslari au devenit cunoscute nu numai datorită interpretării lor în cadrul festivalurilor, diferitelor forumuri și proiecte, ci și a publicării și mediatizării acestora. Prima lucrare care a văzut lumina tiparului a fost mono-scena *Îngere palid* pe versurile lui M. Eminescu, inclusă în 2001 în culegerea de romanțe pe versurile clasicului poeziei românești *Ah, cerut-am de la zodii: Romanțe pe versurile lui Mihai Eminescu*, alcătuită de S. Pojar. În 2005, compoziția *Incantation* pentru saxofon tenor (sau clarinet-bas) și pian a apărut în albumul de piese pentru instrumente de suflat *Album de piese pentru instrumente aerofone*. Într-o ediție similară din 2009 a fost publicată lucrarea solo *Flautul lui Marsyas*. Anul 2009 a fost marcat de lansarea unei alte ediții importante: I. Stolear a inclus lucrarea *Trei cântece populare moldovenești* semnate de S. Pîslari în culegerea sa de piese pentru copii *Luci, soare, luci!*.

O antologie originală de muzică autohtonă contemporană pentru pian este albumul de piese și ansambluri pentru pian cu titlul *Fantezie: Album de piese și ansambluri pentru pian*, care a văzut lumina tiparului datorită eforturilor lui L. Neaga, în 2012. Antologia conține trei piese semnate de S. Pîslari: *Chopin, Skriabin, Rachmaninov*, unite printr-un titlu ciclic *Trei portrete muzicale*. Lucrarea componistică *Balate provensale vechi* a fost tipărită în albumul de piese muzicale *Veșnic tânără, vioara ...*, publicat la Editura *Pontos*, în 2015. În același an, lucrarea *Pravo Horo* pentru pian a fost publicată în culegerea lui G. Borogan *Muzica este în mâinile tale. Ansambluri pentru tineret.*

Perioada 2016–2019 a devenit pentru S. Pîslari deosebit de fructuoasă în ceea ce privește publicarea creațiilor sale. Au văzut lumina tiparului miniaturile din repertoriul pedagogic *Bătuta de la Iași*, *Găgăuzeasca*, *M-am pornit la Chișinău*, *Sainte*; lucrările de proporții mai mari: *Les Cantilènes* și *Variațiuni pe tema coralului* de J.S. Bach, *Night so traurig, night so sehr* și *Bătuta* pentru cvartet de coarde, ansamblurile instrumentale *Două aripi ale unui singur suflet* pentru clarinet și pian, *Serbările Moldovei* pentru cvartet de saxofon, *Aeolian harp* pentru saxofon soprano și vibrafon, *Lângă malul Dunării* pentru flaut și pian, *Cine merge tot pe drum* pentru ansamblu cameral, *Floricica de pe șes* pentru helder-tenor și pian și *La Nistru, la mărgioară* pentru helder-tenor și pian. Toate aceste lucrări au contribuit la promovarea creației compozitoarei nu numai în rândul muzicienilor profesioniști, ci și în cercurile largi ale iubitorilor de muzică. Lista lucrărilor componistice publicate semnate de Snejana Pîslari se anexează (anexă).

ALTE FORME DE CREAȚIE

Recunoașterea S. Pîslari în cercurile intelectualității artistice din Republica Moldova a fost facilitată și de încercările literare ale compozitoarei. Iată doar câteva dintre acestea: *Aproape ca la Prutkov – notițe pe paginile programului Festivalului de muzica nouă*, *În căutarea ghilotinei*; *Cum am primit primul meu onorar*; *În memoria unui prieten*; *Cântăm prima cadență (în memoria lui Loghin Fiodorovici Țurcanu)* și altele. O serie de lucrări publicistice ale S. Pîslari, dedicate problemelor de actualitate ale vieții moderne, au fost publicate în ziarul „Истоки жизни": *Dialogurile unui incorigibil idealist cu o studentă*, interviu cu P. Rivilis (2004, nr. 9); *Vladimir Dașkevici. Nu există muzica dificilă*; *Zilele muzicii noi*, interviu cu A. Sokireanski (2004, nr. 10) etc. Subiectele pe care le abordează se bazează pe situații concrete din viață, însă realitatea de astăzi, în principal de natură biografică, este atât de subtil colorată cu elemente fanteziste, încât se pare că oamenii adevărați, protagoniștii acestor realități, coexistă cu eroii literari și de basm. Iar călătoria din prezent în trecut și invers se întâmplă la fel ca în nuvelele despre Harry Potter.

Cunoașterea experiențelor și încercărilor literare ale S. Pîslari ne permite să pătrundem în universul creatorului – o fuziune organică a fenomenelor realității înconjurătoare și a fanteziei artistice. În așa mod, devine clară vecinătatea paradoxală a prototipurilor figurative și structurale folclorice arhetipale cu lexemele lingvistice extrem de individualizate, caracteristice muzicii scrise de S. Pîslari. Se confirmă teza despre predilecția compozitoarei pentru miniatură și limbajul său concis, în care prevalează constatarea și nu desfășurarea detaliată a temei.

ORIENTĂRI STILISTICE ȘI DE GEN ALE CREAȚIEI COMPONISTICE

În domeniul muzicii instrumentale și vocale, în creația S. Pîslari se evidențiază predilecția pentru genul de miniatură, care corespunde ideii unei piese de formă mică. Compozitoarea preferă portretele muzicale de format mic, cu imagini caracteristice, cu schițe cotidiene care se desfășoară în forme simple și complexe, în cicluri de variațiuni și cicluri de variante. Predispoziția de a compune lucrări muzicale de mici proporții este o paradigmă, un model stilistic al creației sale. Această calitate a gândirii componistice poate fi certificată prin conceptul de miniaturism și considerată nu doar ca o poetizare a formelor mici, ca un „minimum", ci ca un tip special al gândirii și exprimării artistice a creatoarei – o atitudine minimalistă condiționată de estetica postmodernismului.

Esența acestei atitudini creative moderne se face remarcată în prelucrarea și dezvoltarea structurilor muzicale cu un număr mic de părți și cu o conexiune simplificată între ele. În opusurile S. Pîslari iese în evidență principiul diferitelor tipuri de repetări: ostinato, variantă și variațiune, prin intermediul cărora se creează impresia de mișcare pe loc, de aflare într-un continuum artistic închis. Poziția artistică minimalistă, la o primă vedere, coincide cu una dintre trăsăturile de caracter ale S. Pîslari, ce se manifestă prin capacitatea de a exprima concis și exact o idee, de a distinge principalul de secundar și de a păstra doar esența. Această caracteristică este clar dezvăluită în operele sale literare, precum și în modul de comunicare umană.

Întrucât genul de miniatură predomină în muzica S. Pîslari, pentru elaborarea unui spațiu muzical mai voluminos ea recurge la procedeul de ciclizare. Este relevant faptul cum sunt create ciclurile – printr-o simplă creștere cantitativă a numărului de piese: *Trei portrete muzicale*, *Trei cântece populare moldovenești*. Principiul unificator în acest caz este apartenența părților ciclului la același gen comun, ceea ce asigură unitatea întregului în condițiile tratării individuale a fiecărei dintre părțile constitutive.

Înțelegerea conținutului ideologic și figurativ al creațiilor S. Pîslari este întotdeauna facilitată de prezența componentelor extra-muzicale – asociații de gen (*Bătuta*, *Găgăuzeasca*, *Pravo Horo*, *Elegie*, *Sârba haiducilor*), titluri programatice (*Sainte*, *Prince of Moldavia*, *Aeolian Harp*, *Two wings of one soul*, *Angel of the North*, *Flautul lui Marsyas*), legătura cu o sursă literară sau folclorică (*Sostenuto*, *Trei cântece populare moldovenești*, *Doina haiducului*, *Colinde*, *Vânătorească*, *Serbările Moldovei*).

În domeniul limbajului muzical, lucrările sale demonstrează o gamă largă de mijloace de expresivitate. La baza proceselor dramaturgice se regăsesc atât transformări tonal-tematice și modale, cât și transformări la nivele mai mici. Accentul principal se pune pe sintaxa muzicală a lucrării: reliefarea intonațională-ritmică a motivelor și frazelor, expresivitatea acordurilor pe verticală, motivarea culminațiilor. În legătură cu apelarea la lexicul folcloric, o deosebită importanță o are principiul corelației variantelor temelor, în cadrul unei creații, cu metoda variațională de transformare a materialului tematic, care oferă anumite asocieri cu arta populară și este legată organic de metoda modernă de lucru în componistică – repetitivitatea.

Deseori S. Pîslari elaborează versiuni multi-timbrale (intonaționale-tematice) ale aceleiași idei artistice: există mai multe versiuni ale creațiilor *Bătuta*, *Vânătorească*, *Incantation* și ale altor opusuri. În ace-

lași timp, opusurile instrumentale își schimbă „haina" timbrală, cel mai adesea în conformitate cu dorințele și indicațiile interpreților. În ceea ce privește impulsurile vocale inițiale (asociate cu cuvântul), acestea sunt îndreptate spre instrumentalizare: cântecele populare stau la baza creațiilor instrumentale (inclusiv ale celor pentru pian), romanța *Sostenuto* „modulează" în zona de gen a miniaturilor de pian. O astfel de trecere demonstrează nu numai dorința de a crea o versiune timbrală suplimentară a compoziției, ci și dorința de a se „elibera" de semnificațiile componentei verbale care încătușează libertatea creativă, pentru a face posibilă o reflectare generalizată a conținutului emoțional-artistic.

Astăzi, privind la modul în care a evoluat scriitura componistică a S. Pîslari, se poate constata cu certitudine o dinamică, începând cu perioada de acumulare și dobândire a unei experiențe creative individuale, prin aderarea la romantism (în opusurile timpurii) și neofolclorism și prin sinteza diferitelor tehnici de compoziție contemporană. Este greu de presupus în ce domeniu al compoziției se vor materializa căutările și descoperirile ulterioare ale S. Pîslari, deoarece ea încearcă să nu se repete în activitatea sa componistică. Pentru compozitoare, nu pot exista două lucrări scrise la fel. Doar evoluția profesională și ascensiunea constantă dă naștere unei arte și creativități autentice.

CONCLUZII

Snejana Pîslari este în prezent una dintre cei mai prolifice compozitoare din Republica Moldova. Ea compune creații în diverse genuri și pentru diferite componente interpretative. Lucrările pe care le semnează sunt incluse permanent în programele festivalurilor naționale și internaționale, se editează în culegeri. Principiile sale estetice s-au format sub influența marilor muzicieni autohtoni L. Țurcanu, P. Rivilis și C. Rusnac. Orientările stilistice și de gen sunt asociate cu o tranziție treptată de la romantism la neo-folclorism și minimalism.

Anexă

Lista lucrărilor componistice publicate semnate de Snejana Pîslari

1. Pîslari S. *Aeolian harp* pentru saxofon-soprano și vibrafon, în: Album de piese pentru clarinet și pian. Chișinău: Lumina, 2018, pp. 62-71.
2. Pîslari S. *Balate provensale vechi* pentru voce și vioară (vers. G. Faidit, în: Veșnic tânără, vioară... Album de piese. Chișinău: Pontos, 2015, pp. 6-19.
3. Pîslari S. *Bătuta de la Iași* pentru pian, în: Muzica este în mâinile tale. Piese. Clasele mici. Chișinău: Pontos, 2016, pp. 118-119.
4. Pîslari S. *Bătuta* pentru cvartet de coarde, în: Creații pentru ansambluri camerale în 2 volume. Volumul II. Chișinău: Lumina, 2017, pp. 15-28.
5. Pîslari S. *Cine merge tot pe drum* pentru ansamblu cameral, în: Creații camerale, vol. III, Chișinău: Lumina, 2019, pp. 35-45.
6. Pîslari S. *Flautul lui Marsyas* pentru flaut solo. În: Album de piese pentru instrumente aerofone. Chișinău: Cartea Moldovei, 2009, pp. 56-59.
7. Pîslari S. *Floricica de pe șes* pentru helder-tenor (flaut) și pian, în: Album de piese pentru helder-tenor. Chișinău: Lumina, 2019, pp. 22-30.
8. Pîslari S. *Găgăuzeasca*. Variațiuni pentru pian, în: Muzica este în mâinile tale. Polifonie. Forma amplă. Clasele mici. Chișinău: Pontos, 2016, pp. 54-55.
9. Pîslari S. *Incantation* pentru saxofon-tenor (bas-clarinet) și pian, în: Album de piese pentru instrumente aerofone. Chișinău: Cartea Moldovei, 2005, pp. 72-88.
10. Pîslari S. Îngere *palid*…, în: Ah, cerut-am de la zodii... Romanțe pe versurile lui Mihai Eminescu. Chișinău: Princeps, 2001, pp. 198-204.
11. Pîslari S. *La Nistru, la mărgioară* pentru helder-tenor (flaut) și pian, în: Album de piese pentru helder-tenor. Chișinău: Lumina, 2019, pp. 8-21.
12. Pîslari S. *Lângă malul Dunării* pentru flaut și pian, în: Creații camerale, vol. III. Chișinău: Lumina, 2019, pp. 46-55.
13. Pîslari S. *Les Cantilenes* pentru pian, în: Album de piese pentru pian. Chișinău: Lumina, 2018, pp. 28-41.
14. Pîslari S. *M-am pornit la Chișinău*. Studii-variațiuni pentru pian, în: Muzica este în mâinile tale. Ansambluri pentru tineret. Chișinău: Pontos, 2016, pp. 80-83.
15. Pîslari S. *Pravo horo* pentru pian în patru mâini, în: Muzica este in mâinile tale. Ansambluri pentru tineret. Chișinău: Pontos, 2015, pp. 33-47.
16. Pîslari S. *Sainte* pentru pian, în: Muzica este în mâinile tale. Piese polifonice. Forma amplă. Clasele medii. Chișinău: Foxtrot SRL, 2016, pp. 5-7.
17. Pîslari S. *Serbările Moldovei* pentru cvartet de saxofoane, în: Album de piese pentru clarinet și pian. Chișinău: Lumina, 2018. pp. 62-71.
18. Pîslari S. *Trei cântece populare moldovenești*. I. Jalea miresei. II. Bătuta. III. Sub umbra unui stejar, în: Luci, soare, luci! Piese pentru pian. Selecție și îngrijire Irina Stolear. Chișinău: Pontos, 2009, pp. 10-26.
19. Pîslari S. *Trei portrete muzicale*. I. Chopin. II. Skriabin. III. Rachmaninov, în: Fantezie: Album de piese și ansambluri pentru pian. Selecție și îngrijire: Larisa Neaga. Chișinău: Pontos, 2012, pp. 32-41.
20. Pîslari S. *Two wings of one soul* pentru clarinet și pian, în: Album de piese pentru clarinet și pian. Chișinău: Lumina, 2018, pp. 62-71.
21. Pîslari S. *Variațiuni* pe tema coralului de J. S. Bach «Night so traurig, night so sehr, în: Muzica este în mâinile tale. Piese polifonice. Forma amplă. Clasele mari. Chișinău: Foxtrot SRL, 2016, pp. 150-161.

BIBLIOGRAFIE

1. Berezovicova T. Compozitoarea Snejana Pîslari: profil de creaţie, în: Studiul artelor şi culturologie: istorie, teorie, practică. Chişinău: Grafema Libris, 2015, nr. 1 (24), pp. 111-118.

2. Mironenko E. Asinkhronnost' natsional'nykh stilevykh napravleniy kak pokazatel' rosta kompozitorskoy shkoly v Respublike Moldova, in: Yuzhno-Rossiyskiy muzykal'nyy al'manakh. Rostov-na-Donu: izdatel'stvo RGK im. S.V. Rakhmaninova, 2021, nr. 2 (43), pp. 28-34.

3. Mironenko E. Vektory kompozitorskogo tvorchestva v Moldove poslednego desyatiletiya, in: Problemy sovremennogo kompozitorskogo tvorchestva: sbornik trudov nauchno-prakticheskoy konferentsii. Rostov-na-Donu: izdatel'stvo RGK im. S.V. Rakhmaninova, 2019, pp. 47-57.

4. Gusarova A. Sochineniya dlya fleyty Snezhany Pyslar' (teoreticheskie i ispolnitel'skie aspekty), in: Khudozhestvennoe proizvedenie v sovremennoy kul'ture: tvorchestvo, ispolnitel'stvo, gumanitarnoe znanie: [sb. statey]. Chelyabinsk: YuUrGII im. P.I. Chaykovskogo, 2016, pp. 47-58.

5. Sambriş E. Kontsertnaya muzyka S. Pyslar' – obrazets tvorcheskikh poiskov molodogo kompozitora, in: Studiul artelor şi culturologie: istorie, teorie, practică. Chişinău: VALINEX, 2019, nr. 1 (34), pp. 94-99.

6. Sambriş E. Tembrovo-fakturnye osobennosti Kontsertnoy muzyki dlya simfonicheskogo orkestra S. Pyslar', in: Studiul artelor şi culturologie: istorie, teorie, practică. Chişinău: VALINEX, 2020, nr. 2 (37), pp. 40-49.

7. Pyslar' S. Rol' fol'klornoy tsitaty v kontekste nekotorykh stilisticheskikh osobennostey pretvoreniya moldavskoy narodnoy muzyki na primere sobstvennykh proizvedeniy, in: Folclor şi postfolclor în contemporaneitate. Materialele Conferinţei internationale 11–12 decembrie 2014. Chişinău, 2015, pp. 269-272.

8. Zin'kevich E. Facultas ludendi muzykal'nogo postmoderna, in: Traditsionnoe i novoe v muzyke XX veka. Kishinev: GOBLIN, 1997, pp. 8-15.

Mihail Statnîi. *Serbare autumnală*, 2014, u., p., 80 × 101 cm.

CONSTITUIREA ȘI DEZVOLTAREA DANSULUI SCENIC: TENDINȚE ȘI PARTICULARITĂȚI

CZU: 792.8(091)
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.18

Doctorandă, lector universitar **Snejana APOSTOL**
E-mail: snejana.apostol@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4451-4527
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE STAGE DANCE: TRENDS AND PECULIARITIES

Summary. This article is dedicated to the retrospective analysis of the constitution and development of stage dance, starting with the appearance of the first works with reference to the art of dance and ending with the best-known contemporary studies in this regard. The emphasis is put on the specific premises and trends that have generated the development of stage dance. It extensively analyzes the evolution of stage dance from the perspective of modernity and postmodernity, including in the context of the Romanian area, highlighting the external and internal factors that determined the specificity of the development of national choreographic art. The article also addresses the dichotomic aspect in the constitution and development of stage dance. At the same time, the purpose of this article is to present the analytical framework of the most valuable works in the field of choreography.

Keywords: stage dance, choreography, ballet, dance art, ballet theater, genres of choreographic art, classical dance, nonclassical dans, ballroom dancing, dichotomic development.

Rezumat. Articolul este consacrat analizei retrospective a constituirii și dezvoltării dansului scenic, începând cu apariția primelor lucrări cu referire la arta dansului și finalizând cu cele mai cunoscute studii contemporane în acest sens. Accentul este pus pe premisele și tendințele specifice care au generat dezvoltarea dansului scenic. Se analizează pe larg evoluția dansului scenic din perspectiva modernității și postmodernității, inclusiv în contextul spațiului românesc, sunt evidențiați factorii externi și interni care au determinat specificul dezvoltării artei coregrafice naționale. În articol se abordează și aspectul dihotomic în constituirea și dezvoltarea dansului scenic. Totodată, studiul prezintă cadrul analitic al celor mai valoroase lucrări în domeniul coregrafiei.

Cuvinte-cheie: dans scenic, coregrafie, balet, arta dansului, teatru de balet, genuri de artă coregrafică, dans clasic, dans nonclasic, dans de salon, dezvoltare dihotomică.

INTRODUCERE

Analiza cercetărilor consacrate constituirii și dezvoltării dansului scenic arată că o parte dintre acestea au un caracter sincronic (studierea și compararea evoluției artei dansului în diferite spații geografice), iar o parte – diacronic (studierea fenomenului coregrafic în cadrul diferitor epoci). Totodată, constatăm că multe cercetări ale problemei date denotă un caracter sincronico-diacronic.

Dansul scenic reprezintă genul de artă coregrafică în cadrul căruia în calitate de procedeu de creare a chipului artistic este mișcarea și poziția corpului. E și o modalitate artistică de exprimare a unui mesaj printr-o succesiune de mișcări ritmice variate și expresive ale corpului, executate în ritmul muzicii, având caracter social, de artă sau de divertisment. Acest gen de dans se interpretează, de regulă, pe scenă în fața spectatorilor.

EVOLUȚIA DANSULUI SCENIC: CADRU ANALITIC

De-a lungul istoriei dansului scenic s-au schimbat și abordările privind studierea lui: de la analiza mișcărilor elementare ale limbajului dansului, până la studierea formelor, conţinutului, valorilor sale estetice etc.

Se consideră că prima lucrare teoretică în domeniul coregrafiei este *L' Orchesographie*, scrisă în 1588 de canonicul francez Thoinot Arbeau. În această lucrare se analizează detaliat evoluția dansului scenic în secolele XV–XVI, accentul fiind pus pe noile semnificații ale mișcărilor de dans, prin care puteau fi exprimate diferite atitudini și relații umane. T. Arbeau sublinia în aceasta ordine de idei că „la început biserica avea obiceiul, care a ajuns până în zilele noastre, să cânte imnuri dansând și clătinându-se; aceasta și în prezent poate fi observat în mai multe regiuni și localități” [1, p. 16].

Vom menționa că marea majoritate a cercetătorilor contemporani ai istoriei artei coregrafice fac referință la lucrarea *L' Orchesografie*. Anume în ea sunt reflectate primele principii ale dansului. După cum afirmă N.T. Ivanovskii, „Cartea lui T. Arbeau pune bazele acelei școli franceze a dansului, care peste un secol va conduce la instituirea Academiei pariziene a dansului, devenită legiuitorul modei în dans timp de mai mult de o sută de ani" [2, p. 10].

Filosofia dansului are însă rădăcini și mai vechi, temelia acesteia fiind pusă în lucrările gânditorilor Lumii Antice (*Eloge de la dans*, Lucian din Samosata, sec. II). În epoca Renașterii, în tratate și manuale au fost formulate regulile, elaborată și sistematizată terminologia dansului. Menționăm printre acestea *De arte saltandi et choreus ducendi* semnată de Domenico da Piacenza (da Ferrara) (la intersecția secolelor XIV–XV), deja pomenita *L' Orchesografie* de Thoinot Arbeau (1588), *Il Ballarino* de Fabrizio Caroso da Sermoneta (1581), *Gratie d' Amore* de Cesare Negri (1602).

Dansul din secolul al XVII-lea este analizat în lucrările *La manière de composer et faire réussir les ballet* de Saint-Hubert (1641); *Sur les ballets anciens et modernes selon les règles du théâtre* de K.F. Ménétrier (1682); *Idée des spectacles* de Michel abbé de Pure (1688); *Des ballets anciens et modernes selon les règles du théâtre* de P. Menestier (1682) ș.a. În cartea lui Raoul Auger Feuillet *Chorégraphie, ou l' art de décrire la danse* (1700) este relevat nivelul tehnicii și al artei interpretative a dansului scenic.

În secolul al XVIII-lea a început elaborarea activă a esteticii dansului scenic de pe poziţiile iluminismului. Pe parcursul întregului secol al XVIII-lea au apărut lucrări consacrate teoriei şi practicii pantomimei dansante, care au avut o contribuție semnificativă în formarea dansului scenic. Una dintre cele mai valoroase cercetări despre pantomima dansantă, *History of mimes and pantomimes* (1728), aparţine englezului John Weaver. În Germania, Franţa, Italia au văzut lumina tiparului cărțile semnate de F. Lang (1727), Ch. Lebren (1727), F. Riccoboni (1750), C.F. Bulange de Rivern (1751), I.F. Gheţ (1784) ş.a.

Coregrafii care pledau pentru dansul scenic își expuneau în lucrările teoretice viziunile lor asupra problemelor artei coregrafice. Lucrarea devenită clasică a lui Jean-Georges Noverre, *Lettres sur la danse et les ballets* (1760), este actuală și astăzi. Nu mai puţin interes prezintă *Lettere di Gasparo Angiolini a Monsieur Noverre sopra i balli pantomimi* (1773).

În Franţa, mari istorici și teoreticieni ai baletului au fost într-un fel sau altul legați de Stagiunile Ruse ale lui S. Diaghilev. Cartea lui A.N. Benois, *Memories of the Russian Ballet* (1941), include documente importante ce evocă istoria baletului de la începutul secolului XX. O influenţă deosebită asupra dezvoltării dansului scenic a avut Boris Kochno – scriitor, scenarist de balet, care a lucrat cu S. Diaghilev în anii '20 și a expus în cartea sa *Le Ballet* (1954) istoria artei coregrafice a Franţei, descriind detaliat antreprizele lui Diaghilev.

În anii 1920, în Franţa au fost publicate lucrările lui A.I. Levinson consacrate lui Jean-Georges Noverre, M. Taglioni, La Argentina (Antonia Mercé y Luque) ș.a. Un şir de lucrări teoretice şi istorice a publicat S. Lifar: *Manifestul Coregrafului* (1935), *Дягилев* şi *С Дягилевым* (1939), *Giselle* (1942), *Vestris* (1950), *Les trois grâces: Anna Pavlova, Tamara Karsavina, Olga Spessivtzeva: les légendes et la vérité* (1957) ș.a.

Unul dintre remarcabilii cercetători și promotori ai baletului a fost Pierre Tugali, autorul lucrării *La Danse Classique sans Maître*. Cercetări în domeniul dansului scenic din epoca Renașterii a efectuat F. Reyna, care semnează *Des origines du ballet*, 1955. Studiul muzicologului francez Henry Pruniéres *Le ballet de cour en France avant Benserade et Lully* (1914), despre baletul secolului al XVII-lea, l-a continuat M.F. Christou prin lucrarea *Ballet de cour de Louis XIV* (1967).

Creaţia lui S. Lifar a fost analizată în cartea autorilor Iu. Sazonov şi J. Laurent *Lifar – l' innovateur du ballet moderne* (1960); creaţia altor coregrafi francezi şi artişti a fost cercetată de I. Lidova în *Roland Petit* (1956), *17 Visages de la danse francaise* (1953), de M. Lobé în *Balet francez contemporan* (1958) etc. Lui M. Béjart îi sunt consacrate cărţile autorilor A. Livio *Béjart* (1969) și M.F. Christou *Maurice Béjart* (1972).

Concomitent cu studierea artei coregrafice naționale, în fiecare ţară s-au întreprins cercetări teoretice şi istorice cu un caracter mai general. Una dintre temele atractive pentru specialiști a fost creaţia lui Serge Diaghilev, fondator al Balet Ruse. Printre cele mai valoroase lucrări se numără cartea regizorului S.L. Grigoriev *The Diaghilev Ballet, 1909–1929* (1953). Tot aici poate fi raportată și cartea lui N. McDonald *Diaghilev seasons* (1975), care conţine un amplu material despre turneele baletului rus în Anglia și SUA. Apar de sub tipar cărţi despre Nijinsky: *Дневники Нижинского* (1953); F. Reis, *Nijinsky a biographi* (1957); R. Buckle, *Nijinsky* (1971); L. Kerstein, *Dancing Nijinsky* (1975); L. Kerstein semnează lucrarea istorico-teoretică *Movement and Metaphor* (1970) etc.

Specificul baletului francez este abordat de R. Buckle în lucrarea *French romantic movement as a background for the ballet „Giselle"* (1966).

De o prestație aparte sunt cercetările franceze contemporane reprezentate prin numele Isabelle Ginot şi Marcelle Michel. Lucrările de bază ale acestor autori sunt consacrate artei dansului secolului XX. *La Danse en XXe siècle* a fost tradusă în română de Editura ART în anul 2011 şi se bucură de un succes merituos în rândul specialiştilor. O particularitate a abordării problematicii studiate constă în faptul că aceşti autori au fost tentaţi să regândească şi să analizeze dezvoltarea dansului de pe poziţiile artei coregrafice contemporane, confruntând concepţiile existente. În aprecierile şi concluziile lor despre evoluţia artei dansului autorii reies nu doar din procesele istorice concrete, ci şi din analiza creaţiilor marilor dansatori şi coregrafi, ca J.G. Noverre, M. Petipa, S. Diaghilev, V. Nijinsky, R. Nuriev ș.a.

Un aspect important ține de dezvoltarea artei coregrafice şi, mai cu seamă, a baletului în cadrul diferitor curente, cum ar fi modernismul şi postmodernismul. I. Ginot şi M. Michel consideră că noţiunea de „postmodernism" a fost preluată din alte ramuri ale artei, în particular din arhitectura şi pictura anilor '60 ai secolului XX. Iniţial, termenul dat era folosit pentru a diferenţia, într-un anumit mod, noţiunile modernism-postmodernism sau pentru a indica schimbarea epocilor. În consecinţă, după cum arată I. Ginot şi M. Michel, liberalismul în utilizarea mişcărilor de dans, includerea limbajului contemporan de dans în montarea spectacolelor coregrafice anticipează postmodernismul în coregrafie. Prezintă interes şi previziunile originale ale autorilor nominalizaţi despre căile de dezvoltare a artei coregrafice în secolul XXI: influenţa politicii şi economiei; crearea compoziţiilor virtuale; aplicarea noilor tehnologii etc. [3, p. 283].

Analizei evoluţiei artei coregrafice, a istoriei dansului clasic sunt consacrate lucrările semnate de L.D. Blok, care examinează fenomenele teatrului de balet din perspectivă istorică. În critica artistică autoarea a introdus aspectul investigației, iar istoria baletului a fost delimitată de ea ca o știință distinctă. L.D. Blok a consacrat analizei evoluției dansului scenic un capitol – *Профессиональный танец до балета* – din cartea *Классический танец: История и современность* (1987). Menționăm că în această lucrare se face referinţă la autori notorii în problemele evoluţiei artei dansului – L. Sechan, M. Emmanuelle, A. Mocco ș.a.

Trecutul istoric este sesizat de L.D. Blok obiectual: trecutul este costum, linie, gest. Teoria evoluţionistă este aplicată şi la analiza coregrafiei. Folosind metodica reconstrucţiei teatrologice, se descrie consecutivitatea acelor forme stilistice şi tehnice pe care dansul le-a preluat sub acţiunea forţelor interne de autodezvoltare şi sub influenţa contextelor istorice şi a schimbărilor. În concepţia lui L.D. Blok, un rol determinant în istoria dansului îl joacă stilul. O altă realizare a L.D. Blok este analiza evoluţiei mişcărilor în dans, a tehnicilor mişcărilor: pasul şi alergarea, răsucirea corpului, alternanţa picioarelor, baterea din picior etc. Aceste mişcări au fost proprii celui mai primitiv dans.

Însă, după cum deduce L.D. Blok, haosul mişcărilor a fost adus în ordine mai întâi în dansul popular şi în cel scenic, iar mai apoi în cel clasic. Fiecare perioadă îşi avea ansamblul său de dansuri virtuoase şi expresive, ai căror purtători erau în diferite timpuri dansatori profesionişti. Baza dansurilor o constituiau răsucirea şi săriturile. Răsucirea este ca o premisă anatomică pentru libertatea mişcării virtuoase; săriturile sunt prima temelie atavică a dansului cult, interpretarea talentată a cărora îi scotea în evidenţă pe primii „virtuozi", deosebindu-i de dansatorii simpli. Menționăm că L.D. Blok confirmă ipoteza privind o anumită influenţă a sculpturii şi picturii asupra dezvoltării dansului. Aceasta o demonstrează un număr imens de imagini ale dansatorilor în sculptură şi în ornamentarea vazelor [4, p. 39]. Dansul, în accepțiunea pe care o dă L.D. Blok termenului, este purtătorul unei comunicări sublime şi inspirate şi mai întâi de toate – purtător de mesaj. Anume o astfel de înţelegere a dansului i-a permis autoarei să sincronizeze cunoaşterea artistică şi ştiinţifică în cadrul cercetării istorice a evoluţiei dansului.

Cunoscutul critic de balet, N.N. Vashkevici (1876–1937), în lucrarea sa *История хореографии всех веков и народов* (1917) examinează evoluţia dansului de pe alte poziţii decât L.D. Blok, și anume din perspectiva psihologică și biologică. „Instinctul dansului este pus în firea tuturor fiinţelor vii care populează pământul" [5, p. 15].

În opinia lui N.N. Vashkevici, la treapta de jos a dezvoltării sale omul „descarcă energia acumulată în organism în mişcări ritmice ale jocurilor sale". În perioada primelor sclipiri ale gândului (adică la mijlocul primului an de viaţă), la copil apar mişcări plastice, adică mimica primelor trăiri, a bucuriei, tristeţei, mirării etc. Copilul își exprimă bucuria prin gesturi, mimica feţei şi sărituri, la care uşor poate fi urmărită o anumită ritmicitate.

Sentimentul bucuriei mai mult decât altele este propriu organismului uman, fiind demonstrat ştiinţific că acest sentiment accelerează procesele fiziologice, cum ar fi schimbul de substanțe, respiraţia, circulația sângelui etc.; şi invers, procesele fiziologice care au loc în organism provoacă sentimentul bucuriei. Astfel, dansul este produsul „influenţei reflexive a nervilor senzitivi asupra muşchilor", iar scopul nedeclarat pe care îl urmărește dansul este de a exprima prin corp mișcarea sufletului.

Evoluţia corpului în dans se exprimă prin mişcări, adică prin poze şi gesturi, mimică şi mobilitate a corpului în spaţiu. Dar pentru ca aceste mişcări să se constituie în dans, ele trebuie să fie subordonate ritmului general, care le unește într-un întreg, adică în dans.

Capacitatea sau, altfel spus, necesitatea de ritm este codificată nu doar în fizicul omului, ci şi al animalului. Ritmul este unul dintre instinctele a tot ce e vital şi legea findamentală a mişcării universului. Necesitatea de a ritma mişcările apare ca o condiţie a propriului confort, pentru a consuma raţional propria energie, deoarece fiecare, din experienţa sa, poate observa că mişcările ne obosesc cu mult mai puţin dacă sunt ritmice; spre exemplu, vom putea merge fără a obosi o distanţă mare dacă paşii noştri vor fi egali, adică ritmici. Din dorinţa de a accentua expresivitatea dansului s-a produs îmbinarea lui cu cântul, declamarea şi muzica (artele târzii), până în prezent dansurile populare fiind însoţite de cântare, care îi conferă ritm [5, pp. 18-20].

Un alt aspect important evocat de N.N. Vashkevici în cercetările sale consacrate evoluţiei dansului sunt „gesturile" și rolul lor în arta dansului. Autorul afirmă că prima sursă a dansului o constituie gestul, cel mai simplu, însă fiind și primul procedeu de exprimare a trăirilor sufletești [5, pp. 27-28].

Un loc aparte în cercetarea evoluţiei artei dansului îl ocupă lucrarea fundamentală a lui V.M. Krasovskaya *Teatrul de balet din Europa de Vest: eseuri de istorie*, editată în 4 volume. Spre deosebire de alţi cercetători, la analiza izvoarelor dansului V.M. Krasovskaya se sprijină în mare parte pe factorii sociali şi existenţiali în constituirea şi dezvoltarea artei coregrafice. O deosebită atenţie acordă autoarea factorului religios. „Biserica Evului Mediu, afirmă ea, cu o mână anatemiza dansul, cu alta îl ocrotea" [1, p. 17]. V.M. Krasovskaya își construiește investigaţia pe exemple şi fapte concrete, începând cu secolul al XI-lea şi până în secolul al XX-lea. În secolul al XI-lea multe sărbători și ceremonii religioase „erau însoţite de dansuri, cântări și reprezentări amestecate cu ritualuri liturgice" [1, p. 17]. După cum remarcă V.M. Krasovskaya, numai începând cu secolul al XV-lea „acţiunile ritualice" au început să-şi piardă caracterul religios. În ele pătrundeau intermedii laice, arareori însoţite de dansuri. Multe dintre aceste dansuri au constituit baza dansului scenic, iar mai apoi şi a baletului. După cum arată autoarea, unele elemente s-au şlefuit, s-au amestecat pentru a forma o asemenea specie a artei ca dansul scenic. Ţările dezvoltate din Europa în mod diferit creau, însuşeau, adaptau dansul scenic la condiţiile naţionale. Totodată, toţi autorii, inclusiv V.M. Krasovskaya, sunt de părere că dansul scenic își trage rădăcinile din creaţia populară.

Cu alte cuvinte, procesul de profesionalizare constituie una dintre tendinţele semnificative ale epocii istorice. Autoarea a evidenţiat inclusiv rolul Renașterii în constituirea artei coregrafice. În acest context V.M. Krasovskaya, urmându-l pe C. Sachs, a constatat că arta coregrafică s-a perfecţionat, pentru ea s-au stabilit anumite reguli, s-au cizelat procedee, forme structurale etc. „Arbitrarul a ocolit arta coregrafică, dansul de curte şi cel popular s-au despărţit odată şi pentru totdeauna. Ele în permanenţă se vor influenţa reciproc, însă scopurile au devenit în esenţa lor diferite" [6, p. 209]. Menţionăm că erau reglementate și mișcările, pentru ele fiind prevăzuţi termeni exacţi.

Prezintă interes observaţia, făcută de V.M. Krasovskaya, potrivit căreia primii teoreticieni au fost pedagogi de dans care mereu au apelat la creaţia populară. După cum specifică F. Reyna, „ei au înţeles că trebuie să stabilească mişcările, să limiteze locul, adică spaţiul pentru dans – principiul esenţial al coregrafiei" [7, p. 35]. Altfel spus, s-a încercat a se stabili legătura dintre mişcările şi ritmurile dansului etc.

În calitate de exemplu V.M. Krasovskaya analizează tratatul *Sull'arte della danza e della danza* semnată de profesorul de dansuri Domenico da Pieacensa. Acesta se pronunţă asupra dansului în ansamblu, stabilind cinci elemente ale lui: 1. *măsura*, adică ritmul, principiul de bază al corelării mişcărilor lente şi ale celor rapide cu muzica; 2. *maniera de interpretare*, care eliberează dansul de normele imobile, arhaice; 3. *divizarea terenului*, specifică compoziţiilor dansului în grup; 4. *memoria,* importantă întrucât autorul învaţă a dansa dansuri netradiţionale, create de el însuşi. „Mişcările sunt tot atât de pestriţe ca şi culorile caleidoscopului sau ale măreţelor covoare burgundice din acea perioadă, se combină în permanenţă pe nou şi de aceea memoria – capacitatea de a învăţa pe de rost aceste combinaţii, se impune ca o cerinţă de bază în arta dansului", remarcă C. Sachs în lucrarea menţionata; 5. *elevarea*, înţeleasă ca mobilitate şi destinată pentru dezvoltarea tehnicii dansului. Domenico a introdus scara ritmurilor necesare dansului. El scria: „Străduiţi-vă să respectaţi ordinea adecvată a fiecărei măsuri în spaţiu şi tempou. Învăţaţi a diviza toate măsurile. Deoarece acel care pretinde să devină un cunoscător în ale dansului se rătăceşte ghicind, pierde în zădar timpul, dacă nu poate îndeplini toate aceste acţiuni" [1, p. 26].

Tratatul stabileşte şi categoriile mişcărilor de bază. Dintre acestea nouă mişcări autorul le consideră fireşti, iar cinci artificiale. Dintre cele fireşti sunt menţionate pasul simplu şi dublu, poza nobilă, întorsătura şi se-

miîntorsătura, închinarea și săritura. La cele artificiale el atribuie lovirea cu piciorul, pasul alternat și săritura cu schimbarea picioarelor – predecesorii *battement de pied*, *pas couru, changement de pied* [1, p. 30].

V.M. Krasovskaya a atras atenţie și la lucrările celor mai cunoscuţi autori italieni – F. Carozo și C. Negri, care sunt consideraţi fondatori ai şcolii academice. Primul a scris cartea *Il Ballarino*, iar al doilea – *Gratie d' Amore.* Aceste lucrări erau considerate întâi de toate drept un ghid pentru dansurile de salon. Chintesenţa dansului autorii o consideră „transmiterea trăirilor sufletești prin mișcările corpului".

Unul dintre primii cercetători ai dansului, V.M. Krasovskaya a atras atenţie la aspectul dihotomic în dezvoltarea artei coregrafice. Pe de o parte, dansul popular, pe calea stilizării și aranjamentului ca gen aparte prelua forma dansului scenic, iar pe de alta – sub influenţa diferitor factori, inclusiv a dansului scenic, către sfârșitul secolului al XVII-lea acesta a preluat forma spectacolului de balet, prezentând în sine deja o artă profesionistă. Altfel spus, constituirea dansului nonscenic clasic și a baletului aveau la bază aceeași sursă – dansurile populare.

Aspectul dihotomic în dezvoltarea artei dansului îl remarcă în lucrările lor și alţi autori, cum ar fi V.N Striganova și V.I. Uraliskaya. În legătură cu aceasta trebuie menţionat că dacă V.M. Krasovskaya în cercetările sale punea accentul pe analiza evoluţiei dansului clasic – a baletului, atunci V.N Striganova și V.I. Uraliskaya evidenţiază în calitate de obiect al cercetărilor „dansul de salon", deseori denumit „popular scenic". Acești autori susţin că dansurile de salon (popular-scenice) au apărut în epoca Renașterii, cu toate că există păreri potrivit cărora dansurile de salon au apărut înainte de epoca Renașterii. „În secolele XIII–XIV, perioadă în care aveau loc numeroase sărbători teatralizate, s-au cristalizat mijloacele expresive ale viitoarelor balete și ale viitoarelor dansuri de salon" [8, p. 6].

În cercetările lor V.N Striganova și V.I. Uraliskaya se centrează pe analiza naturii sociale a dansului de salon. Fiecare epocă istorică, fiecare grup social influenţa logica construirii dansului, particularităţile lui stilistice, creau anumite forme muzical-coregrafice. Această influenţă a timpului și mediului a cunoscut-o și dansul de salon. Iată de ce în schimbul minuetului a venit valsul, cadrilul francez a cedat locul foxtrotului și tangoului, care, la rândul lor, au fost constrânse de ritmurile clasice.

Sfera dansului de salon modern o constituie situaţiile existenţiale, el urmând să contribuie la comunicarea oamenilor între ei. Rolul social al dansului de salon este însă mult mai extins. El este determinat de acele sarcini etice și estetice care pe parcursul câtorva secole au stat la baza instruirii în arta dansului. Transmiţând din generaţie în generaţie tradiţiile dansurilor sociale, poporul imprima în ele normele de comportare a oamenilor în timpul comunicării, canoanele tradiţionale de sărbătoare și codul viu al moralei. Schimbările în modul de viaţă și în normele de comportare determinau și schimbările în caracterul și maniera de interpretare a acelorași dansuri, precum și apariţia noilor forme. ale acestora

Totodată, dansul social și dansurile interpretate în saloanele aristocratice aveau tangențe. Între ele se producea un permanent schimb reciproc: nu doar dansurile populare pătrundeau în saloanele și sărbătorile aristocraţilor, ci și multe dansuri populare, modificate în cele de salon, se întorceau din nou în popor. Totuși, atât în coregrafia populară, cât și în cea de salon mereu s-au păstrat principiile și tacticile originare [8, p. 10].

Dansul exprimă realitatea obiectivă: caracterul incontestabil al realității vieţii se exprimă în el în formă convenţională, principalul mijloc expresiv fiind plasticitatea corpului omenesc, generalizată până la simbol. Mișcările dansului se desfășoară în timp și spaţiu pe baza muzicii. Dansul de salon nu redă fenomene reale, evenimente sau obiecte concrete. Ca și arta coregrafică în ansamblu, dansul de salon este în primul rând arta în care se reflectă, în special, lumea interioară a omului, starea lui emoţională, dispoziţiile, sentimentele, gândurile [8, p. 11].

Totodată, V.N Striganova și V.I. Uraliskaya printre primii încearcă să caracterizeze noţiunea „imagine" în dansul de salon. Prezenţa imaginii artistice exprimate prin mijloacele coregrafiei este o trăsătură generală a tuturor genurilor de dans. Diferite procedee, cu ajutorul cărora se creează imaginea, constituie semnele distinctive ale fiecărui gen. Condiţiile în care se interpretează dansul de salon determină deosebirea acestor procedee de procedeele creării imaginilor în dansul scenic. Dansul de salon nu este prevăzut pentru a fi perceput de către spectator de aceea el acţionează mai întâi de toate asupra interpretului însuși, asupra grupului de interpreţi, a partenerului. Imaginea creată de dansul scenic însă este percepută de spectator și presupune o anumită acţiune asupra lui.

Așadar, apariţia și constituirea dansului scenic la intersecţia secolelor XV–XVII a fost condiţionată de evoluţia artei dansului pe parcursul acestor secole. Anume în perioada dată s-a făcut un pas considerabil înainte în ce privește profesionalismul și argumentarea teoretică a dansului, determinarea legăturilor reciproce dintre muzică și mișcările dansului, a fost pus fundamentul artei coregrafice clasice [9, p. 11].

O abordare puţin diferită a evoluţiei artei dansului întâlnim la autorii români Tilde Urseanu, Ion Lanegic,

Liviu Ionescu ș.a., care încearcă să argumenteze influența culturii turce, austro-ungare ș.a. asupra dezvoltării dansului. Astfel, în lucrarea *Istoria baletului* (1967) ei încearcă să analizeze toate etapele de dezvoltare a artei dansului, începând cu orânduirea primitivă și terminând cu contemporaneitatea. De menționat că la acești autori găsim argumente privind influența dansului asupra altor genuri de artă, inclusiv asupra poeziei și muzicii. „Interpretarea dansului deja conţinea în sine posibilităţile structurării ritmice a textului sau melodiei" [10, p. 19].

O constatare semnificativă a acestor cercetători este că dansul scenic pe teritoriul statelor româneşti a apărut mult mai târziu decât în alte ţări europene, și anume la începutul secolului al XVI-lea, primele spectacole coregrafice fiind prezentate de trupele de peste hotare. Întrucât autorii plasează accentul pe analiza artei spectacolului de balet, putem urmări specificul evoluției dansului scenic doar parţial, prin metoda deducţiei, deoarece dezvoltarea acestor două genuri avea aceleași surse, era influențată de aceiași factori, și doar ulterior, constituindu-se ca specii ale artei coregrafice ele au început să se dezvolte în paralel, totodată influenţându-se reciproc. Această tendinţă s-a păstrat până în zilele noastre.

Trebuie să precizăm că, deși nivelul de dezvoltare a dansului scenic în Republica Moldova este unul foarte înalt, nu există cercetări fundamentale axate pe evoluția acestui gen de artă coregrafică, cu excepția studiilor și articolelor care abordează, în principal, istoria baletului. Dintre acestea vom remarca lucrările autoarei Elfrida Koroliov. Cu toate că sunt consacrate, în special, istoriei și constituirii baletului în Republica Moldova, autoarea evocă unele aspecte privind dansul scenic nonclasic, care are la bază, aidoma dansului clasic, dansul popular. Se accentuează că dansul, ca gen al artei, a apărut ca modalitate de cunoaștere a sistemului de valori obiectiv constituit, ca modalitate de informare spirituală despre relațiile organizate social ale omului cu lumea, despre valoarea socială a naturii și a însăşi existenţei umane [11]. E. Koroliov conchide că sursele unei atare înţelegeri a dansului se află în semnificaţia lui funcţională în viaţa socială. Prezintă interes și următoarele două lucrări ale aceleiași autoare: *Спектакль, Балетмейстер, Танцовщик* (1977) și *Молдавский балетный театр* (1990). Anume această din urmă lucrare conţine o analiză detaliată a izvoarelor dansului popular moldovenesc ca sursă de constituire a dansului scenic.

CONCLUZII

Analiza diferitor concepte, abordări, fenomene privind constituirea și dezvoltarea artei coregrafice și, în speță, a dansului scenic, ne permite să deducem un șir de particularități și tendințe, și anume:

- La originea dansului scenic se află dansul popular.
- În aprecierea evoluției dansului scenic se iau în considerare, în primul rând, contexte istorice și creațiile marilor coregrafi.
- Aspectul dihotonomic în evoluția artei coregrafioce a generat două tendințe: *intrinsecă* (dezvoltarea unor elemente ale viitorului gen de artă coregrafică în cadrul unui sau altui gen de artă, cu desprinderea în viitor într-un gen de arta coregrafică de sine stătător) și *extrinsecă* (dezvoltarea dansului scenic ca gen aparte al artei coregrafice prin interconexiunea și interferența cu alte genuri ale artei coregrafice).
- La etapa actuală dezvoltarea artei coregrafice, în genere, și a dansului scenic, în special, este influențată de postmodernism – curent ce marchează diverse domenii ale creației.

BIBLIOGRAFIE

1. Krasovskaya V.M. Zapadnoevropeyskiy baletnyy teatr. Ocherki istorii. Ot istokov do serediny XVIII veka. Leningrad: Iskusstvo, 1979. 295 p.
2. Ivanovskiy N.P. Bal'nyy tanets XVI-XIX vekov. Kaliningrad: Yantarnyy skaz, 2004. 256 p.
3. Ginot I., Michel M. Dansul în secolul XX. Trad. V. Săndulescu. București: Art, 2011. 283 p.
4. Blok L.D. Klassicheskiy tanets. Istoriya i sovremennost'. Moskva: Iskusstvo, 1987. 556 p.
5. Vashkevich N.N. Istoriya khoreografii vsekh vekov i narodov. Spb.: Izd-vo «Lan'», Izd-vo Planeta muzyki, 2009. Sachs C. World of the Dance. Publisher, SevenArts, 1952. 192 p.
6. Reyna F. Des origines du ballet. Paris, 1955. 469 p.
7. Sovremennyy bal'nyy tanets. Posobie dlya studentov in-tov kul'tury, uchashchikhsya kul't-prosvet uchilishch i rukovoditeley kollektivov bal'nogo tantsa. / Pod red. V.M. Striganova i V.I. Ural'skoy. M.: Prosveshchenie, 1977. 201 p.
8. Muzyka i khoreografiya sovremennogo baleta. Sbornik statey. Vyp. 4. Sost. Yu.Rozanova i R.Kasacheva. Moskva: Muzyka, 1982. 432 p.
9. Urseanu T., Lanegic I., Ionescu L. Istoria baletului". București, 1967. 205 p.
10. Kagan J. Change and continuity in infancy. New York: Wiley, 1971. 322 p.
11. Koroleva E.A. Moldavskiy baletnyy teatr. Kishinev, Shtiintsa, 1990. 304 p.

ARHITECTURA CHIȘINĂULUI ÎN PERIOADA POSTSOVIETICĂ

CZU: 72(478-25)
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.19

Membru corespondent al AȘM **Mariana ȘLAPAC**
Laureat al Premiului AȘM „Maria Bieșu" pentru rezultatele științifice obținute în anii 2020–2021
E-mail: maslapac@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0904-1610
Institutul Patrimoniului Cultural
Universitatea de Stat din Moldova

CHISINAU ARCHITECTURE OF THE POST-SOVIET PERIOD

Summary. The buildings constructed in Chisinau after year 1991 propose a diversified architecture. The stylistic range is quite various: neoclassicism, modernism, postmodernism, high-tech, deconstructivism, neominimalism, brutalism, etc. The influence of neoclassical architecture is felt upon the multistory building of S.A. "ASCOM Group", and modernism is illustrated by the building of the "Kentford" Business Center, the building of the "Infotag" Information Agency, etc. Among the most illustrative examples of postmodernist architecture is the „Coliseum Palace" residential complex, the "Moldincombank" commercial bank building, Center Branch, etc. High-tech architecture is illustrated by the "SKYTOWER" International Business Center building, the "Shopping MallDova" shopping and entertainment center building, the "Chisinau Arena" multifunctional complex, etc. The buildings of the Business Center "SG Business Centru" and the International Business Center "Le Roi" belong to the architecture of deconstructivism. An architectural premise with elements of brutalism and neominimalism is the Creative Industries Center ARTCOR. The contribution of architects Gh. Telipiz, Gh. Jinkin, I. Apostolov, V. Modârcă, A. Gordeev, M. Calujac and others could be highlighted during the reference period.

Keywords: Chisinau, post-Soviet architecture, neoclassicism, modernism, postmodernism, high-tech, deconstructivism, neominimalism, brutalism.

Rezumat. Edificiile construite în Chișinău după 1991 propun o arhitectură diversificată. Gama stilistică este suficient de largă – neoclasicism, modernism, postmodernism, high-tech, deconstructivism, neominimalism, brutalism ș.a. Influenţa arhitecturii neoclasice se resimte în imobilul multietajat al S.A. „ASCOM Group", iar modernismul este ilustrat de imobilul Centrului de bussines „Kentford", clădirea Agenţiei de Informare „Infotag" ş.a. Printre cele mai relevante exemple de arhitectură postmodernistă se numără complexul rezidenţial „Coliseum Palace", clădirea băncii comerciale „Moldincombank", Filiala Centru ș.a. Arhitectura de înaltă tehnologie (high-tech) este ilustrată de imobilul Centrului Internaţional de Business „SKYTOWER", clădirea Centrului comercial și de divertisment „Shopping MallDova", complexul multifuncţional „Chișinău Arena" ș.a. Arhitecturii deconstructivismului aparţin clădirile Centrului de business „SG Business Centru" şi Centrului internaţional de business „Le Roi". Un obiectiv arhitectural cu elemente de brutalism şi neominimalism este Centrul industriilor Creative ARTCOR. În perioada de referinţă s-au evidenţiat arhitecţii Gh. Telipiz, Gh. Jinkin, I. Apostolov, V. Modârcă, A. Gordeev, M. Calujac ș.a.

Cuvinte-cheie: Chișinău, arhitectura postsovietică, neoclasicism, modernism, postmodernism, high-tech, deconstructivism, neominimalism, brutalism.

După 1991, arhitectura Chișinăului s-a distanţat de construcţia tipizată în masă caracteristică perioadei sovietice. În microraioanele orașului au apărut noi dotări de servire socială și consum care au „restabilit" într-o măsură oarecare scara umană pierdută anterior. Cartierele-„tip" au căpătat un aspect înnoit datorită incluziunilor sub formă de volume originale și elemente de amenajare a teritoriului.

Starea de lucruri s-a ameliorat și în domeniul arhitecturii eclesiastice. Astfel, în 1995, Preşedintele Republicii Moldova, Mircea Snegur, a semnat Decretul „Cu privire la măsurile de urgentare a lucrărilor de restaurare a complexului Catedralei Naşterea Domnului" din Chişinău. Cu doi ani mai târziu a fost reconstruită Clopotniţa (arhitect Gh. Bulat), demolată de autorităţile sovietice în 1963. Toate edificiile religioase, care îndeplineau anterior funcţii diferite de cele de cult, au revenit în posesia Bisericii. Au fost înălţate obiective religioase noi (biserica Sfinţii Apostoli Petru și Pavel, biserica Învierii Domnului, biserica Sf. Ioan Botezătorul ș.a.).

Însă nu toate construcţiile noi s-au dovedit a fi de calitate. La Chişinău au apărut accente verticale bizare ce nu au ţinut cont de logica urbanistică istorică şi de

Figura 1. Clădirea S.A. „ASCOM Group" (neoclasicism).

regimul de înălţime existent. Unele edificii, construite în grabă, nu s-au integrat în ambianța urbană, alcătuind un contrast strident cu clădirile din jur. Un șir de anexe, mansarde sau „excrescenţe" noi, realizate într-o manieră simplistă, cu imitația superficială a originalului, compromit monumentele vechi. În unele cazuri a fost afectat fondul de locuit istoric (prin demolări nesancţionate, reconstrucţii neprofesioniste, așa-numitele „restaurări" cu utilizarea unor tehnici învechite și a materialelor de construcţie incompatibile cu clădirile de valoare ș.a.).

Astfel, imobilul „Crown Plaza Park Residence" cu apartamente de lux de pe str. Columna, nr. 102 (arhitect Gh. Telipiz) a distrus axa urbanistică a centrului orășenesc din secolul al XIX-lea, știrbind și imaginea Catedralei Nașterii Domnului. Un edificiu „mastodont" multietajat de pe bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 115 (arhitect M. Eremciuc) a eclipsat vizual un monument important din centrul capitalei Republicii Moldova – casa lui V. Herţa (astăzi Muzeul Naţional de Arte a Moldovei). Fostului conac Râșcanu-Derojinschi de pe str. București, nr. 62, mutilat prin așa-numita „restaurare", i s-a alăturat un bloc neaspectuos cu 18 niveluri (arhitect V. Grozavu), care a destabilizat ambianța urbană, constituită în timp, a unui cartier istoric. În centrul orașului s-au multiplicat clădiri înalte, în special locuinţe și hoteluri, străine ambianței arhitecturale existente. În unele cazuri s-a recurs la demolări nejustificate ale unor edificii de valoare (conacul urban al familiei Teodosiu, vila familiei Tumarkin ș.a.).

Dar în perioada vizată se construiau și obiective de calitate care demonstrau ascensiunea gândirii arhitecturale: clădiri ale băncilor noi („Moldincombank" ș.a.) sau reconstruite („Victoriabank", „Eurocreditbank", „Agroindbank", „Banca Turco-Română" ș.a.), clădiri ale unor companii mari („ASITO", „Union Fenosa" ș.a.), centre de agrement („Lukoil", „Soho", „Niagara" ș.a.), centre comerciale („Sun City", „Jumbo", „Metro", „Plaza" ș.a.), hoteluri („Courtyard by Marriott", „Manhattan", „Jumbo", „Villa Rossa" ș.a.), instituții de învățământ (ULIM, Institutul Național de Educație Fizică și Sport ș.a.), restaurante, cafenele (rețeaua McDonald's ș.a.), pieţe comerciale acoperite („Uno" ș.a.), stadioane (stadionul „Zimbru" ș.a.), ansambluri rezidențiale, biblioteci ș.a. [1]. Edificiile noi construite propuneau o arhitectură diversificată. Gama stilistică era suficient de largă – neoclasicism, modernism, postmodernism, high-tech, deconstructivism, neominimalism, brutalism, eclectică ș.a. [2].

Influenţa **arhitecturii neoclasice** se resimte în imobilul multietajat al S.A. „ASCOM Group" (Centrul American de Resurse, sediul OSCE ș.a.) de pe str. A. Mateevici, nr. 75 (figura 1) [3]. Edificiul a fost dat în exploatare în 2013, autorul proiectului fiind S. Garconiţă. Imobilul placat cu piatră albă de calcar se caracterizează prin monumentalitate. Sunt prezente elemente ale ordinelor: capiteluri dorice, coloane cu caneluri, antablamente, frontoane ș.a. Zidăria parterului este rustuită din exterior. Totuși, în unele locuri sunt comise abateri nejustificate de la proporţiile arhitecturii clasice, verificate de-a lungul timpului. Astfel, în două colţuri rotunjite ale clădirii înălţimea coloanelor este exagerată și neargumentată vizual, fiind egală cu înălţimea a tocmai patru niveluri. În unele locuri se face abuz de elemente decorative, împrumutate din arhitectura de esenţă clasicistă a zonei istorice.

Modernismul este ilustrat de imobilul Centrului de bussines „Kentford", amplasat pe bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 202 (fosta clădire a Institutului de Proiectare Specializat de Stat din Chișinău, 1978). În anii 2000 edificiul a fost supus reconstrucţiei (arhitectul A. Șcarupa) (figura 2) [4]. În plan se evidenţiază trei blocuri dispuse în unghi obtuz unul faţă de altul, întreaga clădire fiind simetrică faţă de axa principală. Blocul central găzduiește holurile, scările și ascensoarele, iar

Figura 2. Clădirea Centrului de bussines „Kentford" (modernism).

faţada dinspre artera de transport include o suprafaţă impunătoare de sticlă. Blocurile laterale sunt destinate oficiilor, iar faţadele lor sunt determinate de elementele verticale de culoare albastră și orizontale de culoare gri ce delimitează fâșiile de sticlă ale ferestrelor. Cele trei accese de paradă sunt individualizate prin copertine transparente în formă de bolţi semicilindrice.

Alte construcţii realizate în spiritul modernismului sunt clădirea Agenţiei de Informare „Infotag" de pe str. M. Kogălniceanu, nr. 76 (arhitect G. Jinkin) și clădirea Judecătoriei sectorului Ciocana de pe str. M. Sadoveanu, nr. 24/1.

Din perioada precedentă continuă căutările în domeniul **arhitecturii postmoderniste**. Printre cele mai ilustrative exemple se numără băncile comerciale („Moldincombank", Filiala Centru de pe str. Armenească, nr. 38, 1995, arhitect V. Modârcă; „Energbank" de pe str. Tighina 23/3, 2012, arhitect S. Borozan; „BCR Chișinău" de pe str. Sfatul Ţării 15/1, 2012, arhitect Iu. Povar), centrele de business și afaceri (Centrul de afaceri al companiei „Euro Bilanţ" SRL de pe str. Bulgară 31/a, 2001-2002, arhitect S. Cojocaru; Centrul de business „Global Business Center - GBC" de pe bd. D. Cantemir, nr. 1/1, 2010; Centrul de afaceri „Agro Management Grup"; Direcţia generală stare civilă de pe str. M. Viteazul, nr. 11, 2012, arhitect T. Boxan), edificiile administrative (clădirea Î.S. „CRIS Registru" de pe str. Alexandru cel Bun, nr. 56, 2000, arhitect A. Zolotuhin; clădirea companiei „Lukoil" de pe str. Columna, nr. 94, arhitect Gh. Telipiz, clădirea Asociaţiei Internaţionale a Transportatorilor Auto din Moldova „AITA" de pe bd. D. Cantemir, nr. 1/1), centrele comerciale (Centrul de comerţ „Horus" de pe str. Sadoveanu, nr. 4/10, 2000, arhitect Gh. Telipiz), centrele de agrement (centrul de agrement „Patria-LUKOIL" de pe str. Studenţilor, nr. 7/5, arhitect T. Zaicenco) ş a.

Trăsături ale postmodernismului pot fi observate în clădirile noi ale unor ambasade. Clădirea Ambasadei Federaţiei Ruse în Republica Moldova de pe bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 153 (1996-1998, arhitect Gh. Jinkin) are un amplasament unghiular la intersecția bulevardului Ștefan cel Mare și Sfânt și a străzii Toma Ciorba. Axa de simetrie a edificiului trece printr-un rezalit ce depășește în înălţime aripile laterale. Șase piloane susţin un antablament stilizat care sprijină un fronton. Aici rolul triglifelor îl joacă opt ferestre în-

Figura 3. Complexul rezidenţial „Coliseum Palace" (postmodernism).

guste. Accesul principal, situat axial, este individualizat printr-o rotondă cu mai multe coloane fără capiteluri. Axa de simetrie este susţinută de amplasarea pară a arcelor stilizate, de ferestrele ce joacă rolul triglifelor și de stema reliefată a Federaţiei Ruse. Pereţii albi sunt învioraţi cu ajutorul ferestrelor încadrate în marmură neagră. Edificiul se caracterizează printr-o arhitectură monumentală, expresivă, determinată de reinterpretarea într-o cheie modernă a formelor clasice.

Clădirea Ambasadei Republicii Belarus în Republica Moldova de pe str. A. Mateevici, nr. 83/1 (2010, arhitect I. Apostolov), de plan rectangular, cu o latură bombată, propune un aspect mai modest decât obiectivul precedent. Pe faţada principală, cea mai reprezentativă, se pot vedea piloane înalte care ajung până la nivelul trei cu ferestre arcuite, o suprafaţă cilindrică de sticlă la etaj și frontonul rotunjit ca element de încununare a întregului edificiu. Autorul utilizează câteva planuri în retragere, cel mai apropiat spre privitor fiind peretele ultimului nivel, iar cel mai îndepărtat – suprafaţa de sticlă de pe lângă accesul principal.

În spirit postmodernist este realizat şi complexul rezidenţial „Coliseum Palace" de pe str. N. Dimo, nr. 21 (2010, arhitect Gh. Telipiz), situat în prelungirea Parcului Afgan (figura 3) [5]. În plan, complexul prezintă două „scoabe" care delimitează o curte interioară. Sunt două blocuri cu 6-14 niveluri fiecare, ce au denumiri simbolice: Imperium și Republicum. Complexul propune o arhitectură expresivă unde coexistă elemente geometrice și neliniare, unghiuri non-ortogonale și suprafeţe variate. Aici pot fi văzute detalii din vocabularul arhitecturii clasice, dar și cele contemporane. Faţadele sunt tratate în mod original graţie fâșiilor de sticlă de diferite lungimi și pereţilor transversali portanţi ieşiţi în exterior. La întregirea imaginii arhitecturale a complexului locativ contribuie gama de culori utilizate – alb, albastru și albastru deschis.

Arhitectura de înaltă tehnologie, cunoscută şi sub numele de **high-tech** sau **expresionism structural**, s-a dezvoltat din stilul modernist, cu utilizarea noilor tehnologii în proiectare, construcţie şi reţele inginereşti. Se caracterizează prin evitarea legăturilor cu stilurile istorice și folosirea pe scară largă a structurilor metalice tubulare, oţelului, aluminiului, cromului, sticlei, materialelor plastice și într-o măsură mai mică a betonului. O serie de elemente funcţionale (scări, ascensoare, sisteme de ventilare ș. a.) pot fi ieșite în exteriorul clădirilor. Se recurge la înlăturarea pereţilor portanţi interiori și la spaţii reconfigurabile – arhitectura de înaltă tehnologie evocă un sentiment de deschidere și transparenţă. Domină formele și suprafeţele rectilinii. În planificarea spaţiilor se manifestă un pragmatism înalt. Se constată împrumuturi din constructivism și cubism, dar se pune accent pe stilul industrial. Iluminarea este descentralizată, dar spaţiul central deservit de mai multe zone de întreţinere mai mici este întotdeauna bine iluminat. Culorile faţadelor sunt proeminente, strălucitoare, predominând adesea nuanţele albe, negre și argintii.

La Chișinău stilul high-tech este ilustrat de clădirea sediului central al băncii „EXIMBANK" de pe bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 171/1 (2007, arhitect Gh. Telipiz); clădirea administrativă a companiei „Union Fenosa", astăzi clădirea administrativă a companiei „Premier Energy" de pe str. A. Doga, nr. 4 (modernizată, arhitect I. Carpov); Centrul comercial/ Centrul de business „Sun City" de pe str. A. Puşkin, nr. 32 (reconstruit în 2013, arhitect V. Studzinschi); Centrul de business „Panorama" de pe str. Ismail, nr. 81/1 (2015, arhitect V. Galcinschi); Centrul de business „Forum" de pe str. Mitropolit Varlaam, nr. 63/23 (2004, arhitect V. Stratu); Banca comercială „Victoriabank" de pe bd. Mircea cel Bătrân, nr. 17/3 (2015, arhitect V. Stratu); Centrul de afaceri: BC „Energbank", „ST Mold", „Smart Data Solutions"

Figura 4. Clădirea Centrului Internaţional de Business „SKYTOWER" (high-tech).

Figura 5. Complexul Centrului comercial și de divertisment „Shopping MallDova" (high-tech).

Figura 6. Complexul multifuncţional „Chișinău Arena" (high-tech).

de pe str. S. Lazo, nr. 49 (2016, arhitect A. Gordeev); Centrul de afaceri „National Business Center – NBC" de pe bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 73/1 (2016, arhitect I. Apostolov) ş.a.

La Chișinău, una dintre cele mai cunoscute creaţii în stilul high-tech este Centrul Internaţional de Business „SKYTOWER" de pe str. Vlaicu Pârcălab, nr. 63 (2007, arhitect Gh. Telipiz) (figura 4) [6]. Imobilul plurietajat situat în imediata vecinătate a Poştei Centrale, înscris într-un pătrat cu latura de 36 m, constituie dominanta verticală a întregului cartier. În cazul de faţă un volum în formă de sfert de cilindru este intersectat pe toată înălțimea sa de o prismă dreptunghiulară. La parter sunt amplasate spaţii cu funcţii diferite (comerciale, reprezentative ș.a.) şi un restaurant cu terasă. Încăperile de la nivelurile 2-11 sunt destinate pentru birouri și pot fi atât divizate, cât și *open space*. Sala de conferinţe pentru 80 de persoane ocupă ultimul etaj, iar spaţiul subteran este rezervat parcărilor. Planurile nivelurilor sunt lipsite de regularitate. Pe faţade, strălucirea rece a sticlei tonate se combină armonios cu culoarea verde-albastră a materialelor plastice şi culoarea gri a copertinei de la intrare, precum şi a unor elemente decorative.

Un alt obiectiv din Chișinău, realizat în stilul high-tech, este Centrul comercial și de divertisment „Shopping MallDova" de pe str. Arborilor, nr. 21 (2008, arhitect Gh. Telipiz) (figura 5) [7]. Dinspre stradă, imobilul cu patru niveluri se aseamănă cu o corabie enormă. În interior se află un spaţiu deschis de plan elipsoidal cu extremitățile longitudinale retezate, în care lumina pătrunde printr-un plafon de sticlă. În jurul acestuia se grupează diverse spaţii cu funcţie comercială, de agrement şi de servire. O serie de lifturi şi scări, rulante şi obişnuite, asigură legătura pe verticală. În componenţa Centrului comercial şi de agrement intră o parcare subterană. Expresivitatea faţadelor este determinată de contrastul între placajul roşu al pereţilor şi suprafeţele străvezii de sticlă.

Un exemplu din domeniul arhitecturii de înaltă tehnologie prezintă complexul multifuncţional „Chișinău Arena" (arhitecţi Gh. Telipiz, K. Yazgan) (figura 6) [8]. Centrului sportiv și de divertisment i se integrează Centrul Plaza, amfiteatrul, arena polivalentă pentru 5 000 de spectatori, Aqua Centrul cu o piscină cu zece piste și tribune pentru 500 de spectatori, Clubul de tenis, zona recreaţională, piscina decorativă cu posibilitate de a fi transformată în patinoar ş. a. Din exterior, arena polivalentă are un înveliş original – o structură metalică cu suprafeţe înclinate, constituită dintr-o reţea de module prefinisate în formă de triunghiuri. Toate obiectivele complexului se remarcă printr-o arhitectură originală, rezultat al căutărilor în domeniile ingineriei, construcţiei şi noilor tehnologii.

O direcţie de dezvoltare a arhitecturii postmoderniste o constituie **deconstructivismul**. Se caracterizează prin non-linearitate, fragmentare, complexitate vizuală și forme accentuat frânte. Deconstructivismul nu respectă geometria euclidiană, recurgând la „distorsionarea" și „dezechilibrarea" elementelor arhitecturale. Manipulează cu suprafeţe şi volume, creând impresia de impredictibilitate şi haos controlat. Ignoră regulile constructive anterioare și se îndreaptă spre un traseu, încă neexplorat. În acest tip de arhitectură ordinea și dezordinea coexistă.

La Chișinău, arhitectura deconstructivismului este ilustrată de Centrul de business „SG Business Centru" de pe str. Tighina, nr. 49/3 (2007, arhitect Gh. Telipiz); Centrul internaţional de business „Le Roi"/ Centrul cu oficii și parcări al firmei „Jolly-Alon" de pe str. Sfatul Ţării, nr. 29 (2008, arhitect Gh. Telipiz); complexul locativ cu oficii „Bella Vita Residences" de pe str. L. Tolstoi, nr. 27 (2011, arhitect V. Prodan) ş.a. Anumite elemente din repertoriul arhitecturii deconstructivismului propune clădirea băncii comerciale „Moldova-Agroindbank" de pe str. Tighina, nr. 49/4 (2006, arhitect I. Carpov).

Figura 7. Clădirea Centrului de business „SG Business Centru" (deconstructivism).

Centrul de business „SG Business Centru" (figura 7) [9] se află în clădirea reconstruită a Fabricii „Steaua", situată în interiorul cartierului. Edificiul de plan dreptunghiular alungit, cu cinci niveluri, dispune din partea faţadei principale de o suprafaţă înclinată din sticlă tonată neagră cu efect de oglindă. Acestei suprafeţe i se racordează două piloane de culoare albă, având la bază forme triunghiulare. Parterul placat cu dale de piatră albă contrastează cu celelalte părţi ale construcţiei. Arhitectura Centrului de business încalcă orice închipuire despre „forma curată" și transmite un mesaj vizual emoţionant.

Centrul internaţional de business „Le Roi"/Centrul cu oficii și parcări al firmei „Jolly-Alon" reprezintă un imobil cu nouă niveluri supraterane și două subterane. Planul acestuia se înscrie într-un dreptunghi. Originalitatea compoziţiei spaţiale se datorează unui volum paralelipipedic, cu rol de accent vertical al cartierului. Faţadele sunt asimetrice, cu geometrie instabilă – aici o parte a suprafeţelor de sticlă este acoperită cu elemente plane de contur triunghiular sau dreptunghiular perforate de golurile ferestrelor de diferite forme și mărimi. Contrastul între oglinda de sticla străvezie și elementele plane de culoare oranj contribuie la reliefarea dinamismului imaginii arhitecturale. Soclul masiv, placat cu dale șlefuite, conferă stabilitate vizuală întregului edificiu.

Complexul locativ cu oficii „Bella Vita Residence" demonstrează o rupere evidentă de la formele rectilinii. Arhitectul operează cu o prismă masivă, disecată în mai multe locuri cu planuri înclinate. Blocului locativ i se atașează dinspre stradă un volum în două niveluri cu o compoziţie aparent dezordonată, rezultată din intersecţia mai multor suprafeţe înclinate. Clădirea se caracterizează prin forme brutale, unghiuri ieșite, suprafeţe mari de sticlă și antagonism de culori. Complexul locativ, realizat în stilistica deconstructivismului, dă un puternic impuls dinamic ambianţei arhitecturale înconjurătoare.

Următorul tip de arhitectură contemporană prezentă în orașul Chișinău este **arhitectura neominimalistă**. Minimalismul sau arhitectura minimalistă operează cu elemente simple, fără ornamente și decor, recurgând doar la elemente necesare care constituie

Figura 8. Hotelul „Jumbo" (neominimalism).

Figura 9. Clădirea Centrului industriilor Creative ARTCOR (brutalism).

„esenţa arhitecturii" (lumina, forma, detaliile materialului, spaţiul, locul și starea sufletească a omului). S-a dezvoltat din mișcările de orientare cubistă încă în anii 1920, fiind o reacţie la urbanizare, industrializare și haosul mediului urban. Minimalismul se caracterizează prin spaţii deschise, forme geometrice pure, suprafeţe dure, linii clare, culori neutre și materiale de construcţie simple. Pentru a conferi senzaţia de ordonare și unificare se utilizează repetarea. Se pune accent pe structura internă a construcţiei. Important este dialogul dintre obiectivele construite și mediul înconjurător. Motto-urile acestui tip de arhitectură sunt: „Mai puţin înseamnă mai mult" (Mies van der Rohe), „Făcând mai mult cu mai puţin" (Buckminster Fuller) și „Nimic în plus".

Un exemplu de arhitectură neominimalistă la Chișinău este clădirea Centrului de business AO „IPTEH", fosta clădire a Institutului unional de proiectare tehnologică a mașinilor și aparatajelor electrice de uz casnic (VPTI) de pe bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 65. Iniţial, arhitectura edificiului era soluţionată în stilistica modernismului (1974). Însă după reconstrucţia din 2010 imobilul a căpătat un înveliș din sticlă translucidă, astfel faţadele devenind mult mai estetice și mai elegante. Aici un paralelipiped practic transparent este așezat pe un parter ieșit în exterior, care găzduieşte spaţii comerciale și o bancă. Un accent major este accesul principal plasat dezaxat – o construcţie-cadru de formă prismatică, rotită cu 45° faţă de linia faţadei, având o mică copertină și un glob. Arhitectură neominimalistă a Centrului de business AO „IPTEH" se integrează armonios în ambianţa urbană înconjurătoare.

La arhitectura neominimalistă cu elemente de deconstructivism se referă hotelul „Jumbo" de pe str. Decebal, nr. 23/3 (2012) (figura 8) [10]. Faţada principală a edificiului este îmbrăcată, în mare parte, în sticlă, iar cea laterală prezintă o suprafaţă de beton de culoare deschisă perforată de golurile ferestrelor de diferite forme și dimensiuni, având ca accente coloristice suprafeţe cafenii la primele trei niveluri. Accesul principal dispune de o scară și o copertină metalică ieșită mult în exterior.

Un alt stil arhitectural prezent în arhitectura Chișinăului este **brutalismul**. Termenul „brutalism" provine din sintagma franceză „béton brut" (beton nefinisat). Construcţiile brutaliste îmbracă forme geometrice dure, șocante, repetitive, regulate. Stilul brutalist, derivat din modernismul european, devine o adevărată „sărbătoare" a betonului armat. Manifestă interes faţă de forme și facturi expresive, utilizând culori naturale locale. Demonstrează materiale de construcţie și părţi componente ale clădirilor care de obicei sunt ascunse în interior. Brutalismul se caracterizează prin masivitatea volumelor și soluţii compoziţionale la scară mare.

Un obiectiv arhitectural cu elemente de brutalism și neominimalism este Centrul industriilor Creative ARTCOR situat în campusul Academiei de Muzică, Teatru și Arte Plastice de pe str. A. Mateevici, nr. 87 (2019, arhitect M. Calujac) [11] (figura 9). Clădirea asimetrică din beton armat și oţel CorTen se învecinează cu blocul existent de studii – monument de arhitectură. O scară exterioară largă duce spre acoperișul cu zonă verde menit să găzduiască expoziţii de sculptură și pictură, instalaţii ș.a. Scara exterioară poate fi folosită ca amfiteatru în scopuri expoziţionale sau teatrale. Pe peretele alăturat sunt plasate compoziţii sculpturale reprezentând ochi, urechi, buze și nasuri. La dispoziţia oamenilor de arte se află ateliere, săli de expoziţie, biblioteca, studioul audio ș.a. În interior găsim elemente în stil brutalist și cel minimalist, accentul major fiind un plafon original cu chesoane. Ambalajul din bucăţi de CorTen, perforat în unele locuri de mici orificii sau suprafeţe de sticlă translucidă, îmbracă întreaga construcţie din beton. În exterior, domină culoarea gri

Figura 10. Blocurile de studii ale Liceului de Creativitate și Inventică „Prometeu-Prim” (eclectism).

deschisă a betonului nefinisat şi cea cafenie catifelată a CorTenului. Clădirea Centrul industriilor Creative ARTCOR se încadrează armonios în contextul arhitectural urban, completând spaţiul înconjurător într-o manieră neinvazivă.

Edificii noi de **inspiraţie eclectică** au fost zidite atât în centrul Chișinăului, cât și în unele zone cu construcţia particulară de tip „cottage”. Uneori se întâlnesc elemente împrumutate din arhitectură tradiţională („foişoare”, galerii cu coloane, acoperişuri în pante ș.a.), arhitectura mănăstirilor, bisericilor și cetăţilor medievale (turnuri, cornișe în formă de mașiculi, ferestre-ambrazuri ș.a.). În ceea ce priveşte trăsăturile naționale, acestea se manifestă în forme retrospective în arhitectura unor locuinţe. Specificul naţional este păstrat, în special, în casele monoetajate și edificiile religioase noi, care imită vestitele biserici moldovenești din epoca lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș (biserica Sf. Apostoli Petru și Pavel de pe str. Ion Pelivan, nr. 15, 1994, arhitect M. Rusu). La noile obiective de cult se mai dă preferinţă arhitecturii eclectice sau neoruse (biserica Învierii Domnului, biserica Chipul Domnului Nefăcut de Mână, biserica Nașterea Sf. Ioan Botezătorul, biserica Sf. Mucenic Valeriu, biserica Sf. Apostol și Evanghelist Luca, biserica Sf. Apostol Andrei ș.a.). La arhitectura de factură eclectică se raliază unele blocuri noi ale Liceului de Creativitate și Inventică „Prometeu-Prim” de pe str. Nicolae Iorga, nr. 2 (figura 10) [12], ale Liceului de Creativitate şi Inventică „Prometeu-Protalent” de pe str. Șciusev, nr. 117 ș.a.

Căutările pentru un nou vocabular arhitectural al Chișinăului continuă.

BIBLIOGRAFIE

1. Şlapac Mariana. Arta urbanismului din Republica Moldova. Privire de ansamblu, Chişinău, 2008, pp. 198-208.
2. Oleynik Svetlana. Kompozitsionno–khudozhestvennye priemy v arkhitekture sovremennykh administrativnykh zdaniy goroda Kishineva. Dissertatsiya na soiskanie uchenoy stepeni doktora arkhitektury, Kishinev, 2021, pp. 167-169; 175-176.
3. [online] https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8f/Moldova-chisineu-OSCE-Mission-to-Moldova.jpg (consultat: 15.05.2022).
4. [online] https://999.md/ro/80380207#gallery-1 (consultat: 15.05.2022).
5. [online] https://www.archilovers.com/projects/157464/residential-complex-coliseum-palace-gallery?1328731 (consultat: 15.05.2022).
6. [online] https://www.moldova-independenta.md/arhitectura (consultat: 15.05.2022).
7. [online] https://www.moldova-independenta.md/arhitectura (consultat: 15.05.2022).
8. [online] https://unica.md/monden/ (consultat: 15.05.2022).
9. [online] https://www.eurolife.md/md/en/services/contact.php (consultat: 15.05.2022).
10. [online] https://www.ro.kayak.com/Hoteluri-in-Chisinau-Jumbo-Hotel.331989.ksp (consultat: 15.05.2022).
11. [online] https://www.archdaily.com/921208/art-cor-creative-center-maxim-calujac (consultat: 15.05.2022).
12. [online] https://noi.md/md/societate/liceul-prometeu-prim-si-a-reluat-activitatea-in-regim-normal (consultat: 15.05.2022).

NOTĂ. Studiu realizat în cadrul Programului de Stat *Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii*.

MODALITĂȚI DE VALORIFICARE A TEXTILELOR: DE LA TRADIȚIONAL LA ECODESIGN

CZU: 745.52
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.20

Doctorandă, lector universitar **Alina TOCARCIUC**
E-mail: alinatocarciuc13@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000000213798651
Universitatea de Stat din Moldova
Universitatea Tehnică a Moldovei

METHODS OF TEXTILES` VALORIZATION: FROM TRADITIONAL TO ECODESIGN

Summary. In this article, the author aimed to reflect the ways of valorization on traditional textiles at the current stage. The analysis of the degree of implementation of the artistic and technical peculiarities of traditional textiles in new design solutions, led to the identification of these techniques, outlining their theoretical value, and the exemplified projects denote the applicative value of the work. The importance and usefulness of the work is relevant by approaching design solutions (which are exposed to analysis) oriented to eco-design, while the valorization of the artistic values of traditional textiles and the corresponding techniques in this context proves to be optimal.

Keywords: ecological design, textiles, valorization, traditional, innovation, techniques and technologies, interior, promotion, Republic of Moldova, culture, heritage.

Rezumat. Autorul și-a propus drept scop reflectarea modalităților de valorificare a textilelor tradiționale la etapa actuală. Analiza gradului de implementare a particularităților artistice și tehnice ale textilelor tradiționale în soluții noi de design a avut ca urmare identificarea acestor modalități, conturând valoarea lor teoretică, iar proiectele aduse ca exemplu denotă valoarea aplicativă a lucrării. Importanța și utilitatea lucrării se manifestă în abordarea soluțiilor de design, expuse analizei, sub semnul ecodesignului, iar valorificarea valențelor artistice ale textilelor tradiționale și ale tehnicilor corespunzătoare în acest context se dovedește a fi optimă.

Cuvinte-cheie: design ecologic, textile, valorificare, tradițional, inovație, tehnici și tehnologii, interior, promovare, Republica Moldova, cultură, patrimoniu.

INTRODUCERE

Textilele tradiționale de interior, confecționate de artizanii basarabeni, s-au modificat semnificativ pe parcursul secolului al XX-lea, reflectând evoluția progresivă sau regresivă în ce privește sortimentul de țesături, gama de produse textile, expresiile semantice și artistice ale textilelor, tehnologia de producere a acestora, locul de utilizare a textilelor în interiorul locuinței. Situația social-economică și politică a adus de-a lungul secolului al XX-lea schimbări considerabile în societate în toate domeniile de activitate a omului, implicit în viața cotidiană. Pe de o parte, caracteristicile arhitecturale noi ale locuințelor tradiționale au determinat soluțiile artistice și rolul textilelor în interior, pe de altă parte, a apărut producţia textilă industrială care a înlocuit tehnologiile textile casnice, adică a substituit îndeletnicirile casnice, având un impact negativ asupra valorilor materiale și spirituale ale culturii tradiționale din Republica Moldova.

În această ordine de idei, studiul abordează subiectul textilelor tradiționale și propune modalități de valorificarea acestora, luând în considerare predilecțiile actuale pentru designul ecologic, pentru produsele ecologice pe care este axată societatea.

Se va opera, pe durata textului, cu noțiunea de *textile*, în special cele tradiționale, aceasta însumând totalitatea de piese textile (covoare, lăicere, mâneștergurі, scoarțe, piese vestimentare și accesorii) lucrate din materii prime naturale (in, cânepă, lână, mătase), prin metode și tehnologii tradiționale, și care sunt în ansamblul lor uzuale în cotidianitate. De asemenea, un alt concept din cercetarea noastră se referă la designul ecologic (ecodesign) [1; 2; 3], care oferă numeroase provocări: de la folosirea în interiorul locuinței (draperii, covoare, piese confecționate din textile biodegradabile) până la utilizarea textilelor reciclabile în confecționarea pieselor vestimentare). Un loc aparte în cercetare revine aspectului aplicativ, și anume implementării în practică a tehnologiilor tradiționale și a inovațiilor în domeniul producerii textilelor, aspect raportat la lecțiile de specialitate și în procesul de elaborare a colecțiilor vestimentare sau a creațiilor textile la ciclul I (licență). Precizăm că mostrele de ecodesign prezentate în studiu sunt realizate de autorii

proiectului de licenţă din cadrul programului de studii Design Vestimentar Industrial, Universitatea Tehnică a Moldovei, coordonator Alina Tocarciuc.

VALORIFICAREA TEXTILELOR TRADIȚIONALE ÎN DESIGNUL ECOLOGIC

Analizând schimbările care au avut loc în interiorul tradițional al casei basarabene, trebuie remarcat faptul că, în secolul al XX-lea (în special, de la mijlocul secolului), construcția locuințelor țărănești a început să difere treptat de cea tradițională ca stil și dimensiune. Interiorul devine din ce în ce mai spaţios, iar mobilierul trece printr-o serie de metamorfoze: la începutul secolului al XX-lea apare patul metalic cu plasă, dulapuri, scaune (înlocuind, în mare parte, laviţele), iar schimbările în cauză au influențat particularitățile textilelor tradiționale.

Spre exemplu, pentru acoperirea barelor metalice laterale ale patului se folosesc perdele/draperii, iar acoperământul pernelor se confecționează, deseori, din plasă dantelată. Treptat dispar feţele de masă ţesute manual, textilele pentru pat și textilele pentru întreținerea bucătăriei. În primele decenii postbelice, în RSS Moldovenească ideologia de stat urmărea, ca parte a procesului de deznaționalizare, să diminueze valoarea ţesăturilor tradiționale, a meşteşugurilor populare de țesere a covoarelor, confecționarea cămășilor cu altiță. Magazinele ambulante propuneau în localitățile basarabene un sortiment larg de produse industriale care, cu timpul, au substituit în mare parte țesăturile tradiționale. Către finele secolului al XX-lea, textilele tradiționale din interiorul casei își pierd menirea și simbolismul de altădată centrat pe semnificații universale. Aceste piese tradiționale revin cu încetul la început de secol XXI în ambianța noastră în vederea salvgardării tezaurului cultural tradițional, educației prin și pentru patrimoniu, păstrării identității naționale românești și promovării valorilor autentice.

Dacă pentru începutul secolului al XX-lea în decorul ţesăturilor se observă imitarea tehnicilor tradiționale, atunci în a doua jumătate a secolului al XX-lea se constată interpretarea proprietăților structurale și texturale. Astfel, modificările politice și economice au afectat valoarea artistică și culturală a textilelor tradiționale: dispar multe tehnici complexe de țesut, se modifică broderia (comparativ cu broderia netedă predomină cea regulată, în cruce, pentru că executarea acesteia necesită structuri textile mai accentuate, specifice textilelor țesute casnic), au fost simplificate compozițiile decorative, culorile textilelor și ale decorului devin mai stridente (efect al utilizării masive a coloranților artificiali). Aceste schimbări au condus, într-o anumită măsură, la erodarea tradițiilor, apariția noilor forme de soluții artistice adaptate noilor viziuni estetice. Menţionăm că asemenea textile nu au arătat întotdeauna atractive.

Sfârșitul secolului al XX-lea – începutul secolului al XXI-lea reprezintă o perioadă cu o atitudine democratică și avansată în ce privește colectarea, studierea și promovarea valorilor tradiționale, creând, totodată, condiții pentru îmbogățirea arhitecturii, picturii, graficii, designului textilelor cu trăsături stilistice tradiționale. Un impact considerabil în acest sens îl are experiența instituțiilor de învățământ superior, datorită potențialului creativ al personalului calificat de artiști plastici, profesioniști în domeniul designului, dar și studenților care prin creațiile sale au pus o bază solidă pentru formarea și dezvoltarea designului industrial și textil. În primul rând, trebuie remarcate diverse practici de cercetare care vizează identificarea și reconstituirea tehnicilor pe nedrept uitate, a motivelor ornamentale, popularizarea textilelor tradiționale în cadrul disciplinelor de studiu din instituțiile de profil artistic și ingineresc.

În mod generic, specialiștii care sunt implicați în activități de revitalizare și valorificare a tradițiilor textile din Republica Moldova, pot fi împărțiți în câteva grupe:

- *artiști amatori* care creează textile (prosoape, covoare, fețe de masă etc.) în baza propriei experiențe;
- *meșteri populari* (artizanii) care activează în întreprinderi;
- *artiști profesioniști și designeri* care posedă o educație profesională și utilizează arta populară drept sursă de inspirație pentru crearea textilelor de autor.

Perioada actuală este diferită de evoluțiile anterioare în care sfera designului a devenit aproape principala platformă de manifestare a revitalizării tradițiilor textile, în special după 2010, când a fost trasată evident tendința designului ecologic cu propriile expresii etnice. Arhitecții și designerii au fost mereu inspirați de natură: de plasticitatea liniilor și armonia culorilor, de materialele naturale și durabile etc., iar la începutul noului secol situația ecologică din lume a reorientat această atitudine într-o nouă direcție, cunoscută ca design ecologic sau ecodesign.

Ecodesignul reprezintă o anumită poziție de viață – o abordare etică a designului oricărui produs sau obiect și nu denotă un stil, cu anumite trăsături și caracteristici estetice, dar poate fi inerent oricărei soluții stilistice. Ecodesignul este o abordare a creării produselor, obiectelor și serviciilor care acordă o atenție deosebită impactului asupra mediului pe întreg ciclul de viață [4; 5, 6]. Oricât de paradoxal ar părea, dar designul într-o soluție eco nu este principalul aspect,

prioritatea stă în consumul responsabil, conturat de obiectivele ecodesignului, și anume: a) reducerea deșeurilor; b) păstrarea mediului înconjurător curat; c) reducerea consumului resurselor ce nu se regenerează. Aceste obiective se regăsesc, incontestabil, în tradițiile producerii diverselor obiecte (inclusiv textile) de către strămoșii noștri, iar principiile eco-designului conturează importanța revenirii la tradiții într-o nouă formă estetică. Cele din urmă prevăd următoarele: a) *utilizarea materialelor regenerabile; b) achiziții longevive*; c) *multifuncționalitate*; d) *economie de resurse energetice*; e) *utilizarea deșeurilor*.

Un exemplu de soluție de design care, cu certitudine, se integrează în domeniul ecodesignului, este proiectul cu titlul în engleză *Ocean Beat* (Oceanul rănit) (foto 1) [7]. Proiectul în cauză abordează problema poluării apelor oceanelor ca fenomen declanșat, în mare parte, de industria modei. Importanța și utilitatea proiectului este accentuată de actualitatea subiectului crizei ecologice și necesitatea de a propaga acest subiect în semn de protest față de societatea de consum și în nevoia de a regândi relația omului cu mediu. Scopul primordial al proiectului este axat pe transpunerea particularităților directe și asociative ale problemei poluării oceanelor prin intermediul mijloacelor vizuale specifice designului vestimentar, într-o colecție din cinci modele vestimentare inedite. Astfel, sunt folosite forme voluminoase și croieli complicate ale vestimentelor, soluționate cromatic similar habitatului acvatic. Folosirea tehnicilor tradiționale de vopsire a materialului și utilizarea plasticului induc ideea de poluare a apelor și reamintesc despre importanța acestora pentru civilizația umană. Colecția este realizată din același material textil, vopsit și utilizat fără deșeuri, accentuând necesitatea reducerii deșeurilor pentru tot ciclul: concept – realizare/producere – post-utilizare. Tânărul designer **Mihai Janu** demonstrează astfel că fiecare om poate contribui la îmbunătățirea sistemelor ecologice, extrem de vitale acum și în viitor, pornind de la valorificarea, protecția și monitorizarea acestora.

Este de menționat fascinația globală pentru motivele etnice, care a determinat dezvoltarea sigură și pertinentă a proiectelor vestimentare cu accentuarea identității naționale prin valorificarea tradițiilor textile. Experiențele demonstrează că tradițiile textile vechi reprezintă o bogată sursă de inspirație în crearea textilelor moderne, iar sistematizarea și structurarea tehnologiilor tradiționale permite diversificarea și buna calitate a proiectelor designerilor autohtoni. În designul textil modern utilizarea caracteristicilor artistice și tehnologice inerente tradițiilor textile ale Republicii Moldova se manifestă prin următoarele:

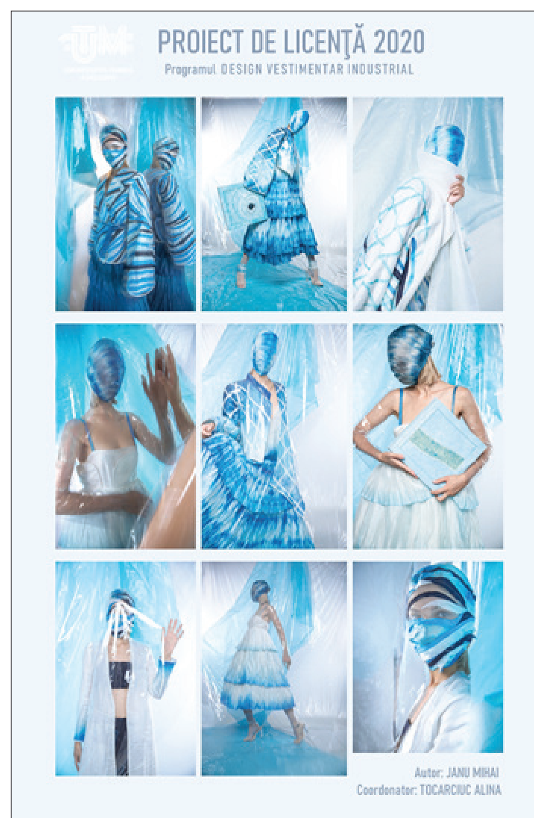

Foto 1. *Ocean beat*, proiect ecodesign, tehnică mixtă. Autor: Mihai JANU.

- implementarea particularităților de creare a formei tradiționale, a paletei de culori specifice ;
- căutarea noilor corelații dintre spațiul arhitectural și textilele de interior;
- introducerea anumitor semne, simboluri proprii artei tradiționale, care sunt studiate și implementate în proiectele textile moderne;
- considerarea caracteristicilor tehnologice ale fabricării textilelor bazate pe motive tradiționale, care devin esențiale în crearea noilor propuneri de design.

Examinând creațiile designului textil de la sfârșitul secolului al XX-lea – începutul secolului al XXI-lea, constatăm prevalarea *principiului „citării”* [8; 9]. Această metodă de activitate creativă păstrează atât mijloacele artistice și compoziționale ale textilelor, cât și cele tehnice și tehnologice de realizare. Citarea este o activitate ce presupune reproducerea întocmai a ceea ce a spus sau a scris cineva. În contextul analizei metodelor de valorificare, principiul de citare este luat în considerare sub aspectul creării textilelor tradiționale autentice, și anume a celor bazate pe surse primare.

Cea mai răspândită metodă de valorificare a tradiţiilor textile moştenite constituie principiul „citării”, care solicită de la autor repetarea elementelor tradiționale, deseori, de rând cu principiul „citării”, fiind utilizat și principiul interpretării. Astfel că cele mai va-

loroase mostre de produse textile moderne, realizate de meşteri populari, intră în circuit şi devin modele inedite, reprezentative pentru meşteşugul tradiţional. Ele tind să păstreze arhetipul artistic, compoziţional, simbolic și tehnologic al tradițiilor folosite de strămoșii noștri.

Aplicarea acestui principiu necesită o experienţă considerabilă şi cunoştinţe suficiente despre textilele tradiţionale, prezentarea adecvată a unui produs textil tradiţional într-un mediu modern. Este necesar să fie determinat locul corect al produsului, cunoscându-i funcţionalitatea, scopul şi domeniul de aplicare. În unele interioare se regăsesc şi azi produse textile tradiţionale vechi (prosoape, covoare). Ele reprezintă un „citat" în amenajarea spaţiului interior.

Trebuie remarcat faptul că textilele tradiţionale folosite actualmente în amenajarea interioarelor arată ca citat separat. În acest sens pot fi exemplificate: prosopul la icoane, prosopul în decorarea meselor sau pereţilor, de cele mai multe ori utilizate fără încărcătura semantică, evidenţiindu-se mai cu seamă ca formă decât conţinut; covoarele realizate după modele şi tehnologiile tradiţionale sunt utilizate în interioarele moderne ca protecţie podea şi nu pe pereţi.

Principiul „citării" este tipic exponatelor muzeale, fiind uneori utilizat în mobilarea interioarelor rezidenţiale şi în interioare publice: cafenele, restaurante, hoteluri ce adoptă ca stil tematica tradiţională.

Principiul reconstrucţiei denotă acţiunea de a reconstrui, reface, reclădi. În aspectul textilelor tradiţionale principiul condiţionează păstrarea soluţiei artistice şi compoziţionale, a cerinţelor de creaţie, dar în ce priveşte caracteristicile tehnice şi tehnologice permite abaterea de la compoziţia materiei prime, a procesului de filare şi vopsire, ceea ce admite producerea textilelor în condiţii industriale. Tehnicile de decorare şi finisare rămân tradiţionale.

Reconstrucţia textilelor tradiţionale are propriile sale caracteristici care se referă, în primul rând, la materiale – acestea trebuie să fie naturale. Această metodă presupune crearea textilelor prin copiere şi imitare, păstrând toate calităţile iniţiale: materie primă, tehnologiile de producere, tehnicile de prelucrare, motivele ornamentale, structurile compoziţionale. Metoda este binevenită în scopuri demonstrative şi de studiu în spaţiile muzeale.

Principiul interpretării [10] reprezintă un mod personal, o maniera proprie în care un artist interpretează o operă şi oferă oportunităţi mai largi artiştilor şi designerilor. Această metodă permite modificarea formei produselor textile, scalarea motivelor ornamentale, formarea compoziţiilor metrice şi ritmice mai complexe şi introducerea soluţiilor cromatice noi. Ce ţine de structurile compoziţionale şi motivele ornamentale, acestea rămân tradiţionale. Caracteristicile tehnice şi tehnologice după principiul interpretării pot fi schimbate în funcţie de posibilităţi la etapele de producere, prelucrare sau decorare. Aplicarea principiului necesită nu doar aplicarea cunoştinţelor din domeniile tradiţiilor textile, dar şi un gust rafinat din partea autorului. Generic, principiul interpretării poate fi observat pe tot parcursul secolului al XX-lea, el determinând diversitatea zonală, regională sau locală în funcţie de trăsăturilor specifice în procesul de creare, producere sau ornamentarea textilelor tradiţionale.

Principiul stilizării constă în interpretarea unui obiect în linii simplificate şi caracteristice, în scopul unei prezentări mai clare şi mai sugestive sau în vederea unei executări mai uşoare. Este similar interpretării, dar în ceea ce priveşte structurile compoziţionale este fundamental diferit. Structurile compoziţionale sunt supuse modificărilor, în special prin dezvoltarea caracterului simetric şi static (caracteristic artei populare) la cel asimetric şi dinamic, care sporeşte expresivitatea textilelor.

Principiul stilizării permite crearea sau decorarea produselor textile care nu sunt caracteristice artei populare, de exemplu, paravane pentru interioare, echipamente cu implicarea textilelor, obiecte de design pentru iluminat şi obiecte de artă textilă ca formă de auto-exprimare a designerilor.

Astfel, textilele create după unul din principiile menţionate, devin un mijloc important în designul modern care se schimbă rapid, absorbind noi idei compoziţionale artistice şi realizări stilistice şi tehnologice inovatoare. Cele mai stabile caracteristici rămân ornamentul şi elementele de decor, care dezvăluie cel mai elocvent valoarea artistică a produselor textile tradiţionale. În urma analizei creaţiilor textile moderne s-au evidenţiat cele mai caracteristice mijloace în crearea produselor textile, atât sub aspect artistic şi compoziţional, cât şi al caracteristicilor tehnice şi tehnologice (tabelul 1).

Utilizarea motivelor tradiţionale în designul textilelor moderne nu identifică din start lucrarea ca pe un obiect modern orientat la valorile tradiţionale. În această ordine de idei, motivele tradiţionale denotă trăsături destul de extinse, cum tradiţiile multor ţări posedă, mai mult ori mai puţin, forme şi expresii similare, inspirate din natură – motive fitomorfe, zoomorfe, avimorfe, antropomorfe etc. Pentru a întruchipa spiritul vechi al textilelor tradiţionale se utilizează materiale naturale texturate. Dar designerii nu doar copiază, ci şi interpretează motivele, luând esenţa din ele şi transpunând-o într-o formă modernă neaşteptată. Astfel au apărut în formă laconică, dar în

Tabelul 1

Metode de valorificare a textilelor tradiționale

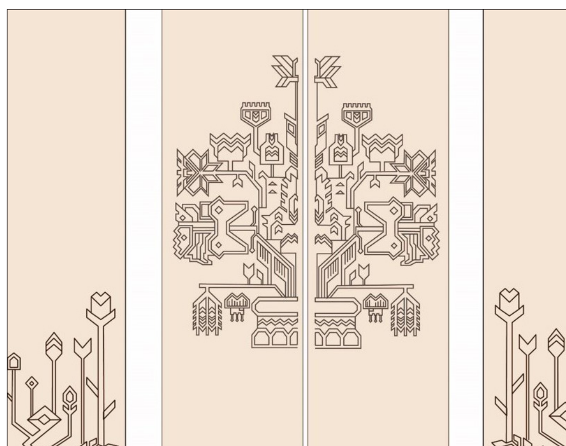
Principiile	Caracteristica aspectelor compoziționale						Caracteristica aspectelor tehnice			
	Forma	Structura compozițională	Motivul ornamental	Scara, dimensiunea	Ritmarea	Culoarea	Materia primă	Tehnologia de producere	Vopsirea	Tehnica de decorare
Reconstrucția	Tradițională/se păstrează	Tradițională/se păstrează	Tradițională/se păstrează	Tradițională/se păstrează	Tradițională/se păstrează	Tradițională/se păstrează	Tradițională/se păstrează	Tradițională/se păstrează	Tradițională/se păstrează	Tradițională/se păstrează
Citarea	Tradițională/se păstrează	Tradițională/se păstrează	Tradițională/se păstrează	Tradițională/se păstrează	Tradițională/se păstrează	Tradițională/se păstrează	Poate fi modificat	Poate fi modificat	Poate fi modificat	Poate fi modificat
Interpretarea	Poate fi modificat	Tradițională/se păstrează	Tradițională/se păstrează	Poate fi modificat	Poate fi modificat	Poate fi modificat	Poate fi modificat	Poate fi modificat	Poate fi modificat	Poate fi modificat
Stilizarea	Poate fi modificat	Poate fi modificat	Tradițională/se păstrează	Poate fi modificat	Poate fi modificat	Poate fi modificat	Poate fi modificat	Poate fi modificat	Poate fi modificat	Poate fi modificat

Sursa: elaborat de autor în baza cercetărilor.

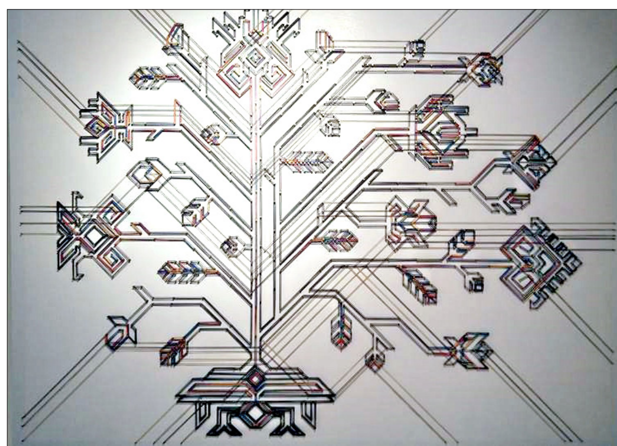
același timp generos brodate, modele de textile inedite, precum *Covorul nou* (foto 2), proiect realizat de **Mariana Cotorobai,** studenta programului Arte Decorative (UTM). Lucrarea este o soluție eco prin prisma artei tradiționale, grație motivului *pomul vieții*, a gamei cromatice, materialelor naturale, tehnicilor de lucru, toate transpuse într-un obiect de design modern – panouri panoramice, brodate manual (cu rol funcțional-decorativ).

Un exemplu demn de remarcat de valorificare prin stilizare-reconstrucție a valorilor tradiționale în manieră de ecodesign este proiectul de licență (foto 3) a **Nataliei Vrabie**, studenta programului Arte Decorative, care utilizează tehnica țeserii manuale, vopsitului lânii cu coloranți naturali drept modalitate de a spori valoarea materialelor de tapițat.

Încă un exemplu de valorificare a ornamenticii tradiționale într-o soluție de ecodesign este proiectul de licență al studentei programului Arte Decorative **Mihaela Lefter** (foto 4), care propune soluționare estetico-funcțională a setului de mobilă din metal cu broderia manuală pe plasă metalică.

a)

b)

Foto 2: a) *Covorul nou*, proiect de draperie, tehnica broderie artistică, autor: Mariana COTOROBAI; b) *Pomul vieții*, proiect de panou, tehnica string art, autor: Irina STOIANOV.

Foto 3. Proiect de textile pentru mobilă, vopsire și țesere tradițională. Autor: Natalia VRABIE.

Foto 4. Proiect de mobilă, broderie pe plasă metalică. Autor: Mihaela LEFTER.

CONCLUZII ȘI RECOMANDĂRI

În contextul tendințelor actuale de aplicabilitate a textilelor și ținând cont de importanța aspectului tradițional în cazul proiectelor tematice (etnice) de amenajare a interioarelor cu implicare a textilelor sunt elaborate un șir de recomandări:

- *Respectarea ierarhiei produselor între ele, de la principal spre secundar, subordonarea elementelor într-o compoziție unică (integritatea compozițională).* Dacă proiectul se soluționează după principiul citări sau reconstrucției, este necesar să se determine conexiunile de amplasare a produselor textile cu spațiul, adică trebuie corelate axele compoziționale, structura arhitecturală conform importanței lor în tradițiile seculare. În metode de design mai creative (interpretare sau stilizare) se admite detașarea de cerințele tradiționale și elaborarea propriilor concepte de utilizare a produselor textile.
- *Corelația dintre culoare și dimensiune.* Culoarea într-un interior este elementul unei soluții complexe ce formează și dezvoltă imaginea, stilul. Designerii moderni folosesc cu îndrăzneală o paletă de culori în textile care seamănă asociativ cu un interior tradițional. Dimensiunea și ritmul petelor cromatice, diferite ca mărime și saturație, desemnează o combinație de texturi moderne și tradiționale.
- *Utilizarea adecvată a textilelor tradiționale cu semnificațiile ceremoniale, simbolice.* Textilele cu semnificații simbolice importante urmează să fie folosite conform menirii lor și sub nicio formă nu trebuie utilizate în alte scopuri, iar textilele cu o încărcătură mai puțin simbolică pot fi orientate în alte forme și conținuturi (de decor).
- *Asigurarea echilibrului dintre obiectele cu implicarea textilelor și mediul înconjurător*. La etapa actuală este important ca activitățile de design să țină în vizor problemele de mediu. Ecodesignul oferă o abordare complexă a problemelor de mediu și poate oferi soluții bazate pe reciclarea materiilor prime pentru producerea de noi obiecte sau materiale, utilizarea materiilor prime ușor degradabile, utilizarea coloranților naturali etc..
- *Păstrarea importanței primordiale a ornamentului.* De cele mai multe ori experimentarea cu materiale, culori, cu dimensiunea ornamentului denotă transformări avansate. Însuşi motivul ornamentului rămâne însă o unitate structurală stabilă și implementarea acestuia în textilele moderne necesită anumite cunoştințe și abilități, întrucât fiecare ornament poartă amprenta trecutului, asociată cu istoria, cultura și tradiția. Cel mai dificil lucru este aplicarea ornamentului într-un interior modern, deoarece natura sa vizuală este apropiată de textură și poate să se transforme într-un model de suprafață. Astfel, ornamentul este un instrument puternic în mâinile designerului.

Cercetările/studiile de caz din acest articol au demonstrat că în activitatea designerilor moderni sunt frecvent utilizate motivele tradiționale, în special din patrimoniul textil de pe teritoriul actual al Republicii Moldova. Valorificarea patrimoniului se realizează, de cele mai multe ori, după principiile „citării", reconstrucției, interpretării și stilizării. S-a constatat că ierarhizarea în plasarea textilelor se observă pe deplin numai în interioarele autentice (metoda reconstrucției și uneori a „citării"). Se remarcă pierderea importanței semiotice a textilelor, care în mod clar se întâlnesc numai în interioare reconstruite, iar interioarele moderne pot conține textile tradiționale autentice sau stilizate în scopuri decorative.

Indiferent de gradul de implementare a particularităților artistice sau tehnologice, soluțiile actuale de design oferă modalități de valorificare a tradițiilor textile drept o cale de cunoaștere a trecutului și perpetuare a meșteșugurilor populare.

BIBLIOGRAFIE

1. Pralea J., Sficlea M., Pop M., Soltuz E., Buraga S. Eco Design. Iași: Artes, 2010.
2. Gondiu M., Vlas-Veveriță L., Barbă V. Aspectul ecologic în procesul de design, [online] http://repository.utm.md/bitstream/handle/5014/9709/Conf_Probleme_actuale_Urbanism_2014_V1_p73-76.pdf?sequence=1 (consultat: 26.08.2022).
3. Pralea Jeni, Soltuz Elena. Eco design in design process, in: Annals of the University of Oradea, Fascicle of Textiles, Leatherwork, [online] https://www.researchgate.net/publication/273768404_Eco_design_in_design_process (consultat: 26.08.2022).
4. Andreescu D. Design ecologic sau poluez, deci exist, [online] https://www.researchgate.net/publication/344429229_DESIGN_ECOLOGIC-POLUEZ_DECI_EXIST. (consultat: 26.08.2022).
5. Sustainable product policy & ecodesign, [online] https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/sustainability/sustainable-product-policy-ecodesign_en (consultat: 26.08.2022).
6. Ecodesign Directive, [online] https://www.eceee.org/ecodesign/process/ (consultat: 27.09.2022).
7. “OCEAN BEAT” – o colecție vestimentară creată de un tânăr din Moldova, care atrage atenția asupra poluării apelor oceanice, https://ecopresa.md/foto-ocean-beat-o-colectie-vestimentara-creata-de-un-tanar-din-moldova-care-atrage-atentia-asupra-poluarii-apelor-oceanice/ (consultat: 12.08.2022).
8. Gofman A.B. Moda i lyudi. Novaya teoriya mody i modnogo povedeniya. 3-ye izd. M.: Nauka, 1994. 3-ye izdaniye, SP.: Piter, 2004. 208 p.
9. Bodriyyar ZH. Sistema veshchey/ZH. Bodriyyar, M. Rudomino, 2001.
10. Printsip interpretatsii kak khudozhestvennyy metod v tvorchestve peterburgskikh dizaynerov, [online] https://kostumologiya.ru/PDF/10IVKL119.pdf. (consultat: 21.07.2022).

Mihail Statnîi. *Așteptarea mamei*, 2002, p., u., 73 × 60 cm.

MIHAIL STATNÎI: PRIN TRADIȚII SPRE PARADIGMELE ARTEI UNIVERSALE

CZU: 75.03.071.1(478)(092)
DOI: https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.21

Doctor habilitat în studiul artelor **Tudor STAVILĂ**
E-mail: stavilat52@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5901-1498
Institutul Patrimoniului Cultural

MIHAIL STATNII: THROUGH TRADITIONS TO THE PARADIGMS OF UNIVERSAL ART

Summary. The native village in the north of Moldova where Mihail Statnîi was born – Beleavinţ, Briceni, with a predominantly Ukrainian population, with spectacular traditions preserved from his ancestors, has profoundly marked his artistic destiny. Few of our artists have approached with such consistency and dedication the themes of rustic life, traditional winter celebrations, wedding customs, carpet weaving etc. The velvety coloring and the resonant decoration of his paintings express the charming Bucovina, but also the universe of the childhood, the native village, the myths and legends of these lands. It is significant that Mihail Statnîi named his jubilee exhibition, which was held on the occasion of his 80th birthday, after the unfailing source of his inspiration – *Traditions*.

Keywords: stylistic manner, coloring, folk traditions, series, self-portrait, art history.

Rezumat. Satul de baștină de la nordul Moldovei în care s-a născut Mihail Statnîi – Beleavinţ, Briceni, cu populație majoritar ucraineană, cu tradiții spectaculoase păstrate din moși-strămoși, i-a marcat profund destinul artistic. Puțini artiști plastici de la noi au abordat cu atâta consecvență și dedicație tematica vieții rustice, a sărbătorilor tradiționale de iarnă, a obiceiurilor nupțiale, a țesutului covoarelor ș.a. Coloritul catifelat sau de o decorativitate sonoră al tablourilor sale exprimă pitorescul Bucovinei, dar și universul copilăriei, al satului natal, al miturilor și legendelor acestor plaiuri. Este semnificativ că expoziția jubiliară, prilejuită de aniversarea a 80-a, Mihail Statnîi a numit-o cu gândul la izvorul nesecat al inspirației sale – *Tradiții*.

Cuvinte-cheie: manieră stilistică, colorit, tradiții populare, serie, autoportret, istoria artei.

Figură emblematică a artelor plastice din Republica Moldova, prin limbajul artistic inconfundabil marcat de o transparență incredibilă a culorilor și de asocieri simbolice, Mihail Statnîi este descendent dintr-o familie mixtă – din tată ucrainean și mamă moldoveancă, născut (9.11.1942) în Beleavinţ (Briceni), un sat cu populație majoritar ucraineană. Își face studiile la Școala Republicană de Arte „I. Repin" (astăzi Colegiul de Arte Plastice „Alexandru Plămădeală") din Chișinău (1964–1968) și la Academia de Arte și Arhitectură în cadrul Facultății de Istoria Artei din Sankt Petersburg (1969–1975). Cu toate că s-a format ca istoric al artelor, a preferat să profeseze pictura. Nu este un caz singular pentru Moldova: Ada Zevin, Sergiu Cuciuc, Elena Bontea ș.a. au absolvit aceeași facultate, dar s-au dedat și ei creației ca atare. Or, istoria artelor era pe timpuri un domeniu prea puțin explorat în spațiul nostru și nu oferea vizibilitate autorului precum o operă de artă, cu atât mai puțin remunerare decentă.

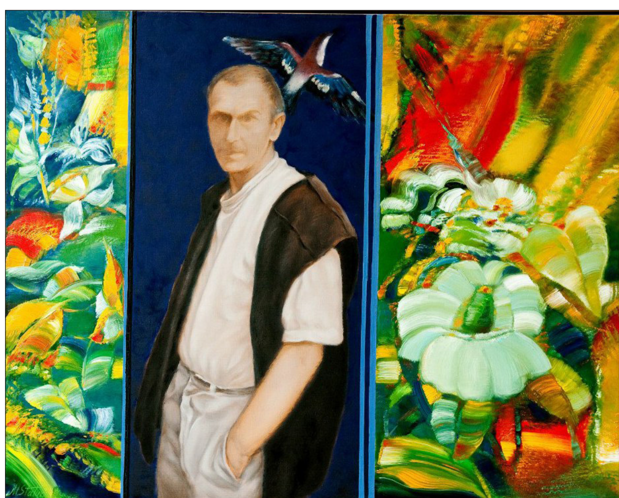
O privire retrospectivă asupra creației lui Mihail Statnîi pe parcursul a patru decenii, de la prima expoziție personală în anul 1982 și până la expoziția jubiliară din noiembrie 2022, ne permite să descifrăm reperele evoluției sale artistice pornind de la ciclurile consacrate satului natal Beleavinţ și până la seria *Tradiții* ce a încununat recenta sa expoziție jubiliară.

Trecerea de la o serie tematică la alta, de la ceea ce putem identifica, retrospectiv, ca fiind o perioadă de creaţie la alta, se realizează, uneori, prin modificări minime și echilibrate, care provoacă schimbări, păstrând în pictura mai recentă referinţe constante către ceea ce le-a precedat. Un lucru comun pentru toate lucrările pictorului sunt amintirile din copilărie și tangențele sale cu istoria artelor universale.

Creația lui Mihail Statnîi denotă o tematică extinsă a subiectelor abordate și a tehnicilor utilizate, ceea ce-i permite autorului să conceapă și să continue motivele care se perindă în cicluri și-i marchează etapele creației. Printre subiectele ce-l reprezintă este arta populară (în special covoarele basarabene cu ornamentele lor spectaculoase), tradițiile populare (Malanca și Călușarii, Colindele și Plugușorul), atelierul și vizita-

Primăvara. Prima și ultima, 1984, u., p., 73 × 65 cm.

Lumea în care trăiesc, 2018, u., p., 80 × 100 cm.

Așteptare. Fiica Natalia, 1985, u., p., 100 × 80 cm.

torii lui ca o expresie a inspirației, maternitatea, conexiunea cu subiectele religioase din arta universală, cu îngeri și magi prezenți în spațiul artistic al tradițiilor naționale.

La începuturi, pictorul se arată tentat de subiectele ambianței rustice ale satului Beleavinţ, de impresiile adunate din copilărie și reflectate în lucrările datând cu prima etapă a creației sale, anii 1980–2000. Creația lui Mihail Statnîi se evidențiază în această perioadă printr-o tematică neobișnuită și neîntâlnită în arta colegilor săi de generație, prin motivele pur rustice ancorate în tradițiile locale și modalitatea originală de a le prezenta.

Anume acest aspect specific a fost sesizat de vizitatorii expoziției care s-a desfășurat în anul 1984 la Sala de Expoziții a Ministerului Culturii aflată pe atunci în edificiul Catedralei din centrul Chișinăului. Pânza, denumită incitant *Primăvara. Prima și ultima* (1984), reflectă, într-un limbaj laconic și metaforic, ritualul sacrificării mielului. Compoziția este divizată în trei părți pe verticală, fiecare dintre ele oferind descifrarea mesajului: în stânga – o tânără lângă un copac înflorit, cu o cunună de flori în păr și un buchet în mâini; în centru – blănița mielului întinsă pe perete, iar în dreapta – un bătrân încovoiat care a sacrificat bietul animal, conștient de rostul acestui sacrificiu. Spectatorul trece imediat de la percepția pur formală a imaginii la ideea esențială a autorului – primăvara, ca expresie a ciclului nesfârșit al vieții pământești, conectată, prin motivul mielului pascal, simbolul jertfirii lui Hristos, la veșnicie.

Mai tradițional din punct de vedere al coloritului și mai generos ca limbaj plastic este tabloul *Așteptare. Fiica Natalia* (1985), care marchează un eveniment esențial în viața pictorului – așteptarea primului nepot, datorită căruia urmează să devină bunic. Profund îngândurată și resemnată, Natalia stă îmbrăcată într-o rochie largă, vișinie, pe fundalul pastelat al cerului, flancată lateral de perdele, având pe măsuța de vis-à-vis un buchet de flori și un acvariu ce-i repetă rotunjimea siluetei, cu un pește în el (să fi însemnând și acesta un simbol cristic?). Tabloul ne oferă o tandră imagine a continuității, iubirii și speranței.

O dovadă clară că la baza lucrărilor artistului se află evenimentele copilăriei este pânza *Armonie* (1985), în care autorul se înfățișează pe sine cu șevaletul în spate, alături de tatăl său cântând la fluier, pe fundalul stâncos al reliefului din Beleavinţ, având drept „spectatori” trei capre. Armonia coloritului argintiu, fără nuanţe stridente, imprimă lucrării o expresivitate deosebită. Calitățile menționate se reflectă și în operele: *În gerul argintiu* (1985), *Gingășie* (1988), *Grijile toamnei* (1988), *Autumnală* (1988), *Singură, încet, trăiește mama…* (1988), *Căluțul* (1989), *Zestrea mamei* (1989), *La Marta și Maria* (1990). Fiecare dintre aceste lucrări relatează despre situații arhicunoscute – despre un bunel topit de dragoste cu nepotul în brațe, despre toamnele și grijile mamei la țară, despre colindele de Crăciun și venirea lui Hristos în casa Martei și a Mariei, dar care sunt prezentate în metafore vizuale distincte, unice, care-l fac deosebit pe autor.

În toate aceste lucrări Mihail Statnîi operează cu un colorit laconic, stins, dominat de nuanţe argintii, cu treceri armonioase de la o suprafaţă la alta, fără accente lineare. Această primă perioadă mai e marcată de lucrările *Zestrea mamei* (1989), *Cu capra* (1991), *Speranța* (1992) și se încheie cu tabloul *Pictorița Nina Șibaev* (2000).

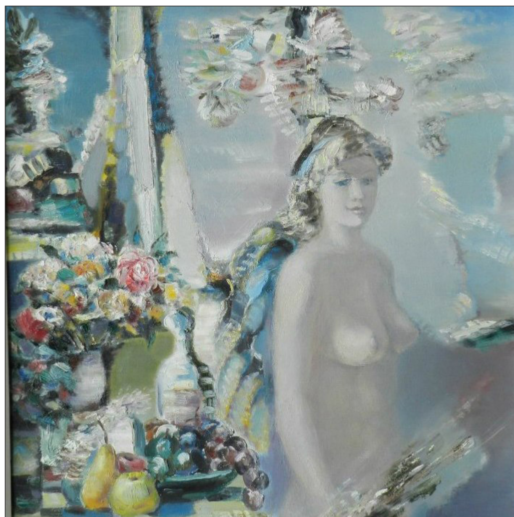
După anul 2000, majoritatea tablourilor concepute și realizate de Mihail Statnîi propun o nouă variantă de abordare a paletei coloristice. Una dintre primele lucrări în care se atestă această schimbare este *Dansul căluțului* (2000), urmată de *Dansul căluțului în satul Boian* (2012), *Colinde de Crăciun* (2016), *Anul Nou cu Căluțul* (2018), *Crăciun cu Steaua și Vertepul* (2019), continuând și îmbogățind ciclul de lucrări axate pe tradiții create anterior. Pictura sa devine astfel mai decorativă, vibrând de culoarea costumelor populare. Se schimbă de asemenea și componenta fundalului, acesta devenind o scenă feerică, plină de tușe, care organizează ritmul din jurul figurilor. Complementar, artistul abandonează tradiționala formulă a prezentării formei și volumului, acceptând suprafeţele plane, în concordanță cu decorativismul rece al culorii.

Similare ca tratare și utilizare a procedeelor plastice sunt creațiile *Toamnă* (2004), *Toamna în sat* (2011), *Autumnală* (2014), *Cariatide* (2014), *Serbare autumnală* (2015), diferența constând doar în coloritul incandescent al culorilor. Într-un ciclu aparte se constituie lucrările consacrate mamei artistului – *Zestrea mamei* (1989), *Așteptarea mamei* (2002), *Primăverile mamei mele* (2012), *Cariatide* (2014), *Sărbătoarea iei* (2022), toate fiind suplimentate cu fiorul dorului de trecut, cu speranța și veșnicele așteptări ale copiilor plecați.

După toamnă, anotimpul cel mai preferat în pictura artistului este primăvara. Ea te învăluie cu prospețime în *Pescărușul* (2012), *Crucifix de primăvară* (2012), *Muză* (2013), *Primăvara în atelier* (2014), *Ziua Bunavestirii* (2016), *Pictorul și modelul său* (2017), *Lu-*

Armonie, 1985, u., p., 116 × 116 cm.

În gerul argintiu, 1985, u., p., 81 × 74 cm.

La Marta și Maria, 1990, acril, p., 81 × 78 cm.

mea în care trăiesc (2018), *Primăverile* (2018), (2021). De cele mai multe ori nu există o delimitare tematică strictă, ci se urmărește integrarea unui sau a câtorva subiecte. De exemplu, *Cariatide* sugerează asocierea arhitecturii Erehteionul-ui grecesc cu femeile basarabence – soţii, mame şi bunici, care au contribuit la constituirea patrimoniului național. Sub alt aspect, tradiţiile locale sunt prezentate ca o continuare firească a legendelor biblice, cum ar fi tablourile *La Marta și Maria*, *Crucifix de primăvară* sau *În ziua Bunavestirii*.

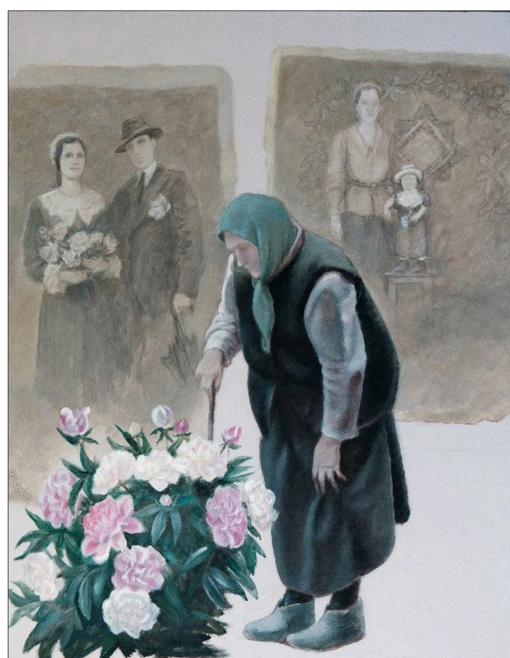
O particularitate distinctă a operelor lui Mihail Statnîi o constituie prezența naturilor statice ca parte componentă în majoritatea pânzelor, fie că e vorba de scenele din atelier sau de cele consacrate anotimpurilor sau sărbătorilor tradiționale.

Prin creația sa maestrul ne poartă în lumea satului, a copilăriei, a tradițiilor și a legendelor. Format într-o perioadă în care interferenţele culturale erau orientate preponderant spre est, pictorul și-a identificat nișa artistică distanțată de rigorile ideologiei sovietice, concentrându-se pe mesaje spirituale, sufletiste, evocate într-o manieră stilistică memorabilă.

Mihail Statnîi a îndrăgit din copilărie strpvechile tradiţii și obiceiuri populare, le-a transpus și tălmăcit de-a lungul deceniilor în lucrări de pictură, apreciate la saloanele de artă, la expoziţiile-concurs naţionale și internaţionale. A devenit un adevărat purtător și promotor al frumuseţii lumii, dar și un exponent al comuniunii moldo-ucrainene, al tradiţiilor ucrainene și moldovenești.

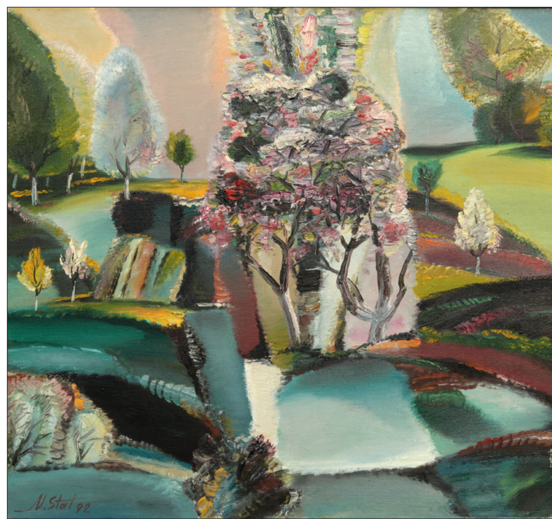

Gingășie, 1988, u., p., 73 × 65 cm.

Primăverile mamei mele, 2012, acril, p., 93 × 73 cm.

Toamna în sat, 2011, u., p., 73 × 82 cm.

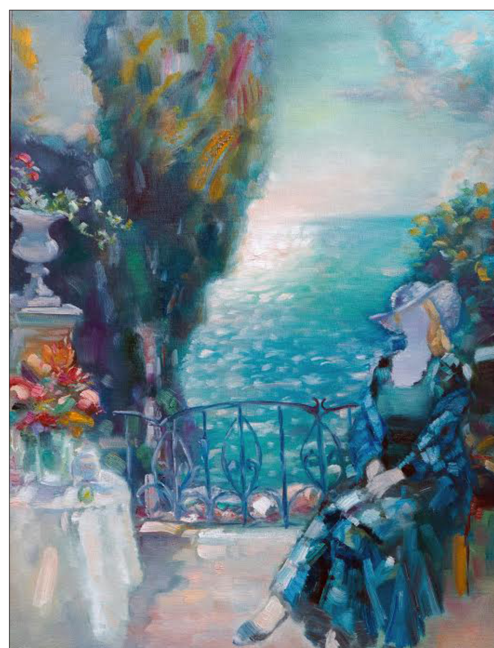

Şi totuşi..., 1992, u., p., 60 × 65 cm.

Pentru merite deosebite în artă şi promovarea culturii naţionale lui Mihail Statnîi i s-a conferit titlul de Maestru în Arte (2021). Este protagonistul expoziţiilor personale din Chişinău (1992, 1993, 2007, 2012, 2017), Bucureşti (Galeria Avan Post, 1993), Istanbul (Galeria Alkent actuel Art Yayinlarz, 1995; Galeria Kadikei, 1998), Izmir (1997), Centrul ONU în Moldova (2003), Galeria „Atlantis" din oraşul Atlanta (2003), Galeria Asociaţiei Pictorilor din oraşul Rag Banc, New-Jersi (2003), Asociaţia avocaţilor americani (Chişinău, 2007), participant la manifestările naţionale (1966 – până în prezent) şi internaţionale din Iaşi (1990), Galaţi, Bacău (1991), Bucureşti (1993, 1994, 1998), unionale din Erevan (1970), Tibilisi (1977), Vilnius (1987), Moscova (1972, 1977, 1978, 1980, 1988, 1989), Bulgaria (1973), Kabul (1982), Grenoble (1985), Istanbul (1994) etc. Cu prilejul aniversării a 80-a, în perioada 3–20 noiembrie 2022, Centrul Expoziţional „C. Brâncuşi" din Chişinău a găzduit expoziţia sa jubiliară cu genericul *Tradiţii*.

BIBLIOGRAFIE

1. Mikhail Statniy. 1995, Istanbul, 47 p., comentariu de Constantin Spinu.
2. https://www.moldpres.md/news/2022/11/03/22008346 (consultat: 18.12.2022).
3. https://trm.md/ro/cultura/artistul-plastic-mihail-statnii-a-inaugurat-expozitia-personala-intitulata-traditie (consultat: 18.12.2022).

Grijile toamnei, 1988, 116 × 72 cm.

Larisa în Crimeea, 2019, u., p., 65 × 50 cm.

UN STUDIU PRIVIND GENETICA ȘI GENOMICA FLORII-SOARELUI RAPORTAT LA DATELE INTERNAȚIONALE

Doctor habilitat în ştiinţe biologice, profesor cercetător **Galina LUPAȘCU**
E-mail: galinalupascu51@gmail.com
OPRCID: https://orcid.org/0000-0003-3363-3595
Institutul de Genetică, Fiziologie şi Protecţie a Plantelor

Una dintre problemele mari ale omenirii, care s-a agravat alarmant în ultimele decenii din cauza cataclismelor climatice tot mai frecvente și severe, diminuării agrobiodiversității genetice și creșterii vertiginoase a populației pe Terra, este securitatea alimentară. Vom specifica în această ordine de idei că reducerea considerabilă a diversității genetice a multor culturi agricole a fost determinată nu doar de factorii limitativi de mediu (biotici, abiotici), ci și de orientarea programelor de ameliorare spre anumite caractere utile, excluderea din procesul de selecţie a multor gene/alele în urma asocierii acestora cu unele însuşiri indezirabile (de exemplu, conţinutul înalt de inhibitori ai tripsinei la soia, α-tomatină la tomate etc.).

Indiscutabil, postulatele geneticii clasice au avut o contribuție enormă în identificarea multor factori care determină formarea fenotipului caracterelor cantitative și calitative la plante, însă odată cu avansarea performanţelor tehnologice ale biologiei moleculare, cercetătorii au conştientizat rolul deosebit al diferitelor tipuri de interacțiuni – genomice, genice, *genotip x mediu* (biotic/abiotic) etc. în plasticitatea fenotipică și norma de reacție a diferitelor caractere. În contextul vizat, una dintre sarcinile biologiei vegetale este elaborarea unor concepţii originale despre mecanismele moleculare, patofiziologice la interacțiunea plantelor cu patogenii și mecanismele fiziologo-genetice ale fenomenelor de reziliență, rezistență la maladii, manifestare fenotipică a caracterelor cantitative de productivitate la plantele de cultură și orientarea dirijată a acestora spre elaborarea tehnologiilor eficiente de creare a genotipurilor noi cu potențial biologic înalt care ar rezista provocărilor ambientale.

Cercetările bazate pe investigaţii proprii, dar şi pe date bibliografice din circuitul mondial, expuse în monografia *Elemente de genetică și genomică la angiospermele de cultură (floarea-soarelui) și cele parazite (lupoaia)* de către autoarele Maria Duca, Angela Port și Steliana Clapco, au vizat fenomene deosebit de im-

Maria DUCA, Angela PORT, Steliana CLAPCO. *Elemente de genetică și genomică la angiospermele de cultură (floarea-soarelui) și cele parazite (lupoaia).* Chișinău: Tipografia Centrală, 2022. 227 p.

portante sub aspect teoretic și practic – androsterilitatea citoplasmatică și particularitățile genelor restauratoare de androfertilitate la floarea-soarelui (i) și bazele genetice ale interacțiunii *Helianthus annuus* – *Orobanche cumana*, genetica structurală și funcțională a paraziților *Orobanchaceae*, diversitatea genetică a populațiilor de *O. cumana* (ii).

Capitolul 1 conţine date despre istoricul fenomenului de androsterilitate citoplasmatică, identificarea și analiza funcțională a *orf*-ASC, tipurile de androsterilitate citoplasmatică, aspecte generale privind secvența *orf*-urilor (*open reading frame*) asociate cu ASC, identificarea și analiza genelor ASC, genele mitocondriale asociate cu ASC la diferite plante de cultură (orez, porumb, grâu, rapiță), sursele de androsterilitate citoplasmatică la floarea-soarelui (*androsterilităţi citoplasmatice ASC-PET1*, *ASC-PET2*, *ASC-MAX1*, *ASC-ANN2*, aspecte comparative ale liniilor izonucleare cu fenotip ASC).

În **Capitolul 2** sunt prezentate rezultatele cercetărilor cu privire la particularitățile structurale și funcți-

onale ale genelor Rf (gene Rf codificatoare de proteine PPR – Rf-PPR, gene Rf codificatoare de proteine fără motive PPR – Rf-nonPPR, tipuri de moștenire genetică a caracterului de restabilire a fertilităţii și gene Rf cartografiate la diferite specii de plante), cartografierea genelor Rf la floarea-soarelui (genele restauratoare de fertilitate Rf1, Rf3, Rf4, Rf5, Rf6, Rf7), identificarea genelor Rf candidat la floarea-soarelui.

Capitolul 3 deține informații despre bazele genetice ale interacțiunii *H. annuus – O. cumana:* genele de rezistență la lupoaie, modul de moștenire a genelor de rezistență, cartarea genelor majore și minore de rezistență, rolul funcțional al genelor de rezistență la lupoaie; genele de avirulență la *O. cumana*; modelele de coevoluție a patosistemelor.

Capitolul 4 descrie genetica structurală și funcțională la cea mai mare familie de antofite parazite – *Orobanchaceae*: caracteristica genomurilor (nuclear, plastidic, mitocondrial); transferul orizontal de gene; evoluția parazitismului: modele de evoluție a parazitismului, rolul mutațiilor în evoluția paraziților; gene asociate cu parazitismul – gene asociate cu virulența la *O. cumana*.

În ansamblu, lucrarea conține date valoroase pentru înțelegerea complexității fenomenului de androsterilitate la plante, bazei moleculare a diferitelor cadre de citire (*orf*-uri) la floarea-soarelui; relației cauzale a genelor mitocondriale asociate cu ASC și particularităților de acțiune a genelor Rf; actualității analizelor de genetică moleculară, biochimice și fiziologice cu privire la patosistemul *H. annuus – O. cumana*; structurii și funcționalității genomului la *Orobanchaceae*, rolului transferului orizontal de gene și al mutațiilor; diversității genetice a parazitului *O. cumana* și factorilor evolutivi care contribuie la apariția noilor rase virulente ale parazitului.

Este important de menționat că autorii monografiei au utilizat o gamă largă de surse bibliografice (601 la număr) din circuitul științific internațional pe tematica abordată, multe dintre ele fiind reviste editate recent, indexate în bazele de date recunoscute internațional Scopus, Web of Science, cu înalt factor de impact. Aceasta denotă că rezultatele reflectate în lucrare au avut ca referință cele mai moderne realizări mondiale ale geneticii și genomicii funcționale la nivelul plantelor angiosperme de cultură și parazitare.

Lucrarea este ilustrată cu reprezentări schematice, fotografii, *design*-uri de studiu, figuri, modele care eficientizează în mare măsură nivelul informațional al materialului expus. Prin conținutul său, monografia *Elemente de genetică și genomică la angiospermele de cultură (floarea-soarelui) și cele parazite (lupoaia)*, este de o certă valoare științifică, prezintând un interes incontestabil pentru masteranzi, doctoranzi, cercetători științifici, cadre didactice.

UN SUPORT VALOROS PENTRU SPECIALIȘTII DIN DOMENIILE GENETICII ȘI AMELIORĂRII PLANTELOR

Dr. hab., conf. cerc. **Larisa ANDRONIC**
E-mail: andronic.larisa@yahoo.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2761-9917
Institutul de Genetică, Fiziologie și Protecție a Plantelor

Ameliorarea soiurilor și hibrizilor de tomate în contextul cerințelor industriale, ale gospodăriilor de fermieri și cultivatorilor amatori, își menține actualitatea științifică. O mare importanță se acordă calităților gustative, aspectului fructelor-marfă, uniformității acestora ca formă, dimensiune, culoare. Din păcate, dependența caracterului de manifestare a însușirilor menționate de condițiile de mediu, precum înghețurile târzii, temperaturile extreme și secetele frecvente în Republica Moldova, impune necesitatea reorientării cardinale a obiectivelor programelor de ameliorare. Deosebit de oportună este crearea noilor soiuri, în special a hibrizilor heterotici F_1, care reacționează mai puțin la provocările climatice, sunt rezistente la cele mai răspândite maladii, sunt capabile chiar și sub presiunea factorilor biotici și abiotici stresanți să realizeze potențialul genetic al productivității și calității înalte al fructelor.

Succesul și eficiența creării unor asemenea genotipuri depinde în mare măsură de argumentarea științifică a utilizării materialului inițial, ceea ce presupune cercetarea, crearea și păstrarea colecțiilor genetice cu gene identificate, implicate în controlul caracterelor morfologice, de adaptare și cu însușiri agronomice valoroase. Pornind de la cele menționate, cercetătoarea Milania Makovei a înaintat ca deziderat studierea potențialului genetic al genofondului de forme mutante al Laboratorului de resurse genetice vegetale al Institutului de Genetică, Fiziologie și Protecție al Plantelor în baza particularităților de manifestare și gradului de expresie a genelor-marker mutante în condițiile zonei centrale a Republicii Moldova. Autoarea a cercetat 125 de forme mutante de tomate (figura 1), de diferită proveniență genetică și geografică, marcate cu una sau mai multe gene, obținute prin aplicarea diferitor factori mutageni, dar și pe cale spontană, apărute în evoluția culturii. Rezultatele obținute au fost generalizate în monografia *Потенциал мутантных форм томата для селекционно-генетических исследований* (Potențialul formelor mutante de tomate pentru cercetări de selecție genetică).

Milania MAKOVEI. *Потенциал мутантных форм томата для селекционно-генетических исследований.* Chișinău, Tipografia: Print-Caro, 2022. 208 p.

În primul capitol sunt prezentate rezultatele descrierii morfobiologice a formelor mutante de tomate în baza caracterului și gradului de manifestare fenotipică a caracterelor marcate, la diferite etape ontogenetice (de la apariția plantulelor până la obținerea semințelor). A fost demonstrată variabilitatea formelor mutante de tomate din colecție în baza tipului de creștere, vigorii plantei și duratei perioadei de vegetație. Este prezentat potențialul formelor mutante în ceea ce privește genele care controlează caracterele sistemului reproductiv. O atenție deosebită se acordă analizei, identificării și sistematizării formelor mutante conform caracterelor fructului: formă, dimensiune, culoare, numărul de locule și semințe, precum și capacității de comercializare.

În capitolul II sunt prezentate rezultatele *screening*-ului colecției de forme mutante de tomate privind rezistența la factori abiotici stresanți (arșită, frig, secetă) la una dintre etapele vulnerabile ale ontogenezei plantelor – etapa gametofitului masculin matur. Autoarea a identificat forme mutante de tomate cu rezistență determinată genetic la unul, doi sau câțiva factori abiotici limitativi. S-a demonstrat că rezistența

la arșiță, frig și secetă este influențată de diferite sisteme genetice.

În capitolul III sunt descrise pe larg rezultatele cercetării influenței condițiilor de cultivare asupra manifestării caracterelor agronomic valoroase la formele mutante de tomate. S-a pus în evidență variabilitatea fenotipică a componenților productivității (tipul inflorescenței, numărul de flori în inflorescență, numărul fructelor legate) și caracterul acțiunii genelor mutante asupra manifestării acestora. A fost stabilită magnitudinea variabilității caracterelor menționate în funcție de condițiile climatice în anii de cercetare 2014–2017.

Un interes aparte prezintă rezultatele descrise în capitolul IV privind oportunitatea de utilizare la scară largă a genelor mutante în calitate de material inițial original în scopul extinderii spectrului variabilității genotipice în populațiile segregante în baza caracterelor de sterilitate (*ex, ex-2, ps, ps-2*) și genelor ce controlează tipul de creștere, vigoarea plantei și calitatea fructului (*ssp, dw, br, ls, rin, nr,* etc). Sunt prezentate rezultatele selectării și creării noilor linii, soiuri și hibrizi cu participarea genelor marker mutante.

Autoarea a demonstrat că potențialul genetic al colecției formelor mutante de tomate este o sursă unică de germoplasmă nouă care oferă largi oportunități în vederea soluționării obiectivelor teoretice și practice ale ameliorării (crearea materialului inițial, linii, soiuri, hibrizi), dar și un sistem tehnologic eficient în cercetările fundamentale genetice, fiziologice și biochimice. Sunt prezentate lista formelor mutante de tomate cercetate, descrierea manifestării morfologice a genelor marcate, caracterul și etapa extresiei lor în ontogeneză.

Monografia este ilustrată cu fotografii ale manifestării fenotipice a genelor mutante. Lucrarea prezintă un interes deosebit pentru specialiștii din domeniile geneticii și ameliorării plantelor, dar și pentru profesorii și studenții facultăților cu profil biologic și agricol.

Figura 1. Forme mutante de tomate cercetate.

METAMORFOZELE ARTEI METALELOR ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XXI-LEA REFLECTATE ÎNTR-O MONOGRAFIE ȘTIINȚIFICĂ

Doctor habilitat în arte vizuale, profesor universitar **Nicoleta VORNICU**
E-mail: cmctaboriasi@yahoo.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4025-2582
Centrul Mitropolitan de Cercetări Științifice T.A.B.O.R., Iași
Doctor habilitat în istorie, profesor universitar **Anatol PETRENCU**
E-mail: anatol_petrencu@yahoo.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5449-1023
Universitatea de Stat din Moldova

Prelucrarea artistică a metalelor este un domeniu pluridisciplinar ce integrează cunoştinţe din istorie, studiul artelor, culturologie, tehnologie, deschizând mereu aspecte noi pentru cercetările ştiinţifice din domeniul artelor decorative aplicate. Articolele din metale nobile și comune reprezintă o parte substanțială a patrimoniului cultural, laic și bisericesc, care merită atenţie nu doar din punct de vedere economic, prin materiile nobile de confecţionare, ci și artistic, prin rafinamentul executării, stil și valoare artistică, constată cercetătoarea Liliana Condraticova în noua sa carte, prin care ne îndeamnă să (re)descoperim împreună metamorfozele artei metalelor din RSS Moldovenească și Republica Moldova. Și de această dată, autoarea surprinde prin complexitatea abordării, valorificând cercetările științifice din perspectiva studierii creației meșterilor de artă decorativă și a bijutierilor în contextul afirmării prelucrării artistice a metalelor în a doua jumătate a secolului al XX-lea și în primele decenii ale secolului al XXI-lea.

Monografia *Arta metalelor. Portrete de creație ale bijutierilor și meșterilor de artă decorativă (a doua jumătate a secolului al XX-lea – începutul secolului al XXI-lea*, apărută în condiții poligrafice excelente, în anul 2021, la prestigioasa editură ieșeană „Doxologia", este prefațată de semnatarii acestei prezentări. Lucrarea are un volum de 320 de pagini, inclusiv o exuberantă anexă color (pp. 177-198).

E o apariție editorială mult așteptată care continuă seria monografiilor autoarei privind prelucrarea artistică a metalelor în Basarabia. Cartea istoricului de prestigiu Liliana Condraticova, în întregul ei, este rezultatul unei pregătiri istorice temeinice și a unui spirit critic precis în exploatarea materialului documentar și

Liliana CONDRATICOVA. *Arta metalelor. Portrete de creație ale bijutierilor și meșterilor de artă decorativă (a doua jumătate a secolului al XX-lea – începutul secolului al XXI-lea)*. Iași: Editura „Doxologia", 2021. 320 p.

a unor aspecte mai puțin cunoscute, prin permanenta confruntare a informațiilor documentare existente. Cu dăruirea exemplară, modestia, spiritul de sacrificiu și responsabilitatea ce o caracterizează, autoarea ne pune la dispoziție o lucrare de referință a istoriografiei actuale. Deși destinată mediului academic, cercetătorilor din domeniul patrimoniului cultural și istoriei, muzeografilor, teologilor, artiștilor plastici, lectura acestei cărți creează emoție și captează atenția atât a cititorului avizat, cât și a celui neavizat.

Monografia se înscrie într-un domeniu de cercetare extrem de actual și, totodată, deficitar în literatura de specialitate, cu referire la Moldova dintre Nistru și Prut. În volumul de față a fost realizată o privire de

ansamblu asupra evoluției artei metalelor în a doua jumătate a secolului al XX-lea și primele decenii ale secolului al XXI-lea, domeniu care nu a fost încadrat anterior din variate motive în sfera politicilor științifice și culturale ale statului.

Este bine de luat aminte că acum câțiva ani, la Chișinău a văzut lumina tiparului monografia *Arta metalelor din Basarabia*, ce a stat la baza tezei de doctor habilitat în studiul artelor și culturologie și de doctor habilitat în istorie *Evoluția prelucrării artistice a metalelor în Basarabia (secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea)* susținută în iunie 2018. Autoarea tezei și a monografiei, Liliana Condraticova, a venit cu informații și imagini inedite cu privire la dezvoltarea orfevrăriei și feroneriei laice și de cult în acest interval cronologic. Istoriografia națională a fost completată astfel cu o lucrare de sinteză cu referire la prelucrarea artistică a metalelor din Basarabia, un compartiment valoros care, din păcate, a fost neglijat pe nedrept de cercetători.

De data aceasta, căutările au adus-o pe Liliana Condraticova într-o perioadă și mai zbuciumată a istoriei, autoarea propunând o viziune de ansamblu asupra dezvoltării prelucrării artistice a metalelor în RSS Moldovenească (1945–1991) și pe durata celor trei decenii de la proclamarea independenței Republicii Moldova (1991–2021). Premergătoare acestei monografii au fost studiile consacrate mai ales bijutierului Alexei Marco, cel care în vara lui 1949 a fost surghiunit împreună cu familia în frigurile Siberiei (Liliana Condraticova, *Destinul giuvaiergiului. Alexei Marco*. Chișinău, 2017, redactor științific dr. hab., prof. Pavel Cocârlă, și dr. hab., prof. Anatol Petrencu în calitate de consultant științific). Un vast material informațional a fost cules din dosarul păstrat în arhiva Ministerului de Interne al Republicii Moldova, fiind introduse în circuitul științific mai multe date despre familia deportată Marco.

În așa fel, monografia *Arta metalelor. Portrete de creație ale bijutierilor și meșterilor de artă decorativă (a doua jumătate a secolului al XX-lea – începutul secolului al XXI-lea)* se prezintă inclusiv ca un omagiu adus bijutierului Alexei Marco, care a avut de suferit de pe urma deportării, fiind înscris în lista „chiaburilor". Biografia plasticianului a devenit astfel un exemplu pentru toți la capitolul rezistență, aspirație de a crea și promova frumosul, în pofida greutăților.

În calitatea sa de doctor habilitat în studiul artelor și doctor habilitat în istorie, Liliana Condraticova vine cu o abordare a unui istoric asupra evoluției artei decorative aplicate, examinând detaliat două perioade istorice distincte: arta metalelor în RSS Moldovenească (1945–1991) și evoluția artei metalelor în Republica Moldova (1991–2021), mai multe aspecte fiind prezentate în plan comparativ. Lucrarea a fost realizată în cadrul Programului de Stat „Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii" (Universitatea de Stat din Moldova) și este editată în colecția „Arta și mitopoetica orașului".

După cum afirmă autorul, în paginile monografiei au fost reflectate următoarele aspecte: dezvoltarea dimensiunii artistice a prelucrării metalelor în RSS Moldovenească (1945–1991) și Republica Moldova (1991–2021); atestarea atelierelor de lucru ale artiștilor plastici; determinarea rolului orașului Chișinău ca centru de excelență al artei metalelor și, mai nou, oraș al creativității, concept modern aprobat la etapa actuală de mai multe state europene în calitate de model de dezvoltare durabilă a orașelor; identificarea, pașaportizarea, descrierea a cca 800 de articole de bijuterie, piese de feronerie artistică și obiecte de cult din acest segment cronologic (majoritatea inedite); introducerea pieselor în circuitul științific, pornind de la ideea patrimonializării și valorizării obiectelor de artă; documentarea bijutierilor și meșterilor de artă decorativă în scopul realizării portretelor de creație ale celor care au profesat prelucrarea artistică a metalelor; prezentarea unor tendințe și pronosticuri privind dezvoltarea artei metalelor din Republica Moldova și integrarea ulterioară în spațiul european, racordarea la legislația europeană în domeniul protecției și promovării patrimoniului cultural". Ca rezultat, a fost prezentată o viziune panoramică privind evoluția prelucrării artistice a metalelor în RSS Moldovenească (1945–1991) și pe durata celor trei decenii de la proclamarea independenței Republicii Moldova (1991–2021).

Cronologic, dezvoltarea artei metalelor a fost împărțită în trei etape, marcate de evenimentele cultural-politice importante și realizările tehnologice:

Perioada 1945–1972, caracterizată prin căutarea formelor și a tematicii de creație, încercările unor plasticieni de a realiza plachete din metale și, mai rar, veritabile bijuterii. După cel de-al Doilea Război Mondial, arta metalelor a suferit modificări enorme, acest domeniu neregăsindu-se printre obiectivele dezvoltării societății. „În RSSM activau meșteri care profesau prelucrarea artistică a metalelor (Igor Nifașev, Gheorghe Huzun, Semion Odainic, Alexei Novicov) și a lemnului (Mihail Ceban). Acest domeniu dur, aparent destinat bărbaților, a fost practicat cu entuziasm și de mai multe doamne plasticieni: Ludmila Odainic, Maria Bebeșco, Zinaida Minaeva-Nichiforova, Lidia Ceban-Boico, Niele Meșkite, Ludmila Cornienco", constată dr. hab. Liliana Condraticova.

Anii 1972–1991 au fost marcați prin fondarea Atelierului de Giuvaiergerie al Fondului Plastic al UAP (1972), ce a permis unificarea eforturilor plasticienilor care prelucrau artistic metalele. Perioada sovietică nu

a creat condiţii favorabile pentru afirmarea artiştilor care confecţionau piese artizanale, fanteziste, producerea acestora fiind controlată riguros de sectorul de stat. Portul podoabelor era *dictat* de miile de „cercei moldovenești". În arta metalelor au fost identificați maeștri consacrați, precum „Alexei Marco (1935–1993); Vladimir Vasilkov (1941–1995); Gheorghe Cojușnean (1946–2014); Victor Rotari (1956), care prefera să lucreze plastica de forme mici (ulterior stabilit în Germania); meșterul popular Ovidiu Alexeenco (1936); Iuri Pavlov (1952–1996) și Vladimir Kalaşnikov (1946), maeștri neîntrecuți ai filigranului; Valeriu Viniţchi; Artemiev (fratele soției meșterului popular Vladimir Kalaşnikov), care se ocupa de confecționarea și reparația bijuteriilor; Oleg Barașcov (1955), pasionat de arta metalelor; Vladimir Știn (1954), care și-a început activitatea la Fabrica de Bijuterii din Chișinău, ulterior deschizând un atelier propriu împreună cu soția sa; Viktor Alekseiko (1948–2002); Vasili Șochin (1947–2022)".

După 1991 domeniul fabricării bijuteriilor a suferit transformări esențiale, fiind nevoit să facă față numeroaselor provocări. Sectorul artizanal s-a confruntat cu mari greutăți, bijutierii fiind lăsați în voia sorții, constrânși de circumstanțe să caute deseori surse suplimentare de existență. Libertatea creaţiei bijutierilor, intrarea în circuit a cataloagelor electronice şi posibilitatea comandării articolului după orice model, în funcţie de capacităţile financiare şi gusturile artistice, constituie condiţii primordiale pentru dezvoltarea artei bijuteriilor.

Un merit incontestabil al autorului este stabilirea școlilor de giuvaiergerie (pp. 88-90). *Şcoala autohtonă* cuprinde maeştrii care și-au făcut studiile în instituţiile de învăţământ artistic din RSSM și autodidacți în domeniul artei metalelor: Ovidiu Alexeenco, Oleg Barașcov, Gheorghe Cojușnean, Vladimir Kalașnikov, Semion Odainic, Vasili Șochin, Natalia Vavilina, Victor Rotari.

Şcoala din ţările baltice și cea ucraineană include specialiştii care au studiat în Estonia (Tallinn) și Lituania (Vilnius): Niele Meşkite, Olga Tiron, Tudor Hîncu, unii lucrând podoabe din ceramică (Luiza Ianţen, Maria Bebeșco, Zinaida Minaeva-Nichiforova).

Printre *discipolii instituţiilor de învăţământ din Rusia* se numără Iuri Leonov, Vladimir Vasilkov, Alexei Marco, Iuri Pavlov, Vladimir Alekseiko, stabiliţi ulterior la Chișinău. Bijutierii originari în RSSM Vasili Garașcenco și Vasili Şochin au făcut studii la Şcoala de prelucrare artistică a metalelor din orașul Krasnoe Selo, regiunea Kostroma; au realizat stagii de perfecționare la Fabrica de Bijuterii din Ekaterinburg.

Investigaţia se bazează pe documente interne, surse iconografice și documente externe, face consideraţii interesante cu privire la etapele și contextul dezvoltării prelucrării artistice a metalelor (pp. 17-29), clasificarea articolelor din metale (pp. 29-33), valoarea memorialistică a podoabelor (pp. 33-37), metalul în creația plasticienilor în anii 1945–1972 (pp. 37-79), atelierele de prelucrare artistică a metalelor (pp.79-83), Atelierul de Giuvaiergerie al Fondului Plastic al Uniunii (pp. 83-88). Sunt oglindite tehnicile și tehnologiile de prelucrare artistică a metalului utilizate de maeștri moldoveni (pp. 285-306).

Urmărind firul narațiunii, observăm că Liliana Condraticova a scos din anonimat artiști care practic nu fuseseră cunoscuți nici cercetătorilor și criticilor, nici amatorilor de artă. Discuțiile întreținute cu cei care au stăpânit metalele și pietrele, cu membrii familiilor lor, cercetările în presa periodică și în arhivele statului, în colecțiile muzeale, au condus spre elaborarea acestui studiu interdisciplinar. Impresionează numărul considerabil de imagini, în mare parte ale autoarei sau din colecțiile private, ce ilustrează tendințele artistice ale vremii, viața și opera plasticienilor care s-au consacrat în diferite perioade prelucrării artistice a metalului. Câteva nume au devenit mai sonore: Alexei Marco, Vladimir Vasilkov, Gheorghe Cojușnean (p. 91-176), Semion Odainic, mai recent Natalia Vavilina, Vasili Șochin (p. 199-205). Aflăm că Gheorghe Cojușnean, Ovidiu Alexeenco și Vladimir Kalaşnikov erau autodidacți în arta metalelor, reușind să atingă performanțe deosebite în sfera lor de activitate.

În premieră, au fost scoase din neant și restabilite pentru posteritate numele celor care au contribuit la formarea imaginii orașelor, mai ales a Chișinăului, prin sculptura urbană și piesele de feronerie. Mai mulți meșteri au profesat în instituțiile de învățământ din domeniul artistic, astfel vorbim și despre educația estetică la capitolul portul bijuteriilor, precum și decorarea cu articole din metale a interiorului clădirilor, a spațiilor de locuit, parcurilor și scuarurilor urbei. Concluziile prezentate pe final, în română și în engleză, sperăm că vor extinde arealul de utilizare a acestui studiu și își vor găsi cititorul fidel, dar și cercetătorul exigent.

Monografia dr. hab. Liliana Condraticova *Arta metalelor. Portrete de creație ale bijutierilor și meșterilor de artă decorativă (a doua jumătate a secolului al XX-lea – începutul secolului al XXI-lea)* se prezintă ca un studiu transdisciplinar, ce oferă răspunsuri la mai multe întrebări privind dezvoltarea unui domeniu semnificativ. Examinată în ansamblu cu monografia precedentă a autorului, *Arta metalelor din Basarabia* (Chișinău, 2017), recuperăm o parte din istoria și cultura noastră și obținem un tablou pe cât se poate de complex despre evoluția artei metalelor timp de mai bine de două secole.

UN NUME NOTORIU ÎN ELECTROCHIMIE ȘI SCIENTOMETRIE
Membrul corespondent Alexandru DICUSAR la 80 de ani

Născut la 28 august 1942 în satul Verhnee Ableazovo (actualmente Radișcevo), raionul Kuznețk, regiunea Penza, Rusia.

Chimist, domeniile de cercetare: electrofizica, tehnologia electrică, scientometria.

Doctor habilitat în științe chimice (1988), profesor universitar (1990), membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei (2007).

S-a născut în familia profesorului agrochimist al Universității din Moscova, originar din Basarabia, Ion Dikusar, ulterior academician al Academiei de Științe a Moldovei. În anul 1959 familia Dicusar revine în Moldova și se stabilește la Chișinău. În același an, Alexandru este înmatriculat la Facultatea de Chimie a Universității de Stat pe care o absolvă în anul 1964.

Este lector la Institutul Politehnic din Chișinău. În anul 1971 susține teza de doctor în științe chimice și își începe cariera profesională ca cercetător științific la Institutul de Fizică Aplicată sub îndrumarea academicianului Iu. Petrov. Ulterior, la acest institut este fondată școală științifică în domeniul proceselor electrochimice intensive și elaborării tehnologiei de modelare electrochimică.

Școala a devenit cunoscută printr-un șir de cercetări valoroase, Alexandr Dicusar fiind reprezentantul ei notoriu. În cadrul acestei școli a fost elaborată teoria fenomenelor termochimice în sistemele electrochimice distanțate substanțial de la starea de echilibru termodinamic. Direcțiile științifice de cercetare ale profesorului A. Dicusar, se referă la dirijarea componenței și a proprietăților straturilor obținute în urma prelucrării electrochimice. Acest aspect prezintă interes pentru majoritatea cercetătorilor din domeniul respectiv, deoarece din punct de vedere al metodelor clasice de dirijare a componenței aliajelor obținute prin metode electrochimice, procesele date aparțin domeniului proceselor anomale. Depunerile de acest gen în electrochimie au fost numite „codepunere inductivă". Aceasta înseamnă că metalul care nu poate fi depus din soluție apoasă, se poate depune în prezența unui alt metal, formând astfel un aliaj.

În ultima perioadă activitatea științifică a m. cor. A. Dicusar a fost axată pe investigarea proceselor de electrodepunere a aliajelor din familia fierului (Fe, Co, Ni) cu metalele refractare (Mo, W, Re). Asemenea investigații prezintă un mare interes atât sub aspectul utilizării materialelor volumetrice obținute în calitate de acoperiri cu prețioase proprietăți anticorozive, magnetice și calități catalitice active, cât și a structurii cvasi unidimensionale (nanofire, nanotuburi, nanobenzi etc.).

Rezultatele sale științifice sunt reflectate în cca 300 de lucrări, publicate în diverse reviste și prezentate la forumuri științifice naționale și internaționale, dintre care cca 100 de lucrări sunt publicate în reviste indexate în bazele de date mondiale Web of Sciens și Scopus. Este autor și coautor a unui șir de monografii.

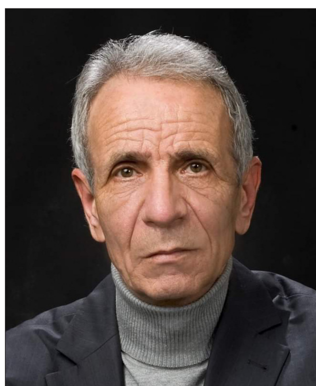
În paralel cu electrochimia, m. cor. A. Dicusar a excelat într-un domeniu inedit pentru Republica Moldova – scientometria, știința ce studiază interdependența realizărilor științifice și dezvoltării economice a societății. Și-a prezentat rezultatele cercetărilor în domeniul respectiv la diverse forumuri din țară și peste hotare, la posturile naționale de radio și televiziune.

Profesorul Dicusar în egală măsură s-a dedicat și pregătirii cadrelor științifice. Sub îndrumarea sa au susținut teze de doctorat 20 de specialiști din domeniul electrochimiei care astăzi activează în diferite instituții științifice și de învățământ.

Cu ocazia împlinirii onorabilei vârste de 80 de ani, îi dorim stimatului nostru coleg, profesorului Alexandru Dicusar, mulți ani, cu multe împliniri și inspirație creatoare!

Dr. Valentin MIHAILOV
Dr. Dumitru CROITORU

UN DESTIN ȘI O OPERĂ ȘTIINȚIFICĂ DEDICATE PATRIMONIULUI CULTURAL NAȚIONAL
Doctorul habilitat Tudor STAVILĂ
la 70 de ani

Născut la 23 septembrie 1952 în satul Ciocâlteni, Orhei.
Istoric și critic de artă, domeniile de cercetare: istoria artei medievale, moderne și contemporane din Moldova.
Doctor habilitat în studiul artelor (2004).

Printr-o experiență serioasă în domeniul pedagogiei, în cel al muzeografiei, ca șef de secție, apoi ca director al Muzeului de Arte Plastice din RSS Moldovenească (1981–1991, actualul Muzeu Național de Artă al Moldovei), prin contribuția în cercetare, inclusiv ca director al Institutului Studiul Artelor al Academiei de Științe a Moldovei (1998–2006), Tudor Stavilă a reușit să-și valorifice multilateral cunoștințele acumulate în anii de studii la Academia de Arte și Arhitectură din Kiev (1976–1981).

Doctorul habilitat, profesorul Tudor Stavilă a avansat în carieră concomitent cu procesele socioculturale moldovenești în permanentă schimbare. Fiind martor ocular al tendințelor artistice din perioadele sovietică și postsovietică, s-a adresat trecutului pentru a cerceta în mod aprofundat și complex constituirea fenomenului artistic autohton începând cu perioada medievală până în zilele noastre, fiind autor al unor studii de pionierat în acest sens. S-a afirmat ca un critic de artă care a promovat creația multor plasticieni moldoveni la diverse etape de afirmare a acestora.

Nu este deloc simplu să evaluăm numărul total al publicațiilor semnate de profesorul Tudor Stavilă, editate în țară și în străinătate. Diferite ca volum, acestea apar în flux neîntrerupt, abordând diverse subiecte artistice în formă de articole științifice (revistele „Akademos", „Arta", „Dialogica") și publicistice (revistele „Limba română", „Moldova", „Panoramic ART", „Arta.md"), sinteze în albume, în cataloagele celor mai prestigioase expoziții naționale și internaționale ca „Saloanele Moldovei", „Bienala internațională de pictură" ș.a.

Monografiile sale înglobează studii fundamentale consacrate patrimoniului artistic național, și anume: T. Stavilă. *Arta plastică din Basarabia de la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX : Pictură, grafică, sculptură, scenografie*. Chișinău: Literatura artistică, 1990, 144 p.; T. Stavilă. *Arta plastică modernă din Basarabia : 1887–1940*. Chișinău: Știința, 2000, 160 p.; C. Ciobanu, T. Stavilă. *Icoane vechi din colecții basarabene*. Chișinău: ARC, 2000, 212 p.; T. Stavilă. *Icoana basarabeană din secolul XIX*. Chișinău: ARC, 2011, 180 p.; T. Stavilă, C. Ciobanu. *Patrimoniul cultural al Republicii Moldova = The Cultural Heritage of the Republic of Moldova = Le patrimoine culturel de la République de Moldova* : [Album]. trad. : Ioana Nichita, Inga Coroban. Chișinău: ARC, 2014, 288 p.; T. Stavilă. *Artele frumoase din Basarabia în secolul al XX-lea*. Chișinău, Editura ARC, Combinatul Poligrafic, 2019, 420 p.; T. Stavilă. *Muzeul Național de Artă al Moldovei. Galeria de artă europeană*. Chișinău: ARC, 2022, 288 p.

Pe parcursul activității sale științifice doctorul habilitat Tudor Stavilă a reușit să facă o autentică radiografie a artelor naționale pornind de la analize ale unor expoziții personale și colective, continuând cu ample generalizări ale tendințelor artistice naționale în contextul evoluției artelor plastice universale. Arhivele naționale păstrează în colecțiile lor numeroase emisiuni radio și TV cu participarea sa, publicații în presa periodică despre evenimentele artistice de anvergură și exponenții acestora care profesează diferite genuri – pictură, sculptură, grafică, scenografie, arte decorativ-aplicate. Cercetarea merge pas în pas cu mediatizarea artelor plastice și a patrimoniului cultural națio-

nal, cuprinzând un număr imens de artiști, exponenți ai diferitor generații: Alexandru Plămădeală, Pavel Șilingovski, Moissei Cogan, Gheorghe Ceglokoff, Eugenia Maleșevschi, Afanasie Modval, Elisabeth Ivanovsky, Tatiana Nicolaidi, Nina Jascinsky, August Baillayre, Moisei Gamburd, Lazăr Dubinovschi, Claudia Cobizev, Ada Zevin, Ilia Bogdesco, Isai Cârmu, Lică Sainciuc, Olga Orlov, Nina Șibaev, Ion Sfeclă, Petru Jireghea, Gheorghe Șoitu, Andrei Mudrea, Eudochia Robu, Victor Cuzmenco, Mihai Jomir, Mihai Statnîi, Andrei Sârbu, Elena Rotaru, Sergiu Galben, Sergiu Cuciuc, Dumitru și Vlad Bolboceanu, Nelli Sajin, Mihai Grati, Mihai Damian, Gheorghe Postovanu, Ion Moraru, Valeriu Herța ș.a.

De-a lungul activității sale pedagogice, Tudor Stavilă a instruit mai multe generații de artiști plastici și specialiști în domeniul studiului artelor, activând ca profesor de istoria artelor plastice la diverse instituții de învățământ cu profil artistic. Fiind conducător al tezelor de doctorat în studiul artelor, s-a bucurat de rezultatele discipolilor săi: Irina Filip, Liliana Condraticova, Victoria Rocaciuc (subsemnata), Natalia Podlesnaia, Natalia Procop, Iarîna Baraghin-Savițkaia, Iraida Ciobanu, Angela Munteanu ș.a. Cercetătoarele menționate au obținut grade și titluri științifice în studiul artelor și continuă să persevereze în domeniu.

Talentul de profesor al doctorului habilitat Tudor Stavilă constă în mare măsură în maniera sa deosebită de a comunica cu discipolii. De fiecare dată, în timpul discuțiilor, reușește să accentueze ideile conceptuale în așa fel că nici nu e nevoie să le notezi, ele rămân în memorie pentru totdeauna. Eleganța discursului său este condimentată adesea cu umor și explicații de-o înțelepciune aparte, toate cu scopul de a transmite ideile complexe cât mai laconic și clar. O altă trăsătură este răbdarea de a asculta și prin comentarii puține, dar esențiale, să-și conducă discipolul la rezultatul științific scontat. Nu cunosc un alt profesor în domeniu care să aibă un număr atât de mare de discipoli consacrați.

Tudor Stavilă este membru al Uniunii Artiștilor Plastici din Moldova (secția „Critică"). Este membru a două comisii ale Ministerului Culturii – Comisia Naționale a muzeelor şi colecţiilor, Comisia de evaluare şi achiziţii publice a operelor de artă, membru al Consiliului Naţional pentru monumentele de for public.

Pentru rezultatele remarcabile în domeniul cercetării artelor vizuale istoricul și criticul Tudor Stavilă a fost menționat cu Premiul Uniunii Artiștilor Plastici din Moldova (1999, 2013, 2015, 2017); Premiul Asociaţiei Editorilor din România pentru „Cea mai bună carte românească apărută în afara graniţelor României", Târgul Internaţional de Carte „Bookarest 2001" (2001); Premiul „Cartea Anului" la Salonul Internaţional de carte românească, Iași (2001); Premiul Naţional în domeniul Artelor, Literaturii şi Arhitecturii (2002); Premiul „Anastasie Crimca" al Ministerului Culturii al Republicii Moldova, Salonul Internaţional de Carte, Chișinău (2012); Ordinul „Gloria Muncii" (2013).

În pofida unor vremuri deloc prielnice libertății de creație, Tudor Stavilă a reușit să realizeze multiple investigații de caracter fundamental ce dau dovada unei pregătiri și experiențe în domeniu fără egal. Prin diversitate și complexitate, lucrările sale s-au constituit într-o bază istorico-teoretică pe care-și întemeiază studiile generații de cercetători.

La popas aniversar, îi dorim profesorului Tudor Stavilă mulți ani, energie, perseverență creatoare și cât mai mulți prețuitori adevărați ai ineditelor sale explorări.

Dr., conf. cerc. Victoria ROCACIUC

O PERSONALITATE DE REFERINȚĂ ÎN ȘTIINȚELE MEDICALE
Academicianul Mihail POPOVICI la 80 de ani

Născut la 29 octombrie 1942 în satul Podoima, Camenca.
Medic, domeniile de cercetare: biochimie și cardiologie.
Doctor habilitat în medicină (1986), profesor universitar (1990), membru corespondent (1993) și membru titular (2007) al Academiei de Științe a Moldovei.

Se pare că viitorul academician Mihail Popovici, și-a ascultat inima atunci când a decis dintre toate opțiunile care i-au ieșit în cale să aleagă Facultatea de Medicină Generală (1965) și ulterior să facă doctorantura (1970) la Institutul de Stat de Medicină din Chișinău. A activat în funcție de asistent și conferențiar la catedra de biochimie (1968–1977), șef al Laboratorului de cercetări în domeniul cardiologiei, șef al Sectorului de cardiologie clinico-experimentală (1977–1983). Susține teza de doctor în medicină (1970), teza de doctor habilitat în medicină (1986) și obține titlul științific de profesor universitar (1990). În perioada 1990–1994 a fost deputat în Parlamentul Republicii Moldova, semnatar al Declarației de Independență, atribuțiile publice executându-le în paralel cu activitatea practică și de cercetare. Este ales membru corespondent (1993) și membru titular (2007) al Academiei de Științe a Moldovei.

Din 1984 până în 1988 deține funcția de director al Institutului de Cercetări Științifice în Cardiologie, din 1988 până în 1997 – director general al Institutului de Cercetări în Medicina Preventivă și Clinică, instituție formată prin comasarea a patru instituții de cercetare – Institutul de Cardiologie, Institutul de Ftiziologie, Institutul de Oncologie și Institutul de Igienă și Epidemiologie, din 1997 până în 2014 – director al Institutului de Cardiologie, iar din 2014 până în prezent – vicedirector pentru activitate științifică al Institutului de Cardiologie.

În 1984, academicianul Mihail Popovici, de comun cu academicianul Vasile Anestiadi, fondează Institutul de Cardiologie, care începând cu anii ’80 ai sec. XX este implicat în crearea, dezvoltarea și buna funcționare a serviciului de combatere a bolilor cardiovasculare din Republica Moldova. A participat activ la consolidarea continuă a Institutului de Cardiologie ca centru de referință al Serviciului Cardiologic, ce asigură asistență de calitate accesibilă tuturor bolnavilor cardiologici din țară. Ghidat de academicianul Mihail Popovici, actualmente Serviciul Cardiologic este un important centru de cercetări și un așezământ cu servicii clinice moderne specializate în domeniu.

Academicianul Mihail Popovici a contribuit la dezvoltarea cardiologiei experimentale, în special la studiul fundamental al afecțiunilor miocardului (etiopatogenia, diagnosticul și tratamentul miocarditelor și cardiomiopatiilor dilatative și toxice) care vizează o serie de probleme dificile și prioritare ale cardiologiei. În cadrul studiului complex clinico-fundamental s-a obținut un vast material probatoriu, unele cercetări inedite fiind apreciate ca rezultate de importanță internațională. Cercetările respective s-au realizat în colaborare cu Institutul Max-Plank din Bad-Nauheim (Germania) prin suportul metodologic al profesorului Sava Costin, fiind utilizate tehnici sofisticate de decantare a inerențelor structurale celulare și moleculare.

Academicianul Mihail Popovici a fost primul manager și analist care a întreprins măsuri concrete pentru a pune accentul pe medicina preventivă, în paralel cu fortificarea medicinei curative.

Un proiect de mare însemnătate, gestionat cu scrupulozitate și profund angajament de către academicianul Mihail Popovici, este consacrat unei probleme stringente în cardiologia intervențională de la

începutul mileniului III – mecanismele apariției și predictorii restenozei intra-stent și evoluția complicațiilor cardiovasculare majore.

Pe parcursul activității, academicianul Mihail Popovici a dat dovadă de veritabile calități științifice și manageriale, manifestându-se ca un bun savant, organizator şi conducător. Rodul muncii sale, a activităţii ştiinţifice şi organizatorice prodigioase transpare în multitudinea de lucrări ştiinţifice şi articole publicate în cele mai cunoscute reviste de medicină. Semnează peste 600 de lucrări științifice, inclusiv 20 de monografii, compendii și ghiduri practice. Este autor a 17 brevete de invenţie, a obţinut 19 medalii de aur, argint și bronz la diverse expoziții și saloane europene și mondiale de inventică, cercetare și tehnologii noi.

Este președinte al Consiliului științific specializat pentru conferirea gradelor științifice de doctor şi doctor habilitat la specialitatea „cardiologie şi reumatologie". A pregătit 15 doctori și 11 doctori habilitați în medicină.

Academicianul Mihail Popovici este membru al societăților științifice de cardiologie din România, Rusia, Turcia, membru al colegiilor de redacţie ale revistelor «Кардиология», «Кардиология стран СНГ» (Rusia), «Украинский кардиологический журнал», „Buletinul A.Ș.M. Ştiinţe medicale", „Curierul Medical" (Moldova), membru al Comisiei Europene pentru Probleme de Dezvoltare a Științei Medicale, expert al Organizației Mondiale a Sănătății în probleme de elaborare a strategiei europene de combatere a bolilor cronice necontagioase.

Activitatea prodigioasă a academicianului Mihail Popovici a fost apreciată cu înalte distincții de stat şi titluri onorifice: laureat al Premiului de Stat al Republicii Moldova pentru știință, tehnică și producere (1994), Medalia „Meritul Civic" (1996), „Ordinul Republicii" (2002), este Cavaler (2005), Ofițer (2006) şi Comandor (2007) al Ordinului „Merite de invention" al Regatului Belgia.

Prezidiul Academiei de Științe a Moldovei și Secția Științe ale Vieții se alătură tuturor urărilor aduse cu ocazia jubileului de 80 de ani al academicianului Mihail Popovici. Mulți ani înainte, bucurii şi așteptări împlinite alături de cei dragi inimii!

Acad. Ion TIGHINEANU
Acad. Eva GUDUMAC
Dr. Leonid CHIŞLARU
Dr. hab. Ina PALII

PEDAGOG, SAVANT, MANAGER, DIPLOMAT, OM AL CETĂȚII
Academicianul Gheorghe RUSNAC la 80 de ani

Născut la 23 noiembrie 1942 în satul Ocnița, rn. Ocnița.

Istoric și politolog, domeniile de cercetare: geneza, evoluția și funcționarea sistemului pluripartidist și a mișcărilor social-politice din Republica Moldova.

Doctor habilitat în istorie (1989), profesor universitar (1992), membru corespondent (2000) și membru titular al Academiei de Științe a Moldovei (2007).

Prezentul, cu fiecare clipă trăită, devine trecut. De fapt, după cum spunea un mare gânditor, prezentul are trei dimensiuni: (1) prezentul trecut, (2) prezentul prezent și (3) prezentul viitor. Lucrând și aflându-ne mulți ani în preajma academicianului Gheorghe Rusnac, am înțeles că domnia sa trăiește și a activat întotdeauna în perimetrul exigenței tuturor dimensiunilor temporale menționate mai sus, adică cu respect față de trecut, fiind exigent față de prezent și purtând responsabilitate pentru viitor.

Și-a făcut studiile la Școala Pedagogică din Soroca (1960–1962), la Facultatea de Istorie a Universităţii de Stat din Chișinău (1965–1969). A lucrat ca profesor la școala medie din satul Clocușna, raionul Ocniţa, apoi în calitate de lector la Universitatea de Stat din Moldova (1969–1971). Între 1971 și 1974 își face studiile la doctorantura universităţii, apoi revine la activitatea didactică în calitate de lector (1974–1975), lector superior (1975–1978), conferenţiar universitar (1978–1984), prodecan (1980–1984), cercetător ştiinţific superior (1984–1986), şef de catedră (1990–1993), profesor universitar (din 1992). Face studii de postdoctorat la Universitatea Pedagogică de Stat din Moscova (1984–1986). Din 1993 până în 2007 este rectorul Universităţii de Stat din Moldova. În anii 2007–2012 este ambasador al Republicii Moldova în Italia și Malta, iar din 2012 a exercitat funcția de vicepreședinte al Consiliului Suprem pentru Ştiinţă și Dezvoltare Tehnologică și cercetător ştiinţific superior/consultant ştiinţific.

Academicianul Gheorghe Rusnac este fondatorul școlii ştiinţifice axate pe cercetarea genezei, evoluţiei și funcţionării sistemului pluripartidist și a mișcărilor social-politice din Republica Moldova. Aria intereselor sale ştiinţifice include astfel de domenii precum istoria învăţământului superior și mediu de specialitate în perioada postbelică, constituirea și dezvoltarea ştiinţelor politice în Republica Moldova ş.a. A fondat Facultatea de Relaţii Internaţionale, Ştiinţe Politice şi Administrative la Universitatea de Stat din Moldova.

Din 2000, Gheorghe Rusnac este membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a Moldovei și din 2007 – membru titular al AȘM. A semnat peste 240 de lucrări ştiinţifice, inclusiv 10 monografii, articole și studii, culegeri și dicţionare, materiale didactice. Este doctor honoris causa al Universităţii „Sf. Chiril și Metodiu", Veliko Târnovo, Bulgaria.

Astăzi, analizând calea parcursă de Domnia sa în domeniile respective, pot fi punctate câteva etape ale biografiei științifice, în viziunea noastră, destul de relevante pentru a-i înțelege în profunzime contribuțiile aduse școlii superioare și științei academice.

Prima etapă – anii '60–'80, pe care o asociem cu studiile la Facultatea Istorie (1965–1969), apoi cu cercetările de doctorat la USM (1971–1974), și ulterior de postdoctorat în domeniul istoriei. După susținerea cu brio a tezelor i se conferă gradele științifice, respectiv, de doctor (1975) și de doctor habilitat (1989) în istorie. Prin diversele sale activități au fost puse bazele primelor sale realizări științifice, iar către sfârșitul anilor '80 – bazele unor viziuni reformatoare moderne asupra sistemului științelor sociale.

Anume către sfârșitul anilor '80 Gh. Rusnac a fost primul istoric de talie națională din țară care a semnalat importanța și necesitatea politologiei drept obiect de studiu în sistemul de învățământ universitar și drept știință strict necesară pentru practica con-

strucției statale de tip democratic. Poziția sa vis-á-vis de importanța științei politice pentru sistemul universitar în contextul noilor transformări sociale, manifestată deschis în acei ani grei de cotitură pentru științele sociale din țară, se regăsește în cel mai semnificativ eveniment al etapei respective – crearea primei catedre de Politologie din republică, în 1989, la Universitatea de Stat din Moldova. Aceasta era una dintre primele catedre de științe politice (alături de cea de la Universitatea din Leningrad, apoi și de la Universitatea „M. Lomonosov" din Moscova) din spațiul sovietic. Astfel are loc începutul instituționalizării politologiei în Moldova.

A doua etapă – anii '90, cu reflecții cantitative și calitative principial noi în constituirea și evoluția științei politice naționale, reflecții legate mai întâi de apariția în 1991 a noului stat – Republica Moldova. Urmărind în acest context corelația activității cercetătorului, dar și a profesorului universitar Gheorghe Rusnac (titlu științifico-didactic obținut în ianuarie 1992) cu evoluția științei politice moldovenești, constatăm o semnificație triplă a acestei corelații.

În primul rând, chiar de la bun început, el vedea rostul științei politice atât în aria sistemului educațional universitar, cât și în aria practicii transformărilor politice și în cea a evaluării acestor transformări. În al doilea rând, sesiza acest rol al științei politice în triple arii într-o legătură indispensabilă, complementară. În al treilea rând, complementaritatea acestor arii ale științei politice era percepută drept factor ce determină maturizarea segmentului umanitar al sistemului de învățământ universitar în noile condiții, pe de o parte, și raționalizarea sub influența științei politice a practicii politice și a unei evaluări adecvate a acesteia, pe de altă parte.

Activitatea de manager universitar și interuniversitar a lui Gheorghe Rusnac a amplificat și mai mult preocupările sale cu privire la destinul și perspectiva științei politice la USM, fapt ce a condus la fondarea în anul 1995, cu începere de la 30 iunie, conform Ordinului rectorului USM din 20 iunie, a Facultății de Științe Politice și Administrative, denumită ulterior (2001) Facultatea Relații Internaționale, Științe Politice și Administrative (FRIȘPA). Această instituție a fost prima cu profil politologic în ipostază de facultate din Republica Moldova, care a devenit o instituție-cheie în pregătirea cadrelor didactice de specialitate, dar și în dezvoltarea științei politice moldovenești per ansamblu.

A treia etapă – sfârșitul anilor '90 – 2007, este una calitativ nouă pe plan științific și didactic. Atunci, la insistența profesorului și rectorului Gh. Rusnac, are loc procesul consolidării științifice a efectivului Facultății, includerii tot mai active în lumea științei politice a multor cadre de vârstă medie și tânără – V. Teosa, V. Borș, R. Tanasă, C. Mînăscurtă, A. Margarint, A. Morozan, M. Bulova, E. Anghel, I. Bucătaru, R. Gorincioi, V. Andrieș, R. Svetlicinîi, S. Cebotari, C. Covali (Ejov), R. Rusu ș.a.

La sfârșitul anului 2003 – începutul anului 2004, pregătirea cadrelor științifice din țară, inclusiv în domeniul politologiei, relațiilor internaționale, administrației publice, este supusă unor transformări esențiale. Anume atunci începe reformarea sistemului de evaluare și atestare a cadrelor, se elaborează și se aprobă un nou Regulament cu privire la conferirea gradelor științifice și titlurilor științifice și științifico-didactice în Republica Moldova. Senatele universitare obțin dreptul de a institui Consilii Științifice Specializate și de a desemna Seminare de Profil la specialitățile corespunzătoare.

A patra etapă – noiembrie 2007 până în prezent – etapă în care activitatea academicianului Gh. Rusnac o delimităm în două perioade: a) cea de Ambasador al Republicii Moldova în Republica Italiană (26.11.2007–22.12.2011); b) vicepreședinte al Consiliului Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică al Academiei de Științe a Moldovei; vicepreședinte al Academiei de Științe a Moldovei; colaborator științific superior/consultant științific. Odată cu revenirea în Patrie, a contribuit la consolidarea colaborării între Academie și instituțiile de învățământ superior, inclusiv cu Universitatea de Stat din Moldova, a continuat activitatea în Consiliile Științifice Specializate și în Seminarele de profil de la FRIȘPA, de asemenea, a condus activitatea științifică a doctoranzilor și postdoctoranzilor. Discipolii academicianului Gheorghe Rusnac au devenit 9 doctori și 10 doctori habilitați în științe politice.

Activitatea științifică a academicianului Gh. Rusnac cuprinde și o muncă asiduă de consultanță, expertiză, inclusiv în Consiliul Național pentru Acreditare și Atestare. Domnia sa a fost Președinte al Comisiei de experți în politologie, administrație publică și științe ale comunicării, membru al Comisiei de experți în istorie, drept și științe ale educației, membru al Comisiei de experți pentru atestarea și acreditarea organizațiilor din sfera științei și inovării, membru al Comisiei de expertiză unificată în domeniul științelor sociale, membru al Colegiului de redacție „Revista militară". Mai mulți ani a fost redactor-șef al revistei „MOLDOSCOPIE" (Probleme de analiză politică).

Prestigiul academicianului Gheorghe Rusnac e confirmat de diverse distincții: Ordinul „Gloria Muncii" (1996), Ordinul „Ordre National de Legion d' Honner" (1998, Franța), Ordinul Republicii (1999), Ordinul „Cuviosului Paisie Velicikovski", oferit de Mitropolia Chișinăului și Întregii Moldove (2007).

M. c., dr. hab. Victor MORARU
Dr. hab. Victor SACA
Dr. Mihail GUZUN

INSTRUCȚIUNE
CU PRIVIRE LA PUBLICAREA ARTICOLELOR ȘTIINȚIFICE ÎN REVISTA „AKADEMOS"

1. Sunt pasibile pentru publicare articolele științifice ale autorilor din Republica Moldova și din alte ţări, din domeniul științelor vieţii, exacte și inginerești, sociale și economice, umanistice și arte, axate pe probleme științifice de o importantă rezonanţă fundamentală și aplicativă, consistente sub aspectul noutăţii științifice.

2. Identificarea autorilor se va face prin nume, prenume, titlul ştiinţific şi gradul didactic, afilierea instituțională și adresa electronică, ID ORCID.

3. Autorii articolelor ştiinţifice vor respecta următoarele cerinţe:

a) Volumul articolului – circa 15-30 de mii de caractere fără spaţii (Times New Roman, dimensiune font 12, spaţiere rânduri 1,5, format pagină margini: sus, jos, stânga, dreapta 30 mm, antet și subsol 20 mm). Ca excepţie, Colegiul de redacţie poate autoriza depășirea volumului articolului sau publicarea acestuia în numerele consecutive ale revistei;

b) Structura articolului: titlul articolului, rezumate în română și engleză, cuvintele-cheie, introducere, metodele și materialele aplicate (pentru științele vieţii, exacte și inginerești, sociale și economice), gradul de cercetare a problemei la nivel naţional și internaţional, în raport cu contribuţia proprie, concluzii, referinţe bibliografice. Pentru articole cu tematică socio-umanistă, structura articolului este opţională, obligatorii fiind rezumatele, cuvintele-cheie, concluziile și referinţele bibliografice;

c) titlurile articolelor și rezumatele vor fi concise, clare, informative, relevante;

d) titlurile, rezumatele și cuvintele-cheie ale articolelor se prezintă în limbile română și engleză.

e) referinţele bibliografice se prezintă în baza Standardului ISO 690: 2012 Referinţe bibliografice.

f) sursele bibliografice cu caractere chirilice vor fi transliterate;

g) într-un articol se acceptă până la 5-8 figuri, tabele și alte elemente foto și grafice. Componentele grafice sunt însoțite de denumire sau legende (deasupra tabelului, sub figură), număr de ordine (sub element) și informaţie suplimentară (note, surse). Componentele grafice vor fi prezentate separat de articol, în original – format JPG, Excel etc.

4. Se recomandă spre utilizare normele ortografice de scriere cu „â" și „sunt" conform regulilor „Sextil Pușcariu" (hotărârea CSȘDT al AȘM din 25.07.2016).

RECENZARE COLEGIALĂ

Revista „Akademos" respectă procedura de recenzare colegială anonimă menită să asigure evaluarea obiectivă a manuscriselor sub aspectul originalităţii și calităţii cercetărilor efectuate.

- Editorul își asumă organizarea recenzării fiecărui articol în baza criteriului de colegialitate. În acest scop, pentru fiecare articol sunt desemnaţi câte doi experţi de rigoare, din Baza de experţi a revistei, pe numele cărora în variantă electronică este trimis articolul.
- Editorul asigură caracterul anonim al recenzării: autorii nu cunosc identitatea experţilor, iar experţii nu cunosc identitatea autorilor.
- Cu toate că numele recenzenţilor nu sunt dezvăluite, opiniile acestora le sunt transmise autorilor de către editor spre examinare.
- În baza unor recenzii obiective și competente, recenzenţii îl ajută atât pe editor să ia decizii editoriale corecte, cât și pe autori să-și îmbunătăţească calitatea articolelor.
- Recenzenţii vor da dovadă de exigenţă în evaluarea manuscriselor, contribuind astfel la o calitate știinţifică înaltă a fiecăruia dintre acestea și a revistei în ansamblu.
- Articolul este acceptat în cazul în care ambii recenzenţi dau avize pozitive. Dacă cei doi referenţii au opinii diferite asupra articolului în cauză, se apelează la un al treilea referent. Dacă ambii recenzenţi dau un aviz negativ, articolul este respins.
- Autorul articolului respins are dreptul să propună spre publicare alte articole sau o variantă îmbunătăţită a articolului respins în numărul următor al revistei.
- Pentru o evaluare complexă, a fost elaborată Fișa pentru recenzent. Fișa oferă recenzenţilor posibilitatea de a se expune pe toate criteriile standard înaintate faţă de un articol știinţific.
- Astfel, recenzenţii urmează să se expună și să-și argumenteze poziţia pe un șir de criterii de ordin formal (structura inerentă unui articol știinţific, stilul de exprimare, prezentarea grafică etc.), precum și sub aspectul calităţii știinţifice a articolului, caracterului său original, a surselor bibliografice utilizate. Expertul va atenţiona asupra erorilor știinţifice comise de autor, va identifica surse bibliografice relevante pe care ar trebui să le ia în seamă autorul.
- Fiecare manuscris depus la redacţie va fi tratat ca un document confidenţial. Recenzenţii vor păstra caracterul confidenţial al rezultatelor știinţifice și ideilor conţinute în manuscrisele pe care le expertizează și nu le vor utiliza în interes propriu.
- Recenzenţii vor evita să recenzeze manuscrisele dacă se află într-un conflict de interese cu autorul, rezultat din relaţii de competitivitate, colaborare ș.a.
- Editorul și recenzenţii își rezervă dreptul de a respinge, fără a recenza, articolele în care s-a depistat plagiat și autoplagiat sau care nu respectă cerinţele tehnice cuprinse în Instrucţiunea cu privire la publicarea articolelor știinţifice în revista „Akademos".